

Acta Beregsasiensis

2010/2

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

A Scholarly Annual
of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

2010
IX. évfolyam, 2. kötet
Том IX, № 2
Volume IX, № 2

УДК 001(477.87)
ББК 72.4(4УКР-43АК)
А-19

Az Acta Beregsasiensis a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos kiadványa. Jelen kötet a 2010-es év első felének magyar, ukrán, angol és német nyelvű tanulmányait foglalja magába. Az intézmény tanárai, hallgatói, valamint külföldi tudósok munkáit publikáló kötet a nyelv- és irodalomtudomány, a történelem, pedagógia, biológia, gazdaság és más tudományágak különböző területeit öleli fel.

www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/kiadvanyaink/110-a-ii-rakocz-ferenc-karpataljai-magyar-fiskola-tudomanyos-evkoenye

SZERKESZTÉS: *Kohut Attila, Penckófer János*

KORREKTÚRA: *G. Varcaba Ildikó*

TÖRDELÉS: *Garanyi Béla*

BORÍTÓ: *K&P*

A KIADÁSÉRT FELEL: *dr. Orosz Ildikó, dr. Soós Kálmán*

A KÖTET TANULMÁNYAIBAN ELŐFORDULÓ ÁLLÍTÁSOKÉRT MINDEN ESETBEN A SZERZŐ FELEL.

A kiadvány megjelenését a

támogatta

ISBN: 978-966-2595-01-7

© A szerzők, 2010

Készült: PoliPrint Kft., Ungvár, Turgenyev u. 2. Felelős vezető: Kovács Dezső

A II. Rákóczi Ferenc
Kárpátjai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Tartalom

Történelem- és társadalomtudomány

BOCSKOR ANDREA: A Rzeczpospolita és korának képe az ukrainai történelemtankönyvekben	9
KOSZTYÓ GYULA: Kárpátaljai régészeti kutatások 1945–1991 között a kárpátaljai magyar sajtóban	29
VÁRADI NATÁLIA: 1956-os deportálások a Szovjetunióba (a KGB dokumentumai alapján)	39
BARÁTH JULIANNA: Thököly-iratok a Kárpátaljai Állami Levéltárban	57
BRAUN LÁSZLÓ: Kálvin János társadalmi és politikai nézetei	63
MAROSI ISTVÁN: Firczak Gyula (1836–1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai	75

Nyelv- és irodalomtudomány

GAZDAG VILMOS: A magyar nyelvjárásokra gyakorolt szláv hatások vizsgálata (Tudománytörténeti vázlat)	91
MIZSER LAJOS: Kis- és Nagybégány családnevei	99
SEBESTYÉN ZSOLT: Elpusztult falvak névmagyarázatai a történelmi Bereg megyéből ...	107
VÍGHNÉ SZABÓ MELINDA: Lexikalisch-semantische Untersuchung des Baltendeutschen mit dem Standarddeutschen	115
BRENZOVICS MARIANNA: Az erő tárgya és alkalmazója. Heidegger Antigoné-értelmezése	129

Oktatás, képzés, iskola

BOROS LÁSZLÓ: Állami és magángyűjtemények Kárpátalja területén 1877 és 1918 között	133
SZAMBOROVSKYKNÉ NAGY IBOLYA: Az iskolairányítás szakmai átalakítására tett próbálkozás a Szovjetunióban (1982–91)	139
ILONA HUSZTI–MÁRTA FÁBIÁN–ERZSÉBET BÁRÁNY: Fifth graders' receptive skills in English and Ukrainian	153

LECHNER ILONA: Spielerische Arbeitsformen im Fremdsprachunterricht Schlussfolgerungen einer empirischen Untersuchung	163
---	-----

Gazdaság, biológia

ТОВТ ЙОЖЕФ: Регіоналізм, як філософія входження в Європейський Союз через розбудову місцевого господарства та території.	175
DR. SZPÁSSZKY GÁBOR: A beruházások fejlődése Kárpátalja népgazdaságában	181
HADNAGY ISTVÁN: A megújuló energiaforrások felhasználásának lehetőségei és jelenlegi helyzetük Kárpátalján	187
MELYNCSOK ADRIENN: A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (Corporate social responsibility) bemutatása és helye a mai gazdasági életben	195
PINTÉR ÁKOS: Az európai poszt szocialista országok légi személyközlekedésének jellemzői, közelmúltbeli változásai	205
GÉCSE MÁTYÁS: Alanyhasználat Ugocsa és Bereg megyék kajszi természetében	223
GORONDI TAMÁS–ILLÁR LÉNÁRD: A Borzsa-folyó puhatestű faunájának vizsgálata a benei szakaszon	229

Könyvekről

SÉRA MAGDOLNA: Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Tájékoztató füzet szülőknek és pedagógusoknak	239
MOLNÁR ANITA: Az Üveghegyen innen. Anyanyelváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés	241
<i>Eseménynaptár</i>	244

2010. 01. 20.

Dr. Szili Katalin látogatása a főiskolán

A Rzeczpospolita és korának képe az ukrainai történelemtankönyvekben¹

Rezümé Közép- és Kelet-Európa országainak, népeinek több évszázadra visszanyúló történelme szoros szálakkal fűződik egymáshoz. E szálak pozitív és negatív teherként hárulnak a nemzetek, államok mai viszonyára is. A tartós történelmi közelségben élők múltját hol baráti-jószomszédi, hol pedig ellenséges viszony jellemezte. Pozitívnak tekinthetők szövetséges együttműködések, kulturális, gazdasági és egyéb kölcsönhatásaik, viszont a határvidongások, nemzeti és vallási szembenállásaik olyan negatív képet és sztereotípiákat alakítottak ki, melyek felszámolása a jelenkorra hárul. Jó példa erre Ukrajna és Lengyelország viszonya, akik a Rzeczpospolita, lengyel–litván nemesi köztársaság idején egy államkeretben éltek. A fentiek alapján a tanulmány célja megvizsgálni az ukrainai középiskolai történelemtankönyvek milyen képet, sztereotípiákat rögzítenek a Rzeczpospolitáról és koráról, hogyan ábrázolják és értékelik az időszak kulcskérdéseit, eseményeit: a lublini uniót, a kozákság intézményét és a Zaporizzsjai Szicset, a nemzeti-függelenségi harcokat és az ún. Ruina időszakot, a nemesi köztársaság három felosztását.

Резюме Багатотисялі історія країн Центральної та Східної Європи є нерозривною. Їх пов'язують добросусідські, союзні, політичні, культурні та економічні зв'язки, які здебільшого вважаються позитивними в історичному процесі. Однак також слід звернути увагу на територіальні сутички, національні та духовні протистояння, які мають негативний вплив на сьогоденні відносини. Наочним прикладом наявності таких конфліктів є стосунки між Україною та Польщею, доби Польсько-литовської республіки та Речі Посполитої. У зв'язку з цим, мета роботи з'ясувати, як оцінюється ця доба (1569-1795) в українських підручниках з історії, які аспекти українсько-польських відносин висвітлено на сторінках підручників, а також як показано ключові проблеми цього періоду: Люблінську унію, козацтво та Запорізьку Січ, національно-визвольні змагання та Руїну, три поділи Речі Посполитої.

Közép-Kelet-Európa országainak és népeinek történelme az elmúlt századok során számos szállal kötődött egymáshoz. Egyiket sem lehet tehát megérteni és bemutatni a többi megkezdésével. Egybehangzó vélemények szerint számításba kell vennünk a hosszú történelmi „együttmenetelést”, az együttélést, az élet legkülönbözőbb területein jelentkező kölcsönhatásokat – vagyis azokat az elemeket, amelyeknek figyelembevétele a korszerű historiográfiai elemzések és szintézisek alapvető követelménye. Ihor Sevcenko, kortárs ukrán történész megfogalmazása szerint: „Nincs értelme Ukrajnáról és Fehéroroszországról beszélni Bizánc említése nélkül, mint ahogyan a Lengyelországra való kitérítés nélkül sem. Mindjárt hozzá kell tennünk: természetesen ugyanígy nem lehet megérteni Lengyelország és Litvánia történelmét sem a fehérorosz és az ukrán kapcsolatok feltérképezése nélkül. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy egészében véve nem éppen „simán gördülő” történelemről van szó. Ez a história telis-tele van kisebb-nagyobb, mély és nemegyszer tartós konfliktusokkal, antagonizmusokkal.”²

A mai Fehéroroszország, Litvánia és Ukrajna kulturális és nemzeti gyökereinek kutatásánál időben mélyre kell nyúlni, hisz ezek szervesen kapcsolódnak az egykori lengyel nemesi köztársaság sokszínű, pluralista világához. A későbbi változások, az intenzív oroszosítási folyamataival együtt sem voltak képesek végképp semlegesíteni őket. Az ukrán, a fehérorosz és a litván társadalom éppen a soknemzetiségű lengyel nemesi köztársaságban átvett nyugati befolyás révén teremtett magának tartós kulturális alapokat. Annak ellenére, hogy a lengyelekkel való együttélés pozitívumait sokan elutasítják – az ukrán nemzeti nemesség ellengyelesítése és a saját nemzeti kultúra fenyegetettségeként fogták fel –, a XVII. század eseményeinek nagy szerepe volt az ukrán nemzettudat kialakulásában is.

A rossz irányba fordult lengyel–ukrán viszony háttérben az együttélés során „el-szenvedett” vélt és valós sérelmek mellett, a XX. századi konfliktusok sora is ott rejtett: Lemberg hovatarozása, a második világháború utáni területi viták, valamint erőszakos ki-és áttelepítések (pl. Visztula-akció) vagy Katyn. Az utóbbi évtizedek politikai eseményei –

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, tanár.

¹ Készült a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, Dunatéli népek kutatása szakalapítványának támogatásával.

² KŁOCZOWSKI, JERZY, 1998: Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna történetének új összefoglaló feldolgozásai. /– Regio. Kisebbség. Közösség. Társadalom. / 9. évfolyam, 4. szám. 133. o.

főként a Szovjetunió széthullása – és a nemzeti mozgalmak nemcsak a függetlenség megszerzéséhez vezettek el, hanem a társadalomban és közvéleményben szinte egyöntetűen megjelent az igény a vitás kérdések békés megoldására. Nemsokára elkezdődött a történezszer rendszeres együttműködése is, melynek fontos lépése volt Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna honi és emigráns történezszerének 1990. április 28–május 6. között Rómában tartott találkozója.³ A nyílt történezszeri párbeszéd következtében a társadalomban felmerült az egykori közös értékek felelevenítése is. Erre utal az is, hogy Ukrajna és Fehéroroszország kultúrájában szinte szimbolikus jelentőséget kaptak olyan – a lengyel nemesi köztársaság idején élt – történelmi személyiségek, mint Pjotr Mohila és Franciszek Skvarina.⁴

Az egykori szuperbirodalom romjain létrejött államokban – mint amilyen Ukrajna is – elsősorban az immár másként definiált és egykor testvérként számon tartott Moszkvával szemben kellett kinyilvánítaniuk a szuverenitásukat és identitásukat. A nemzetépítés ezért a korábbi metropolisszal való küzdelemben valósul/valósult meg. A küzdelem sajátos ízet pedig az adja, hogy az ukrán nemzeti identitást csak a nemzeti mítoszok és szimbólumok újradefiniálásával és az orosz történelmi és kulturális hagyományok elvitatásával tudja az ukrán politikai elit megteremteni, miközben a tét az állam léte, fennmaradása.⁵ Ukrajna új önmeghatározásában ezért központi kérdés a saját, önálló múlt, pontosabban az orosz múlttól való elkülönülés. Az orosz–ukrán történelmi felfogás legalapvetőbb kérdése az, hogy bebizonyítsa a keleti szláv népek közötti kulturális különbséget. Ennek talán legvitatottabb szakasza a Kijevi Rusz és a Moszkvai Állam kialakulása közötti időszak.⁶ De az öndefiníció fontos elemének tekinthető még az én-, illetve ellenségképek kialakítása is, ahol az ÉN – az mindig túlsordultán pozitív.

Az ukrán–orosz–fehérorosz nép nyelvi, kulturális és identitásbeli elkülönülése részben a tatár hódítás eredménye. A Rusz nyugati és délnyugati területein a XIII. század második felétől a lengyel–litván hatás megerősödött. Ez a szláv egység felbomlásához vezetett és lényeges különbséget eredményezett a tatár uralom alá került, illetve az önálló részek között. A különböző politikai keretek közötti fejlődés – „a vlagyimir-szuzdali részekben a tatár birodalom szervezési hatása érvényesült, a nyugati részekben, pedig a lengyel–litván uralomé”⁷ – tovább erősítette az oroszok és ukránok lakta területek közötti különbségeket. A szétválás a nyelvi dialektusok területén is végbement. A Rusz alatt is különböző dialektusokat használtak, azonban ez nem egyezett meg a mai nyelvi és politikai határokkal. A mai orosz nyelv a középorosz nyelvjárársból alakult ki. A belorusz és az ukrán pedig a litván kancelláriában meghonosodott nyugatoroszból jött létre. A két nyelv közötti mai különbségek pedig az eltérő etnikai hatásokkal magyarázhatók. A nyelvi különbségek mellett a hagyománybeli eltérések kialakulásához a vallási impulzusok is hozzájárultak mint az ukrán részekben megjelent katolikus hatás, amelynek segítségével élő kapcsolat alakult ki a Nyugat és Russzia Minor között. Mindezek háttérben az új hatalmak ortodox egyházhoz való viszonya húzódtott. A tatárok toleranciájának köszönhetően a pravoszláv egyház a „ruszkij - tudat őrzője, ápolója, illetve a moszkvai egyesítő politikával együttműködve a küldetéstudat propagálója lett”.⁸ A lengyel–litván uralom alá tartozó területen viszont a katolikus egyház missziója erős hatással volt az ortodox egyház tevékenységére, növelte a távolságot „az egykori óorosz (ruszkij!) népességen és nyelvhasználaton belül”, az oktatás szervezése révén pedig a kulturális különbségeket is mélyítette.⁹ Nagy hatása volt továbbá egy másik fontos egyházi eseménynek, melyre

³ KŁOCZOWSKI, JERZY, 1998. i.m.: 135.

⁴ Uo. 140.

⁵ KUZIO, T., 2002.: Identitás és nemzetépítés Ukrajnában. A „másik” meghatározása. – / Régió. Kisebbség. Közösség. Társadalom. / 1. szám. 94. o.

⁶ TÓTH SÁNDOR, 2002: Ukrajna államiségának kialakulása és népei. / –http://geogr.elte.hu/PHD_konferencia_ELTE_2002/doktori_konferencia_anyagai_2002/tothsandor.pdf

⁷ FONT MÁRTA, KRAUSZ TAMÁS, NIEDERHAUSER EMIL, SZVÁK GYULA, 2001: / Oroszország története. / Pannonica Kiadó, Budapest. / 85. o.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 87.

1596-ban került sor, amikor a Jobbparti Ukrajna¹⁰ ortodox papjainak egy része a breszti unió aláírásával vállalta a római pápa fennhatóságát, de megtarthatta keleti rítusú szertartását, s így létrejött a görög katolikus vallás. A római katolikus és az ortodox egyház uniójából származó görögkatolikusok – a két egyházat a Breszti Zsinat egyesítette 1596-ban – alkotják az ukránság másik felét. A bal parton élő, orosz lojalitású ukránok a XVII. században élesen szembe fordultak vele, de Galíciában nemzeti egyházzá fejlődött.

Az előzőekből látható, hogy az ukrán identitás – az egységes keleti-szláv felfogástól való eltérés – viszonylag korán kialakult az eltérő kulturális hatások széthajtó ereje következtében.

Mindezek fényében a tanulmány célja bemutatni, hogy az identitástudat szempontjából oly fontos korszak milyen interpretációban kerül a középiskolás diákok elé, mennyire és milyen fényben tanítják a korszak eseménytörténetét, tehát tágabb értelemben véve, a középiskolai történelem tankönyvekben és segédkönyvekben milyen képet sugároznak a lengyelekről, a lengyel–ukrán kapcsolatokról és a Rzeczpospolita időszakáról.

A tankönyv mint didaktikai eszköz és történeti forrás a tudományos megismerés módszertanának közvetítője, érték- és kultúraközvetítő

„A nemzeti elfogultság kérdése alighanem az iskolai tankönyvekben és a népszerű összefoglalásokban figyelhető meg legjobban. A történész minél jobban kényszerül arra, hogy anyagát összesűrítse és közérthetővé tegye, annál nehezebben tudja elleplezni előítéleteit.”¹¹ – olvasható egy klasszikus Európa-történet oldalán.

A legtöbb európai országban a történelemoktatásnak hagyományosan erős nemzeti jellege volt. XIX. század kezdetekor a hazafias érzés erősítésére szerveződött. Legkezdetlegesebb formájában nem sokkal volt több, mint az uralkodócsalád tagjai nevének, adatainak és címeinek a felsorolása. Ebből fejlődött ki a nemzeti hősök, győzelmek és vívmányok ékes krónikája. Legszélsőségesebb formájában szándékosan hozzászoktatja az iskolás gyereket a nemzeti háborúkban betöltendő gyilkos-, illetve áldozatszerephez. A nacionalista történetírással ellenkező tendenciák is voltak, s főleg 1945 után az európai integrációs törekvések következtében változott meg a helyzet.¹²

A korábbi időszakból is említhető azonban ellenpélda, egy gimnáziumi tankönyv, amely 1889-ben az osztrák Galíciában jelent meg. Szerzője egy varsói történész, aki szerint: „modern kor harcaiban és cselekedeteiben a nemzetek nem különállva vesznek részt, hanem közösen. ...Ezért vagyunk kénytelenek a „szinkronmódszert” alkalmazni, vagyis mindazon nemzetekről beszélni, amelyek egy adott időszak eseményeiben részt vettek.” Vagyis a könyv legfőbb erénye, hogy különbséget tesz „Lengyelország” és a „lengyel-litván-rutén-porosz állam” között.¹³

A történelmileg kialakult tanrendek és a szakértelmen alapuló „új történelemírás” iskolai oktatásába való bevezetésének a problémáján kívül a fő figyelem a nemzeti elfogultságok és vallási előítéletek az európai nevelésből való kiszűrésére összpontosult. Különleges figyelemben részesültek a nemzeti történelemtankönyvek hiányosságai. Számos kétoldalú bizottság állt fel, hogy megvizsgálja az elhallgatás és a tóditás azon bűneit, amelyeket Európa minden országának az oktatói elkövettek saját és szomszédjaik

¹⁰ Az ukránok lakta területet a Dnyeper folyó osztja jobb és bal parti részre, Nyugat-Ukrajna a jobb parton, míg Kelet-Ukrajna a bal parton van. A terület kettéosztottságát a különböző országok fennhatósága, befolyása is meghatározta a történelem folyamán.

¹¹ DAVIES, NORMAN, 2002: *Európa története.* / Osiris Kiadó, Budapest. / 48. o.

¹² Uo.

¹³ Uo. 48. / KORZON, TADEUSZ, 1889: *Historja nowozytna, Tom I. do 1648 roku* (Újkori történelem, I. kötet 1648-ig). / Kraków, 1-2.

múltjának a bemutatásakor. Ebben a nyugat-németországi Braunschweigben lévő Georg Eckert nemzetközi tankönyvkutató intézet játszott úttörő szerepet.¹⁴

Az utóbbi években összehangolt próbálkozások történtek azért, hogy megtisztítsák a tananyagot a félretájékoztató legdurvább formáitól. Bilaterális tankönyvbizottságok hosszú munkával vizsgáltak olyan kérdéseket, mint a hadi események, helynevek és történelmi atlaszok, egyoldalú értelmezések. Két szélsőséges megközelítés létezik a történetírásban: a kozmikus és a provinciális. Az elsónél azt várják el a szerzőtől, hogy a világ minden részéről írjon az összes korban, míg a másíknál a vizsgálódás egyetlen ország egyetlen rövid időszakára szűkül le. E tekintetben Davies szerint a szovjet tömb országainak központilag tervezett tanrendjei és tankönyvei jobbak voltak, mint a nyugatiak. Bár tartalmuk sovíniszta és ideologikus, kronológiai és földrajzi kereteik átfogóak voltak: minden szovjet iskolásnak meg kellett ismerkednie a történelmi fejlődés öt fokával: a primitív társadalmak, a klasszikus antikvitás, a feudalizmus, a kapitalizmus és az 1917-től létező szocializmus történetével.¹⁵

Egybehangzó vélemények szerint „nem lehet azt állítani, hogy van ideális tankönyvtípus, de azt igen, hogy vannak jól és kevésbé jól használható könyvek. Hogy mitől lesz jó egy tankönyv, azt az dönti el, mennyire elégedett vele a tanár és a tanuló”¹⁶ – olvashatjuk egy gyakorló pedagógus és módszerész megfogalmazásában, emellett azonban a tankönyvek minőségi mérésének több skáláját is megfogalmazta már a szakma.

A tankönyvek minőségi összetevőinek számba vételekor a szakemberek figyelme egyrészt a formai elemek (külső megjelenés, kötés, címlap), másrészt a tartalmi jellemzők (szaktudományi megfelelés) és a módszertani (általános pedagógiai, tantárgy-pedagógiai) szempontok értékelésére terjed ki.¹⁷

A modern (történelem) tankönyv elmélete szerint a didaktikai megoldásokat tekintve három tankönyvtípust különböztethetünk meg attól függően, milyen formában adják át a tananyagot, valamint mit vár el a tanítás-tanulás folyamatában a tanártól, illetve a diáktól.

- Pedagógiai célzatú szintézisre összpontosító tankönyv.
- Teljesen indukcióra épített tankönyv.
- Többfunkciós (multifunkcionális) tankönyv.

Ezek a típusok határozzák meg a korszerű tankönyv szerepeit és feladatait:

- Információs szerep, amely főleg az ismeretanyag közvetítését jelenti;
- Transzformációs szerepkör, amely a gyakoroltatásban, a készségfejlesztésben és a gyakorlati alkalmazásban nyilvánul meg;
- Irányító szerep, amely abban rejlik, hogy segítséget nyújt a tanulóknak az ismeretszerzés folyamatában;
- Önképzésre, kutatásra ösztönző szerep, amely a történelemtanítás végső célja.¹⁸

Az ukrainai és kárpátaljai történelemtankönyvek helyzete az 1991. évi függetlenedés óta. Tendenciák és hiányosságok

Ukrajna 1991. évi függetlenedése új viszonyokat teremtett nemcsak a közép-kelet-európai térség politikai viszonyaiban, de egy belső átalakulási folyamatnak is a részei lehetünk, mely során a nemzetállami státust egyik napról a másikra elért nép, az új helyzetnek megfelelő állami ideológiát keres és talál meg a nacionalizmusban, melynek következtében elkezdődik az élet minden szférájának ukrán nyelvűvé transzformálása.

¹⁴ Uo. 56.

¹⁵ Uo. 49. A szovjet tankönyvek és tananyag tartalmával kapcsolatosan idézi: K. V. BAZILEVICH et al., 1947–48.: *A History of the USSR*, 1-3, Moszkva.

¹⁶ SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA, 2002: Új általános iskolai történelemtankönyveink (módszertani göröcső alatt) – Közoktatás, /1. sz. 4. o.

¹⁷ A tankönyvek megítélésének minőségi paraméterei. In: F. DÁRDAL ÁGNES 2006: Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás. /II. kötet. / Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa. Budapest. / 110. o.

¹⁸ CSEPELA JÁNOSNÉ – HORVÁTH PÉTER – KATONA ANDRÁS – NAGYAJTAL ANNA, 2003: A történelemtanítás gyakorlata. Tantárgy-pedagógiai tankönyv. / Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. / 76–78. o.

Ez viszont azért okozott és okoz ma is konfliktusokat, mert Ukrajna 1991-ben anélkül lett független állam, hogy lakosainak többsége beszélne az ukrán nyelvet.¹⁹

Az ukrán általános és középiskolai oktatási rendszer jelenleg felemás jellegű, a 2001. előtt beiskoláztak számára 11 éves, míg az ezután beiratkozott tanulóknak 12 évet kell tanulniuk a középiskolai végzettség megszerzéséhez. Ukrajnában a hat–tízennyolc éveseket oktató intézményeket összefoglaló néven általános képzésű iskoláknak nevezik.²⁰

Az általános középfokú oktatásról szóló törvény szerint az iskolák három fokozatúak. Az I. fokozat a négy évfolyamos elemi iskola, a II. az első fokozatra épülő öt évfolyamos általános iskola, a III. pedig a II. szintre épülő középiskola. Eszerint Ukrajnában vannak ún. I. fokozatú iskolák, ahol csak elemi osztályok működnek; vannak I–II. fokozatú iskolák, ahol kilenc évfolyamot végezhetnek el a tanulók; s vannak I–III. fokozatú intézmények, a hagyományos középiskolák, amelyekben az elsőtől a tizenegyedik osztályig (az érettségiig) tanulhatnak.²¹ Történelmet a második és a harmadik fokozaton oktatnak.

Függetlenné válása után a gazdasági, kulturális élet, a közös történelmi múlt számai továbbra is megmaradtak.²² A 90-es évek elején a nemzeti öntudat megerősödésének egyik alapgondolatává vált az oktatás megreformálása. Ez a reformfolyamat napjainkban is zajlik, s még nem fejeződött be. A történelemtanítás terén a legnagyobb változtatásra 1991-ben került sor, amikor a Szovjetunió története helyett Ukrajna történetét kezdték tanítani az iskolákban. A kezdetekig visszamenően felülbírálták, átértékelték a múlt történéseit, gyakran teljesen más következtetésre jutva, mint néhány évvel korábban. Új, nemzeti történelem született, de ugyanolyan erőltetett és művi lett, mint korábban a szovjet, hiszen Ukrajna szuverén államiságának sincs nagy múltja.²³

„A történelem, „úgy, ahogyan volt”, nincs sehol. A történelmet az egyéni és a közösségi emlékezet, tapasztalat őrzi, és az emberek szellemi és fizikai ereje által teremtett tárgyak, valamint az oktatott művek tükrözik. (...) Nem véletlen hát, hogy minden, legitimitásában bizonytalan vagy totális hatalmi-társadalmi igénnyel fellépő ideológia, rendszer a múltat is uralni akarja...” – fogalmazta meg művében neves kortárs történészünk, Tökéczki László.²⁴ Hasonlóan lehetne jellemezni az ukrán nép helyzetét, mely több évszázados küzdelem után csak a XX. században nyerte el függetlenségét. Nem csoda tehát, hogy folytonos államiság hiányában az ukrán köztudatban, sajtóban, tankönyvekben történelmi távlatokról, eseményekről beszélve sokszor, de nem mindenütt, az „ukrán földek” fogalmát használják. Vagyis a múlt rekonstrukciójánál a nemzeti történelem folyamatosságának záloga az ukrán akta területek folytonossága. Pedig a jelenlegi Ukrajna területén több mai ország is osztozott (pl. Litvánia, Lengyelország, Oroszország, Magyarország stb.), míg az ukrán etnikumú földek különállósága is rövid ideig létezett²⁵. A történészek

¹⁹ ZOLTÁN ANDRÁS, 2001: A nyelv mint a nemzetudat egyik eszköze Közép-Európában / Kamusella, Tomasz D. I.: Language as an instrument of nationalism in Central Europe. = Nations and Nationalism, 7. vol. 2001. 2. no. 235–251. p. – / Kisebbségkutatás / 4. sz.

²⁰ SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA, 2003: A történelemoktatás jelenlegi helyzete Ukrajnában. – / Történelempedagógiai füzetek. / 15. sz. Budapest. / 121–144. o.

²¹ BEREKSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKSKÓ ISTVÁN, 2004: Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező. – / Magyar Nyelv, C. évfolyam. 2. sz. / 197. o.

²² Néhány éve Ukrajna még mindig nemzeti identitása minőségi alapú tartalmának meghatározásával küszködött. Az etnikai identitás két formája vetélkedett egymással: az ukrán etnikai nemzeti identitás és a keleti szláv etnikai nemzeti identitás. Korábbi, '90-es években végzett közvélemény-kutatásokból az derült ki, hogy az utóbbinak több híve volt, hisz az orosz–ukrán testvériség már beleivódott a tömegek tudatába. Lásd!: SHULMANN, STEPHEN 2005: A polgári és etnikai nemzeti identitás körvonalai Ukrajnában (Bosznay Csaba). – / Kisebbségkutatás / 14. évf., 4. szám. / 547–548. o. / Napjainkra úgy néz ki, hogy Ukrajna nagyon is megtalálta nemzeti és állami ideológiáját és ez a nacionalizmus.

²³ Először 1918-ban kiáltotta ki az Ukrán Központi Tanács a független Ukrán Népköztársaságot, ám néhány hónap múlva bolsevik uralom alá került. 1919. január 6. után 1991-ig Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságként létezett.

²⁴ TÖKÉCZKI LÁSZLÓ, 1999: Beszéljenek a szövegek! Olvasásra ösztönzés és történelemtanítás. – / Történelem, eszmék, politika. / Kairosz Kiadó, Budapest. / 333. o.

²⁵ SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA: Történelmi és (szinte) változatlanul (A történelemtanítás régen és ma k. h. 22–44 között, Ukrajnában). Történelempedagógiai füzetek. MTT Tanári Tag. és az ELTE BTK kiadványa. Sorozatszerk.: Szabolcs Ottó. 25. Budapest, 2007. 13. p.

mégis nagy figyelmet fordítottak a dicső múlt, az őshonos területek történelmének megírására, hiszen az iskolákban ezek tanítása révén nevelődhet az új ukrán nemzedék.²⁶

A Rzeczpospolita és a XVI–XVIII. századi lengyel–ukrán kapcsolatok megjelenítése az ukrainai történelemtankönyvek hasábjain

A lengyel–ukrán történeti kapcsolatok és azok tankönyvi megjelenítése felülvizsgálatának az igénye már több mint egy évtizede felmerült. Sőt, itt nemcsak a lengyel–ukrán antagonizmus problematikája volt kiemelve, hanem az egész kelet-közép-európai térség integrációs törekvései érdekében létrejött egy történeti együttműködés a múltbéli viták és sérelmek megvitatására. A kísérlet összefogója, irányítója és központja a Közép-Európa Intézetek Föderációját is létrehozó lublini Kelet-Közép-Európa Intézet volt. A lengyel, litván, ukrán és fehérorosz történészek együttműködésén alapuló projekt célja az volt, hogy „a régi lengyel nemesi köztársaság (a Rzeczpospolita) utódországai közös múltjukat úgy dolgozzák fel, hogy a politikai, társadalmi és kulturális kapcsolatokat figyelembe véve pozitív történelmi képet vázolnak – külön is kitérve az eltérően értelmezett mozzanatokra.”²⁷

A négy szomszédos ország nevében együttműködő történész gárda munkájának eredményeképpen egy olyan sorozat látott napvilágot, melyben a térség összes államának és nemzeti társadalmának történelmét új megközelítésben tárják fel annak érdekében, hogy Közép-Kelet-Európa története az európai történelem részévé váljon. A vállalkozás szükségességét az indokolta, hogy e négy ország történetírói a XIX. században, de különösen a XX. században gyakran egymástól élesen eltérő megközelítésben mutatták be a közös történelem egészét, annak egyes eseményeit vagy folyamatait. Mindehhez társult a velük szomszédos országok – elsősorban Németország és Oroszország – történetírása, amely abban volt érdekelt, hogy az országok és az egész régió történelmét a saját szemszögéből mutassa be, hiszen az orosz, a porosz és az osztrák terjeszkedési politika nemegyszer Kelet-Közép-Európa térképének hosszú időre szóló átrajzolásához vezetett a XVIII–XIX. század során, a XX. században pedig a német náciizmus és a szovjet kommunizmus mutatott nagy érdeklődést a régiók iránt, ugyancsak messzemenő következményekkel.²⁸

A szoros együttműködés révén megszületett szintézisek²⁹ eredményeinek széles körű megismertetését és nemzetnevelő szerepét leginkább az segítené elő, ha a középiskolai történelemtankönyvek átvennék elveiket, megállapításaikat és felfogásukat. Mint ahogy a szerkesztőbizottság egyik ukrán tagjának, Jaroslav Hricaknak³⁰ az írásából kiderül: az Ukrán Nemzeti Képzési Minisztérium az eredeti szövegek bővített változatát két kötetben 1996–1997-ben kiadta és engedélyezte iskolai használatát segéd-, illetve kiegészítő anyagként. Hogy mennyire valósul meg a nemzeti múlt kritikus szemlélete a napjaink egyetemes és Ukrajna története című tantárgyak oktatásához használatos tankönyvekben, erre kerestem a választ a tankönyvek áttekintésekor, citálásakor.

²⁶ Ez nem is lenne gond, ha nem élnének területén több mint 20%-ban más nemzetiségű állampolgárok is. The World Factbook, Ukraine, Ethnic groups. / <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>. Az ukrán hozzáállás bemutatására az ötödikes tankönyvből idézek: „A több mint 37 millió ukrán mellett Ukrajnában élnek még oroszok, beloruszok, moldovánok, krími tatárok, bolgárok, magyarok, románok, lengyelek, zsidók, örmények, görögök és sok más nemzetiség képviselői. Ők együttesen alkotják az ukrán népet, Ukrajna pedig a hazájuk.” (197.)

²⁷ ILLÉS PÁL ATTILA, 1998: Történelem és integráció – konferencia a Közép-Európa Intézetben. – / Régió. Kisebbség. Közösség. Társadalom. / 9. évfolyam, 4. szám. 130. o.

²⁸ KLOCZOWSKI, JERZY, 1998. i.m.: 133–134. o.

²⁹ A történeti felülvizsgálat eredményeképpen látott napvilágot: NATALIA JAKOVENKO: *Ukrajna rövid története a kezdetektől a 18. század végéig*. Kijev, Heneza, 1997., illetve: JAROSZLAV HRICAK: *Ukrajna rövid története. A modern ukrán nemzet kialakulása a 19–20. században*. Kijev, Heneza, 1996. A két új szemléletű kötet sikerét mutatja, hogy mindkettő elnyerte a Varsói Keleti Szemle 1997-es díját a legjobb külföldi történelmi munkáért. Erről részletesebben l.: ŁASZKIEWICZ, HUBERT 1998: *Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna történelmének szintézise*. –/ Regio. Kisebbség. Közösség. Társadalom. / 9. évfolyam. 4. szám. 146. o.

³⁰ A közös tankönyv ukrán szemszögét l.: HRICAK, JAROSLAV 1998: *Az Ukrajna, Lengyelország Fehéroroszország és Litvánia által létrehozandó közös tankönyv előkészületei és kiadása – ukrán szemszögéből*. –/ Regio. Kisebbség. Közösség. Társadalom. / 9. évfolyam. 4. szám.

Vizsgált témánk – a Rzeczpospolita időszakának története – az ukrán tanterv szerint a két tantárgy keretein belül is szóba kerül: az Ukrajna története és az egyetemes történelem újkori szakaszánál. Mindkét tárgy esetében a 8. osztályban kerül sor az említett témakör megtanulására, mivel a tanterv által előírt tananyag elosztás szerint az Ukrajna története c. tárgy esetében a XVI–XVIII. századi események; az egyetemes történelem keretein belül pedig a XV. század vége – XVI. század elejétől 1789-ig zajló eseményeket tárgyalják.

A tan- és segédkönyvek anyagának vázlatos bemutatásával tehát arra kerestem a választ, milyen képet közvetítenek ezek a taneszközök a lengyel–ukrán kapcsolatokról és a Rzeczpospolita korszakáról.

Az egyetemes történelem oktatásához 2000-ben új tankönyv készült, melynek szerzője Birjulov I. M. A tankönyv a középiskolák, gimnáziumok és liceumok 8. osztályára vonatkozó tantervnek megfelelően készült és az újkor első szakaszát (XVI–XVIII. század vége) tárgyalja. A 200 oldalas tankönyv 16 nagy témát és 34 fejezetet, a végén alfabetikus mutatót tartalmaz a kiemelt fogalmakról. A vizsgált témánkkal a 9. téma foglalkozik, melynek címe: Lengyelország a XVI. században – XVII. század első felében.

A XVI. századi Lengyelország gazdasági fejlődése, az állam berendezkedése és az ellenreformáció eredményeinek bemutatása után tér rá a szerző a külpolitikára. Itt kerül sor a lublini unió tárgyalására. A szerző szerint, „a livóniai háború idején a Litván Nagyfejedelemség nagyon nehéz helyzetbe került. Így az 1569-ben Lublinba összehívott szejmen a lengyel slachta rákényszerítette a litván urakra azt a megegyezést, mely alapján Lengyelország és Litvánia egy államba egyesül – a Rzeczpospolitába.”³¹ Az új állam berendezkedéséről leírja, hogy a Rzecz Pospolita vezetője lengyel király és litván nagyfejedelem is volt egyben, akit az általános szejm választott meg. Az egyesült országok mindegyikében külön közigazgatás, bíraskodás, költségvetés és hadsereg működött.³²

A nemzetiségi viszonyokról azt olvashatjuk, hogy a Rzeczpospolita – soknemzetiségű állam, melyben a lengyeleken kívül a lakosság felét az ukránok és fehéroroszek (beloruszok) alkották. Majd félkövér betűtípussal kiemeli a tankönyv, hogy az ukrán és fehérorosz területeken a lengyel–litván földesurak gyarmatosító politikát folytattak, mely abban nyilvánult meg, hogy a földeket a mágnások és a slachta elfoglalta, az ukrán-fehérorosz lakosságot eljobbágyosította, erőszakkal kényszerítette rájuk a katolikus vallást, a lengyel nyelvet és kultúrát.³³ A vallási ügyekről megtudhatjuk, hogy az ellenreformáció győzedelmeskedett az országban, és Kelet felé is kiterjesztették a missziót az ukrán–fehérorosz területekre, de itt erős ellenállásba ütköztek. Ezért más utat választottak, meghagyták a pravoszláv liturgiát és a szertartás ukrán nyelvét, de a római pápa fennhatósága alatt. Erről a vallási unióról a határozatot a breszti egyházi zsinaton fogadták el, az így létrejött új egyházat uniátusnak nevezték.³⁴

A Jagelló-dinasztia kihalása után következő választott királyok felsorolását követően az utolsó alfejezetben a lengyelek keleti terjeszkedéséről (expanziójáról) esik szó. Itt a szerző hangsúlyozza, hogy az ország külpolitikájában az Oroszországhoz fűződő viszony játszotta a központi szerepet, valamint igyekeztek megőrizni az ukrán és fehérorosz területeket. A livóniai háborúban aratott győzelem és a kedvező béke – 1582-ben – mely Báthory István révén Livóniát a birtokukba juttatta, elbizakodást adott a lengyel mágnásoknak, és az orosz belpolitikai viszályokat felhasználva III. Zsigmond még az orosz trónra is igényt nyújtott be. Mindezek eredménye: két Moszkva elleni háború, melyek felőrölték a Rzeczpospolita erejét, amire igen nagy szüksége lett volna a törökök elleni harchoz, mivel Podólia és Volhínia veszélybe került általuk.³⁵

³¹ BIRJULOV I.M., 1997: *Az újkor története. Tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára.* / Kijev, Heneza. / 97. o.

³² Uo. 98.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo. 99.

A fejezet végén található következtetések között ezt olvashatják a diákok az új lengyel-litván államról: „A létrehozott Rzecz Pospolita egy nemesi földesúr-jobbági viszonyon alapuló köztársaság volt, ahol lépten-nyomon érezhető volt a mágnások és a slachta önkénye.... Az ellenreformáció eredményeképpen az ukrán és fehérorosz területeken bevezették az unitus vallást (a pápának alárendelt pravoszláviát). A belső gyengeség eredményeképpen a Rzecz Pospolita komoly külpolitikai veszteségeket szenvedett.”³⁶

Az Ukrajna története c. tantárgy tanításához 1997-ben jelent meg új tankönyv,³⁷ melyet H. K. Sviyko szerkesztett és a XVI–XVIII. századot öleli fel, így ez is meg egyezik a központi tantervben előírt nyolcadikos tananyaggal. A tankönyv 46 témában dolgozza fel a mintegy két évszázadot, elég nagy részletességgel. A művet számos kép, ábra és térképmetszet gazdagítja, illetve a már megszokott forrásművek, kérdések és feladatok mellett több elsajátítást elősegítő eleme van. Idesorolható a szakszótár, amely különböző fogalmakat magyaráz meg, az ukrán területek történelmi-földrajzi elnevezéseinek (XIII–XVIII. század) jegyzéke, valamint az ukrán történelem rövid kronológiája vagy azon országok uralkodóinak jegyzéke, melyekhez Ukrajna történelme kapcsolódott a XIV–XVIII. században.

A vizsgált témánkkal már a legelső paragrafusban találkozunk, melynek címe: Az 1569-es lublini unió. A fejezetben részletesen körüljárja a szerző az unió előfeltételeit, az unió körüli harcokat, a lublini szejm eseményeit, és az ukrán területek elcsatolásához kapcsolódó következményeket. Így már az elején leszögezi a szerző, hogy az „utolsó” unió feltételei már az egész XVI. század folyamán érlelődtek, mivel „Lengyelország nem mondott le arról, hogy az ukrán földek és Litvánia hozzá tartozzanak, mindent megtett a kötelékek szorosabbra fűzése érdekében, megteremtette a litván függetlenségi törekvések ellenzékét”. Majd azt is hozzáteszi, hogy a Litván Nagyfejedelemségben nem volt meg a politikai egység, a litván mágnások hajlottak az unióra, olyan feltételek mellett, hogy mindkét ország megőrzi politikai önállóságát. Szerinte „ettől a nagyhatalmú, náluk nagyobb számú, pravoszláv vallású ukrán és fehérorosz főnemesség visszaszorítását remélték”. Vagyis ezzel azt sugallja a szerző, hogy a korabeli társadalmi-politikai elitben a litvánoktól jelentősebb tényezőként hatottak az ukrán és fehérorosz főnemesség, ami enyhe nemzeti elfogultságot mutat. Az ukrán és fehérorosz mágnások az unió veszélyei között a politikai hatalom elvesztése miatti félelem mellett, súlyosabb fenyegetésnek vélték a Galíciában már bekövetkezett katolizálást.³⁸

Az egyetemes történelemtankönyvnél jóval részletesebben kitért a szerző az unió körül kibontakozó harcokra: 1548-ban a litván autonomisták által megválasztott fejedelem Zsigmond Ágost lengyel király lett. „Ádáz harc kezdődött: egyfelől a lengyel pánok küzdöttek a Litván Nagyfejedelemség ellen, másfelől a fejedelemségen belül az unió hívei és ellenzői hadakoztak egymással.”

Majd Zsigmond Ágost livóniai háborúba való beavatkozását tárgyalja, melynek terhei miatt az volt az eredménye, hogy a „litván, ukrán és fehérorosz slachta a lengyel unió elfogadását követelte a nagyfejedelemtől. Ez volt az egyik döntő tényező, de a legnagyobb súlya a slachta azon törekvésének volt, hogy a lengyelekéhez hasonló privilégiumokat szerezzenek...”³⁹ A Lublinba összehívott közös lengyel-litván országgyűlés ismertetésénél a szerző hangsúlyozza, hogy mind a lengyel, mind a litván küldöttek eltérő feltételekkel képzelték el az uniót: míg a litvánok széles körű autonómiát és saját pénznemet akartak, a lengyelek a teljes beolvastást javasolták. „A livóniai háború és a belső torzalkodások következtében meggyengült Litvánia nem volt képes megvédeni állami érdekeit”, így a király a lengyel érdekeknek megfelelően döntött: nemcsak Volhínia és Podólia elszakítását

³⁶ BIRJULOV I.M., 1997: *Az újkor története. Tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára.* / Kijev, Heneza. / 100.

³⁷ Korábban egy 1995-ös kiadású, Szerhijenko H. J.– Szmolj V. A. által szerkesztett „Ukrajna története (a legrégibb időkől a XVIII. század végéig)” című tankönyvet használtak, mely a középiskolák 7–8. osztálya számára készült.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. 5.

mondta ki Litvániától, hanem a kijevi és a braclavi terület is közvetlenül lengyel fennhatóság alá került. „A Litván Nagyfejedelemség érdekei szóba sem kerültek, az ukrán nép érdekeiről nem is beszélve.”⁴⁰ Vagyis a szerző szerint a litvánok – éppúgy, mint az ukránok – csak szenvedő alanyai voltak a lengyelek érdekérvényesítésének.

A tankönyv szerint a lublini unió az ukránok számára rendkívül súlyos következményekkel járt, mivel az ukrán földek túlnyomó része Lengyelországhoz tartozott, a csernyihiv-sziverszkij földeket a moszkvai állam, Bukovinát Moldova és Kárpátalját Magyarország birtokolta, így az ukránok önálló nemzeti léte került veszélybe.⁴¹ A könyv által emlegetett önálló nemzeti létre – ami azelőtt sem volt független – mért csapások tragikusságát színes jelzőkkel nagyítja fel a szerző: „A lengyel mágnások és a slachta előtt megnyílt az út, hogy a bekebelezett ukrán földeken kegyetlenül kizsákmányolják a parasztokat és a kispolgárokat, szellemi rabságba döntsék a népet.”⁴² A fejezet utolsó részében részletesen kitér a szerző az ukránok által lakott területeken bekövetkezett közigazgatási és igazságszolgáltatási változásokra.

A 2. fejezetben a XVI–XVII. század első felében az ukrán társadalomban végbe ment változások bemutatására kerül sor. Ebből megtudhatjuk, hogy az ukrán lakosság ellengyelesítése és katolizálása érdekében a lengyel királyok bőkezűen osztogatták birtokaikat a lengyel slachta tagjainak, és velük egyenlő rangra emelték az ukrán slachtát, melynek következtében az ukrán mágnások és ukrán slachta felemelkedése intenzívebbé vált. „Az ukrán pánok helyzeti és személyes érdekeik védelme érdekében átvették a lengyel nyelvet és a katolikus vallást”, ezáltal hatalmas nagybirtokokat szerzete, és „valóságos „kiskirályokká” váltak, nem voltak alárendelve semmiféle helyi igazgatási szervnek, az uralkodó akarátát is nehezen fogadták el.”⁴³ Itt mintha szemrehányást tenne az ukrán főuraknak behódolásuk miatt, melyből a szovjet éra gazdag=rossz – szegény=jó képlet mereng fel az olvasó előtt, de később javít saját nemzete képén, kiemelve, hogy „az ukrán slachta nem rendelkezett nagy birtokokkal és hű maradt a pravoszláv valláshoz. A lengyel slachta mindinkább kiszorította a hatalomból az ukrán slachtát, aminek következtében az utóbbiból többen beálltak a kozákok közé, a Bohdan Hmelnickij vezette felszabadító háború idején pedig a felkelők soraiban találjuk őket, a kozák sereg vezetői lettek.

A területek gazdasági fejlődését áttekintve a szerző elismeri, hogy az unió révén gyors ütemben épültek újjá a mongol–tatár hódítások nyomán elpusztult városok, majd kézműves, kereskedelmi és közigazgatási központokká váltak.

A 3. fejezet a kozákság és a Zaporizzsjai Szics kialakulását tárgyalja. A kozákság mint a szabadság szimbóluma, napjainkban igen előkelő helyet foglal el a nemzeti történetírás eszköztárában a dicső múlt és a függetlenségi törekvések ábrázolásánál. Ennek megfelelően a tankönyvek hasábjain előforduló megjelenítésük mindig szubjektív, elfogultsággal és pozitív jelzőkkel teli. Pl.: „A kozákság szabadította fel az ukrán területek jelentős részét a lengyel slachta megszállása alól, és fektette le az ukrán államiság alapjait.”⁴⁴ A kozákság megjelenéséről, eredetéről és társadalmi bázisáról sok információt találhatunk, illetve azt is megtudhatjuk, hogy fő feladatuk a déli határok védelme volt a tatárokkal szemben, melyre már 1520-ban a kormánytól kaptak megbízást. A XVI. század 40-es éveiben Dmitro Visneveckij egyesítette a szétszórt kozák csapatokat és a Dnyeper egyik szigetén, a Horticán 1552-ben földsáncsal és palánkkal megerősített települést építettek, így jött létre a Zaporizzsjai Szics. A zuhogókon túli Zaporizzsjai Szics a Litván Nagyfejedelemség, később pedig a Rzeczpospolita és a Krími Kánság lakott birtokai között terült el.⁴⁵ Vagyis itt a szerző a kozák állam területét, mint önálló, jogilag független területet állítja be. Néhány oldallal később, azonban már azt olvashatjuk, hogy

⁴⁰ Uo. 7.

⁴¹ SVIGYKO H. K., 2001: *Ukraina története XVI.–XVIII. század. Tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára.* / Lviv, Szvit Kiadó. / 9. o.

⁴² Uo.

⁴³ Uo. 13.

⁴⁴ Uo. 24.

⁴⁵ Uo. 28.

„a Zaporizzsjai Szics az állam távoli peremvidékén jött létre, ahol már nem érvényesült az állami közigazgatás keze, a kozákok belátásuk szerint szervezheték meg életüket.”⁴⁶

Dmitro Visnevecky „legendás híró történelmi személyiség”, aki Zsigmond Ágosttól is kért segítséget a törökök–tatárok elleni védelem megszervezéséhez, de negatív választ kapott, így az orosz cárt, IV. Ivánt kérte, vezessenek közös hadjáratot, amelyre 1556-ban került sor. A kozákok hadjáratainak hatására csökkent a tatárok támadókedve az ukrán területek iránt. Visnevecky halála után sem bomlott fel a kozák szervezet, sőt, „miután Litvánia és Lengyelország megkötötte a lublini uniót, s az ukrán területek a Rzecz Pospolita fennhatósága alá kerültek, valamint annak következtében, hogy Galiciában, Volhíniában, a kijevi földék déli részén és Nyugat-Podóliában egyre nagyobb arányokat öltött a robot és fokozódott a nemzeti-vallási elnyomás, a kozákság létszáma erősen megnövekedett”⁴⁷ – vonja le következtetésként a szerző.

Rendhagyó magyarázatot ad a tankönyvkészítő Zsigmond Ágost 1572. évi intézkedésére, amivel a lajstromozott kozákok intézménye alakult ki. Véleménye szerint az intézkedés oka az volt, hogy „a kozákokra folytonosan panaszkodó tatárokkal és törökökkel rendezze a kapcsolatait, rendeletet adott ki, amely kimondta, hogy a módosabb kozákok egy részét állami szolgálatba kell állítani a déli határoknak a török és tatár támadások elleni megvédelmezésére”.⁴⁸

A Rzeczpospolita feudális társadalmi szerkezetében a kozákság köztes helyet foglalt el a parasztság és a slachta között. A slachtichoz hasonlóan a kozák katonai szolgálatot teljesített és nem volt korlátozva a személyi szabadsága, de a slachtictól eltérően nem lehettek alárendeltjei.

A kozákok küldetésstudata is többször hangsúlyozásra kerül a tankönyvben, egyrészt mint a pravoszlávia fő védelmezői, másrészt a Szics „az akkori Európa életének fontos tényezője”, mivel „a fő akadályt képezte az Oszmán Birodalomnak a keresztény világ elleni hadjárataiban. A török–tatár agresszió elleni harcukban a kozákok nemcsak az ukrán területeket, hanem a többi országot is védelmezték.”⁴⁹

A XVI. század második felében „az ukrán nép szociális, nemzeti és vallási elnyomása következtében egyre többen szöktek Zaporizzsjába, ami gyökeresen megváltoztatta a kozák közösséget, többek között erősödött közöttük a lengyelelles hangulat, elmélyült a szociális megosztottság”. A kozákságnak mint rétegnek a megerősödése, a zaporizzsjaiak részvétele a Lengyelország által viselt háborúkban, a szerepük a határok védelmében, valamint a külföldi segítségkérések következtében a kozákság tudatára ébredt, és arra hogy különleges katonapolitikai jelentőségük van. A XVI. század végén kirobbant kozák–paraszt felkelések okát a tankönyv szerzője mégsem csak ebben látta, hanem elsősorban abban, hogy „a Rzecz Pospolita uralma időszakában az ukrán területeken a lengyel mágnások és nemesek önkényeskedéséről számos eset tanúskodik. Ettől az uralomtól legtöbbet a parasztok és a polgárok szenvedtek”.⁵⁰ Ennek következtében a kozákok olyan helyzetbe kerültek, amikor a harc elkerülhetlenné vált, így került sor a Kristof Koszinszkij, vagy a Szeverin Nalivajko vezette felkelésekre. A felkelések leverésére a lengyel király parancsba adta, hogy a slachta hirdessen nemesi felkelést, és kemény kézzel vessen véget a lázongásnak. Sztanyiszlav Zsolkevszkij vezetésével ez meg is történt: a kozákok elvesztették legjobb erőiket, tüzéségüket, harci zászlóikat és jelvényeiket.

Röviddel ezután azonban Lengyelországnak lett szüksége a kozákokra, beavatkozott a moldvai ügyekbe, ezért segítségért fordult a zaporizzsjaiakhoz. A kozákok egy része radikálisan visszautasította ezt, viszont a többség hajlandó volt kompromisszumot kötni azzal a feltétellel, ha rehabilitálják őket. Szamijlo Kisko hetmannak sikerült kieszközölnie a lengyel kormánytól a „bűnök bocsánatát”, így a kozákok ki lettek küldve Moldvába, Erdélybe és Livóniába harcolni. A kozákok bátorságát és hősiességét több

⁴⁶ SVIGYKO H. K., 2001. i.m. 33.

⁴⁷ Uo. 30.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo. 43.

⁵⁰ Uo. 60.

hadjárat eseménytörténetének leírásával igazolja a szerző, s azt is hangsúlyozza, hogy „a Rzecz Pospolita nem volt képes megvédelmezni déli határait a török-tatár agresszióval szemben... Az évente megismétlődő ukrainai török-tatár pusztítások hiteles tanúbizonyságai a krónikák”.⁵¹

A XVI. századi hitéletnél olvashatunk a reformáció és a szocinianizmus (unitarizmus) hatásáról az ukránlakta területeken, valamint a jezsuiták tevékenységéről (1569 után aktivizálódtak) és a pravoszláv egyház helyzetéről, mely nem nevezhető kedvezőnek 1453 után, a törökök konstantinápolyi hódítása, illetve a görögkeleti egyházban folyó hatalmi harcok következtében egyaránt. Miután az ukrán területek nagyobb része a katolikus Lengyelország hatalmába került, a pravoszláv egyház helyzete még kritikusabbá vált, gyakoriak voltak a templomfoglalások, az egyház életébe világiak szólhattak bele, kevés volt a mecénás, az oktatás szintje alatta maradt a katolikusnak. Kulturálisan bezárult, csak egyházi szertartásos irodalmat adott ki. Aki nyugat-európai egyetemeken kívánt magasabb képzettségre szert tenni, arra kényszerült, hogy latin könyvekből tanuljon és (ideiglenesen vagy végleg) áttérjen a katolikus hitre.⁵²

Az egyházi társaságok pozitív hatása mellett, a szerző sok kollégájától eltérően, pozitív hangvétellel ír a breszti unióról és a görög katolikus vallás létrejöttéről. A mély válságot megélő pravoszláv egyházon belül már régen szükségesek voltak a reformok, a katolikus és pravoszláv egyházi unió gondolata pedig már az 1580-as évektől társadalmi viták és tárgyalások tárgyát képezte. 1594-re sok pravoszláv főpap sürgette az egyházegyesítést, a püspökök szokali közgyűlésén szinte valamennyien aláírták azt a nyilatkozatot, amelyben beleegyezésüket adták az unió megkötéséhez, ám az 1596 októberében Bresztben összeült egyházi zsinat idejére már sokan elpártoltak, s állásfoglalásukban elvetették az uniót. A néptömegeket illetően pedig ezt írja a tankönyv: „Akik távol álltak a politikától és semmit nem tudtak a patriarkátus helyzetéről, az unióhoz teljesen negatívan viszonyultak”.⁵³

Az egyházi unió következményeiről pedig azt olvashatjuk: „Az 1596. évi breszti egyházi unió Ukrajnában elősegítette a nemzeti-kulturális mozgalom felélénkülését. Az ukrán nép felszabadító harcának egyik alapvető jelszava volt a pravoszláv hit védelme.”⁵⁴ Ennek ellenére különböző okok miatt egyre növekedett a görög katolikus hívek száma, főleg Galiciában, ahol erősebb volt a katolikus befolyás. Soraikat gyarapították egyes neves egyházi ideológusok is. Sőt, a XVII. század elején Ukrajnában egyetlen egyetlen pravoszláv püspök sem volt – ismeri el a szerző. Ugyanakkor: „A görög katolikus egyházat nem emelték egyenlő rangra a római katolikkal. A római katolikus klérus ráadásul nem nézte jó szemmel az uniót, mert abban az ukránok és fehéroroszkok tényleges katolizálásának akadályát látta. A királyi hatalom a görög katolikusokat a pravoszlávok fölé helyezte, de kevesebbre értékelte őket a római katolikusoknál. Tagadhatatlan, hogy a görög katolikus egyház a kulturális hidat jelentette Ukrajna és Nyugat-Európa között.”⁵⁵

A Rzeczpospolita értékelésével több fejezetben is találkozhatunk. Például, az „Ukrajna a XVII. század közepének felszabadító háborúja küszöbén” című paragrafusban, melynek 1. alpontja: „A felszabadító háború mint történelmi szükségszerűség”. Vagyis ebből a címből már következtethetünk, hogy a korabeli lengyel-ukrán kapcsolatok egyik legfontosabb ütköző- és vitapontjához értünk. Az ukrán történetírásban a Bohdan Hmelnickij vezette 1648–57. évi felszabadító háborúnak kulcsfontosságú jelentősége van, egyrészt az ukrán nép függetlenségi harcainak megalapozásában, az államiság hagyományainak megteremtésében (ők ide vezetik vissza). A kozákság harcainak csúcspontját jelentette ez a lengyelelles felkelés, mely egyes történészek interpretációjában

⁵¹ SVIGYKO H. K., 2001: *Ukrajna története XVI.-XVIII. század. Tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára.* / Lviv, Szvit kiadó. / 72. o.

⁵² Uo. 55.

⁵³ Uo. 57.

⁵⁴ Uo. 123.

⁵⁵ Uo. 123.

„nemzeti-felszabadító háború”, mások szerint „szabadságharc”, egyéb vélemények szerint „ukrán nemzeti forradalom” volt, s eredményeképpen egy kozák államalakulat jött létre Zaporizzsjai Had néven.⁵⁶ Ennek fényében nem meglepő, hogy ebben a tankönyvben az alig 10 évet felölelő eseménysorozatnak 8 fejezetet szentelnek, ami pontosan 60 oldalnyi terjedelemben lett kifejtve.

„A XVII. század első felében az ukrán területek nagyobb részét kezében tartó Rzeczpospolita Európa egyik legnagyobb országa volt. Szociális-politikai tekintetben azonban elmaradottnak számított a többi országhoz képest. Az országban a mágnások önkénye és a slachta anarchiája uralkodott.” Nem túl objektív értékelés, ami tovább folytatódik annak szemléltetésével, milyen „rablogzádkodást” folytattak a lengyel mágnások és a slachta, a Rzeczpospolita „egész társadalmi-politikai berendezkedése, az anarchia, az önkény, a bérleti és a jelzalogrendszerek és feltételek, a magánszolgálatban álló katonaság, a vámrendszer” hogyan gátolták a városok, a kézműipar és a kereskedelem fejlődését.⁵⁷

A Rzeczpospolita keményebben lépett fel a zaporizzsjai területtel szemben is. Kevés számú kozákot vettek lajstromba, a többieket viszont az a veszély fenyegette, hogy ismét jobbágyorszába süllyednek. A kozákság rétege nem volt egynemű: a kozák vezetők falvakkal, malmokkal rendelkeztek, míg az egyszerű kozákok bérmunkát is vállaltak a kozák előljárók földjein. Vagyis ezzel magyarázza a szerző, hogy „a kozákság egésze érdekelt volt abban, hogy az ukrán területek felszabaduljanak a lengyel nemesi megszállás alól, mivel még a lajstromozott, tehetős kozákok is állandóan szenvedtek a mágnások önkényétől, akik elvették földjeiket, műhelyeiket, nem akarták elismerni a királyi oklevelekben biztosított előjogokat”. Majd alább hozzáteszi: „Az ukrán nép felszabadító harcának részét képezte az a törekvés is, hogy megszüntessék a nemzeti-vallási elnyomást. A lengyel mágnások, a slachta, a katolikus papság lenézte az ukrán nyelvet és kultúrát. Az 1569. évi breszti egyházi unió után a lengyel slachta tervszerűen és céltudatosan kényszerítette az ukrán lakosságra a katolicizmust, megtiltotta az ukrán nyelv használatát az intézményekben és a tanintézetekben. Mindez az ukrán nép etnikai egységének megszűnésével fenyegetett és történelmileg szükségszerűvé tette az ukrán nép felszabadító harcát.”⁵⁸

Egy egész fejezetet szentel a tankönyv Bohdan Hmelnickinek, aki „a lengyel nemesi rendszer elleni felszabadító háborúba vezette Ukrajna népét és megalapozta az új államiséget”.⁵⁹ Hmelnickij mint politikus és hadvezér tehetségét, kiemelkedőségét többször is hangsúlyozza a szerző. Például az 1648. december 23-i kijevei bevonulása kapcsán azt olvashatjuk: „A kijeveikkel együtt üdvözölte a hadvezért Pajiszij jeruzsálemi pátriárka és Szilvesztr Kosziv kijevei metropolita. A pátriárka a hetmant „fényességes fejedelem”-nek nevezte. A kijevei-mohilai akadémia diákjai „könyörgő imákkal és hangos tetszésnyilvánítással, Mózesként, megmentőként, felszabadítóként fogadták, aki kimenekítette a népet a szörnyű rabságból, és akinek a neve – Bohdan (isten adta) – is jó ómen”.⁶⁰ A hetman életének és tevékenységének mérlegénél ezt olvashatjuk róla: „Európai rangú, kiváló hadvezér volt, aki a kontinens egyik legjobb hadseregét állította fel. A hadtörténelemben a XVII. század legkiválóbb hadvezérei – Oliver Cromwell, II. Gusztáv Adolf, Jan Sobieski, Savoyai Jenő – között van a helye.”⁶¹

A felszabadító háború előzményei közül kiemelendő az 1637–38. évi népfelkelés és annak leverése, mely után „feszült helyzet alakult ki Ukrajna délkeleti vidékein.”⁶²

⁵⁶ Ezt az államalakulatot tekintik a jogfolytonosság zálogának, mely a Kijevei Rusz szétesése után továbbvitte az ukrán államiséget hagyományát és az 1917-ben rövid időre kikialtott Ukrán Népköztársaságon át garantálta a mai Ukrajna számára a kontinuitás láncszemét.

⁵⁷ SVIGYKO, 2001. i.m.: 131–132.

⁵⁸ Uo. 132.

⁵⁹ Uo. 135.

⁶⁰ Uo. 155.

⁶¹ Uo. 190.

⁶² Ukrajna mint történelmi fogalom visszavetítése és használata a korszak tárgyalásánál általánosan elterjedt az egész tankönyvben.

Lengyelország újabb török–ellenes hadjárata és a kozákok haderejének felhasználása ennek során elősegítette a kozák csapatok gyors növekedését. A tengeri hadjárat megszervezésével megbízott Hmelnickij saját személyes sérelme viszont közrejátszott abban, hogy a királyi megbízatás álcája alatt zászlaja alá gyűjtse a kozákokat és egy lengyelelles felkelés tervét készítse elő. A tatárokkal kötött szövetség szintén a kezdeti sikereket alapozta meg, a lengyel sereg vereségei meglepetést okoztak, így a kormány azonnal elkezdte keresni a béke lehetőségét a Zaporizzsjai Sziccsel és követet küldött tárgyalni. Ugyanakkor a tárgyalások idejét mindkét fél erőgyűjtésre használta. A tankönyv szerint az új kutatások arra derítettek fényt, hogy „a lengyel slachta, mint privilegizált réteg nem kívánt egyenrangú tárgyalásokba bocsátkozni a pimasz alattvalókkal, a „szolgákkal”. B. Hmelnickij magával a királlyal, IV. Ulászlóval akart tárgyalni, de az uralkodó váratlanul meghalt”.⁶³ Az új király, János Kázmér még megválasztása előtt tárgyalásokba kezdett Hmelnickijjel, mivel tisztában volt azzal, hogy Lengyelország még nincs felkészülve egy nagy háborúra, és megígérte a hetmannak, hogy felülvizsgálja a Zaporizzsjai Had panaszait, hogy „kozákok fölött ne uralkodjanak a pánok”, és békét ajánlott.⁶⁴ Ezzel a békével zárult a „felszabadító győzelmi menete” 1648-ban, azonban mindkét fél tisztában volt azzal, hogy ez a béke nem lesz hosszú életű, s 1649 májusában már tovább is folytatódtak a hadi események.

A többéves, változó sikerekkel folytatódó harc egyik fő eredménye az ukránok szempontjából, hogy „létrejött az ukránok kozák állama”. Az ukrán kozák állam legitimitásának és függetlenségének bizonyítására a tankönyv egy egész fejezetet szentel, melyben ilyen alponatok találhatóak: A kozákság mint az ukrán államiság előfeltétele; Az államiság kezdetei; Az államiság tényezői; Az állam belső és külső funkciói. Az államszervezet mintáját a tankönyv szerzője szerint a Zaporizzsjai Szics adta, amely a XVII. század első felében „már sajátos Kozák Köztársaság volt a Rzecz Pospolita gyéren lakott vidékén.”⁶⁵ Majd alább hozzáteszi, hogy a kozákok sikeres török–tatárelles hadjáratai és védekezése „olyannyira megnövelte a Zaporizzsjai Szics nemzetközi tekintélyét és erejét, hogy a kozákok fokozatosan eltávolodtak a királyi hatalomtól, és Lengyelországtól függetlenül cselekedtek”. A „kozákság függetlenségének” igazolására több történelmi dokumentumból idéz a szerző: „A király 1625-ös levele, amit a helyi szejmekhez intézett, arról szólt, hogy a kozákok nem akarnak alattvalók lenni, önálló államot alkottak és egész Ukrajna nekik engedelmeskedik; a városokban és a falvakban saját rendjüket vezetik be, követeket küldenek, szerződéseket kötnek, döntenek háborúról és békéről.” Valamint Bethlen Gábor 1628. évi a svéd követtel folytatott eszmecserejéből is citál: „A kozák nép eltörölheti Lengyelországot, ha akad egy bölcs nemes lelkű vezetője.” Következtetésül pedig azt olvashatják a diákok, „tehát a kozák állam létrejötté ily módon senki számára nem jelentett meglepetést”.⁶⁶

Annak ellenére, hogy alább elismeri a szerző, hogy „az 1649. évi zborivi béke értelmében a Rzecz Pospolitán belül létrejött a kozák autonóm terület, amelyhez a Kijevi, a Braclavi és a Csernyihivi vajdaság földjei tartoztak, és ahol kizárólagosan érvényesült a hetmani hatalom”,⁶⁷ a hetmani államról mint teljesen független államalakulatról ír. Az új államot „ősi nevekkkel” illették: „Rusz” vagy „Ruszok földje”. Hmelnickij dokumentumaiban a következő megfogalmazásokat találjuk: „...hogy Ukrajna oszthatatlan maradjon”, „a polyákok azzal foglalkoznak a legtöbbet, hogy Ukrajnát meghódítsák”, stb. Ezután is többször találkozunk Ukrajna mint szuverén

⁶³ SVIGYKO, 2001. i.m.: 145.

⁶⁴ Uo 154.

⁶⁵ Uo. 158.

⁶⁶ Uo. 158–159.

⁶⁷ Uo. 159.

állam emlegetésével: pl. „A szejm jóváhagyásával János Kázmér 1651 januárjában parancsot adott az Ukrajna elleni hadjárat előkészítésére.” Vagy: „Ukrajna határai mentén megkezdtek a lengyel csapatok összevonását.”⁶⁸

„Az európai államok elismerték Ukrajna szuverenitását, elküldték követeiket, szerződéseket kötöttek. Az ukrán államiság „meggyőző bizonyítéka”, hogy a moszkvai állam államközi tárgyalásokba kezdett vele, ami 1654-ben a két állam szövetségre lépéséhez vezetett.”⁶⁹ Ennek a szövetségnek a létrejöttével is külön fejezetben foglalkozik a szerző, felvázolja a cári kormányhoz fűződő kapcsolatok előtörténetét, a perejaszlavi tanács menetét és ismerteti „Bohdan Hmelnickij cikkelyeit”. „Jóllehet a moszkvai állam rendkívüli mértékben szeretett volna törleszteni Lengyelországnak az 1618. évi deulini fegyverszünet és az 1632. évi poljanovi béke következtében elszenvedett területvesztésekért, mégsem szegte meg a békeszerződést, közben azonban B. Hmelnickijel is fenntartotta a kapcsolatot.” Amikor nyilvánvaló lett, hogy a hosszú háborúban kimerült Lengyelország nem képes sikeresen hadat viselni egy erős állam ellen, Alekszej Mihajlovics cár beleegyezését adta B. Hmelnickij segítségkérésére. Így született a cári rendelet, melyben az uralkodó „magas személye alá rendelte Bohdan Hmelnickijt és az egész Zaporizzsjai Hadat a városokkal és tartományokkal egyetemben, hogy a bátor férfiak révén megvédelmezze őket minden bajtól”.

A szerző a perejaszlavi tanács következtében létrejött megegyezéssel kapcsolatosan többször is hangsúlyozza, hogy ez „két egyenrangú fél – a moszkvai állam és Ukrajna – szövetsége” volt, mégsem erről tanúskodik az a tény, hogy csak a hetmannak és a sztarsinának kellett felesküdni a cárra, a V. Buturlin vezette orosz küldöttség viszont a cár nevében megtagadta ezt az esküt. Az 1654 márciusában Moszkvában megfogalmazott ún. Bohdan Hmelnickij cikkelyei (Márciusi cikkelyek) a szerző értékelésében egyfajta „alkotmányos jelleget is viselt”, mivel „meghatározta Ukrajna állami-jogi berendezkedését: autonómiát biztosított Ukrajnának”.⁷⁰

A Bohdan Hmelnickij nemzetközi politikája c. fejezetben a korabeli helyzet értékeléséről ezt olvashatjuk: „Már a XVII. század 20–30-as éveiben számos európai politikus úgy értékelt az ukrán területeket, mint a Rzecz Pospolita „Achilles sarkát”, ahol nagy horde-rejű kozák-paraszt felkelésekre került sor, ádáz vallási és politikai harcok dúltak. Európára különösen nagy hatást gyakorolt a nemzeti-felszabadító háború. Hiszen ezt megelőzően a Rzeczpospolita Európa legerősebb állama volt, amelyikkel, ha sok ország részéről nem is állt fenn baráti viszony, de nem ártott vele békében élni. És akkor hirtelen egy jelentékeny területen hatalmas népmozgalom lángol fel, amit képtelen elfojtani.”⁷¹ Az 1648–57. évi események jelentőségét és súlyosságát alább is többször hangsúlyozza a szerző: pl. amikor arról informál, hogy a Rzeczpospolita a katolikus Európa védőbástyája volt, ám az ország ukrán területein kirobbant felkelések a 20–30-as években már megakadályozták a lengyel királyt abban, hogy a Katolikus Ligát hathatósan támogassa. 1648 elején pedig kirobbant a Bohdan Hmelnickij vezette felkelés, ami nemzeti-felszabadító háborúvá nőtte ki magát, súlyos csapást mérve a Rzeczpospolitára.⁷² Majd így folytatja: „Új szövetségek voltak kialakulóban, új irányt vett az országok politikai orientációja, más országok lettek vezető hatalmak, s ebben a folyamatban nem kevés szerepe volt Ukrajnának. Ugyanis az 1648–54. években zajló nemzeti-felszabadító háború gyökeresen megváltoztatta Kelet-Európában a helyzetet, ami kihatott egész Európára. A Rzecz Pospolita, miután elveszítette területeinek egy jelentős részét, s vele együtt a kozákságot, mint katonai erőt, hanyatlásnak indult, noha még több évtizedig próbálkozott az elveszített területek visszaszerzésével. Ezzel ellentétben a moszkvai állam, a jelentős ukrán területek hozzácsatolásának köszönhetően, idővel Európa keleti felében a legfőbb katonai-politikai erővé vált.”⁷³

⁶⁸ SVIGYKO, 2001. i.m.: 164,162.

⁶⁹ Uo. 161

⁷⁰ Uo. 174–175.

⁷¹ Uo. 177.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.178.

A lengyel mint ellenségkép többször nyíltan is kifejezésre került a tankönyv hasábjain: pl. „harc a lengyel nemesi betolakodók ellen Volhíniában és Podóliában.”⁷⁴

Az 1648–57. évi események után a Rzeczpospolita fogalmával és a lengyel kormányhoz fűződő viszonyról már nem túl sok említést találhatunk a tankönyvben. Többek között „Az andruszovói béke (1667)” és a „Hajdamák mozgalom a Jobbparti Ukrajnában” című résznél. A kudarcral végződött orosz–török háború (1710–1711) és a pruti béke megkötése után I. Péter kénytelen volt lemondani a lerombolt, kimerült és gyéren lakott Jobbparti Ukrajnáról, amely a nemesi Lengyelország fennhatósága alatt maradt. A Jobbparton ismét megindult a gyarmatosítás Lengyelország társadalmi viszonyainak és berendezkedésének restaurálása jelszavával.⁷⁵ A terület benépesítése elősegítésére különböző kedvezményeket nyújtó szlobodákat hoztak létre, minek hírére áramlottak az emberek, azonban az adómentes időszak hamar eltelt, s a katolikus papság újból felerősített katolizációja miatt időről időre spontán felkelések, lázadások törtek ki. Az egész XVIII. század folyamán többször is kibontakozó népmozgalmak, felkelések a hajdamák mozgalom néven váltak ismertté. Okai: társadalmi, nemzeti-vallási elnyomás.

Az első hajdamák felkelés 1734-ben Kijev és Braclav vidékén bontakozott ki, amikor a Jobbparti Ukrajnában megjelent az orosz katonaság, hogy támogassa III. Ágost trónigényét. „A felkelők számítottak az orosz katonaság támogatására, mivel arról volt szó, hogy a Jobbparti rész újraegyesül a Balparti Ukrajnával.” Am nem így történtek az események: a lengyel slachta és a cári katonaság együttesen verte le a felkelést. A felkelőkkel való kegyetlen leszámolás csak ideiglenesen szakította félbe a felkelések hullámát.

A XVIII. század 60-as éveiben a hajdamák mozgalom Jobbparti Ukrajnában új lendületet vett. Ennek okai: a Kijev vidéki parasztok kedvezményes éveinek lejárta, valamint a Rzeczpospolitát feszítő belső problémák. Oroszország nyomására II. Szaniszló Ágost király és hívei a szejmben felvetették a katolikusok és a pravoszlávok egyenjogúságának kérdését. Erre az ellenzéki beállítottságú mágnások és nemesek „konföderációba” tömörültek, azaz ideiglenes katonai-politikai szövetséget kötöttek a királyi hatalom elleni harchoz. A szerző szerint a „konföderációsok tevékenysége kiélezte Ukrajnában a nemzeti-vallási viszonyokat. Könyörtelenül leszámoltak az ukrán lakosság azon részével, amelyik nem akarta elhagyni a pravoszláv hitet. Ez az erőszak és önkényeskedés váltotta ki a felkelés kitörését.”⁷⁶ Tehát itt is megjelenik az általános sztereotípiája az áldozatszerepről.

Végeredményben a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a hajdamák mozgalom és a „kolijivcsina” kimerítette Lengyelországot, amelyre „a súlyos válság és hanyatlás időszaka következett. A szomszédos monarchikus államok, amelyek régóta beavatkoztak a Rzecz Pospolita belügyeibe, kihasználták az ország meggyengülését. 1772-ben Oroszország, Poroszország és az Osztrák Monarchia aláírta a megegyezést Lengyelország első felosztásáról. Ennek értelmében Galícia Ausztriához került. 1793-ban megtörtént Lengyelország második felosztása. A Jobbparti Ukrajnát Oroszország kapta meg. Az ukrán területek történetében minőségileg új időszak kezdődött.”⁷⁷

„A Lengyelország és Oroszország közötti 1667. évi andruszovói béke és az 1686. évi örök béke a Dnyepert jelölte meg határnak, így Galícia hosszú időre elszakadt a kelet-ukrajnai államalkotó folyamattól, sőt a Jobbparti felszabadító mozgalomtól a XVII. század végén – a XVIII. század elején. A lengyelek üldözték azokat, akik korábbi lakhelyükön maradtak és akikkel szemben felmerült a mozgalomban való részvétel gyanúja. A XVII. század második és a XVIII. század első fele ezeknek a valamikor gazdaságilag legfejlettebb ukrán területeknek az életében a gazdasági és kulturális hanyatlás időszaka

⁷⁴ SVIGYKO, 2001. i.m.: 185

⁷⁵ Uo. 310.

⁷⁶ Uo. 313.

⁷⁷ Uo. 317.

volt. A hanyatlást az állandó háborúk, a slachta önkénye, a Rzecz Pospolita gyenge központi hatalma eredményezte.⁷⁸

A fentebb már említett négyoldalú történelemegyeztetések eredményeképpen létrejött egy történelem-segédkönyv, melyet nem kimondottan középiskolásoknak adott ki az oktatási minisztérium, hanem humán gimnáziumok, liceumok és felsőoktatásban résztvevő hallgatók és tanárok számára, ám vonatkozó fejezeteit érdemes görcsö alá venni.⁷⁹

A sorsforduló kezdetét jelentő lublini unió eseményeit a sokatmondó: „Ukrajna-Rusz – a fölösleges harmadik a „két nemzet közösségében” (1569–1648)” cím alatt tárgyalja a szerző. Az unió értékeléséről ezt olvashatjuk: „a megegyezés átalakulása ellenségeskedéssé, mely a Ukrajnában a Ruina, Lengyelországban pedig a Potop eseményeiben érte el véres apoteózisát, egy lassú folyamatnak volt az eredménye, mely során a két nép egyik sebet ejtette a másik után a vallási fanatizmus, társadalmi sérelmek, nemzeti büszkeség és nagyhatalmi ambíciók nevében”.⁸⁰

Az egyesülést a szerző is a brevi unió óta fennálló közeledés kulminációjának tartja, melyre mindkét ország (Lengyelország és a Litván Nagyfejedelemség) biztonsága szempontjából volt szükség, hisz egyrészt a Teuton Lovagrend, másrészt az egyre erősödő moszkvai állam felőli fenyegetettség fokozatosan nőtt. Bár a XV. század folyamán a pravoszláv ukrán és fehérorosz felső réteg körében voltak ellenzői a lengyel–litván unióknak, de a megszakításokkal 1558-tól 1583-ig tartó livóniai háborúban meggyengült Litván Nagyfejedelemségben egyre inkább szélesedett az a felfogás, hogy a Moszkva elleni harchoz egy erős szövetségesre van szükség.⁸¹

Hosszas tárgyalások után az 1569. január 10-én megnyílt közös lengyel–litván sejm ülésén ismét egymásnak feszültek a lengyel és litván rend képviselői, akik különböző állásponton álltak az unió elvi alapját illetően. Míg a litvánok föderatív elven képzeltek el az egységet, a lengyelek Litvánia teljes beolvasztását szerették volna. Végeredményben sikerült megegyezni, és így 1569. július 1-jén létrejött a két nép föderatív állama, a Rzeczpospolita, melyben mindkét fél önálló politikai szervezatként funkcionált továbbra is: önálló kincstárral, bírói és jogrendszerrel, közigazgatási berendezéssel, és hadsereggel. A litván szuverenitás ára területi veszteség volt – Pidlaszja, Volhínia, a kijevi és braclavi terület jogilag átkerült a lengyelek fennhatósága alá.⁸² Tehát nagyjából ugyanazokat az információkat találjuk itt, mint az előbb idézett tankönyvben is voltak.

A Bohdan Hmelnickij nevével fémjelzett lengyelelles küzdelem terminológiája már a címben is eltér az általános középiskolai tankönyvektől, mivel az eseményt kozák forradalomként definiálja, és kronológiai határait sem 1648–1654-ben adja meg,⁸³ mint a hagyományos szovjet historiográfiai alapokon nyugvó tankönyvek, hanem a végét 1657-hez, Hmelnickij halálához köti.

Az újkor hajnalán fellángoló, majd 40 évig tartó véres események átszabták Ukrajna térképét és átrendezték az erőviszonyokat Közép-Kelet-Európában, életre hívtak egy óriási birodalmat – az Orosz Birodalmat –, és a szakadék szélére taszították a Rzeczpospolitát. A szerző felsorolja, hogy a történészek ezt az eseménysorozatot szokták nevezni nagy kozák háborúnak, kozák forradalomnak, felszabadító háborúnak, nemzeti-felszabadító háborúnak,

⁷⁸ SVIGYKO, 2001. i.m.: 350.

⁷⁹ JAKOVENKO, NATALIA 1997: *Ukrajna rövid története a kezdetektől a 18. század végéig.* / Kijev, Heneza.

⁸⁰ Uo. 119.

⁸¹ Uo. 120.

⁸² Uo. 121.

⁸³ A szovjet historiográfia értelmezésében a Bohdan Hmelnickij vezette szabadságharc célja a testvér orosz néppel való „újraegyesülés”, ami 1654-ben a perejaszlavi tanács következtében megszületett „márciusi cikkelyek” nyomán megvalósult, hisz ennek értelmében a cár protektorátusa alá vette a Zaporizzsjai Hadat. Így ők befejezteknek tartják a harcot, ami valójában a hetman haláláig, sőt egyes történészi vélemények szerint kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen Petro Dorosenko hetman haláláig (1676) folytatódott. Erről részletesebben l.: BOJKO, 2002. i.m.

hmelnyiccsinának, majd megindokolja, ő miért épp ezt a terminológiát választotta. A különböző historiográfiai műben felsorakoztatott kirobbanási okok és a célkitűzések ismeretetésénél pedig azt hangsúlyozza, hogy azok közül egyiket sem lehet kizárólagosan elfogadni, mert egyik sem fogja meg az események drámaiasságát, hanem összességében kell figyelembe venni a társadalmi, vallási, nemzeti és függetlenségi törekvéseket.⁸⁴

Az 1648-ban kirobbant felkelés tárgyalása előtt Jakovenko felvázolja a térség külpolitikai erőviszonyait: a Rzeczpospolita ekkor Európa legerősebb országa volt. Nyugati szomszédai – Németország és Svédország – a harmincéves háború következtében romokban heverték. A keleti szomszéd – a moszkvai állam – még a szmolenszki háború utáni sebeit ápolgatta. A jobb időket is megélt, délen elterülő Török Birodalomban belső zavargások folytak: janicsárfelkelések, parasztlázadások. Ezalatt a nemesi köztársaság kiterjesztette hatalmát a Baltikumtól a Fekete-tengerig, és egy sor győzelmet aratott a XVII. század elején Oroszország és Törökország felett is. A gazdasági-társadalmi helyzet harmonikus és perspektivikus, azonban a felszín alatt már ott húzódtak azok a repedések, amelyek majd a kozák forradalom következtében már mindenki számára nyilvánvalóvá válnak. Idesorolható: a királyi hatalom és kormány gyengesége, politikai korrupció és a slachta kötelességtudatának gyengülése, mely a patriotizmus álcája alá rejtett egyéni érdekek és az „aranszabadság” védelmére korlátozódott.⁸⁵

A lengyel hadsereg és a kozákok közötti harcokat, megtorló hadjáratokat a szerző nem egyoldalúan és idealizálva írja le, hanem reálisan bemutatja a veszteségeket, a harc negatív tényezőit és a nép szenvedését, mert nem a hősiességet tartja fontosnak, hanem az emberek szémszögéből nézve és átélve az eseményeket, a nagy kozák forradalom idején „az emberek közt nem volt könyörület.”⁸⁶

Az 1654. év orosz–ukrán megegyezések tárgyalásakor a szerző itt is felsorolja a hazai és nemzetközi historiográfiában előforduló értelmezéseket, magyarázatokat arra vonatkozóan, hogy a cárral kötött megegyezés minek minősül: újraegyesülésnek, uniónak, perszonáluniónak vagy összeolvadásnak. A történetírás különböző értelmezésekből fakadó nézeteltéréseinek oka a szerző szerint, hogy már a hetman és Moszkva is mást-mást értett a perejaszlvi aktuson. Míg a hetman egy hasznos politikai húzást, mely garantálja a biztonságot és biztosítja a belső békét, addig a cár és a lakosság egy része – főként a pravoszláv papság hatására – úgy értelmezte ezt a segítségkérést és protektorátust, hogy a hetman fejet hajt a cár előtt és a „cár keze alá helyezi magát”, vagyis behódol. A szerző szerint ezekből a kétértelmű megfogalmazásokból adódtak a terminológiai félremagyarázások.⁸⁷

Tehát a fenti idézetek azt bizonyítják, hogy ez egy valóban rendhagyó történelmi mű, melyben benne vannak a tudomány legfrissebb eredményei, és nem a nemzeti látszóget és hazafiasságot hangsúlyozza, hanem a szomszédokkal való együttélés toleráns és objektív bemutatására törekszik a szerző.

Az utolsó elemzésre szánt mű szintén segédkönyvnek minősül és kifejezetten a vizsgált korszakot tárgyalja: SZASZ, P. M.: Isztorija Ukrajini XVI–XVIII. szt. Navcsalnij poszibnik. Lviv: Divoszvít, 2001. Az UTA Történeti Intézetének jóváhagyásával, a M.Sz. Hrusevszkij Ukrán Archeográfiai és Forrástani Intézet Lembergi Részlegének és a Kozák-kutató Intézet közreműködésével készült 291 oldalas segédkönyv elsősorban tanárok számára készült az 1998/1999-es tanévben Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által elfogadott tanterv szerint a középiskolák 8. osztálya számára. A könyv 6 nagy témára osztja a korszakot, melyek további 29 fejezetekre, ún. §-okra bomlanak. Didaktikai szempontból igen jól szerkesztett mű, a végén kronológiai összesítővel, terminus és fogalommutatókkal, felhasznált és ajánlott irodalomjegyzékkel, melyek között nemcsak

⁸⁴ JAKOVENKO, 1997. i.m. 177.

⁸⁵ Uo. 180–181.

⁸⁶ Uo. 194.

⁸⁷ JAKOVENKO, 1997. i.m. 201.

ukrán, de lengyel és angol nyelvű művek is megtalálhatóak. Minden fejezet vége tartalmaz a megtanulásra ajánlott dátumokat, fogalmakat, valamint begyakorló kérdéseket és feladatokat.

A korszak tárgyalását az ukrán „földek” XV. századi helyzetének általános bemutatásával vezeti fel a szerző, ismertetve, hogyan kerültek az egykori Kijevi Rusz részfejedelemségei litván és lengyel befolyás alá. A lengyel–litván unió előzményeiről és körülményei kapcsán a szerző úgy tudja, hogy „Lengyelország régóta törekedett a Litván Nagyfejedelemség alárendelésére, azonban csak a XVI. század derekán értek meg a körülmények a két ország tényleges egyesülésére egy uralkodó fősege alatt, vagyis az unióra. Erre az időre a Litván Nagyfejedelemség nagyon meggyengült. XVI. század végén – XVII. század elején Moszkvával folytatott háború következtében elvesztették területeik jelentős részét. A livóniai háborúban elszenvedett vereség pedig tovább zilálta az országot.”⁸⁸ Majd alább hozzáteszi, hogy a háborúk által kimerült országban a litván mágnások és nemesek (slachta) körében egyre több híve lett a Lengyelországgal való egyesítésnek, kecsegtette őket a lengyel slachtával azonos előjogok megszerzésének lehetősége. Az ukrán slachta részéről is megvolt a hajlandóság az unióra, mivel nagyobb védelmet reméltek a török–tatár támadások esetén, valamint kedvezőbb külkereskedelmi esélyeket reméltek a nyugat-európai országokkal. Lengyelország viszont kihasználta Litvánia meggyengült helyzetét, hogy kelet felé terjeszkedjen. Vagyis a szerző szerint a lublini unió nem mindkét fél szükségességén alapult, csupán a litván fél gyengeségén és a lengyelek terjeszkedési vágyán.

A lublini unió ukránokra gyakorolt hatásáról megtudhatjuk, hogy lényegében a lengyel fennhatósághoz csatolás után is megmaradtak régi határviszonyai, bírói és közigazgatási rendszere. A volhíniai, braclavi és kijevi vajdaságban továbbra is a Litván Statútum volt érvényben, az ügyintézés ukrán nyelven is folyt. Az ukrán mágnások és a slachta a helyi kormányzati szervekben különleges előjogokkal rendelkeztek tekintet nélkül a vallási hovatartozásukra.⁸⁹ Vagyis itt nemcsak a negatívumok túlhangsúlyozásával találkozhatunk, hanem jogaikat is elismeri a szerző.

Objektivitásra vall a szerző alábbi megfogalmazása is: „A lublini uniónak voltak Ukrajna számára úgy pozitív, mint negatív következményei is. Pozitív eredményei közül kiemelhető, hogy egy állam keretein belül egyesült az ukrán etnikai területek nagyobb része, ami kedvezően hatott az ukrán nép kulturális és politikai szerveződésére, megteremtette az előfeltételeit a nemzetté válásnak. A Rzecz Pospolitában a zaporizzsjai kozákok aktívan bekerültek a politikai életbe és rövid időn belül önálló politikai erővé váltak. Ukrajna területén kiszélesedett az oktatási intézmények hálózata, megnőtt a nyugat-európai kultúra hatása.”⁹⁰

Negatív hatásai viszont a szerző szerint nem rögtön jelentkeztek Ukrajnában, de fájdalmas változásokat és megrázkódtatást okoztak az ukrán társadalom számára: nőtték a parasztok és polgárok adói és terhei; az ukrán lakosság nemzeti-vallási elnyomás alá került: hitük miatt üldözték, illetve korlátozták politikai, gazdasági és rendi jogaikat. Ennek következtében figyelhető meg az ukrán mágnások és a slachta körében végbement ellengyeledési folyamata, melynek hosszú távú eredménye az lett, hogy az ukránok elvesztették vezető rétegüket, vagyis politikai elitjüket. A központi hatalomról úgy véli, hogy a lengyel kormány nem tudta megvédeni az ukránlakta területeket sem a török–tatár betörésektől, sem a nemesi anarchiától, sem a királyi hadsereg garázdálkodásától.⁹¹

A Hmelnickij hetman nevéhez fűződő lengyelelles fellelést a szerző az ukrán nép nemzeti felszabadító háborújának nevezi és az előző műhöz hasonlóan egy sor objektív ok és körülmény összessége eredményének tekinti. A szerző itt az általános, más tankönyvekben is előforduló társadalmi-gazdasági életben lezajló lengyel elnyomást, nemzeti és vallási diszkriminációt és üldözést, illetve a társadalomban lezajlott átalakulást: az ukrán

⁸⁸ SZASZ, P. M. 2001: *Istortija Ukrajini XVI–XVIII. szt. Navesalnij poszibnik.* / Lviv: Divoszvit. / 16. o.

⁸⁹ Uo. 19.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ SZASZ, 2001. i.m. 19-20.

nemesség ellengyelesedését, a kozák réteg felemelkedését és vezető politikai tényezővé válását sorolja fel. A fő kirobbantó okként azonban azt tartja, hogy az ukrán társadalmi rendek a koraújkorai nemzet stádiumába lépve éles ellentétbe kerültek a lengyel slachta uralmával.⁹²

A patriotizmus és küldetéstudat hatja át mondatait, amikor Bohdan Hmelnickij személyéről ír a szerző és azt ismerteti, miért állt a kozák felkelés élére: „B. Hmelnickij látta, hogy a kozákok, parasztek és polgárok szenvedései a lengyel slachta igája alatt már minden határt felülmúltak, ezzel már nem lehetett megbékélni. Az igazságosságához és szabadsághoz vezető út tehát csak fegyveres felkeléssel érhető el.”⁹³

Hasonló hangnemben íródott a következő 5 fejezet is. Jellemző, hogy a felszabadító háború, illetve az orosz círral folytatott tárgyalások leírása során a szerző gyakran használja az „ukrajnyszka derzsava” kifejezést, ami önálló államiságot feltételez. Pl: „Ukrajna számára az orosz cár protektorátusára azért volt szüksége, hogy győzelemmel fejezze be a háborút a Rzecz Pospolita ellen és megőrizze saját önállóságát.” A középiskolai tankönyvvel ellentétben viszont itt nem hangsúlyozódik túl, hogy két egyenrangú fél szerződéséről, szövetségéről volt szó Perejaszlavban, hanem az aktust a szerző cári protektorátusnak nevezi, és azt is leírja, hogy ezáltal korlátozódott Ukrajna állami szuverenitása és vazallusi függésbe kerülnek a cártól, melynek fejében adót fizetnek be a cári kincstárba.⁹⁴ Már csak az a kérdés, hogy milyen szuverenitásból indult ki a szerző.

Az objektív történeti munkák készítésénél figyelembe kell venni, hogy a nemzeti identitás fejlődésében nem demográfiai vagy nyelvészeti folyamatosságról van szó – ahogy azt a nemzeti történetírás állítja –, hanem nemzeti mítoszok elfogadásáról, melyeket többé-kevésbé tudatosan manipuláltak. A legnagyobb problémák akkor jelentkeznek, amikor ezek a mítoszok a politikatörténet területén bukkannak fel. A lengyel, litván, ukrán és fehérorosz népek múltbeli közös léte egyáltalán nem volt békés. A lengyel történészek felfogása szerint a lengyel–litván közös állam példát adott vallási toleranciából és demokratikus elvekből, miközben a fehérorosz és az ukrán történeti feljegyzések egészen másról tanúskodnak. Ugyanez igaz a XIX–XX. századi nemzeti viszonyokra, különösen a lengyel–ukrán, lengyel–fehérorosz és lengyel–litván kapcsolatok drámai jellegére a háborúk közötti és alatti időkben. Röviden tehát: hogyan lehet összeegyeztetni az áldozat és az elkövető szempontját? A legtöbb ukrán számára a XVII. század derekán kirobbanó lengyelelles kozák felkelés vezetője, Bohdan Hmelnickij nemzeti hős, aki felszabadította őket az elnyomó lengyel iga alól. A lengyel és zsidó nemzeti emlékezés azonban felelőssé teszi őt a lengyel nemesek és a zsidó lakosság véres lemészárlásáért. Vagyis a hagyományos nemzeti történetírások gyakran nem veszik figyelembe, hogy az elkövetők sok esetben maguk is áldozatok, mártírok. Egyértelmű tehát, hogy a nemzeti mítoszok és sztereotípiák kritikusai számára a nemzeti nézőpontok összeegyeztetése jelenti az egyik legnehezebb feladatot.⁹⁵

A tankönyvek elemzése következtében az alábbi következtetések vonhatók le az ukrán történelemtankönyvek lengyel–ukrán kapcsolatainak és a Rzeczpospolitának az ábrázolásáról:

- Általánosan elterjedt gyakorlat Ukrajna állami szuverenitásának hangsúlyozása a vizsgált korszakban;
- a lengyelek többnyire ellenség képében jelennek meg;
- gyakori a szubjektív, túlfűtött, patriotisztikus hangnem, ami az ukrán nép és a pravoszlávia felsőbbrendűségét sugallja.
- A tankönyvkészítésnél mindenképpen szükség lenne multinacionális szerzői kollektívák együttműködésére a fentebb többször idézett negatív sztereotípiák, torzulások vagy esetleg szándékos torzítások elkerülése végett.

⁹² SZASZ, 2001. i.m. 105.

⁹³ Uo. 106.

⁹⁴ Uo. 142–143.

⁹⁵ HRICAK, 1998. i.m.: 152–153.

IRODALOM

- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004: Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező. –/ Magyar Nyelv, C. évfolyam. 2. sz.
- Bojko, O. D. 2002: Isztorija Ukrajini. / Kijiv: Vid. centr „Akademija”.
- Birjulov I.M. 1997: Az újkor története. Tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára. / Kijev, Heneza.
- Braun Éva 2007: Változások az oktatásban. / Közoktatás / XIV. évfolyam, 3–4. szám.
- Csepela Jánosné–Horváth Péter–Katona András–Nagyvajtai Anna 2003: A történelemtanítás gyakorlata. Tantárgy-pedagógiai tankönyv. / Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- F. Dárdai Ágnes 2006: Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás. / II. kötet. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa. / Budapest.
- Davies, Norman 2002: Európa története. / Osiris Kiadó, Budapest.
- Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula 2001: Oroszország története. / Pannonica Kiadó, Budapest.
- Gebei Sándor 2001: Orosz-török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápolyban. (1699–1700). –/ AETAS / 2. szám.
- Grzybowski, Stanisław 1996: Sarmatyzm. Dzieje narodu i państwa polskiego. / Warszawa.
- Hricak, Jaroslav 1998: Az Ukrajna, Lengyelország Fehéroroszország és Litvánia által létrehozandó közös tankönyv előkészületei és kiadása – ukrán szemzögből. –/ Régió. Kisebbség. Közösség. Társadalom. / 9. évfolyam.
- Illés Pál Attila 1998: Történelem és integráció – konferencia a Közép-Európa Intézetben. –/ Régió. Kisebbség. Közösség. Társadalom. / 9. évfolyam. 4. szám.
- Jakovenko, Natalia 1997: Ukrajna rövid története a kezdetektől a 18. század végéig. / Kijev, Heneza.
- Kłoczowski, Jerzy 1998: Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna történetének új összefoglaló feldolgozásai. –/ Régió. Kisebbség. Közösség. Társadalom. / 9. évfolyam. 4. szám.
- Kuzio, T. 2002: Identitás és nemzetépítés Ukrajnában. A „másik” meghatározása. –/ Régió. Kisebbség. Közösség. Társadalom. / 1. szám.
- Lagzi Gábor 2001: A lengyel liberalizmus. –/ Klió / 2. 10. évf. –/ Maciej Janowski: Polska myśl liberalna do 1918 roku. (A lengyel liberális eszme 1918-ig). Znak, Fundacja im. Stefana Batorego. Kraków–Warszawa 1998. 286 o./
- Łaskiewicz, Hubert 1998: Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna történelmének szintézise. –/ Régió. Kisebbség. Közösség. Társadalom. / 9. évfolyam, 4. szám.
- Makarcsuk V. Sz. 2000: Isztorija derzsavi i prava zarubizsnih krajin. Navcsalynij poszibnik. / Kijiv: Atika.
- Niederhauser Emil 2001: Kelet-Európa története. / Budapest.
- Shulmann, Stephen 2005: A polgári és etnikai nemzeti identitás körvonalai Ukrajnában (Bosznay Csaba). –/ Kisebbségkutatás /14. évf. 4. szám.
- Sterr Attila 1997: Oktatási reform Ukrajnában a NAT tükrében. –/ Embernevelés / IX. évfolyam. 3. szám.
- Svignyko, H. K. 2001: Ukrajna története XVI–XVIII. század. Tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára. / Lviv: Szvit kiadó.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya 2003: A történelemoktatás jelenlegi helyzete Ukrajnában. –/ Történelempedagógiai füzetek. / 15. sz. Budapest.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya 2002: Új általános iskolai történelemkönyveink (módszertani górcső alatt). –/ Közoktatás / 1. sz.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya 2007: Töretlenül és (szinte) változatlanul (A történelemtanítás régen és ma k. h. 22-44 között, Ukrajnában). –/ Történelempedagógiai füzetek. MTT Tanári Tag. és az ELTE BTK kiadványa. / Sorozatszerk.: Szabolcs Ottó. 25. / Budapest.
- Szasz, P. M. 2001: Isztorija Ukrajini XVI–XVIII. szt. Navcsalynij poszibnik. / Lviv: Divoszvit.
- Szokolay Katalin 1997: Lengyelország története. Budapest.
- Romsics Ignác 1998: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. / Napvilág Kiadó, Budapest.
- Tőkéczi László 1999: Beszéljenek a szövegek! Olvasásra ösztönzés és történelemtanítás. –/ Történelem, eszmék, politika. / Kairosz Kiadó, Budapest.
- Wandycz, Piotr S. 2004: A szabadság ára. Kelet-Közép-Európa története a középkortól máig. / Osiris Kiadó, Budapest.
- Zoltán András 2001: A nyelv mint a nemzettudat egyik eszköze Közép-Európában. / Kamusella, Tomasz D. I.: Language as an instrument of nationalism in Central Europe. = Nations and Nationalism, 7. vol. 2001. 2. no. 235–251. p. / Kisebbségkutatás /4. sz.

Felhasznált internetes publikációk:

- TÓTH SÁNDOR: Ukrajna államiságának kialakulása és népei. / http://geogr.elte.hu/PHD_konferencia_ELTE_2002/doktori_konferencia_anyagai_2002/tothsandor.pdf
- Karlovitcz János 2001: Tankönyvtípusok, tankönyvmodellek. / Új Pedagógiai Szemle / 01. sz. / <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2001-01-tm-karlovitcz-tankonyvtipusok>
- The World Factbook, Ukraine, Ethnic groups. / <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>.

KOSZTYÓ GYULA*

Kárpátaljai régészeti kutatások 1945–1991 között a kárpátaljai magyar sajtóban

Rezümé Kárpátalján minden történelmi periódusnak megvan a maga kiemelkedő régész személyisége. Az első világháború előtti korszakban ilyen személyiség volt Lehoczky Tivadar. A két világháború között is volt Kárpátalján a régészettel foglalkozó kiemelkedő személyiség. Ez a személy az Országos Lehoczky Múzeum igazgatója volt, Jankovich József. Szintén kiemelkedő régészeti tevékenységet folytattak a Zatlukál testvérek és Szova Péter. A legaktívabb régészeti munka 1945 után kezdődött el Kárpátalja történetében. Ennek az állam által igen nagymértékben támogatott tevékenységnek a vezéralakja Balahuri Eduárd lett.

Резюме Вивчення періодичних видань показало, що до Першої світової війни археологічні дослідження на території сучасного Закарпаття пов'язуються з іменем Тиводора Легоцького. У міжвоєнний час, коли був створений Державний музей ім. Легоцького, цю роботу продовжував директор цього закладу Йозеф Янкович. Окрім нього, активну діяльність на ниві дослідження археологічних пам'яток краю здійснювали брати С. та Е. Затлукали, а також П. Сова. Їхні публікації на сьогодні стали джерельною базою вивчення археології Закарпаття у довоєнний час. Після 1945-го року найактивнішу археологічну роботу виконував Балагурі Едуард.

A második világháború éveiben Kárpátalján a régészeti tevékenységek, ásatások, kutatások szüneteltek, háttérbe szorultak. Teljesen azonban nem álltak le.

1944 után átszerveződött a régészet, miután e terület – Kárpátalja – a Szovjetunió, vagyis Ukrajna része lett. Ehhez az átszerveződéshez hozzátartozott az is, hogy a szovjet rendszer ideológiai hatást gyakorolt erre a tudományágra is csakúgy, mint szinte mind-egyikre. Ettől eltekintve azonban maga a tudomány gyors ütemben fejlődött. Egymást érték a régészeti ásatások, a különböző expedíciók, amelyeket kiváló régész szakemberek hirdettek meg.

Olyan személyiségek tartoztak e korszak kiemelkedő régészei közé, mint: Balahuri Eduárd, Sztepan Penyak, F. Potusnyak, I. Popovics, M. Potusnyak, V. Kotihorovics, J. Szmisko, Sz. Titov, G. Szmirmova, K. Bernjakovics, V. Gladilin, L. Szoldatenko stb. A tudományt ebben az időben az is befolyásolta, hogy a helyi tudományos kutató központok mellett (Ungvári Állami Egyetem, Ukrán Tudományos Akadémia, Kárpáti Honismereti Múzeum) megjelentek moszkvai, szentpétervári, kijevi, leMBERGI tudományos műhelyek is.

Hogy melyek voltak Kárpátalja területén az első régészeti ásatások, amelyeket a szovjethatalom kezdeményezett? Ezt Balahuri Eduárd 1976-ban a *Kárpáti Kalendárium* oldalán megjelent rövid összefoglaló jellegű cikkéből megtudhatjuk, amely mindössze három hasábos, azonban tömör publicisztika. Jelentőségét az adja, hogy az 50-es évek régészeti ásatásait igen pontosan említi meg, foglalja össze. E szerint a cikk szerint az 50-es években Kárpátalja területén őskőkori emlékeket tártak fel Ungvár, Munkács és Beregszász városában. Ezeknek a tanulmányozását a hatvanas évek végén kezdte meg az akkori USZSZK Tudományos Akadémia kárpátontúli paleolitikumi expedíciója V. Gladilin és G. Szmirmova személyében. Az 50-es években valamelyest ismertek voltak az új kőkori és rézkorszaki emlékek, melyekkel kapcsolatban régészeti ásatásokat a következő kárpátaljai területeken végeztek: Nevetlenfalu, Nagypalád, Beregszász, Munkács, Szajkófalva, Nagyláz községekben. A régészeti ásatásokat az Ungvári Állami Egyetem, az USZSZK TA Régészeti Intézete kezdeményezte, melynek eredményeként már az ötvenes években meghatározták az újkőkori és rézkorszaki műveltség fő sajátosságait. Vagyis, az akkor megtalált tárgyak magukon viselték a vonal- és szalagdíszes kerámiakultúra legfontosabb jellemzőit. Így a Nyírség-Zatin csoport telephelyei a munkácsi Kis-hegyen és a Kerek-hegyen

*Történelemtanár, 2009-ben felvételt nyert az ELTE új- és jelenkori magyar történelmének phd képzésére. A tanulmányt dr. Csatáry György lektorálta.

találhatóak. Az ottomán műveltség emlékei a csepei, a nevetlenfalui, a nagyszőlősi, a beregszászi telephelyek. Ezt a tájékoztató jellegű cikket folytatva Balahuri Eduárd említést tesz a továbbiakban az 50-es években előkerült bronzkincsekről is, többségük az i. e. XIV–XII. századbéli sztánfalvi kultúra emlékei. Tanulmányozásukat és rendszerezésüket a 60-as években fejezték be az archeológusok.

A kárpátaljai régészeti élet igen nagy sikereket ért el az 50-es években a vaskorszakot érintő kérdések megválaszolásában. Az említett években magát a vaskort Kárpátalján két nagy csoportra osztották. Az elsőbe tartoznak az ungvári, a nagyszőlősi, a salánki telepek, melyek az i. e. XI–VIII. századi gava-goligrádi kultúra emlékei. A másik csoportba tartoznak a bilkei, a nyíresújfalui, a nevetlenfalui, a királyházi telepek. Ezek az i. e. VII–III. századi kustánfalvi kultúra emlékei.¹

A továbbiakban kicsiny hazánk régészeti életének bemutatását, nagyobb régészeti korszakokra bontva próbálom bemutatni. A földtörténeti korszakok alapján kezdjük az őskorral foglalkozó cikkekkkel.

Vidékünkön a második világháború után megindult a tudományos tevékenység, sorra kezdődtek a régészeti ásatások. Területünk rendkívül gazdag őskori és ókori leletekben. Az 50-es és 60-as években az archeológusok többsége azt állította, hogy Kárpátalja már a kőkorszakban is lakott volt. Szova Péter, V. Gladilin és Sz. Szmimov által feltárt lelőhelyek Ungváron (Radvánci-hegy, Horjani, Kálvária), Munkácson, Beregszászban és Rakaszon legalábbis erről tanúskodnak. Ezeket a feltevéseket bebizonyították, sőt túl is haladtak rajta a 70-es évek elején megindult újabb kőkort kutató munkák. Balahuri Eduárd pontos leírást ad arról, milyen volt vidékünkön az i. e. V–III. évezredben az ember. A 70-es években zajló régészeti kutatások eredményeként, meghatározta, mivel foglalkoztak az emberek: eszerint vidékünkön földműveléssel, állattenyésztéssel, halászattal és vadászattal. Kapcsolatban voltak szomszéd törzsekkel, amiről a vulkanikus üvegből készült szerszámaik tanúskodnak.²

Őskorral kapcsolatos tudósítást a *Kárpáti Kalendárium* 1978-as számában találunk. 1978-ban volt tíz éve, hogy az Ungvári Állami Egyetem expedíciója ásatásokat végzett a Szőlősi járásban. Már akkor is a legnagyobb szenzációnak a több réteges kora paleolitikori település számított – a királyházi kőbánya mellett. Ennek Balahuri Eduárd szerint 3 acheuli-moustieri településrétege van (i. e. 30–38 évezred). A nevetlenfalui ásatásoknál három településréteget fedeztek fel. Az első neolitikori réteghez tartozik számos gazdasági és háztartási építmény földkunyhókkal (30–35 m²), agyagkemencékkel és veremgödörökkel. A kunyhókban és vermekben nagy mennyiségben vastag és vékony falú félgömb edényre bukkantak. A nevetlenfalui ásatások során az egyik kunyhómaradványban nő alakú bálványszoborra bukkantak.³

Amelyek a nevetlenfalui ásatások során előkerültek emlékek igen nagy hasonlóságot mutatnak a Szlovákiában és Észak-Magyarországon talált tárgyakkal. A leletek alapján Balahuri Eduárd és társai megállapították, hogy 6 ezer éves tárgyáról van szó, amelyek készítői (Batár) a Tisza és a Tur folyók között éltek.⁴

Az igazi áttörést Kárpátalja őskorával kapcsolatban az 1974-ben indított expedíció hozta meg. Bár korábbi – 50-es, 60-as évekbeli – ásatások során előkerült leletek már tisztáztak jó néhány kérdést a kelet-kárpáti régió benépesítésével kapcsolatban, azonban teljes mértékben nem oszlatták el a kételyeket. Felmerült az a kérdés, hogy vajon a legkorábbi embercsoportok a Keleti-Kárpátokban a nagy és huzamos eljegesedés korszakában léltek-e menedéket, vagy csak az eljegesedés után. Erre választ 1974-ben kaptak a kutatók. Az őskort kutató expedíció a huszti völgykapu vidékének tanulmányozása során a Királyháza melletti Szárhegyen korai paleolitik települések nyomaira bukkant. Ezek a

¹ Kárpáti Kalendárium, 1976. 98. o.

² Kárpáti Kalendárium, 1974. 125. o.

³ Kárpáti Kalendárium, 1978. 83. o.

⁴ Kárpáti Kalendárium, 1978. 83. o.

Tisza mentén délről északra húzódó hegyvonulat gerincén terülnek el. A vonulat három csúcsból áll, amelyet ősi szurdokvölgyek választanak el egymástól. A középső csúcson a 6 méter vastag homokos agyagrétegben nyolc egymást követő korai paleolitikus kori települést fedeztek fel. Mindegyik település helyén sok, kőből készült munkaeszközt és tüzhelynyomot, elszenesedett fát találtak. Az emberek – Balahuri Eduárd szerint – a Tisza partján első ízben kb. 500 ezer évvel ezelőtt települtek le, és a folyó szintje akkoriban 100 méterrel volt magasabb, mint ma. Az ásatási területen az expedíció az őseMBER eszközeinek igen értékes darabjait – andezitből, kvarcitból, illetve kovakőből készült marokköveit, kaparóit – gyűjtötte össze, valamint az ezen eszközök készítésére már lehasított kődarabokat.

Jelentőségét az adja ennek a királyházaik telepnek, hogy nagyszámú kőszerszám maradt fenn. Ezek alapján, jól nyomon követhető, miként fejlődött fokról fokra a település ősi lakóinak termelési technológiája. A felfedezés átértékelte az addig uralkodó nézeteket. Addig az ember megjelenését a kelet-európai régióban 150 ezer évvel ezelőttre tették. Ez a lelet ezt felülértékelte, az ember megjelenését ebben a régióban 500 ezer évvel ezelőttre tette.⁵

V. Gladilin régész 1974-es királyházaik felfedezése után más, új kőkori telepeket kutató munkák kezdődtek. Horkai László helyi lakos értesítette a sajtót arról, hogy az egykori Szernye- mocsár területén alapcsőverési munkálatok folynak és rengetek új kőkorszakbeli cseréptörmelék került elő a földről. A település feltárásához, tüzetes megtekintés után M. Potusnyak kezdett hozzá. A feltárás eredményeként sikerült a településen több földbe vájt kunyhót, döngölt tüzhelyet felfedezni. 30 ezernél több edénycserepet, kő és obszidián munkaeszközöket, késeket, fűrókat, baltákat, vésőket és égetett agyag női szobrokat leltek. Ennek a rivnei leletanyagának a korát M. Potusnyak 6 ezer évvel ezelőttre tette, és a Kőrösi-kultúrához sorolta. A kultúra déli eredetű, a Balkán félszigetről vándorolt népesség hozta magával. M. Potusnyak elmélete szerint ez a nép egybeolvadt az itteni népességgel, ezek a népek magukkal hozták a forradalmian új gazdálkodási rendszereket, a földművelést és az állattenyésztést, valamint hatásukra a lakosság kisebb, faluszerű településekké szerveződött. A Kőrösi-műveltségnek meghatározó szerepet tulajdonított M. Potusnyak, szerinte ez a kultúra a továbbiakban nagyban befolyásolta az új kőkorszakbeli lakosság további fejlődését. Erről vallanak a nevetlenfalui település leletei.⁶

Kárpátalja történetében az őskor, másként paleolitikumi a mai ismereteink szerint kb. 1 millió évvel ezelőtt kezdődött és kb. i.e. 10 ezerig tartott. Ez egybeesett a Föld geológiai történetének ama szakaszával, amely jégkorszak vagy pleisztocén néven ismert. Kárpátalján majdnem 100 őskori lelőhelyről van tudomásunk. Kétségteljesen a leggazdagabb és legjelentősebb a királyházaik telep. Körülbelül 150 ezer évvel ezelőtt, a Riss-Würm interglaciális kezdetén, a helyi lakosság kultúrája fejlődésének újabb szakaszába ért. Ekkor jött létre a mousteri kultúra, amelynek hagyatékai a Neander-völgyi emberé. Az utolsó Würm eljegesedés kezdetén a királyházaik kultúra hordozói elhagyták területünket és ekkor jelenik meg a levallois-i köipar.⁷ A felső paleolitikus Kárpátalján 60 ezer évvel ezelőtt kezdődött. Ebből a korból való leletek közül a legismertebbek a királyházaik II és I telep. Kárpátalja kőkori történetében a mezolitikus i.e. X.–VI. évezredre datálható. Ma már több mezolitikus települést ismerünk. A biztosan mezolitikus települések és lakóhelyek nagyjából a vulkanikus eredetű dimbes-dombos előhegyekben fordulnak elő. Geológiai és régészeti megfigyelések alapján a mezolitikus lakosságon belül két nagyobb csoportot lehet elkülöníteni. Az egyik csoportra a korábbi, őskorbeli tradíciók a jellemzőek. A másik csoport anyagi kultúrájában már világosan kivehetők az átmeneti kőkorszak jegyei. A mezolitikus Kárpátalján a délről érkező növénytermesztő és állattenyésztő népcsoportok telepedtek le. Ez az esemény az i.e. VI.–V. évezredben zajlott le. Ez az újkor i.e. III. évezredig tartott a réz

⁵ Kárpáti Kalendárium, 1979. 68. o.

⁶ Kárpáti Kalendárium, 1981. 58. o.

⁷ Kobály József, 1998. 8–10. o.

általános elterjedéséig. Az i.e. V. évezredben Kárpátalján letelepedett balkáni népcsoport kultúráját Kőrösi-kultúrának nevezték el.⁸

A történeti kronológiában tovább haladva következzen a bronzkori emlékek bemutatása. A legkorábban megjelent idevonatkozó régészeti cikk a már sokszor emlegetett Nevetlenfalu községről szól. Nevetlenfalu határában a Kiserdő és a Mondics tagban került napvilágra négy, 0,45 m mély, 26–30 m² területű lakhely. Alakjuk ellipszis vagy téglalap alakú volt, közepes agyagkemencével. E mellől magórló kövek és fonóeszközök, karperecek kerültek elő. Az előkerült anyagok alapján lehetővé vált, hogy a régészek meghatározzák a település lakosságának foglalkozását. A földművelés létezésére utalnak a magórló kövek. A nevetlenfalui feltárt leleteket 1970-ben i. e. II. évezredre datálták, ami a sztánfalvi kultúra köréhez tartozik. A Batár pari ásátások során az Ungvári Állami Egyetem Történelem Tanszékének expedíciója 0,35 m mélyen olyan leletekre bukkant, amelyeket i. e. I. évezredre kelteztek s a régi kelta kultúra körébe sorolták.⁹

A Balahuri Eduárd által vezetett expedíciókon kívül mások is vezettek bronzkorszakot érintő régészeti ásátásokat vidékünkön. F. Potusnyak Kárpátalján 1950–1959 között több mint 20 bronzkorszakbeli lelőhelyet tárt fel a Szőlősi járásban. A legjellegzetesebb bronzkort bemutató településegüttes a Nevetlenfalui. Találtak különböző nagyságú fazekakat, vázákat, korsókat, cseréptálatkat, csésze miniatúrákat, ember- és állatfigurákat. A település ásátása során nagyszámban kerültek elő bronzleletek.¹⁰

Az Ungvári Állami Egyetem régészeti expedíciójának – Balahuri Eduárd a vezetője – 1978-ra a következő eredményeket sikerült elérnie a Szőlősi járásban a bronzkorszak kutatásában. A már korábban megtalált és feltárt nevetlenfalui ásátások leleteinek elemzésekkor kezdődött meg. Azonban a vizsgálat mellett újabb leletekre is bukkant a régész. A nevetlenfalui leletanyaghoz tartoznak a döngölt agyagkemencék, amelyet még 1870-ben tártak fel 0,6 m mélységben. A falak mentén különböző méretű háztartási vermeket találtak. A további kutatások során több mint 60 építmény nyomaira bukkantak. A kunyhókon belül és kívül fazekakat és tálakat, merítő edényeket, spirálszerű rajzokkal gazdagon díszített korsó formájú vázákat, munkaeszközöket, fegyvereket, bronzékszereket, valamint öntőformákat is találtak. A további kutatások során a nevetlenfalui leletekhez hasonlókat találtak Tiszaszászfalun és vovcsi melletti településeken. Ezeknek a leleteknek a keletkezését Balahuri Eduárd i. e. XIV–XII. századra tette. Elmélete szerint a nevetlenfalui kultúra megalkotói nagyban hozzájárultak a korai vaskori kultúra megtelepedéséhez. Elmélete helytálló volt, mert ezek az emberek ügyes bronzöntők voltak és emellett földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkoztak. Ezeket a nevetlenfalui jellemzőket (i. e. I. évezred) vélte Balahuri Eduárd felfedezni a fedorovói (Balahuri Eduárd megnevezése) és vovcsi leletekben is. Összességében Balahuri Eduárd ezeket az újabb régészeti ásátások során előkerült bronzkori leleteket a gáva-holihradai kultúra tárgyi emlékei közé sorolta.¹¹

A bronzkorszakot érintő régészeti ásátások Kárpátalján tulajdonképpen a Szőlősi járásban koncentráltak, azonban Kárpátalja más szegletében is történtek ilyen jellegű ásátások. Ezeknek segítségével igen nagy érdekességeket tudtak meg Munkács bronzkorszakbeli történetével kapcsolatban: Kamjanka és a Cservonai-hegyen, valamint a Pidmonosztrijnál, a Latorca partján fekvő helyeken bronzkorszakbeli településmaradványokat tártak fel. Feltárását szintén Balahuri Eduárd végezte. A leletek korát i. e. III–II. évezredre tette. Találtak még a Halis-hegyen is leleteket, de azokat Balahuri késő bronzkorszaknak vélte és i. e. I. évezredire datálta.¹²

⁸ Kobály József, 1998, 13–16. o.

⁹ Kárpáti Kalendárium, 1970. 119. o.

¹⁰ KÁRPÁTI KALENDÁRIUM, 1974. 125. o.

¹¹ KÁRPÁTI KALENDÁRIUM, 1978. 83. o.

¹² KÁRPÁTI KALENDÁRIUM, 1979. 31–32. o.

Balahuri Eduárd vezetésével a 70-es évek második felében ismét nagyszabású ásatások kezdődtek. Ezúttal már az ásatások oroszlánrésze nem a Szőlősi járásban zajlott. Megmaradt meg néhány Szőlős környéki település, mint Fancsika vagy ismét Nevetlenfalú. Az érdeklődés egyre inkább áttevődött a Beregszászi járás néhány településére. Ilyen például Kovászó, ahol egy építkezésen előkerült bronzkori lelet miatt indultak meg régészeti ásatások. De ekkor kezdődnek meg az ásatások Badalóban, valamint folytatódnak Munkácson is. Ezekben a településeken megtalált leletek alapján Balahuri Eduárd azt a széles körű és jól megalapozott következtetést vonta le, hogy vidékünkön a bronzipar igen fejlett szintet ért el.¹³

Az első vaskorral kapcsolatos cikke az 1970-es *Kárpáti Kalendárium* lapjain bukkantam. A szerzője Balahuri Eduárd. Ebben arról számol be, hogy a régészet tudomány szempontjából igen fontos eredményeket értek el Nevetlenfalú közelében. Ezen a területen – a régész elmondása szerint – már régóta keresik a vasmegmunkáló lakosok településeit, műhelyeit. A hosszú munka 1970-ben végre meghozta a várva várt eredményt. Ekkor ugyanis az ungvári egyetem által vezetett régészeti expedíció Újakli határában a Halomdomb nevezetű dűlőben keresett településre bukkantak, melynek területe 5 hektár volt, több kohászmedencét és 100-nál több 60–80 kg-os 80–100 cm átmérőjű vasöntvény- maradványokat találtak. A feltárt leletek arról tanúskodnak, hogy itt jól ismerték a vasöntés technológiáját. A település korát Balahuri Eduárd i.e. IV–II. századra tette. Azt a merész következtetést vonta le a régész – ez az öntési technológia fejlettsége alapján –, hogy valószínűleg ez a nevetlenfalui telep volt az, amelyik a szomszédos törzseket is elláthatta vastermekkel.¹⁴

A vaskorszak kutatásával kapcsolatban igen nagy előrelépést jelentett a Kőlcény-hegy környékén lévő Tupcsa-hegy feltárása 1973-ban. Ennek a földvárnak a keletkezését a történészek az i.e. I. évezredre teszik. Ebből kiindulva nagyon sok vaskorszakkal foglalkozó régész figyelmét felkeltette ez a helyszín. A XIX. század vége felé Lehoczky Tivadar elemezte ezt a várat, korát a vaskor hajnalára tette. Tüzetesebben azonban ő sem vizsgálta meg, inkább a földvár külső leírásával foglalkozott. A vár újabb vizsgálatára a XX. század harmincas éveiben került sor. Ekkor a Zatlukal fivérek végeztek szintén inkább felderítő jellegű ásatásokat a Tupcsa-hegyen. Azonban sok felmerülő kérdésre nem fordítottak kellő figyelmet. A vár a mindenre kiterjedő tanulmányozását az 50-es 60-as években a Kárpátontúli Területi Honismereti Múzeum és a leningrádi Ermitázs régészeti expedíciójának szakemberei kezdték meg. Ezen kutatások során pontosan meghatározták a település határait, keletkezésének idejét, a földvár lakóinak kulturális szokásait. Ugyanakkor csak majdnem mindenre kiterjedő munkát végeztek a régészek, mivel nem tanulmányozták az erődítmény gazdasági épületeinek, védelmi intézményeinek funkcióját. Ezt pótolandóan 1973-ban az ungvári egyetem expedíciót kezdeményezett Balahuri Eduárd vezetésével. Az expedíció során a szakemberek 16 gazdasági létesítményt tártak fel, amelyek során fontos leletekre bukkantak. Az előzetes felmérések segítségével sikerült rekonstruálni a település tereprajzát, továbbá azt is megállapították, hogy a várfalak alapja hatalmas andezitkőből épült. Erre eredeti homokos agyag, illetve kavics- és kőzúzalék keveréket hordtak, ezt pedig ledöngölték. A várfal jelenlegi magassága – Balahuri Eduárd alapján – 0,3–3 m, vastagsága 5–7 m között változik. A feltárás során a település déli részén az expedíciónak sikerült feltárni 4, a föld felszínén épült és 2 kissé a földre süllyesztett négyszögletes és ovális alakú 12–30 m²-es lakóépítményt. Középen a lakás agyagpadlóján volt a tűzhely, melyet sima andezitkövekből és kavicsokból építettek. A tűzhely körül néhány 2-3 magfejtő, morzsoló vastag falú fazekat is találtak. Balahuri Eduárd átértékelte a Tupcsa-hegyről addig vallott nézeteit. 1973-ig az a markáns nézet uralkodott, hogy ez a hely csak átmeneti szállás volt a különböző népeknek. Azonban a

¹³ Kárpáti Kalendárium, 1981. 58. o.

¹⁴ Kárpáti Kalendárium, 1970. 119. o.

településen talált gazdasági és védelmi épületek elemzése alapján Balahuri Eduárd szerint a Tupcsa-hegy egy bizonyos közösség állandó lakóhelye volt. Ez a közösség állattartással és növénytermesztéssel is foglalkozott.¹⁵

Többek között a Tupcsa-hegyi ásatások eredményeit is bemutatja Balahuri Eduárd egy 1974-es cikkében. Ebben nagyvonalakban mesél a vaskorszakban vidékünkön élő lakosság gazdasági életéről, szakásairól, a kereskedelemről, a műveltségről, a háborúkról.¹⁶

A tiszántúli földeken egyes leletek alapján több neves régész szerint is i.e. VIII–III. század közötti kustánfalvi kultúra hordozói élhettek. Ők voltak az elsők akik „ipari mértékben” olvasztották a vasat, és nagy valószínűséggel az ők érdemük a bökényi kurgánszerű temetkezések, amelyek feltárása V. Bidzilja és I. Popovics nevéhez fűződik. A feltárás során a kurgán alatt az ősi réteg szintjén hallott hamvasztási maradványokra bukkantak. A hamvakat urnákban, illetve vermekbe helyezték el. A hamvak mellett találtak még igen nagy mennyiségű mellékletet (tálak, merítő edények). Amiért igazán jelentős a bökényi kurgánsír, az az, hogy Kárpátalján ebben a sírdombban találtak egyedül először kelta díszített fazekas eszközöket. Balahuri Eduárd is részt vett ezeken az ásatásokon, és szerinte a kelták megjelenése után i.e. III–II. században a kustánfalvi kultúrában is változások történtek, mert megjelenik a kelták anyagi kultúrája, cserép-, vas- és üvegtárgyaik. Balahuri Eduárd kihangsúlyozta azt, hogy ezt a változást kísérte az a jelenség is, hogy Nevetlenfaluban, Nagypaládon, Csepében és Péterfalván az i.e. I. században nagy kiterjedésű vasolvasztótelepek jöttek létre.¹⁷

A vaskorszakból származó leletek igen nagy mennyiségben álltak már a 80-as években is a kutatók rendelkezésére. Ezek döntő többsége a 80-as évekig az Ungvári Állami Egyetem, valamint a kijevei régészeti intézet ungvári csoportjának együttes munkájával került elő, majd pedig fokozatosan gyarapodott. 1974 és 1980 között ismét újabb 40 települést és 20 temetőt tártak fel a már említett szervezetek a nevetlenfalui és a nagypaládi, valamint a ráti területeken. A feltárások során előkerült leleteket a szakemberek a Hallstatt és La Ten-i kultúrák emlékeihez sorolták. A nevetlenfalui 1980-ig előkerült újabb leletek alátámasztották Balahuri Eduárd azon elképzelését, miszerint az ókorban ez a telep a vasolvasztás egyik meghatározó pontja volt vidékünknek.¹⁸ Azonban vidékünknek volt az ókorban egy másik „vaskohászati” központja. Ez a hely Vovcsanszk (Balahuri Eduárd megnevezése) a Nagyszőlősi járásban. Vovcsanszkban az Ungvári Állami Egyetem 1964–1976, között mintegy kétszáz 60–80 kg-ot kitevő hordó alakú vasöntvényt fedezett fel. A helyszínen folyó ásatás során kiderült, hogy a vasöntéshez nyersanyagul a helyi lelőhelyek szolgáltak. Továbbá azt is sikerült bebizonyítani a kutatóknak az előkerült leletanyag alapján, hogy a megvizsgált újakli vasolvasztó központ Európában a lengyelországi után a második helyet foglalta el. Erre engednek következtetni a nagy mennyiségben előkerült jó minőségű vas előállításához felhasznált eszközök.

A 80-as évekig előkerült vaskorszakkal kapcsolatos leletek még egy igen jelentős elméletet alapoztak meg, mely elmélet szintén Balahuri Eduárd nevéhez kapcsolódik, s mely szerint a mai Kárpátalján a fejlett vasipart kialakító nép nem tartozott a kelta nemzetséghez. A régész azt feltételezte, hogy a vasöntés technológiáját az itt élő népek feltehetőleg maguk fejlesztették tovább, de bizonyos mértékig a kelta kultúra hatása alatt állt. Erre enged következtetni a bökényi, macsolai valamint a ráti vaskori leletek többsége. Ezekből a telepekből előkerülő kerámiatárgyak, vaseszközök a már fentebb említett kustánfalvi kerámia jellegzetességeit viselik magukon, viszont a korongon készült edények a kelta formatípust követik. Így Kárpátalján a La Ten-i kultúra az i.e. III–II. évezredben, a kelta civilizáció és a kustánfalvi kultúra szintézise folytán alakult ki. Balahuri Eduárd szerint a

¹⁵ Kárpáti Kalendárium, 1973. 30. o.

¹⁶ Kárpáti Kalendárium, 1974. 125. o.

¹⁷ Kárpáti Kalendárium, 1978. 83. o.

¹⁸ Kárpáti Kalendárium, 1980. 93. o.

korabeli leletek alapján ezek voltak vidékünkön a vaskorszak jellemzői.¹⁹ Kárpátalja vaskorszakáról a 80-as években vallott nézeteket hivatott alátámasztani az 1981-ben megkezdett újabb ásátások Tiszabökényben, Nevickén és Darván I. Popovics régész vezetésével. A településeken kívül kurgán temetőket is feltártak. Ezeket a részletes tanulmányozás, elemzés után a kustánfalvi kultúrába sorolta a neves régész.²⁰

A vaskorszakot érintő régészeti feltárások 1982–83-ban gőzerővel folytak. Ekkor ugyanis megkezdődtek az Urengoj–Pomari–Ungvár- gázvezeték lefektetését megelőző régészeti műemlékmentő ásátások. Ennek a nagy ívű kutatásnak a vezetője Sztepan Penyak. A vállalkozást az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémia kezdeményezte, ugyanis a gazdasági érdek mellett az államnál megjelent a kulturális értékek megmentése. A gázvezeték hosszából Kárpátaljára 109 km-es szakasz esett: a Kárpátok vízvázalasztójától a nyugati államhatárig.²¹ A szervezés után az első jelentős leletre Patakos (Ungvári járás) környékén bukkantak. Ettől a falutól északra a Kucsavka- patak menti hegyen vaskészítésre használt olvasztókemencék maradványaira bukkant az expedíció. A kúp alakú, agyagból készült kohóknak csak az alsó részük maradt meg, bennük vassalak és faszén. A vaskohók átmérője 30–40 falainak, vastagsága pedig 7–9 cm volt. A kohók közelében olyan kerámiatöredékeket és egyéb leleteket találtak, amelyek a település i.e. II–I. századi keletkezésére utaltak. A további kutatás során igen rövid idő után ismét érdekes leletre bukkantak szintén Patakos környékén, a Mohilki- dűlőn. Itt már korábban sikerült egy kurgánt feltárni korát i.e. VI–IV. századira tették, vagyis egy korai vaskorszaki településről van szó. Ennek a leletnek a feltárása igazolta azt a feltevést, hogy a területen már az i.e. I. évezred közepe táján is éltek emberek.²²

Még inkább igazolta ezt a feltevést az ugyanitt talált sírhalom. A kurgánban sajátos csoportos temetkezési helyre bukkantak. A holttesteket itt a temetkezés helyén égették el. A csontmaradványokat és a máglya maradványait szétkaparták, majd földdel befedték. A kurgán belsejében kerámiatöredéket találtak, amelyek alapján Sztepan Penyak ennek a sírhalomnak a keletkezését a II. század végére datálta. Ezzel a régész megcáfolta a helyi lakosság ama verzióját, mely szerint ebben a sírhalomban az 1848–49-es szabadságharc áldozatai nyugszanak fegyvereikkel együtt.²³ Miután folytatódta az ásátások egyre-másra kerültek elő az újabb leletek. Így a következő régészeti leletre az Ungvári járás Ungtölgyes nevű falujában, a Tatárhalom nevű dűlőnél bukkantak. Ezek a leletek is a vaskorszaki kultúrához tartoztak. Ungtölgyesen a régészek még kőből faragott kaparókat is találtak. A munkálatok folytatásakor Rát község környékén egy II–IV. századra datált kultúrreteg került elő. A körülbelül 2 hektárnyi területen négy lakóhely, 7 gazdasági verem, 5 faszén előállítására alkalmas kemence és 12 oszlopnak ázott gödör maradványait vizsgálták meg. Sztepan Penyak szerint az 5 kemence valószínűleg vasolvasztási célokat szolgált, és a vasolvasztáshoz szükséges faszénet égettek bennük. A helyszínen talált leletek azt bizonyították, hogy i.e. I. évezred elején az itt élő lakosság már gazdasági és kulturális kapcsolatokat tartott fenn a római birodalommal szomszédos tartományokkal.²⁴

A használat első jeleit az ókori Kelet népeinél fedezhetjük fel már az i.e. III. évezredben. Az i.e. XIV–XIII. században a hettiták megfejtették a vas titkát és megkezdődött a széles körű felhasználása. A IX. század vége felé a Kárpát-medence északkeleti részében és Kárpátalján is megjelenik. Területünkön a korai vaskorszak körülbelül az i.e. IX. század végétől az i.e. III. század kezdetéig tartott. Ennek első két századát a helyi késő bronzkori

¹⁹ Kárpáti Kalendárium, 1980. 93. o.

²⁰ Kárpáti Kalendárium, 1981. 58. o.

²¹ Kárpáti Kalendárium, 1985. 129. o.

²² Kárpáti Kalendárium, 1985. 129. o.

²³ Kárpáti Kalendárium, 1985. 130. o.

²⁴ Kárpáti Kalendárium, 1985. 130. o.

gáyai népség további fejlődése jelzi. Az anyagi kultúrában, a kerámiában és bronzeszközökben nem tapasztalható számottevő változás. A változások valamikor az i.e. VI. század folyamán következtek be, amikor is területünkön megjelenik a kustánfalvi kultúra. E kultúra elnevezése a munkács járási Kustánfalva községnévből ered, ahol a 30-as években egy nagy sírhalmokból álló temetőt tártak fel. Ezt a korszakot, amely a kora vaskor második szakaszának felel meg, a kutatók általában szkítakornak nevezik. Ami a kustánfalvi népség etnikai hovatartozását illeti, a kutatók azon a véleményen vannak, hogy az északi trák népcsoportról van szó. Valamikor az i.e. III. század elején drasztikus változások következnek be területünkön, amelyeknek nyomán megszűnt a kustánfalvi kultúra, s helyébe az ún. La Ten-i kultúra lépett, melynek megjelenését a tudósok többsége a kelta törzsek vándorlásával hozza összefüggésbe. Ennek egyik legismertebb emléke vidékünkön a Gallis és Lovácska hegyeken felszínre hozott leletek. A kárpátaljai kelta közösségek valamikor az i.e. II. század végén indulnak hanyatlásnak, ami egyrészt a germán törzsek első mozgásaival, másrészt az Erdély területén honos dák törzsek megerősödésével hozható összefüggésbe.²⁵

Ennek az időszaknak a kutatása, a szovjet érában Balahuri Eduárd nevéhez fűződik. Az első szláv törzsekre vonatkozó leletek Kárpátalján 1964-ben kerültek elő Cserlenő település, valamint a Váriban található szláv földvár feltárása során, írja a *Kárpáti Kalendárium*. A régészeti leletek alapján Baahuri Eduárd arra a következtetésre jutott, hogy az utóbbit valószínűleg a szláv népek alapították, amelyet a X. században a betelepülő magyar törzset semmisítettek meg.²⁶ A szláv törzsekkel kapcsolatos elméletét a régész a Nagyszőlősi járásban végzett ásatásokkal ismét alátámasztotta. Az itt előkerült leletek pontosabb képet adtak a szláv törzsek településének lakhelyéről, azok típusairól, a gazdasági és kulturális sajátosságaikról. A Szőlősi járásban folytatott ásatások leletanyagának megvizsgálása után Balahuri Eduárd véleménye az volt, hogy ezeket a termékeket a keleti szláv törzsek, pontosabban a fehér horvátok készítették a VI–XI. század között.²⁷

1980-ra a Kárpátalján szláv törzsekkel foglalkozó régészek számára már több mint 50 feltárt település, temetkezési hely szolgált a kutatás alapjául. A szláv törzsek történetét, társadalmi, gazdasági és kulturális sajátosságait ekkor több híres régész is kutatta. Balahuri Eduárd, Sztepan Penyak, V. E. Kotigorosko.²⁸

1982–83 között az Urengoj–Pomari–Ungvár- gázvezeték építését kísérő régészeti expedíció során újabb szláv történelmi emlékek kerültek elő. Az ásatási évad legértékesebb leletére a Gálocs közelében lévő Fehérmező- dűlőn bukkantak. Itt a mocsaras síkságból egy homokos domb emelkedett ki. Az itt talált lelet egy VI. századi kora szláv település. A település feltárása során két földkunyhóban sárkemencét és kőből rakott kemencét találtak. Az egyik ilyen lakhely teljesen gerendából készült a másikkal csak a pillérei voltak faoszlopok. A talált kerámiatárgyak, a tapasztott fazekak és serpenyők maradványai mind az ún. prágai (korcsáki) típushoz tartoztak, amelynek korát V. század végére a VI. század elejére datálta Sztepan Penyak. A kunyhók földrétegéből fonáshoz használt szerszámokat és fenőköveket találtak. Mivel igen gazdag és egyedi ennek a településnek a leletanyaga, ebből kiindulva Sztepan Penyak ezt a Gálóczi települést európai viszonylatban is nagyon fontos jelentőségűnek tekintette.²⁹

Az első biztos leletek a szláv népcsoportok kárpátaljai megjelenéséről a VI. századtól kezdve állnak rendelkezésünkre. Igaz, a kutatók körében viták folynak annak lehetőségéről, hogy a szlávok esetleg már korábban is letelepedtek itt, valamikor a római kor folyamán. Sőt mi több, az utóbbi években különösen az egyes nyelvészek között terjedt

²⁵ Kobály József, 1998. 25-30. o.

²⁶ Kárpáti Kalendárium, 1974. 125. o.

²⁷ Kárpáti Kalendárium, 1978. 83. o.

²⁸ Kárpáti Kalendárium, 1981. 58. o.

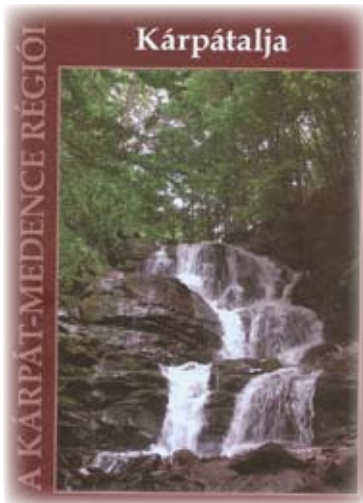
²⁹ Kárpáti Kalendárium, 1985. 131. o.

az a nézet, mely szerint a szlávok hazája a Kárpát-medence, és azon belül is Pannónia területe. Ennek azonban éppen a régészeti leletek mondanak ellent. A korai VI–VII. századi szláv kultúra vidékünkön a prágai kultúra néven ismert. Telepei Gállocsból, Dédából, Beregszászból, Ungvárról ismertek napjainkban. Az anyagi kultúra az előkerült leletekből ítélve elég szegényes. A vidékünkön élő szlávok fejlődésében a VIII–IX. század jelent nagy előrelépést. Megfigyelhető a települések számának növekedése, a korongon készült kerámia fokozatos elterjedése, a kurgánsírok megjelenése. A honfoglaló magyarok a területeken nem keleti szláv csoportokat találtak, hanem nagy valószínűség szerint déli- és nyugati szláv lakosságot.³⁰

IRODALOM

- Kobály József 1998: Sine ira et studio. Clio. Ungvár.
Balahuri Eduárd 1970: Régészeti leletek a Tiszántúlon. Kárpáti Kalendárium. 119.o.
Balahuri Eduárd 1973: Ósi földvár a Tucska hegyen. Kárpáti Kalendárium. 30.o.
Balahuri Eduárd 1974: Vallanak emlékeink. Kárpáti Kalendárium. 125.o.
Balahuri Eduárd 1976: Régészeti emlékeink tanulmányozása a szovjethatalom éveiben. Kárpáti Kalendárium. 98.o.
Balahuri Eduárd 1978: Archeológiai ásatások a vinohradovói kerületben. Kárpáti Kalendárium. 83.o.
Balahuri Eduárd 1979: Félmillió éves település Korolevön. Kárpáti Kalendárium. 68.o.
Balahuri Eduárd, M. Troján 1979: Régészeti és első írásos emlékek Mukacsevön. Kárpáti Kalendárium. 31–32.o.
Balahuri Eduárd 1980: A vaskorszak kutatása Kárpánton túl. Kárpáti Kalendárium. 93.o.

³⁰ Kobály József, 1998. 34–36. o.

2010. 01. 21.

A magyar kultúra napja alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében a *Kárpát-medence régiói* című sorozat legújabb, tizenegyedik köteteként megjelent *Kárpátalja* monográfia bemutatója

1956-os deportálások a Szovjetunióba (a KGB dokumentumai alapján)

Rezümé Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 56. évfordulójához közeledve egyre több igazság derül ki a forradalom napjairól, egyre nyilvánvalóbb, hogy a forradalom nem volt hiábavaló, a sok hős pesti srác nem hiába vesztette életét. Nem hiába élték át a sok meghurcolást, a börtön éveket. Annak az embernek a szívéből, elméjéből, aki a forradalom idején kiment az utcára és harcolt az igazságért, nem lehetett a meghurcolások, börtönbüntetések által sem, és soha nem is lehet kitörlni 1956 igazságát. 1956 jelkép, a magyar egység jelképe, mutatja, hogy van magyar összetartozás. A magyar nemzet egy emberként akarta a szovjet zsarnokság, elnyomás helyett a nemzeti függetlenséget, szabadságjogokat.

Резюме Чим ближча 56-та річниця угорської революції 1956 року, тим більше оприлюднюється правдивих фактів про події цих днів. Ще очевиднішим стає, що революція не була марною, що недарма полягло стільки героїв – будапештської молоді. Недаремно вони витримали всі незгоди та роки ув'язнення. З серця й свідомості людини, яка під час революції вийшла на вулицю, боролася за правду, неможливо витерти за допомогою знущань та ув'язнення правду подій 1956 року, це взагалі неможливо. 1956-й рік – це символ угорської єдності. Вся угорська нація як один прагнула здобути незалежність і свободу, здолавши радянський деспотизм і гноблення.

Az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc a XX. századi magyar történelem kiemelkedő, világtörténelmi hatású eseménye. Az 1956. október 23-a és november 4-e között eltelt néhány nap a világ érdeklődésének középpontjába emelte az európai, alig tízmilliós országot.

Évtizedekig olyan országban éltünk, ahol a hősökre emlékezni bűnnek számított, de gyilkosok emlékműveit kellett koszorúzni. 1956 mérce volt azoknak az embereknek, akik készek voltak mindent megtenni az igazságért és szabadságért. A pesti srácok 1956 októberében az országból hazát, a népből nemzetet akartak építeni, a Párt és a Haza közül az utóbbit választották, és sokan az életükkel fizettek érte.

Az 1956-os forradalom után 54 évvel egyre több igazságot tudunk meg a forradalom napjairól. Egyre több adat bizonyítja azt, hogy a szabadságharc eltiprását Kárpátaljáról irányították. Az Ukrán Nemzetbiztonsági Hivatal levéltárában őrzik a KGB forradalommal kapcsolatos iratanyagát, ami az eddigi kutatásaim alapján 30 kötetből áll és több ezer oldal.

Az irattár anyaga rendezetlen, a dokumentumok nagyobb része kézzel írott és nehezen olvasható.

Az 1956-os forradalommal kapcsolatos KGB- iratok a Szovjetunióba szállított forradalmárok névsoraira, az őket kísérő katonák, tisztek, sofőrök névsoraira, a fogva tartottak kihallgatásáról készült jegyzőkönyvekre, feljegyzésekre, a forradalmároknál talált néhány irat oroszra fordítására, a náluk talált tárgyak listájára, a KGB- nyomozók, ungvári börtön vezetőjének megállapításait tartalmazó iratokra, a hatóságok egymás közötti levelezéseire, a Magyarországról ideérkezett magyar nyelvű iratokra, ezek orosz nyelvű fordításaira, az elfogott Vörös Kereszt munkatársainak kihallgatási jegyzőkönyveire, a kárpátaljai magyar forradalommal szimpatizálók kihallgatási jegyzőkönyvére, a bebörtönzésről szóló dokumentumokra csoportosíthatók, valamint fotókra és röplapokra.

Az iratok fontos részét képezik az 1956-os forradalom idején a Szovjetunióba deportáltak névsorai, adatai.

A dokumentumok egyik listája szerint – melynek címe: „A Magyarországról érkezett letartóztatottak névsora 1956-ban” – 848 főről van szó, közülük 23 nő.¹ Ez a szám viszont nem mondható véglegesnek.

* PhD, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, történész, docens.

¹ Az Ungvári KGB levéltára: Fond 43, Opisz 1, Sorszám №16, az UKGB nyomozati osztályának 5-ös számú ügyirata 1. kötet „A Magyarországról érkezett letartóztatottak névsora 1956-ban”

Egy másik összesítés szerint összesen 846 főt deportáltak, közülük 329-et Ungvárra, 463-at Sztrijbe, 54-et pedig azonnal visszaküldtek Magyarországra.

A lista különböző jegyzőkönyvekből, névsorokból áll össze. A jegyzőkönyvekben, listákon szerepelő magyar nevek és a nevekhez tartozó más adatok oroszul, gyakran kézírással, esetenként grafitceruzával vannak leírva, ezért sokszor kiolvashatatlanok.

A letartóztatottakról szóló jegyzőkönyvek többnyire előre megadott forgatókönyv alapján zajlottak, hazug történeteket konstruáltak a gyanúsítottakról, megfigyeltekről. Mindezek ellenére a források értékesek, fontosak.

A kihallgatás legtöbbször orosz nyelven folyt, amit tolmácsok fordítottak. A tolmácsok főként kárpátaljai magyarok voltak, akik sajátos helyzetükből adódóan mindkét nyelvet – orosz, magyar – nagyon jól beszélték.

Többféle összesítő névsor készült, pl.: „Azon letartóztatottak névsora, akik Magyarországról érkeztek”², „Bandacsoportok névsora a magyar ellenforradalmárok sorából”³, „Azon magyar állampolgárok névsora, akik Magyarországra lettek küldve”⁴ stb.

Az összesített névsorokon kívül készültek olyan jegyzékek, melyek csak egy-egy transzport tagjait sorolják fel, akár a Szovjetunióba, akár már a Szovjetunióból Magyarországra. Ha az egy-egy transzport névsorait összeadjuk, akkor több mint ezer főről van szó. Ezek a listák azt is tartalmazzák, hogy mely magyarországi városokból hány főt vittek ki a Szovjetunióba, vagy hogy hány fő került onnan haza, Magyarországra. (Ez persze nem azt jelenti, hogy csak ezekből a városokból hoztak forradalmárokat a Szovjetunióba). Ezek a következő cím alatt szerepelnek: „Azon magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok, akik Budapestre lettek küldve”⁵, „Azon magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok, akik Nyíregyházára, Szombathelyre lettek küldve”⁶, „Azon magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok, akik Veszprémbe lettek küldve”⁷, „Azon magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok, akik Székesfehérvár, Kaposvár, Dombóvár, Tamási, Pécs városokba lettek küldve”⁸, „Azon magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok, akik Debrecen, Miskolc városokba lettek küldve”⁹ stb.

Az az állítás, miszerint a magyar hatóságok nem tudtak a deportálásról, az előkerült dokumentumok szerint megdől, hiszen például a Veszprémbe visszaküldött forradalmárok iratanyagából kiderül, hogy a Veszprémi Megyei Börtön átvette a foglyokat a szovjet Klimenko alezredestől: „A fenti 30, azaz harminc személy és személyi okmányaitak 24 borítékban (24 személyre) átvettem. A kísérő személyzet és a fogva tartásuk alatt az őrző személyzet ellen kifogást, panaszt nem emeltek. Veszprém, 1956. december 16-án 21 óra 30 perc. Patkó Sándor r.hdgy. Megyei Rendőrfőkapitány mb.”¹⁰

A sorszámozott névsorok a fogoly nevét, apjának keresztnévét (nem az anyja nevet), születési évét (a hónap, nap nincs feltüntetve) és helyét tartalmazza, valamint azt,

² Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám: 16 és 17, ügyirat:5, kötet:1 és 2

³ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:18, ügyirat:6

⁴ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:15

⁵ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:2, ügyirat:1, kötet:1-2

⁶ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:8, ügyirat:1

⁷ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:9, ügyirat:1

⁸ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:10 és 11, ügyirat:1

⁹ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:12, ügyirat:1

¹⁰ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:1, ügyirat:9

hogy mikor és melyik településen fogták el, esetenként, hogy milyen párt tagja az adott személy, vagy hogy melyik katonai alakulathoz tartozik, mi a szakmája, vagy hol tanul, valamint több helyen a visszaküldés dátumát is. Mindebből kiderül, hogy nemcsak a jobboldali párt tagjait, hanem számos MDP és DISZ tagot is a Szovjetunióba deportáltak. Van olyan lista is, amely a név mellett tartalmazza a kihallgatási jegyzőkönyv rövid tartalmát, pl.: hogy bűnösnek találták-e vagy sem, hogy egyáltalán részt vette-e a forradalomban vagy csak véletlenszerűen lett letartóztatva.¹¹

Több névsor végén kézírással megjegyezték, hogy a forradalmároknál a letartóztatáskor semmilyen személyes irat nem volt¹².

Egy-egy jegyzőkönyv tetején a következő megjegyzés olvasható: „Visszaküldeni Magyarországra”, „Átadni, hogy tisztázzák a lázadásban való részvételét”, „Átadni a magyar hatóságoknak kivizsgálásra”, „Átadni a magyar hatóságoknak felderítés céljából”, „Átadni a magyar hatóságoknak”, „Átadni, hogy tisztázzák a szabadon engedés jogosságát, a lázadásban való részvételét”, „Átadni a magyar hatóságoknak, hogy állapítsák meg a bűnösség mértékét”, „Átadni a magyar hatóságoknak felelősre vonás céljából”, „Átadni a magyar hatóságoknak ellenőrzés céljából” stb.

A megjegyzések fogalmazásukat tekintve utasítás jellegűek, amelyekből kiderül, hogy további felelősre vonás, kivizsgálás szükséges a magyarországi hatóságok részéről.

A KGB dokumentumai szerint november 4–15. között szállították a forradalmárokat Ungvárra. Sokszor a szovjetek sem tudták, hol vannak a letartóztatottak. Pl.: Klimenkó alezredes elküldött egy névsort Glebov ezredesnek, amelyen 140 név szerepelt, mire az visszairta, hogy a listán szereplők közül, mindössze 16-an vannak náluk, a többről nem tud.¹³

Szűcs Sándor, a Záhonyi MÁV állomásfőnöke egyike volt azoknak, akiket az ungvári börtönbe vittek és vallattak. Elmondása szerint sorsuk itt csak akkor fordult jobbra, amikor a fiatal magyar felkelőknek a Szovjetunióba történt tömeges deportálása lepleződött, főleg a vasutasok és a környék lakosságának segítségével, és azonnali visszahozatalukat a nyíregyházi üzemek munkástanácsai 1956. november 15-én elemi erővel követelték Münnichtől. Így először a tatabányai Bányásziskola 16–17 éves tanulóit, majd a nőket – a Nyugati pályaudvar takarító személyzetét – engedték haza, utána a férfiakat. Ezeket az embereket visszafelé a Beregsurányi határátkelőn hozták át Magyarországra leponyvázott teherautón.¹⁴

4-5 Pobeda személygépkocsival és 1 teherautóval Ungvárra menekült kb. 40 személy, köztük családtagok is, néhány operatív tiszt, akik részt vettek az ungvári börtönben az 1956-os elhurcolt magyarok kihallgatásában. Köztük volt a nyíregyházi Végh György¹⁵ (a szovjet dokumentumokban Vig)¹⁶ ÁVH őrnagy főosztályvezető is, aki mielőtt elindult volna, a következő utasítást adta helyettesének, Petényi Józsefnek: „Ugy határoztunk Jóska, hogy elmegyünk! Vigyázz mindenre, nehogy az ügynöki hálózat névsora kijusson a közönség köré!” Végh György főosztályvezető 1956. november 5-én éjjel visszajött a szovjetekkel és itthon folytatta kegyetlenkedését.¹⁷

A KGB által készített dokumentumok alapján megállapítható, hogy miután a Moszkvában kiadott parancs értelmében a forradalom leverése megtörtént, Ungváron

¹¹ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:15

¹² Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátöntúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:2

¹³ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátöntúli Terület, 1956. Fond 43, Opisz 1, sorszám 12

¹⁴ Kelet-Magyarország, 1991. október 22, 8.o.

¹⁵ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátöntúli Terület, 1956. Fond 43, Opisz 1, sorszám 12

¹⁶ Dr. Fazekas Árpád: „1956 Szabolcs-Szatmárban a valóságban”, Nyíregyháza, 1944, Történelmi Igazságtétel Bizottság, 1994, 37.o.

¹⁷ Kelet-Magyarország, 1993.augusztus 3., 5.o.

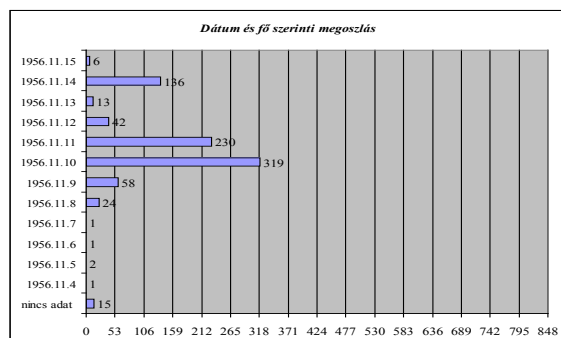
még hosszú ideig működött az SZKP KB utasítására felállított politikai főhadiszállás. A kommunista vezetők mindent megtettek annak érdekében, hogy a Magyarország határán kívül létrehozott Kádár-kormány működni tudjon, a forradalmárok pedig megkapják a kellő büntetést. Ezenkívül ingyenes gazdasági és más jellegű segítséggel járultak hozzá (az ingyenes gazdasági segítségről természetesen a kárpátaljai újságok napról napra beszámoltak) ahhoz, hogy Magyarországon helyre álljon a „rend”.

53 évvel ezelőtt a harc nem volt hiábavaló. '56 történései ma is igaz értéket közvetítenek, amiből erőt meríthetünk.

Azoknak, akiket elítéltek, akik ártatlanul megjárták a szovjet börtönöket, bűnük az igazságérzet, a szabadságvágy és a határtalan hazaszeretet volt.

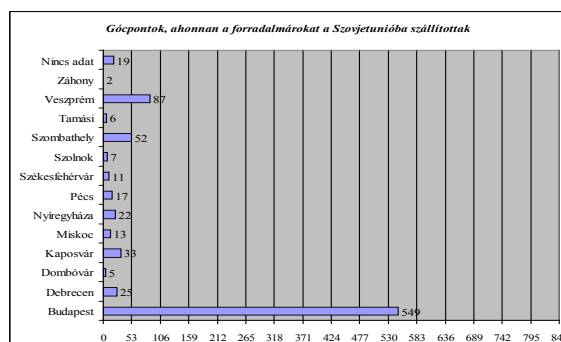
MELLÉKLET

Az 1. diagram azt mutatja, hogy 1956. november 4-e és 1956. november 15-e között naponta hány főt szállítottak a Szovjetunióba.

1. diagram

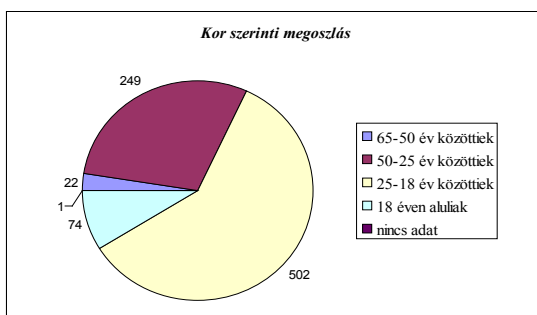
A dokumentumokból kiderül, hogy 13 városból gyűjtötték be a forradalmárokat (2. diagram).

2. diagram

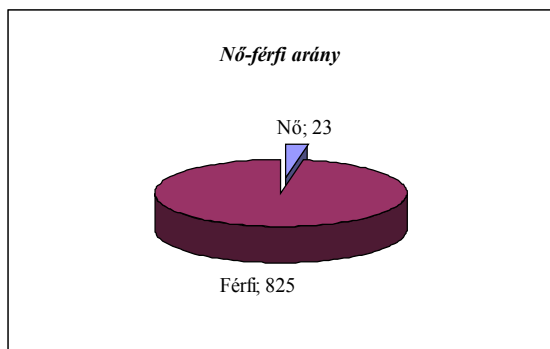
A 3. diagramon látható, hogy a listán szereplők 59,2%-ban 18–25 év közöttiek; 29,4%-ban 25–50 év közöttiek; 8,7% -ban 18-éven aluliak; 2,6%-ban 50–65 év közöttiek.

Ami a 18 éven aluliakat illeti: kilenc 15 éves, huszonhat 16 éves, harmincnégy 17 éves és harmincöt 18 éves fiatalról van szó.

3. diagram

A névsorban 23 nő található, valamint egy 13 éves és négy 14 éves gyerek (4. diagram).

4. diagram

Az UKGB nyomozati osztályának 5-ös számú ügyirata 1. kötet

A Magyarországról érkezett letartóztatottak névsora 1956-ban

Sorsz	Vezetéknév, név, apja neve	Születési év	Születési hely	A születési hely megyéje	Mikor érkezett	Honnan érkezett: Vannak-e anyagok Szombathely Nyíregyháza	Megjegyzés
1.	Abar/Avar László Lajosé	1929	Szombathely	Vas	1956.11.11	Szombathely	
2.	Acsai István Istváné	1916	Kisléta	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.12	Nyíregyháza	
3.	Adorján Gyula Ernőé	1928	Drávutamási	Somogy	1956.11.10	Kaposvár	
4.	Altörján/Oltörön Béla Máttyásé	1934	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
5.	Alytordai/Altördán Sándor Lajosé	1909	Szeged	Csongrád	1956.11.09	Szolnok	
6.	Andik/Ondik Kálmán Istváné	1935	Cinkota (Budapest XVI. kerület)	Pest	1956.11.10	Budapest	
7.	Andrási Mihály Györgyé	1935	Mezőberény	Békés	1956.11.10	Budapest	
8.	Andre Gyula Béla	1936	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
9.	Aradi Imre Jánosé	1932	Nagykátá	Szolnok	1956.11.10	Budapest	
10.	Árhi László Pálé	1937	Ózd	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.09	Veszprém	
11.	Árvai /Árván Gyula Gyuláé	1935	Pestszentimre	Pest	1956.11.11	Budapest	
12.	Asbot Sándor Mihályé	1896	Alsó-Szeleste	Vas	1956.11.10	Szombathely	
13.	Aszodi Pál Mihályé	1929	Hévízgyörk	Pest	1956.11.10	Debrecen	
14.	Atuszák György Jánosé	1932	Somogyvár	Somogy	1956.11.10	Miskolc	
15.	Avri György Mihályé	1919	Marosvásárhely	Erdély (Marostorda) / Románia	1956.11.11	Szombathely	
16.	B. Kis József Jánosé	1932	Gyula	Békés	1956.11.11	Debrecen	
17.	Babcsán János Józsefé	1937	Balassagyarmat	Nógrád	1956.11.10	Budapest	
18.	Babics László Lászlóé	1921	Berlok	Zala	1956.11.08	Debrecen	
19.	Babos János Lajosé	1921	Szombathely	Vas	1956.11.10	Szombathely	
20.	Bagi/Bogi István Józsefé	1924	Magyarokizsa	Délvidék/Jugoszlávia	1956.11.14	Budapest	
21.	Bajcer Máttyás Pálé	1935	Békéscsaba	Békés	1956.11.11	Budapest	
22.	Bakcsi Béla	1914	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
23.	Bakkó János Istváné	1910	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
24.	Bakos Béla Jánosé	1935	Tolmács	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
25.	Baksa János Istváné	1910	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
26.	Balázs Kornél Istváné	1936	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
27.	Balázs Lajos Lajosé	1935	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
28.	Balázs Odón Boldog János	1927	Szombathely	Vas	1956.11.10	Szombathely	
29.	Baldocs/Boldocs/Boldog János Józsefé	1926	Földes	Hajdú-Bihar	1956.11.12	Pécs	
30.	Balog Béla Gyuláé	1934	Csatka/Csatka	Komárom-Esztergom		Budapest	
31.	Balog János Jánosé	1935	Rákosszaba (Budapest XVII. kerület)	Pest	1956.11.10	Budapest	
32.	Balog Károly Istváné	1937	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
33.	Balog Lajos Jánosé	1934	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
34.	Balog Lajos Józsefé	1933	Kaposvár	Somogy	1956.11.10	Veszprém	
35.	Balog László Jánosé	1933	Rákosszaba (Budapest XVII. kerület)	Pest	1956.11.10	Budapest	
36.	Balog Mihály Mihályé	1914	Hajdúdorog	Hajdú-Bihar	1956.11.12	Pécs	
37.	Balog Vilmos Jánosé	1932	Szentkozmadombja	Zala	1956.11.10	Veszprém Csepel	
38.	Balog Zoltán Pálé	1931	Révaaranyos	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.13	(Budapest) Budapest	
39.	Bán Elek Sándoré	1927	Monor	Pest	1956.11.10	Budapest	
40.	Bán Lajos Istváné	1928	Nagyharsány	Baranya	1956.11.14	Budapest	
41.	Bán Róbert Károlyé	1934	Budapest	Pest	1956.11.10	Szombathely	
42.	Bánácki József Györgyé	1931	Cece	Fejér	1956.11.14	Budapest	
43.	Bánáti János Jánosé	1925	Bácsalmás	Bács-Kiskun	1956.11.10	Kaposvár	
44.	Bánhidai Miklós Ignácé	1933	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
45.	Bárany Béla Sándoré	1934	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
46.	Barcsa/Bárca Zoltán Jánosé	1903	Debrecen	Hajdú-Bihar	1956.11.10	Budapest	
47.	Bartha Zoltán Andrásé	1935	Nibrod/Nábrád	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Miskolc	
48.	Bartik Mihály Mihályé	1935	Dombegyháza	Békés	1956.11.10	Budapest	
49.	Bas/Vas Zoltán Józsefé	1941	Szolnok	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.10	Budapest	
50.	Batic László Kálmáné	1935			1956.11.11	Budapest	
51.	Bedecs Zoltán Istváné	1923	Taksonyfalva	Felvidék (Pozsony megye)/Szlovákia	1956.11.10	Kaposvár	
52.	Bek/Bék Imre Sándoré	1939	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
53.	Beleznai Ferenc Józsefé	1935	Békés	Békés	1956.11.10	Budapest	
54.	Belter Károly Károlyé	1905	Kolozsvár	Erdély (Kluzs /Kolozs megye)/Románia	1956.11.10	Budapest	
55.	Benicz Imre	1933	Békés	Békés	1956.11.11	Budapest	
56.	Benei Ferenc Péteré	1935		Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
57.	Benei Gábor Józsefé	1938	Pusztamonostor	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.10	Budapest	
58.	Bengő István Istváné	1935	Domoszló	Heves	1956.11.11	Budapest	
59.	Bérc Jenő Jenőé	1932	Polgár	Hajdú-Bihar		Veszprém	
60.	Berec Antal Antalé	1935	Kistelek	Csongrád	1956.11.11	Budapest	
61.	Berec Imre Jánosé	1920	Gyergyószentmiklós	Erdély (Hargita megye)/Románia	1956.11.14	Budapest	
62.	Berecki György Györgyé	1933			1956.11.13	Nyíregyháza	
63.	Béres István Miklóse	1933	Torókbálint	Pest	1956.11.14	Budapest	
64.	Berlolak Béla Béláé	1935	Újpest	Pest	1956.11.09	Budapest	
65.	Bernulo Pál Pálé	1935	Újhartyán	Pest	1956.11.11	Budapest	
66.	Bertók Varsze-Szabor Józsefé		Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
67.	Besztercán János Jánosé	1934	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
68.	Bicski András Istváné	1935	Dombegyház	Békés	1956.11.10	Budapest	
69.	Bidis János Jánosé	1921	Jászárókszallás	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.12	Pécs	

70.	Bidó József Józsefé	1928	Kaposvár	Somogy	1956.11.10	Kaposvár	
71.	Bigál Sándor Gergelyé	1935	Móricgáti tanyák	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
72.	Bihari István Jánosé	1934	Ibrány	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.11	Budapest	
73.	Bihari István Károlyé	1925	Nyírbátor	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.13	Nyíregyháza	
74.	Bircsán János Jánosé	1933	Dunaöldvár	Tolna	1956.11.14	Budapest	
75.	Biró István Istváné	1939	Nemesdéd	Somogy	1956.11.14	Budapest	
76.	Biró István Jánosé	1935	Szécsénke	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
77.	Biró Péter Pálé	1927	Szombathely	Vas	1956.11.10	Szombathely	
78.	Biró Rezső Rudolfé	1934	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	X. kerület, Pogradi u. 8.
79.	Bizderi László Józsefé	1930	Újdombóvár	Tolna	1956.11.10	Szombathely	
80.	Blattner András Andrásé	1931	Budapest	Pest	1956.11.12	Pécs	
81.	Bobi Imre Imrécé	1935	Kiskunhalas	Bács-Kiskun	1956.11.10	Budapest	
82.	Bódis Zoltán Jánosé	1937	Balatonszárszó	Somogy	1956.11.11	Budapest	
83.	Bodo/Badó Ferenc Mihályé	1914	Küpekháza	Csongrád	1956.11.10	Budapest	
84.	Bodor József Józsefé	1935	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
85.	Bogár Károly Jánosé	1925	Miskolc	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.08	Debrecen	
86.	Bokán Bertalan Józsefé	1930	Kántorjánosi	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.10	Miskolc	
87.	Bokros/Borkos Imre Jánosé	1919	Monor	Pest	1956.11.10	Miskolc	
88.	Bolhási József Istváné	1940	Solt	Bács-Kiskun /Pest	1956.11.12	Székesfehérvár	
89.	Bolibrjuh Sándor Károlyé	1930	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
90.	Bolnovics László Gyuláé	1937	Újpest	Pest	1956.11.10	Budapest	
91.	Bonc József Lászlóé	1938	Veszprém	Veszprém	1956.11.10	Veszprém	
92.	Borcsa Zoltán Zoltáné	1936	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
93.	Borinyó Imre Rezsőé	1937	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
94.	Boros K. István Istváné	1933	Szilvásvárad	Heves	1956.11.11	Budapest	
95.	Boros Mihály	1930	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
96.	Borsos Mihály Mihályé	1898	Geszt	Békés	1956.11.14	Budapest	
97.	Bova Pál Jánosé	1935	Kondoros	Békés	1956.11.11	Budapest	
98.	Bozóki Irén Jánosé	1939	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	XXII. Kerület, Komáromi u. 37
99.	Bozsoki Ferenc Ferencé	1932	Balatonendréd	Somogy	1956.11.14	Budapest	
100.	Brauner Adolf Adolfé	1933	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
101.	Bruder Endre Martoné	1933	Kisorozsi	Pest	1956.11.14	Budapest	
102.	Bruneker István Istváné	1934	Budapest	Pest	1956.11.10	Szombathely	
103.	Budol Sándor Gyuláé	1938	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
104.	Buglák Sándor Makszimé	1934	Pálmónostora	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
105.	Buti Mária Józsefé	1940	Kispest	Pest	1956.11.14	Budapest	
106.	Buk János Jánosé	1938	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
107.	Cakó István Ambrusé	1935	Nagykörös/Nagykeret	Pest	1956.11.10	Budapest	
108.	Cebek/Cövek János Istváné	1935	Békés	Békés	1956.11.11	Budapest	
109.	Cibulya István Sándoré	1942	Oroszlány	Komárom-Esztergom	1956.11.15	Budapest	MTK
110.	Cigus János Jánosé	1936	Kiskundorozsma	Csongrád	1956.11.14	Budapest	
111.	Cirocki István Pálé	1933	Tarnolieske	Pest	1956.11.11	Budapest	
112.	Coruhidisz Gyercisz Szandroszovics	1937	Dorino	Alekszandria	1956.11.11	Szombathely	
113.	Cudar Gyula Józsefé	1919		Nógrád	1956.11.14	Budapest	
114.	Czimmer Tibor Mihályé	1923	Budapest	Pest	1956.11.11	Szombathely	
115.	Csajsz Zoltán Ferencé	1935	Sopron	Győr-Moson-Sopron	1956.11.09	Veszprém	
116.	Csáki Béla Ferencé	1935	Domoszló	Heves	1956.11.10	Budapest	
117.	Csáki Tamás Tihaméré	1935	Mezőkeresztes	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.09	Veszprém	
118.	Császár Atilla Józsefé	1931	Budapest	Pest	1956.11.10	Kaposvár	
119.	Császár János Jánosé	1935	Nagykapros	Békés	1956.11.10	Budapest	
120.	Cseh László Béláé	1929	Sálgótarján	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
121.	Cseke/Cseke György Sándoré	1934	Petrivente	Zala	1956.11.10	Budapest	
122.	Csendes Balázs Balázsé	1941	Polgár	Hajdú-Bihar	1956.11.11	Budapest	Budapest, Rákóczi katonai iskola
123.	Cserti Tibor Jánosé	1934	Nagykanizsa	Zala	1956.11.10	Kaposvár	
124.	Csetényi József Józsefé	1932	Seregélyes	Fejér	1956.11.09	Veszprém	
125.	Csikor Kálmán Ferencé	1910	Nemesböd	Vas	1956.11.12	Pécs	
126.	Csikvár István Lajosé	1936	Jákó	Somogy	1956.11.14	Budapest	
127.	Csimics/Csirics Péter Jánosé	1939	Veszprém	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
128.	Csiple László Lászlóé	1930	Dombóvár	Tolna	1956.11.10	Kaposvár	
129.	Csiszer László Béláé	1929	Szeged	Csongrád	1956.11.11	Budapest	
130.	Csizmár József Józsefé	1933	Sátoraljaújhely	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.09	Veszprém	
131.	CsN. Nagy Sándor Sándoré	1940	Budapest	Pest	1956.11.12	Budapest	Kábelgyár, munkás
132.	Csobai István Jánosé	1906	Dad	Komárom-Esztergom	1956.11.10	Budapest	
133.	Csóka Sándor Sándoré	1928	Nyírbátor	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.13	Nyíregyháza	
134.	Csonka Dezső Dezsőé	1935	Karancsság	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
135.	Csonki Mihály Mihályé	1935	Nagyszénás	Békés	1956.11.11	Budapest	
136.	Csorba Gábor Antálé	1935	Szaostag	Békés	1956.11.11	Budapest	
137.	Csorba István Istváné	1930	Szentes	Csongrád	1956.11.08	Debrecen	
138.	Csordás Károly Kálmáné	1913	Kaba	Hajdú-Bihar	1956.11.10	Szombathely	
139.	D.Nagy Gábor Andrásé	1935	Békés	Békés	1956.11.10	Budapest	
140.	Dadanyi Miklós Miklóse	1935	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
141.	Dammicki/Domnicki Gyula Lajosé	1911	Sárbogárd	Fejér	1956.11.10	Kaposvár	
142.	Dandé István Istváné	1935	Doboz	Békés	1956.11.11	Budapest	
143.	Dandos Gyula Gyuláé	1938	Torockó	Erdély (Torda-Aranyos megye)/Románia	1956.11.10	Nyíregyháza	
144.	Darányi Gergely Józsefé	1935		Délvidék (Bács- Bodrogh vármegye)	1956.11.11	Budapest	
145.	Deák Gergely Mihályé	1925	Rigica	Bodrogh vármegye)	1956.11.10	Szombathely	
146.	Dede László Andrásé	1922	Újpest	Jugoszlávia	1956.11.08	Debrecen	
147.	Dékány/Dékány Zsigmond Zsigmondé	1935	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
148.	Deme András Imrécé	1929	Szentes	Csongrád	1956.11.10	Kaposvár	
149.	Deme Zoltán Beláé	1936		Nógrád	1956.11.14	Budapest	

150.	Demetri Zoltán Imréc	1902	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
151.	Demrszi/Demszki Pál Ferencé	1938	Biharugra	Békés	1956.11.10	Budapest
152.	Deuts Tibor Lajosé	1935			1956.11.11	Budapest
153.	Dicendi Arisztid Arisztidé	1935	Baja	Bács-Kiskun	1956.11.10	Kaposvár
154.	Diós István Istváné	1927	Sajószentpéter	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.10	Szolnok
155.	Dober György Antalé	1933	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
156.	Dobjász András	1935	Debrecen	Hajdú-Bihar	1956.11.11	Budapest
157.	Dobos Emil Gáspáré	1935	Mezőtárkány	Heves	1956.11.11	Budapest
158.	Dobos István Sándoré	1922		Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest
159.	Dobrócsi Ferenc Ferencé	1940	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
160.	Dolezsár Géza Lajos	1935	Kispest	Pest	1956.11.11	Budapest
161.	Domokos Zoltán Zsigmondé	1936	Szeged	Csongrád	1956.11.09	Veszprém
162.	Döller/Düller Erzsébet Károlyé	1913	Szamosszeg	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Budapest
163.	Dravuc Jenő Jenőé	1933	Jászládány	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.09	Veszprém
164.	Dudás István Istváné	1935	Újpest	Pest	1956.11.11	Budapest
165.	Dudás József Józsefé	1933	Torókbálint	Pest	1956.11.14	Budapest
166.	Dumik János Istváné	1934	Igal	Somogy	1956.11.10	Budapest
167.	Ebel Dénes Dénesé	1936	Veszprém	Veszprém	1956.11.10	Veszprém
168.	Eger János Ferencé	1926	Paks	Tolna	1956.11.14	Budapest
169.	Egri Balér/Valér Károlyé	1939	Kaposvár	Somogy	1956.11.10	Budapest
170.	Ekler Dezső Józsefé	1923	Nagykanizsa	Zala	1956.11.10	Szombathely
171.	Eller Ervin Erviné	1933	Pestszentimre	Pest	1956.11.11	Budapest
172.	Encsi/Enki József Istváné	1934	Abatjér	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.10	Budapest
173.	Eperesi/Eperjesi András Andrásé	1927	Miskolc	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.10	Budapest
174.	Ertván György Andrásé	1934	Sárbogárd	Fejér	1956.11.10	Budapest
175.	Eszenszki/Jeszenszki György Árpádé	1931		Hajdú-Bihar	1956.11.10	Budapest
176.	Falams József Ferencé	1931	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
177.	Faragó Mihály Mihályé	1935	Szeged	Csongrád	1956.11.10	Budapest
178.	Farkas István Istváné	1937	Decs	Tolna	1956.11.11	Budapest
179.	Farkas János Mihályé	1927	Nyíregyháza	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Budapest
180.	Farkas Jenő Józsefé	1933	Hedrehely	Somogy	1956.11.14	Budapest
181.	Farkas József Lajosé	1932	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
182.	Farkas Sándor Györgyé	1927	Sárbogárd	Fejér	1956.11.11	Budapest
183.	Farkas Sándor Sándoré	1939	Niregyháza	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Miskolc
184.	Farkas Tibor Ferencé	1929	Pécs	Baranya	1956.11.10	Szombathely
185.	Farsang Kálmán	1928	Budapest	Pest	1956.11.10	Kaposvár
186.	Fátrai Tivadar Bélélé	1937		Bács-Kiskun	1956.11.10	Budapest
187.	Fazekas Bálint Bálinté	1929	Tamáspuszta	Hajdú-Bihar	1956.11.10	Budapest
188.	Fazekas Dezső Andrásé	1939	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
189.	Fazekas Péter Ferencé	1896	Jobbágyfalva (Valea)	Erdély (Maros megye)/Románia	1956.11.11	Szombathely
190.	Fazekas Zoltán Árpádé	1925	Csikfalyához tartozik Szolnok	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.10	Szolnok
191.	Fegasi Gyula Gyuláé	1941	Budapest	Pest	1956.11.15	Budapest
192.	Fehér Zoltán Balászé	1938	Szabolcsbáka	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Budapest
193.	Fehérvári János Jánosé	1935	Szirák	Nógrád	1956.11.09	Veszprém
194.	Fejes József Imrécé	1936	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
195.	Feké Mihály Mihályé	1935	Bodroghalom	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.14	Budapest
196.	Fekete László Jakabé	1918	Toronsál/Miskolc	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.08	Debrecen
197.	Fekete Szilveszter Szilveszteré	1932	Székesfehérvár	Fejér	1956.11.11	Budapest
198.	Fekete Viktor Viktoré	1920	Ágostonfalva (Augustin)	Erdély (Brassó megye)/Románia	1956.11.10	Budapest
199.	Fekete Zsuzsanna	1934		Békés	1956.11.14	Budapest
200.	Ferenc Béla Gáboré	1940	Gyulafirátót	Veszprém	1956.11.10	Veszprém
201.	Ficsor Dezső Péteré	1930	Jászládány	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.11	Budapest
202.	Filem/Filep Vimos Józsefé	1915	Alsószeleste	Vas	1956.11.10	Budapest
203.	Fisher János Lajosé	1932	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
204.	Flah Mátvás Jánosé	1935	Vaskút	Bács-Kiskun	1956.11.10	Budapest
205.	Földesi Ferenc Mihályé	1933	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
206.	Földesi János Istváné	1937		Veszprém	1956.11.14	Budapest
207.	Földvári Rudolf Rudolfé	1921	Miskolc	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.08	Debrecen
208.	Frankó Ferenc Jánosé	1935	Békéscsaba	Békés	1956.11.11	Budapest
209.	Fraut Sándor	1929	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
210.	Fuksz Pál Palé	1935	Szombathely	Vas	1956.11.09	Veszprém
211.	Fülepp János Jánosé	1941	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
212.	Fülöp Attila Ferencé	1938	Szentendre	Pest	1956.11.11	Budapest
213.	Fürédi Zoltán Antalé	1928		Baranya	1956.11.09	Veszprém
214.	Gabler József Sándoré	1931	Veszprém	Veszprém	1956.11.09	Veszprém
215.	Gábor Ferenc Ignácé	1929	Borszék	Erdély (Csík megye)/Románia	1956.11.10	Budapest
216.	Gábrriel János Mihályé	1934	Kaposvár	Somogy	1956.11.10	Kaposvár
217.	Gács István Istváné	1932	Nagyréde	Heves	1956.11.10	Kaposvár
218.	Gajzer István Jánosé	1919	Abod	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.10	Szombathely
219.	Gál Vilmos Jánosé	1933	Pagony	Nógrád	1956.11.09	Veszprém
220.	Galambeszzi Árpád Róberté	1933	Kistelek	Csongrád	1956.11.09	Veszprém
221.	Galgodi/Gálhidi Tamás Ferencé	1933	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
222.	Gall István Istváné	1935		Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest
223.	Ganula György Istváné	1935	Kisecset	Nógrád	1956.11.11	Budapest
224.	Garai Sándor Fülöpé	1913	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest

XXI.kerület,
Rákos F. u. 187építési és
karbantartó
hivatalBudapest,
Úveggyár, Kazinczy
/Korvin/Kozin
u.12.Budapest,
vagonygyártó
gyár, munkás

225.	Garamontik József Józsefé	1935	Kál	Heves	1956.11.11	Budapest	
226.	Gavallir/Gavallér Sándor Sándoré	1935	Szeged	Csongrád	1956.11.11	Budapest	
227.	Géci Károly Jánosé	1934	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
228.	Gémes István Istváné	1935	Szarvas	Békés	1956.11.05	Veszprém	
229.	Gengelicki/Hengelicki Lajos Pálé	1930	Budapest	Pest	1956.11.08	Debrecen	
230.	Gerencsir/Gerencsér Ferenc Ferencé	1934	Szombathely	Vas	1956.11.11	Veszprém	
231.	Gergely Botond Árpádé	1941	Szacsaj	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.11	Budapest	Budapest, Rákóczi képzőintézet
232.	Gerse Ferenc Ferencé	1909	Sárkeresztés	Fejér	1956.11.12	Pécs	
233.	Gindi/Hindi Árpád Béláé	1938	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
234.	Góg József Józsefé	1923	Tomörkény	Csongrád	1956.11.10	Kaposvár	
235.	Golnya József Józsefé	1931		Bács-Kiskun	1956.11.10	Nyiregyháza	
236.	Gombóci/Gombódi Ferenc Györgyé	1936		Pest	1956.11.14	Budapest	
237.	Göncös Ferenc Ferencé	1936	Veszprém	Veszprém	1956.11.10	Veszprém	
238.	Greksa József Józsefé	1935	Drávasztára	Baranya	1956.11.11	Budapest	
239.	Grévek/Grivik Károly Józsefé	1930		Csongrád	1956.11.12	Pécs	
240.	Gromán Jónás Istváné	1940	Törökszentmiklós	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.15	Budapest	
241.	Gros Béla Kelemené	1936	Hosszúhetény	Baranya	1956.11.10	Veszprém	
242.	Güdec/Güdec Pál Jánosé	1913	Békéscsaba	Békés	1956.11.10	Szombathely	
243.	Gulyás Lajos Lajosé	1935	Balatonzárszó	Somogy	1956.11.11	Budapest	
244.	Gyarmati/Gyurmoti Ferenc Györgyé	1935	Tötömlös	Békés	1956.11.11	Budapest	
245.	Gyepes Ferenc Ferencé	1935	Gyula	Békés	1956.11.10	Budapest	
246.	Györe Ferenc Lőrincé	1939	Ercsi	Fejér	1956.11.12	Székesfehérvár	Martinovics u.
247.	Györfi Sándor Jánosé	1933	Karcag	Szolnok	1956.11.14	Budapest	
248.	Gyuriján Endre Imréé	1934	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
249.	Gyuriján József Mihályé	1934	Nyiregyháza	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.11	Budapest	
250.	Gyurju András Béláé	1939	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	VIII.kerület, Anna K. u.15.
251.	Haberland Károly Lajosé	1934	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
252.	Haberland Lajos Lajosé	1925	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
253.	Hadas/Hodos/Hódas Sándor Sándoré	1929	Biharugra	Békés	1956.11.14	Budapest	
254.	Hágen Géza Mihályé	1933	Csepel	Pest	1956.11.13	Budapest	XXI. Kondor u.12.
255.	Haiagács/Hajgács János Lászlóé	1935	Magyarnándor	Nógrád	1956.11.10		VIII.kerület, Harminkettesek -2, 3. éves gimnazista
256.	Hajdú Lajos Lajosé	1940	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
257.	Halászné Szabó Julia Tamásé	1931	Szentés	Csongrád	1956.11.10	Budapest	
258.	Halmi Mihály Ferencé	1935	Cegléd	Pest	1956.11.10	Budapest	
259.	Hamarné Csépsi Valéria Bálinté	1937	Ózd	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.10	Budapest	
260.	Hamvas József Mihályé	1919	Almamellék	Somogy	1956.11.10	Kaposvár	
261.	Hantos Antal Antalé	1933	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
262.	Haraszi János Jánosé	1934	Veresegyháza	Pest	1956.11.10	Budapest	
263.	Hargitán/Hargitai Gusztáv Ferencé	1932	Sátoraljaújhely	Zemplén	1956.11.10	Budapest	
264.	Hari Zoltán Istváné	1931	Zalasárszeg	Zala	1956.11.10	Szombathely	
265.	Harmos Csaba Árpádé	1926	Kaposvár	Somogy	1956.11.10	Kaposvár	
266.	Harsányi János Menyhárté	1940	Budapest	Pest	1956.11.12	Székesfehérvár	Munkahely: Budapesti, "GAMMA", Erkparkváros, Torok Bálint u. 135/12
267.	Harvelai Béla Béláé	1938	Budapest	Pest	1956.11.11		
268.	Haszmnán László Odóné	1929	Pomáz	Pest	1956.11.10	Budapest	
269.	Hefkó János Jánosé	1928	Csengőd	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	Budapest 3-D, Csepel, autószerelő
270.	Hegedüs József Józsefé	1935	Kece	Pest	1956.11.11	Budapest	
271.	Hegedüs Pál Lászlóé	1935	Dombegyháza	Békés	1956.11.11	Budapest	
272.	Héger/Higer Tibor Antalé	1934	Bakonyszentkirály	Veszprém	1956.11.10	Budapest	
273.	Hegveshalmi Miklós Miklóse	1935	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	a 4611-as számú katonai alakulat katonája
274.	Hegy István Andrásé	1934	Dataszentmárton	Heves	1956.11.10	Budapest	
275.	Hemigslég Margitka Károlyé	1940	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	I.kerület, Várkok u. 2., munkás
276.	Hercog Tamás Mihályé	1933	Budapest	Pest	1956.11.12	Tamási	
277.	Hessz Béla Béláé	1934	Szentkirály (szabadja)	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
278.	Hidi József Józsefé	1926	Dorog	Komárom-Esztergom	1956.11.13	Budapest	
279.	Hiszek József Józsefé	1937	Pécs	Baranya	1956.11.11		№1-es számú építkezési vállalat
280.	Hoc András Pálé	1935	Gerendás	Békés	1956.11.10	Budapest	
281.	Holl/Hall Nándor Ferencé	1937	Veszprém	Veszprém	1956.11.10	Veszprém	
282.	Honkó Sándor Józsefé	1934	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
283.	Horanszki János Jánosé	1939	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	XII.kerület, Forgács u. 19., 2. számú szállítási és gépjármű hivatal, szerelő
284.	Hornyak János Jánosé	1939	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
285.	Horsicki Lajos Imréé	1920	Kisbér	Komárom-Esztergom	1956.11.10	Budapest	
286.	Hortoványi Gyula Gyuláé	1937	Veszprém	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
287.	Horvát Endre Antalé	1933	Zalaszentmárton	Zala	1956.11.10	Budapest	
288.	Horvát Ferenc	1934	Seregélyes	Fejér	1956.11.10	Budapest	
289.	Horvát Ferenc-Pál Józsefé	1912	Pestszentlőrinc (Budapest, VIII.kerület)	Pest	1956.11.12	Székesfehérvár	
290.	Horvát Imre Istváné	1934	Hont	Nógrád	1956.11.10	Budapest	
291.	Horvát István Istváné	1935	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	a 4611-as számú katonai alakulat katonája

292.	Horvát István Istváné	1936	Budapest	Pest	1956.11.12		XV. Kerület, Lenin u. 11
293.	Horvát József Sándoré	1930	Brassó	Erdély (Brassó megye) Románia	1956.11.11	Budapest	ATK №17, sofőr
294.	Horvát Károly Károlyé	1933	Piliscsaba	Pest	1956.11.14	Budapest	
295.	Horvát Lajos Lajosé	1933	Agyagosszergény	Győr-Moson-Sopron	1956.11.09	Budapest	Veszprém
296.	Horvát László	1935	Orosháza	Békés	1956.11.14	Budapest	
297.	Horvát László Istváné	1940	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	Budapest, szövő gyár "IKARUSZ" autógyár, Budapest, szerelő
298.	Horvát László Lászlóé	1937	Lengyeltóti	Somogy	1956.11.11	Budapest	
299.	Horvát Rezső Sándoré	1930	Szombathely	Vas	1956.11.10	Szombathely	
300.	Horvát Sándor Andrásé	1938	Sopron	Győr-Moson-Sopron	1956.11.12	Székesfehérvár	
301.	Horvát Sándor Jánosé	1935	Marcali	Somogy	1956.11.10	Budapest	
302.	Horvát Zoltán Jánosé	1929	Acs	Komárom-Esztergom	1956.11.10	Budapest	
303.	Hosszú Tibor Miklóse	1935	Diósgyőr	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.11	Budapest	
304.	Hubert Sándor Sándoré	1933	Pilisvörösvár	Pest	1956.11.12	Pécs	
305.	Huszár György Jánosé	1937	Hódmezővásárhely	Csongrád	1956.11.11	Budapest	
306.	Hutas/Kutas Péter Péteré	1939	Tiszafüred	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.10	Budapest	Budapest, Rákóczi katonai iskola, tanuló
307.	Hüvösi/Hüvösi Károly Károlyé	1919	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
308.	Ifj. Kincses János	1938	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
309.	Illés István Vincéé	1893	Törökszentmiklós	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.10	Kaposvár	
310.	Illés Károly Imréé	1928	Pestszenterzsébet	Pest	1956.11.14	Budapest	
311.	Illés Sándor Antalé	1940	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	I. kerület, Uly u. 39.
312.	Illésmai Sándor Sándoré	1936	Veszprém	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
313.	Imre Béla Jánosé	1932	Kemecse	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.10	Budapest	
314.	Imre Béla Mihályé	1927	Szolnok	Szolnok	1956.11.10	Szolnok	
315.	Imre Lajos Péteré	1934	Esztergom	Komárom-Esztergom	1956.11.11	Budapest	
316.	Iván Sándor Sándoré	1927	Tékes	Tolna	1956.11.10	Budapest	
317.	Jakab Rozália	1939	Jágólak/Jágolok	Baranya	1956.11.14	Budapest	
318.	Jánaeg Mihály Mihályé	1939	Budapest	Pest	1956.11.15	Budapest	X. kerület, Jászberényi u. 3 II. kerület,
319.	Jankó László Mihályé	1942	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	Malinovszkij u.31 Budapest, 5-ös számú autójavitó hivatal
320.	Járvás András Jánosé	1940	Érdparti	Pest	1956.11.12	Budapest	
321.	Jenei Sándor Istváné	1930	Kishódas	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.14	Budapest	
322.	Jó Ambrus Sándoré	1935	Beregsurány	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.11	Budapest	
323.	Jóföldi István Istváné	1937	Bogyiszló	Bereg Tolna	1956.11.11	Budapest	
324.	Juhász Béla Béláé	1932	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
325.	Juhász János Jánosé	1933	Orosháza	Békés	1956.11.09	Veszprém	
326.	Juhász József Jánosé	1939	Kállósemenjén	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.14	Budapest	Budapest, szabó
327.	Juhász Tibor Ferencé	1934	Budapest	Pest	1956.11.12	Székesfehérvár	
328.	Kabai Dezső Zoltáné	1926		Szabolcs-Szatmár- Bereg			
329.	Kacander Károly Károlyé	1934	Salgótarján	Nógrád	1956.11.05	Veszprém	
330.	Kacsarovszkij Imre Miklóse	1940	Marosvásárhely	Edély (Maros megye)/ Románia	1956.11.11	Budapest	Budapest, XI. kerület, Federnek 67.
331.	Kádár György Györgyé	1920	Makó	Csongrád	1956.11.14	Budapest	
332.	Kajari Tibor Jánosé	1935	Kisecsész	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
333.	Kalacsovskij Ferenc Józsefé	1935	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
334.	Káló Ernő Józsefé	1925	Egerfarmos	Heves	1956.11.13	Nyíregyháza	
335.	Káló László Béláé	1938		Hajdú-Bihar	1956.11.10	Miskolc	
336.	Kamarás László Józsefé	1901	Budapest	Pest	1956.11.12	Pécs	
337.	Kánics Lajos Ernőé	1934	Sopron	Győr-Moson-Sopron	1956.11.09	Veszprém	
338.	Kanizsa Ferenc Lajosé	1935	Szaks	Tolna	1956.11.11	Budapest	
339.	Kardos Sándor Sándoré	1930	Hódmezővásárhely	Csongrád	1956.11.12	Tamási	
340.	Karomos József Istváné	1938	Kisvárd	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.10	Miskolc	
341.	Kárpáti Antal Antalé	1919	Budafok (Budapest XXII. kerület)	Pest	1956.11.14	Budapest	
342.	Karsai János Jánosé	1935	Battonya	Békés	1956.11.11	Budapest	
343.	Kartai István Istváné	1935	Csorvás	Békés	1956.11.10	Budapest	
344.	Kaszai István Istváné	1932	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
345.	Kaszó Irén Györgyé	1935	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
346.	Kaszti István Istváné	1934	Baranya vidék	Baranya	1956.11.10	Budapest	
347.	Kaszti Péter Péteré	1932	Ujkigyós	Békés	1956.11.10	Miskolc	
348.	Katona József Józsefé	1936	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
349.	Katona László Andrásé	1930		Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
350.	Katona Teréz Imréé	1942	Kisszékely	Tolna	1956.11.14	Budapest	
351.	Katya László Jánosé	1934	Rákoskeresztúr	Pest	1956.11.10	Budapest	
352.	Kazarisz István Istváné	1936	Magyarnádalja	Vas	1956.11.09	Veszprém	
353.	Kázmér/Kozmir Sándor Lajosé	1934	Vác	Pest	1956.11.11	Budapest	
354.	Kekecs/Kékes Elemér Eleméré	1912	Erdőköz	Zala	1956.11.08	Debrecen	
355.	Kelei István Lászlóé	1934	Szentmártonkáta	Pest	1956.11.11	Budapest	
356.	Kelemen János Jánosé	1933	Veszprém	Veszprém	1956.11.11	Budapest	
357.	Kenedi Lukács Istváné	1926	Tiszavid	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.10	Miskolc	
358.	Kenyeres Róbert Györgyé	1935	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
359.	Keresztes Pálné - Fekete Magdolna Ferencé	1923	Jászárokszállás	Szolnok	1956.11.10	Budapest	
360.	Kerner Anna	1938	Nagydorog	Tolna	1956.11.14	Budapest	
361.	Kertész László	1935	Nyíregyháza	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.08	Debrecen	
362.	Keserű István Istváné	1933	Dunapataj	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	

363.	Keszler Lajos Lajosé	1936	Segesd	Somogy	1956.11.14	Budapest
364.	Keszvér Ráfaél Jánosé	1919	Nagytilaj	Vas	1956.11.10	Szombathely
365.	Kilin Zoltán Árpádé	1931	Budapest	Pest	1956.11.10	Veszprém
366.	Kinccses József Istváné	1919	Budaöfk (Budapest XXII. Kerület)	Pest	1956.11.10	Budapest
367.	Kinccses/Kinccses János Istváné	1929	Nagyfűtény	Pest	1956.11.11	Budapest
368.	Kiri László Endréé	1934	Győr	Győr-Moson-Sopron	1956.11.12	Tamási
369.	Kis Antal-István Györgyé	1920		Baranya	1956.11.10	Dombóvár
370.	Kis Gábor Gáboré	1934	Békéscsaba	Békés	1956.11.10	Veszprém
371.	Kis Imre Menyhárté	1937	Újpest	Pest	1956.11.14	Budapest
372.	Kis Jenő Jenőé	1935	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
373.	Kis József Jenőé	1930		Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.08	Debrecen
374.	Kis Tibor Alberté	1934	Nagyléta	Hajdú-Bihar	1956.11.14	Budapest
375.	Kis Tibor Józsefé	1930	Vác	Pest	1956.11.10	Kaposvár
376.	Kisari Lajos Sándoré	1939	Alap	Fejér	1956.11.10	Budapest
377.	Kisné Balassa Erzsébet Istváné	1933	Szeged	Csongrád	1956.11.10	Budapest
378.	Klarik Károly Károlyé	1939	Törökszentmiklós	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.15	Budapest
379.	Kleninger József Mihályé	1931	Kaposvár	Somogy	1956.11.10	Kaposvár
380.	Klug Ottó Nándoré	1934	Budapest	Pest	1956.11.10	Veszprém
381.	Knodel Péter Salamoné	1934	Harta	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest
382.	Kocog Sándor Sándoré	1934	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
383.	Kocur Zoltán Mihályé	1934	Kéthodony	Nógrád	1956.11.11	Budapest
384.	Kocsis Géza Gézáé	1930	Perzalka (Pozsonyligetfalu)	Felvidék/Szlovákia	1956.11.09	Veszprém
385.	Kocsis Gyula Ferencé	1932	Lédvahiideg	Délvidék/Jugoszlávia	1956.11.10	Szombathely
386.	Kocsis István Jánosé	1935	Poroszló	Heves	1956.11.10	Budapest
387.	Kocsis Károly Györgyé	1902	Székesfehérvár	Fejér	1956.11.10	Szombathely
388.	Kocoi György Györgyé	1932	Tököl	Pest	1956.11.12	Tamási
389.	Kolas Ferenc Györgyé	1935	Kállósejmen	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.11	Budapest
390.	Komár István Béláé	1935	Miskolc	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.11	Budapest
391.	Komár József Jánosé	1914	Pócspetri	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.13	Nyíregyháza
392.	Komócsi László Györgyé	1933	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
393.	Komócsi Miklós Györgyé	1936	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
394.	Konc József Imréé	1934	Budapest	Pest	1956.11.13	Budapest
395.	Koncsuk János Istváné	1936	Miskolc	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.14	Budapest
396.	Koos István Istváné	1913	Miskolc	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.08	Debrecen
397.	Kopácsi Károly Károlyé	1936	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
398.	Kormos Ferenc Ferencé	1932	Nekézseny	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.10	Veszprém
399.	Kormos Tibor Jánosé	1938	Izsák	Bács-Kiskun	1956.11.14	Budapest
400.	Korokó Károly Jánosé	1935	Kenézli	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.11	Budapest
401.	Korondi János Iváné	1935	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
402.	Korpás/Korpos Sándor	1934	Budapest	Pest	1956.11.12	Budapest
403.	Kosok József Jánosé	1934		Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest
404.	Kovács Béla Istváné	1936	Budapest	Pest	1956.11.11	Szombathely
405.	Kovács Béla Jánosé	1927	Gálóc	Kárpátalja	1956.11.11	Szombathely
406.	Kovács Ferenc Ferencé	1935	Szarvas	Békés	1956.11.11	Szombathely
407.	Kovács Ferenc Istváné	1934	Majkpuszta	Komárom-Esztergom	1956.11.14	Budapest
408.	Kovács Ferenc Sándoré	1912	Szombathely	Vas	1956.11.11	Szombathely
409.	Kovács Géza Gézáé	1935	Lónya	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Budapest
410.	Kovács Gyula Ferencé	1910	Dombóvár	Tolna	1956.11.10	Dombóvár
411.	Kovács István Istváné	1920	Kaposvár	Somogy	1956.11.10	Kaposvár
412.	Kovács István Lajosé	1922	Budapest	Pest	1956.11.10	Dombóvár
413.	Kovács János Gyuláé	1934	Visznek	Heves	1956.11.11	Budapest
414.	Kovács János Istváné	1935	Nagyhalász	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Budapest
415.	Kovács János Jánosé	1938	Budapest	Pest	1956.11.12	Budapest
416.	Kovács János Jánosé	1928	Alberirsa	Pest	1956.11.10	Kaposvár
417.	Kovács Jenő Istváné	1930	Balatonberény	Somogy	1956.11.10	Budapest
418.	Kovács Károly Józsefé	1941	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
419.	Kovács Lajos Ferencé	1934	Bogaras	Délvidék/Jugoszlávia	1956.11.11	Budapest
420.	Kovács László Ferencé	1936	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
421.	Kovács László Lászlóé	1938	Kecskemét	Bács-Kiskun	1956.11.14	Budapest
422.	Kovács Sándor Györgyé	1914	Budapest	Pest	1956.11.08	Debrecen
423.	Kovács Steffán Pálé	1929	Gyöngyös	Heves	1956.11.12	Székesfehérvár
424.	Kovács Zoltán Miklóse	1933	Veszprém	Veszprém	1956.11.09	Veszprém
425.	Kozák András Andrásé	1933	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
426.	Köncöl Ernő Gáboré	1934	Galambok	Zala	1956.11.08	Záhony
427.	Kristóf Ferenc Jánosé	1939	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
428.	Kristos Károly Jenőé	1930			1956.11.11	Budapest
429.	Kriszten Andor Andoré	1920	Vas	Erdély (Szatmár/Románia)	1956.11.10	Budapest
430.	Krupánszki János Jánosé	1939	Tatabánya	Komárom-Esztergom	1956.11.10	Budapest
431.	Kubik Géza	1934	Szolnok	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.14	Budapest
432.	Kuc Attília Jánosé	1928	Dealu Negru(Feketedomb vagy Bánffytelep)	Erdély (Kolozs megye)/Románia	1956.11.10	Szombathely
433.	Kun-Gazda István Istváné	1929	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
434.	Kupi István Istváné	1928	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
435.	Kuruc Pál Pálé	1935	Kiskörös	Bács-Kiskun	1956.11.10	Kaposvár
436.	L. Kovács/Elkovács István Istváné	1935	Jászkisér	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.10	Budapest
437.	Lakatos György Györgyé	1940	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
438.	Lakatos János Jánosé	1935	Miske	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest
439.	Laki/Loki János Jánosé	1934		Veszprém	1956.11.09	Budapest

Budapest, VIII. kerület, Déri u. 6.

"IKARUSZ"

VIII. kerület, József körút 63. 3. emelet, 5. lakás

Debrecen, István 23.

440.	Lakos János Jánosé	1934	Regöly	Tolna	1956.11.10	Veszprém	
441.	Lantai Tibor Gergelyé	1929	Kocs	Komárom-Esztergom	1956.11.11	Budapest	
442.	László János Mihályé	1935	Békés	Békés	1956.11.11	Budapest	
443.	László József Józsefé	1935	Újkígyós	Békés	1956.11.10	Budapest	
444.	Laurinecz András Imréné	1927	Kondoros	Békés	1956.11.10	Szombathely	
445.	Lázár Ferenc Ferencé	1934	Dunaalmás	Komárom-Esztergom	1956.11.10	Veszprém	
446.	Lazeridisz Damjánisz Jorgoszovic	1934	Kosztoria	Görögország	1956.11.11	Budapest	
447.	Legradi Mihály Mihályé	1940	Veszprém	Veszprém	1956.11.10	Veszprém	
448.	Lengyel Antal Ferencé	1906	Budapest	Pest	1956.11.10	Nyíregyháza	
449.	Leszencei Tibor Jánosé	1933		Pest	1956.11.14	Budapest	
450.	Libus Mátvás Mátvásé	1938	Medgyesegyháza	Békés	1956.11.14	Budapest	
451.	Likszai Gábor Péteré	1935	Békés	Békés	1956.11.10	Budapest	
452.	Lincmojer János Györgyé	1939	Székesfehérvár	Fejér	1956.11.09	Veszprém	
453.	Lipe Géza Gézáé	1918	Kamocsa	Felvidék (Nyitra megye)/ Szlovákia	1956.11.10		
454.	Lokos/Lakos Viktor Ottó Dezsőé	1932	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	II. kerület,
455.	Lombos Endre Ádámé	1936	Budapest	Pest	1956.11.10	Szombathely	Herman Ottó u. 3
456.	Lonca/Loncsó István Jánosé	1935	Tótkomlós	Békés	1956.11.11	Budapest	
457.	Lubkovics György Józsefé	1891	Nyitra	Felvidék (Nyitra megye)/ Szlovákia	1956.11.10	Nyíregyháza	
458.	Lugosi Alajos Alajosé	1922	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
459.	Lukácsi György Lászlóé	1936	Tát-Kertváros	Komárom-Esztergom	1956.11.09	Veszprém	
460.	Maderi Sándor Sándoré	1933	Szeged	Csongrád	1956.11.09	Budapest	
461.	Madvarosi/Magyarosi Sándor Lajosé	1935	Nagykálló	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.04	Budapest	
462.	Magyar Iván Jánosé	1935	Nagykálló	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.11	Budapest	
463.	Major Béla Balázsé	1920	Miskolc	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.08	Debrecen	
464.	Makai Tibor Jánosé	1933	Miskolc	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.14	Budapest	
465.	Makarovszki Sándor Rudolfé	1935	Hosszú	Hajdú-Bihar	1956.11.11	Budapest	
466.	Makovinyi Andor	1934	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
467.	Malecki Miklós Józsefé	1938	Nyíregyháza	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Nyíregyháza	
468.	Márai László Ignácé	1929	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
469.	Márföldi István Józsefé	1907	Nyíregyháza	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Nyíregyháza	
470.	Marján/Marjai György Györgyé	1899	Nagykálló	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.12	Nyíregyháza	
471.	Markovics István	1935	Tiszakécske	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
472.	Maros János Józsefé	1925	Baja	Bács-Kiskun	1956.11.14	Budapest	
473.	Martinec Vilmos Zoltáné	1941	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	Vagonkészítő gyár, Budapest, tanuló
474.	Martinovics János Dánielé	1934	Örkény	Pest	1956.11.11	Budapest	
475.	Marton Jenő Józsefé	1931	Malom	Baranya	1956.11.12	Pécs	
476.	Máté János Jánosé	1935	Újpest	Pest	1956.11.10	Budapest	
477.	Mati Mihály Ferencé	1937	Gergőfalva	Erdély (Csík megye)/ Románia	1956.11.14	Budapest	
478.	Matkovics András Viktoré	1938	Budapest	Románia	1956.11.14	Budapest	
479.	Mátravölgyi Migra Pál Pálé	1919	Törtel	Pest	1956.11.12	Pécs	
480.	Mátvás Gyula Gyuláé	1935	Nőtincs	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
481.	Mecseri János Mihályé	1920	Győr	Győr-Moson-Sopron	1956.11.10	Budapest	
482.	Medve József Imréné	1935	Nőgrádvászy/Varsány	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
483.	Megyési Máté Imréné	1935	Kisecset	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
484.	Méke/Mike József Józsefné	1935	Környe	Komárom-Esztergom	1956.11.10	Budapest	
485.	Mékulák Pál Pálé	1935	Békéscsaba	Békés	1956.11.11	Budapest	
486.	Meleg Akos Ferencé	1937	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
487.	Melego Pál Ferencé	1936	Nagyszőlős	Kárpátalja	1956.11.11	Budapest	
488.	Mélék Gábor Gáboré	1934	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
489.	Mertus János Joszifé	1934	Sajókaza	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.11	Budapest	
490.	Mészáros Ferenc Ferencé	1934	Szöd	Pest	1956.11.11	Budapest	
491.	Mészáros Károly Józsefé	1937	Tiszakécske	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
492.	Mészáros Sándor Péteré	1935	Szátok	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
493.	Mihele István Istváné	1940	Tatabánya	Komárom-Esztergom	1956.11.11	Budapest	Budapest, Mátvásföld 16., II. évfolyam katonai iskola
494.	Miklósovics Anton Mihályé	1935	Kisszállás	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
495.	Miskovics Vilma Jónásé	1940	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
496.	Mitnyán Pál Pálé	1923	Tótkomlós	Békés	1956.11.08	Debrecen	
497.	Mohácsi Tibor Lászlóé	1934	Táp	Győr-Moson-Sopron	1956.11.09	Veszprém	
498.	Moldaványi József Ferencé	1940	Budapest	Pest	1956.11.12	Székesfehérvár	Pest, Érdliget
499.	Molnár Bálint Bálinté	1934	Tiszakécske	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
500.	Molnár Gyula Gyuláé	1937	Tamási	Tolna	1956.11.10	Kaposvár	
501.	Molnár Jenő	1925	Győr	Győr-Moson-Sopron	1956.11.11	Budapest	
502.	Molnár Károly Imréné	1937	Hódmezővásárhely	Csongrád	1956.11.14	Budapest	
503.	Molnár Károly Jánosé	1930	Hajmás	Somogy	1956.11.13	Budapest	
504.	Molnár Lajos Jánosé	1928	Marcali	Somogy	1956.11.10	Kaposvár	
505.	Molnár Margit Józsefé	1937	Budapest	Pest	1956.11.06	Budapest	
506.	Monostori László Györgyé	1934	Szombathely	Vas	1956.11.10	Veszprém	
507.	Morozka Imre Istváné	1930	Újiráz	Hajdú-Bihar	1956.11.13	Nyíregyháza	
508.	Mosolygó Ferenc Sándoré	1931	Győr	Győr-Moson-Sopron	1956.11.10	Budapest	
509.	Mratok Imre Istváné	1935	Szentes	Csongrád	1956.11.11	Budapest	
510.	Muc János Jánosé	1933	Paks	Tolna	1956.11.14	Budapest	
511.	Murai Rudolf Ernőé	1925	Tokod	Komárom-Esztergom	1956.11.10	Budapest	
512.	Nadler Endre Tiboré	1935	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
513.	Nagy Attila Lászlóé	1938	Kunhegyes	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.11	Budapest	
514.	Nagy Endre Istváné	1932	Beled	Győr-Moson-Sopron	1956.11.09	Veszprém	
515.	Nagy Endre Jánosé	1936	Kaposkeresztúr	Somogy	1956.11.12	Pécs	
516.	Nagy Ferenc Józsefé	1925	Acsád	Vas	1956.11.10	Szombathely	
517.	Nagy Flórián Bálaé	1932	Budapest	Pest	1956.11.12	Pécs	
518.	Nagy Ignác Andrásé	1935	Csikéria	Bács-Kiskun	1956.11.10	Budapest	

519.	Nagy István Istváné	1935	Kecskemét	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
520.	Nagy János Jánosé	1935	Inota	Veszprém	1956.11.10	Budapest	
521.	Nagy László-Béla Istváné	1939	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	Komló, szénbánya, munkás
522.	Nagy Miklós Sándoré	1914	Hajdú	Hajdú-Bihar	1956.11.08	Debrecen	
523.	Nagy Ottó Vinczé	1937	Iszkáz	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
524.	Nagy Pál Józsefé	1910	Debrecen	Hajdú-Bihar	1956.11.09	Szolnok	
525.	Nagy Sándor Zsigmondé	1934	Vámoscsalád	Vas	1956.11.10	Veszprém	
526.	Nagy Tamás Tamásé	1932	Kaposvár	Somogy	1956.11.10	Kaposvár	
527.	Nagy Zoltán Ferencé	1934	Szin	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.11	Budapest	
528.	Negele Tibor Jánosé	1932	Budapest	Pest	1956.11.10	Szombathely	
529.	Nemes Árpád Dezsőé	1937	Újpest	Pest	1956.11.14	Budapest	
530.	Német György Józsefé	1930	Budapest	Pest	1956.11.10	Szombathely	
531.	Német Gyula Lászlóé	1936	Nagykúta	Pest	1956.11.10	Budapest	
532.	Német István Istváné	1930	Lovászpatona	Veszprém	1956.11.12	Pécs	
533.	Német János Sándoré	1898		Győr-Moson-Sopron	1956.11.11	Budapest	
534.	Német József Jánosé	1934	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
535.	Neubrand Rezső Rezsőé	1936	Budapest	Pest	1956.11.11	Szombathely	
536.	Nik József Józsefé	1935	Pilisvörösvár	Pest	1956.11.10	Budapest	
537.	Niksz Lajos Józsefé	1927	Látrány	Somogy	1956.11.11	Budapest	
538.	Nóbisz József Józsefé	1940	Törökbálint	Pest	1956.11.12	Budapest	Törökbálint, István u. 4., Budapest, gépjárműjavító műhely alkalmazottja
539.	Novák Béla Ferencé	1935	Óféhértó	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.11	Budapest	
540.	Novoszel Martin Vilmosé	1927	Rakovec	Jugoszlávia	1956.11.14	Budapest	
541.	Nyerges Vendel Sándoré	1934	Tarnalelesz	Héves	1956.11.11	Budapest	
542.	Nyers István Jánosé	1938	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
543.	Nyeső István Demeteré	1919	Paks	Tolna	1956.11.14	Budapest	
544.	Nyirfás Dezső Lászlóé	1931	Pécs	Baranya	1956.11.10	Budapest	
545.	Odavica Ferenc Károlyé	1937		Pest	1956.11.10	Budapest	
546.	Ohedi Károly Jánosé	1937	Veszprém	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
547.	Oláh Béla Lajosé	1937	Domaháza	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.14	Budapest	
548.	Oláh Bertalan Bertalané	1935	Endrefalva	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
549.	Oláh József Mátyásé	1907	Berettyóújfalú	Hajdú-Bihar	1956.11.11	Szombathely	
550.	Oláh Vilmos	1927	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
551.	Ónódi Ferenc Ferencé	1940	Mélykút-Méjszékút	Bács-Kiskun	1956.11.14	Budapest	
552.	Orbán Antal Istváné	1935	Bácsbodrog	Bács-Kiskun	1956.11.10	Budapest	
553.	Orbán Lajos Sándoré	1928	Kecskemét	Pest	1956.11.10	Budapest	
554.	Orbán Zoltán-Tibor Sándoré	1923	Budapest	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.14	Budapest	
555.	Orsós Lajos Jánosé	1934	Miskolc	Baranya	1956.11.11	Budapest	
556.	Orszár/Orszai Imre Józsefé	1931	Pécs	Tolna	1956.11.09	Veszprém	
557.	Oszlai László Ferencé	1939	Nagyszékely	Tolna	1956.11.14	Budapest	I.kerület, Lánchíd u. 8.
558.	Osztejmer Jakab Koresztelyé	1933	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
559.	Pál Csaba Józsefé	1937	Csávoly	Bács-Kiskun	1956.11.10	Budapest	
560.	Pál Gyula Mihályé	1931	Veszprém	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
561.	Pál János Jánosé	1934	Nagyvát	Baranya	1956.11.09	Veszprém	
562.	Pál János Jánosé	1924	Veszprém	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
563.	Pál Vilmos Ferencé	1927	Tekenye	Zala	1956.11.10	Kaposvár	
564.	Páncél Béla Bélaé	1939	Sárkeresztúr	Fejér	1956.11.10	Kaposvár	
565.	Pap Ferenc Andrásé	1927	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
566.	Pap Ferenc Lajosé	1935	Esztár	Hajdú-Bihar	1956.11.10	Szombathely	
567.	Papp Albert Alberté	1922	Debrecen	Hajdú-Bihar	1956.11.10	Budapest	
568.	Papp Imre Lajosé	1935	Szeged	Csongrád	1956.11.12	Székesfehérvár	
569.	Paris István Józsefé	1935	Gyulavári	Békés	1956.11.11	Budapest	
570.	Patai/Potoj József Antalé	1933	Csepreg	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.08	Debrecen	
571.	Patai Sándor Kálmáné	1935	Veszprém	Zemplén	1956.11.10	Budapest	
572.	Pataki Mihály Józsefé	1933	Budapest	Veszprém	1956.11.10	Budapest	
573.	Patkó András Andrásé	1934	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
574.	Patoeckai Béla Kálmáné	1935	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
575.	Paulini László Ferencé	1936	Rákospalota	Pest	1956.11.14	Budapest	
576.	Pávelka Sándor Sándoré	1926	Tab	Pest	1956.11.14	Budapest	
577.	Pázmándi Gyula Imréné	1934	Nagyveleg	Somogy	1956.11.10	Kaposvár	
578.	Pécsi Ferenc Dávidé	1931	Budapest	Fejér	1956.11.11	Budapest	
579.	Pely/Pei Tamás Árpádé	1933	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
580.	Penees/Peneesz/Penejes Imre Imréné	1936	Karcag	Szolnok	1956.11.14	Budapest	
581.	Persai Gyula Andrásé	1935	Csonkahegyhát	Zala	1956.11.10	Veszprém	
582.	Pesti György Györgyé	1935	Szekszárd	Tolna	1956.11.11	Budapest	
583.	Péterfi István Istváné	1935	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
584.	Péterfia András Béla Lajosé	1936	Újpest	Pest	1956.11.14	Budapest	
585.	Peteri Tibor Adolfé	1934	Szápár	Veszprém	1956.11.10	Veszprém	
586.	Pető Ferenc Józsefé	1934	Külsővát	Veszprém	1956.11.11	Budapest	
587.	Petri István Jánosé	1933	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
588.	Petri Vilmos Vilmosé	1934	Budapest	Zala	1956.11.09	Veszprém	
589.	Petrovák Oszkár Oszkáré	1917	Sokol (magyarul Hernádszokoly)	Felvidék (Nyitra megye)/Csehszlovákia	1956.11.11	Szombathely	
590.	Peczik János Jánosé	1937	Soltvadkert	Bács-Kiskun	1956.11.14	Budapest	
591.	Pilinszkij Mária Attiláé	1935	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
592.	Pintér István Istváné	1913	Szombathely	Vas	1956.11.10	Nyíregyháza	
593.	Pintér István Istváné	1935	Balassagyarmat	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
594.	Pintér Sándor Istváné	1935	Pesthely	Pest	1956.11.11	Budapest	
595.	Pocsfalvi-Szkiba György Józsefé	1912	Máriapócs	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.12	Nyíregyháza	
596.	Poder Mária Józsefé	1938	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
597.	Polenó Ferenc Menyhárté	1931	Udvard	Felvidék/ Csehszlovákia	1956.11.10	Budapest	

598.	Polyi/Pályi Bertalan József	1935	Nagyrozsány	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.10	Budapest
599.	Postner József József	1937	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
600.	Prejfer/Ptejfer Gyula Gyulái	1934	Debrecen	Hajdú-Bihar		Veszprém
601.	Prokat Miklós Ferenc	1933	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
602.	Puzspán István Mihályé	1924	Dombóvár	Tolna	1956.11.10	Dombóvár
603.	Puztafi József József	1936	Nyiregyháza	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Miskolc
604.	Püspöki József József	1934	Pusztamonostor	Szolnok	1956.11.14	Budapest
605.	Rác Endre	1934	Podravske Sesvete	Délvidék/Jugoszlávia	1956.11.11	Budapest
606.	Rác Endre Jánosé	1936	Móra	Nógrád	1956.11.10	Budapest
607.	Rác István József	1904	Szalag/Szalacs	Bihar	1956.11.10	Nyiregyháza
608.	Ráda János Jánosé	1926	Lovászi	Zala	1956.11.10	Szombathely
609.	Radán Tibor Konrád	1935	Lánycsók	Baranya	1956.11.11	Budapest
610.	Radics Ferenc Mihályé	1935	Lajosmizse	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest
611.	Redán András Imréné	1935	Gyula	Békés	1956.11.10	Budapest
612.	Réjfalvi Zsigmond József	1915	Geszt	Somogy	1956.11.10	Dombóvár
613.	Rémai István Istváné	1935	Várpalota	Veszprém	1956.11.10	Budapest
614.	Réti/ Riti Zoltán Adolfé	1906	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
615.	Ribocki István Istváné	1933	Sajókaza	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.10	Budapest
616.	Rigó János Jánosé	1931	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
617.	Rikk József Istváné	1933	Szecsárd	Tolna	1956.11.09	Veszprém
618.	Ron Imre Mihályé	1928	Győrköny	Tolna	1956.11.14	Budapest
619.	Rózsa Sándor József	1935	Fülpöszállás	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest
620.	Rózsa Sándor Kálmáné	1926	Pécs	Baranya	1956.11.12	Pécs
621.	Rózsahegy Elemér Istváné	1935	Örkény	Pest	1956.11.11	Budapest
622.	Ruha/Ruka József Sándoré	1919	Nyírbátor	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.12	Nyiregyháza
623.	Rustinszki János Jánosé	1935	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
624.	Rusznayk László Lászlóé	1933	Csirizradvány	Komárom-Esztergom	1956.11.10	Szombathely
625.	Sagi Elek Gyulái	1906	Bő	Vas	1956.11.11	Szombathely
626.	Sajti Albert Jánosé	1919	Sarkad	Békés	1956.11.10	Kaposvár
627.	Salamon István Istváné	1935	Mezőtárkány	Heves	1956.11.10	Budapest
628.	Sankó István Károlyé	1927	Budapest	Pest	1956.11.10	Kaposvár
629.	Sárádi Sándor Lászlóé	1933		Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.11	Budapest
630.	Sarkadi Béla Lajosé	1935	Hajdu		1956.11.14	Budapest
631.	Sarkadi János Mihályé	1935	Porcsa (Porcsalma)	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.11	Budapest
632.	Sarli József Jánosé	1937	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
633.	Sas Ferenc Kálmáné	1934	Mándok	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.11	Budapest
634.	Sebestyén József József	1939	Doboz	Békés	1956.11.14	Budapest
635.	Sebestyén Lajos	1917	Gamás	Somogy		Pécs
636.	Sebők/Sebek András Dánielé	1940	Balmazújváros	Hajdú-Bihar	1956.11.10	Budapest
637.	Sebők/Sebevék András Istváné	1906	Pankota	Erdély (Arad megye)/Románia	1956.11.09	Szolnok
638.	Seger Péter Mihályé	1935	Kaszaper	Békés	1956.11.11	Budapest
639.	Seprenyi Pál Sándoré	1935	Hanaj-Háta	Békés	1956.11.10	Budapest
640.	Serfői/Sorfői Lajos Vendelé	1935	Karácsond	Heves	1956.11.11	Budapest
641.	Silló András Péter-Palé	1930	Bendepuzta	Somogy	1956.11.10	Budapest
642.	Simák Miklós Sándoré	1930	Nyírbételek	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.13	Nyiregyháza
643.	Simon Ferenc Ferencé	1934	Székesfehérvár	Bereg Fejér	1956.11.10	Budapest
644.	Simon Imre Imréné	1939	Karád	Somogy	1956.11.10	Budapest
645.	Simon Károly Aladaré	1934	Miskolc	Borsod-Abaúj-Zemplén	1956.11.14	Budapest
646.	Simon Tibor Mihályé	1936	Szeged	Csongrád	1956.11.10	Veszprém
647.	Simon/Sikon Ferenc Ferencé	1934	Székesfehérvár	Fejér		Veszprém
648.	Sindler Károly Károlyé	1934	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
649.	Sipeki Dezső Andrásé	1935	Verpelét	Heves	1956.11.10	Budapest
650.	Sipos Irén Sándoré	1939	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
651.	Sipos Jenő Jenőé	1935	Zalavészvényöveg	Zala	1956.11.11	Budapest
652.	Siraki Károly Emilé	1939	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
653.	Skrabák Lajos Jánosé	1926	Ecséd	Heves	1956.11.10	Veszprém
654.	Smid György Gyulái	1936	Adony	Fejér	1956.11.14	Budapest
655.	Smider Gyula György	1935	Feldebrő	Heves	1956.11.11	Veszprém
656.	Snájder János Máttyásé	1935	Altamellék	Baranya	1956.11.10	Veszprém
657.	Sófi Lajos Pálé	1933	Mogol, Bácsbodrog	Győr	1956.11.11	Budapest
658.	Soloktó István Kálmáné	1933	Győr	Győr-Moson-Sopron	1956.11.09	Veszprém
659.	Solti László Jánosé	1937	Úri	Pest	1956.11.14	Budapest
660.	Solymos János Jánosé	1906	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
661.	Solymosi János Jánosé	1932	Nagytétény	Pest	1956.11.14	Budapest
662.	Som Gyula Gyulái	1906	Akaszó	Bács-Kiskun	1956.11.14	Budapest
663.	Somhegyi György Antalé	1938	Veszprém	Veszprém	1956.11.10	Veszprém
664.	Somigyi/Somogyi Antal Antalé	1936	Zalaerdőd (Sümege)	Veszprém	1956.11.09	Veszprém
665.	Somogyi Gyula	1937	Budapest	Pest	1956.11.10	Miskolc
666.	Somogyi István József	1934	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
667.	Somogyvári Lajos Jánosé	1921	Somogyvár	Somogy	1956.11.10	Budapest
668.	Sorfői/Serfői Imre Istváné	1923	Pusztamonostor	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.10	Szombathely
669.	Spanyol Gyula Gyulái	1933	Nyírbátor	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1956.11.10	Miskolc
670.	Sretter/Srötter Ferenc Ferencé	1933	Rimaszék	Felvidék (Gömör megye)/Csehszlovákia	1956.11.09	Veszprém
671.	Stic István Pálé	1935	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
672.	Stemper József Ferencé	1938	Veszprém	Veszprém		Veszprém
673.	Strihó Károly József	1935	Balassagyarmat	Nógrád	1956.11.10	Budapest
674.	Stroub János Jánosé	1935	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest
675.	Szuplic István Istváné	1938	Budapest	Pest	1956.11.12	Székesfehérvár
676.	Suri Kálmán Jánosé	1936	Királyszentistván	Veszprém	1956.11.11	Veszprém
677.	Sütő Tivadar Ferencé	1931	Zalaszántó	Zala	1956.11.09	Veszprém
678.	Svantner László József	1934	Pusztaszabolcs	Fejér	1956.11.09	Veszprém

Munkácsy u. 37.

XVIII. kerület,
Vörösmarty
u. 78.II. kerület,
Levohov, 6.

679.	Svare Mihály Ferencé	1924	Győr	Győr-Moson-Sopron	1956.11.10	Szombathely	XII.kerület,
680.	Svejhárd Péter Béla	1940	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	Kütvölgyi u.52., Budapest, gépgyár
681.	Sz.Nagy József Bélác	1927	Szöd	Pest	1956.11.10	Budapest	
682.	Szabó Antal Jánosé	1935	Akasztó	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
683.	Szabó Béla	1939	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	munkahely Zirc városban
684.	Szabó Dénes Dénesé	1934	Komárom	Komárom-Esztergom	1956.11.10		Pali, Tolna megye, Sztalin u.45.
685.	Szabó Erzsébet Istváné	1938	Homokszentgyörgy	Somogy	1956.11.10	Budapest	
686.	Szabó Etelka Józsefé	1939	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	XX.kerület, Ady Endre u. 87.
687.	Szabó Imre Imréc	1929	Nagykátá	Pest	1956.11.14	Budapest	
688.	Szabó János Jánosé	1938	Nagyvárad	Erdély/ Románia	1956.11.14	Budapest	
689.	Szabó János Jánosé	1934	Balassagyarmat	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
690.	Szabó Károly Alberté	1930	Nyirbátor	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.12	Nyíregyháza	
691.	Szabó Károly Sándoré	1938	Nyíregyháza	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.14	Budapest	
692.	Szabó László Ferencé	1931	Békéscsaba	Békés	1956.11.11	Budapest	
693.	Szabó László Lajosé	1927	Székesfehérvár	Fejér	1956.11.09	Veszprém	
694.	Szabó Mihály Mihályé	1930	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
695.	Szadadi István Istváné	1939	Kisláng	Fejér	1956.11.14	Budapest	Budapest, 22-es építési részleg
696.	Szadocki Mihály Józsefé	1935	Keszeg	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
697.	Szalai László Ferencé	1934	Kaposvár	Somogy	1956.11.12	Székesfehérvár	
698.	Száraz László Istváné	1932	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
699.	Szarka Antal Bálinté	1935	Tyukod	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.14	Budapest	
700.	Szavity Demeter Miklósc	1925	Battonya	Békés	1956.11.10	Budapest	
701.	Szecsédi Kálmán Adámé	1930	Kispest	Pest	1956.11.10	Szombathely	Lenke u.7.
702.	Szeferinusz Mihály Mihályé	1934	Tata	Komárom-Esztergom	1956.11.11	Budapest	
703.	Szegi Zoltán Sztéfané/Istváné	1934	Bicske	Fejér	1956.11.10	Budapest	
704.	Székely Bálint Bálinté	1928	Mezőtúr	Győr-Moson-Sopron	1956.11.10	Budapest	
705.	Szekeres Béla Bélác	1935		Heves	1956.11.10	Budapest	
706.	Szekeres Viktor Józsefé	1936	Nagyrapata	Zala	1956.11.10	Budapest	
707.	Székes Lajos Lajosé	1933	Pestszentlőrinc (Budapest, VIII.kerület)	Pest	1956.11.11	Budapest	
708.	Szél/Szil József Józsefé	1935	Gyula	Békés	1956.11.11	Budapest	
709.	Szelenyi/Szelenyi Endre Nándoré	1935	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
710.	Szelesi László Gyulác	1924	Gragyánfalva		1956.11.10	Budapest	
711.	Szendi László Györgyé	1896	Szombathely	Vas	1956.11.11	Szombathely	
712.	Szepesi József Istváné	1934	Hódmezővásárhely	Csongrád Felvidék	1956.11.10	Budapest	
713.	Szepesi Mihály Mihályé	1926	Vecseklő (Večelkov)	(Besztercebányai kerület Rimaszombati járás) /Szlovákia Veszprém	1956.11.11	Budapest	
714.	Szjz Ferenc Ferencé	1934	Nagyvázsony	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
715.	Szikés/Szikés/Székes Lajos Lajosé	1933	Pestszentlőrinc (Budapest, VIII.kerület)	Pest	1956.11.11	Budapest	
716.	Szikszai Ferenc Györgyé	1934	Törökszentmiklós	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.09	Veszprém	
717.	Szilágyi Imre Sándoré	1930	Debrecen	Hajdú-Bihar	1956.11.08	Debrecen	Debrecen, Szikes u. 11 Szecsényi, Mező u. 42.
718.	Szilágyi László Bertalané	1924	Nyíregyháza	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.10	Nyíregyháza	
719.	Szilárdi Mihály Mihályé	1916	Déványa	Békés	1956.11.10	Budapest	
720.	Szilasi Mátyás Mátyásé	1935		Békés	1956.11.11	Budapest	
721.	Szitovszki Zoltán Józsefé	1924	Miskolc	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.08	Debrecen	Karaj u. 13. Piliszentiván, bányász, szénbánya
722.	Szombat György Józsefé	1939	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
723.	Sztojka Ferenc	1933	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
724.	Szuna/Szuha Károly Ferencé	1934	Söréd	Fejér	1956.11.10	Budapest	
725.	Szücs Ferenc Ferencé	1934	Bodonhely	Győr-Moson-Sopron	1956.11.09	Veszprém	
726.	Szücs Imre Imréc	1935		Hajdú-Bihar	1956.11.11	Budapest	
727.	Szücs István Jánosé	1935	Battonya	Békés	1956.11.09	Veszprém	
728.	Szücs László Dezsőé	1931	Veszprém	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
729.	Szücs Sándor Dénesé	1918	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
730.	Szücs Sándor Károlyé	1919	Csap, Záhony	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.07	Záhony	
731.	Szücs Tibor Istváné	1936	Kurinem	Felvidék (Gömör megye)/Szlovákia	1956.11.10	Miskolc	
732.	Szvák/Cvák Pál Mihályé	1924	Szarvas	Békés	1956.11.14	Budapest	
733.	Tacsi Imre Gáboré	1935	Hajdúböszörmény	Hajdú-Bihar	1956.11.11	Budapest	
734.	Takács Béla Jánosé	1927	Viss	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.14	Budapest	
735.	Takács Ferenc (anya neve:Erzsébet)	1926	Nagyrev	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.12	Pécs	
736.	Takács Ferenc Károlyé	1935	Sükösd	Bács-Kiskun	1956.11.10	Budapest	
737.	Takács Mihály Istváné	1939	Pilis	Pest	1956.11.10	Budapest	Budapest, Téglagyár VI.kerület
738.	Taki Gyula Dezsőé	1936	Budapest	Pest	1956.11.10	Szombathely	Vörösmarty u. 44.
739.	Tamá Albert Alberté	1931	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
740.	Tamá Kálmán Jánosé	1933	Újpest	Pest	1956.11.10	Budapest	
741.	Tamá Sándor Ferencé	1935	Soltvadkert	Tolna	1956.11.10	Budapest	
742.	Tamási Ferenc Kálmáné	1924	Jánosshida	Szolnok	1956.11.11	Budapest	
743.	Tar Béla Györgyé	1923	Mosdós	Somogy	1956.11.14	Budapest	
744.	Tarcsi Gyula Károlyé	1931	Kismarja	Hajdú-Bihar	1956.11.10	Budapest	
745.	Tari István Illésé	1937	Lőrinci	Heves	1956.11.11	Budapest	
746.	Tari Sándor Sándoré	1935	Kiskundorozsma	Bács-Kiskun	1956.11.10	Budapest	
747.	Tarján Emil Szilveszteré	1940	Budapest	Pest	1956.11.15	Budapest	esztorgályos tanuló

748.	Tarján Szilveszter Szilveszteré	1942	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	XI.kerület, Korlát u.
749.	Tarjányi Béla Béláé	1935	Kiskunfélegyháza	Bács-Kiskun	1956.11.11	Budapest	
750.	Tassi Vilmos Jánosé	1933	Debrecen	Hajdú-Bihar	1956.11.14	Budapest	
751.	Temesvári József Sándoré	1935	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
752.	Tengeregyi Pál Jánosé	1911	Keleviz	Somogy	1956.11.10		Marcali, Katvári u. 56.
753.	Terebesi Sándor Jánosé	1936	Pilisvörösvár	Pest	1956.11.14	Budapest	
754.	Terek/Török Imre Tiboré	1931	Budapest	Pest	1956.11.12		V.kerület, Rákosi u. 4.
755.	Ternai Antal Jánosé	1934	Baja	Bács-Kiskun	1956.11.10	Budapest	
756.	Tírdai/Tordai Károly Mózesé	1936	Százlodes	Erdély/Románia	1956.11.10	Budapest	
757.	Tóbiás Géza Jánosé	1935	Kisvárdá	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.11	Budapest	
758.	Todi József	1923	Szeged	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
759.	Tombor József Józsefé	1938	Marcali	Somogy	1956.11.11	Kaposvár	Marcali, Szigetvári u. 59
760.	Tót Dániel Dánielé	1938	Sarkad	Békés	1956.11.10	Budapest	
761.	Tót Ferenc Ferencé	1933	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest	
762.	Tót Ferenc Istváné	1935	Legénd	Nógrád	1956.11.11	Budapest	
763.	Tót Ferenc Péteré	1939	Dévaványa	Békés	1956.11.14	Budapest	
764.	Tót Imre Józsefé	1930	Szentgál	Veszprém	1956.11.10	Budapest	
765.	Tót Imre Mihályé	1913	Nyírbogdány	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.13	Nyíregyháza	
766.	Tót János Jánosé	1930	Eger	Heves	1956.11.11	Budapest	
767.	Tót János Jánosé	1928	Budapest	Pest	1956.11.11	Szombathely	Budapest, Garon u. 29.
768.	Tót János Jánosé	1935	Gerendás	Békés		Budapest	
769.	Tót József	1937	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
770.	Tót József Józsefé	1935	Újkígyós	Békés	1956.11.11	Budapest	
771.	Tót József Józsefé	1912	Tamási	Tolna	1956.11.10	Budapest	
772.	Tót József Józsefé	1940	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	II.kerület, építési és karbantartó hivatal
773.	Tót Kálmán Kálmáné	1932	Muhi	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.14	Budapest	
774.	Tót László Lászlóé	1935	Szihalom	Heves	1956.11.11	Budapest	
775.	Tót Pál Istváné	1925	Tiszánána	Heves	1956.11.11	Budapest	
776.	Totán János Péteré	1935	Gyulavári	Békés	1956.11.10	Budapest	
777.	Tótes József Jánosé	1938	Csopak	Veszprém	1956.11.09	Veszprém	
778.	Totok Sándor Sándoré	1937	Mátraszele	Nógrád	1956.11.09	Veszprém	
779.	Tök/Tik János Jánosé	1931	Budapest	Pest	1956.11.09	Szolnok	
780.	Török Béla Andrásé	1934	Borsodbóta	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.10	Budapest	
781.	Török János Andrásé	1928	Ercsi	Fejér	1956.11.11	Budapest	
782.	Török Sándor	1928	Mátraszele	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.11	Budapest	
783.	Trencsényi Sándor Mártoné	1933	Kunhegyes	Jász-Nagykún-Szolnok	1956.11.10	Budapest	
784.	Tribin János Jánosé	1936	Pázmánd	Fejér	1956.11.11	Budapest	
785.	Trubács József Istváné	1934	Mezőszilas	Fejér	1956.11.10	Budapest	
786.	Truc István Istváné	1935	Kétegyháza	Békés	1956.11.10	Budapest	
787.	Turós István Istváné	1932	Ozora (Tamási kerület)	Tolna	1956.11.08	Tamási	
788.	Ugrin Bene Benéé	1932	Endrőd	Békés	1956.11.11	Budapest	
789.	Uhrin Jenő Jánosé	1935	Békéscsaba	Békés	1956.11.10	Budapest	
790.	Uhrin László Pálé	1935	Békéscsaba	Békés	1956.11.11	Budapest	
791.	Újság Tibor Ferencé	1929	Budapest	Pest	1956.11.10	Kaposvár	
792.	Újvári Imre Imréné	1923	Gyömör	Pest	1956.11.08	Debrecen	
793.	Urkom Ferenc Gergelyé	1938	Lugas	Erdély (Krassó- Szörény megye)/ Románia	1956.11.14	Budapest	
794.	Urnes János Jánosé	1935	Csanylelek	Csongrád	1956.11.10	Budapest	
795.	Vadászi Tibor Lajosé	1928	Szentantalfá	Veszprém	1956.11.11	Budapest	
796.	Vágány Aurél Pálé	1934	Pély	Heves	1956.11.10	Budapest	
797.	Vágenvömer/Vágenzumer Ferencé	1926	Zsámbék	Pest	1956.11.14	Budapest	
798.	Vági József Péteré	1911	Decs	Tolna/Veszprém	1956.11.10	Kaposvár	
799.	Vágner István Frigyesé	1929	Budapest	Pest	1956.11.11	Szombathely	
800.	Vágner Károly Károlyé	1936	Tomsány	Pest	1956.11.14	Budapest	
801.	Vágner Lajos Lajosé	1941	Nagykároly	Erdély (Szatmár megye)/Románia	1956.11.14	Budapest	
802.	Vajda Sándor Sándoré	1935	Büssü	Fejér	1956.11.09	Kaposvár	
803.	Vajdai László Sándoré	1934	Kiscserhát	Fejér	1956.11.10	Budapest	
804.	Vajsz József Dávidé	1937	Oroszi	Kárpátalja	1956.11.10	Budapest	
805.	Vándor Béla Ferencé	1941	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	III.kerület, Sorohegyi u. 38-40.
806.	Vanyján János Istváné	1936	Gyula	Békés	1956.11.11	Budapest	
807.	Varga Mihály Mihályé	1935	Békéscsaba	Békés	1956.11.11	Budapest	
808.	Varga Tibor Lajosé	1943	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	XII.kerület, Maros u. 25.
809.	Várhedi István Istváné	1933	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
810.	Vas Imre Imréné	1911	Debrecen	Hajdú-Bihar	1956.11.08	Debrecen	
811.	Vastag Mihály Mihályé	1937	Nyírbétek	Szabolcs-Szatmár- Bereg	1956.11.10	Veszprém	
812.	Vasvári Ottó Józsefé	1931	Budapest	Pest	1956.11.10	Szombathely	
813.	Veisz László Imréné	1936	Budapest	Pest	1956.11.09	Budapest	
814.	Vékony Ferenc Ferencé	1935	Szeghalom	Békés	1956.11.11	Veszprém	
815.	Vencel Sándor Józsefé	1935	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest	
816.	Vendel/Vandel Ferenc Árpádé	1927	Budapest	Pest	1956.11.14	Budapest	
817.	Vér Balázs Sándoré	1936	Makó	Csongrád	1956.11.14	Budapest	
818.	Vereb Pál Istváné	1940	Ózd	Borsod-Abaúj- Zemplén	1956.11.11	Budapest	
819.	Veregi Károly Ferencé	1933	Zalaegerszeg	Zala	1956.11.11	Veszprém	
820.	Veres Gábor Gáboré	1935	Budapest	Pest	1956.11.10	Veszprém	
821.	Vida János Andrásé	1935	Rétság	Nógrád		Budapest	
822.	Vig Antal Sándoré	1931	Makó	Csongrád	1956.11.10	Budapest	
823.	Vig György Andrásé	1931	Budapest	Pest	1956.11.08	Debrecen	

824.	Víg Gyula Dezsőé	1935	Debrecen	Hajdú-Bihar	1956.11.11	Debrecen
825.	Vince Balázs Balázsé	1935	Mezőhegyes	Csongrád	1956.11.11	Budapest
826.	Vince László Mihályé	1933	Bezdes/Bezdan	Jugoszlávia	1956.11.10	Veszprém
827.	Vince Sándor Lajosé	1936	Szeged	Csongrád	1956.11.11	Budapest
828.	Vinkler József Józsefé	1936			1956.11.10	Budapest
829.	Virág János Jánosé	1930		Fejér	1956.11.10	Szombathely
830.	Virág László Lászlóé	1925	Kecskemét	Bács-Kiskun	1956.11.10	Szombathely
831.	Virág Pál Jánosé	1935	Mezőberény	Békés	1956.11.10	Veszprém
832.	Vizi Béla Béláé	1931	Budapest	Pest	1956.11.11	Budapest
833.	Vizi Gabriella Károlyé	1933	Budapest	Pest	1956.11.10	Budapest
834.	Vizi Pál Pálé	1925	Baktúttós	Zala	1956.11.14	Budapest
835.	Vlasin László Gyuláé	1934	Bezenye	Győr-Moson-Sopron	1956.11.09	Veszprém
836.	Volocki Ferenc Gézáé	1934	Nyiregyháza	Szabolcs-Szatmár-	1956.11.10	Budapest
837.	Vonyó Károly Andrásé	1912	Tordáskert	Bereg		
838.	Vragge Harszt Bernhartovics	1929		Felvidék (Nyitra	1956.11.14	Budapest
839.	Zagorszki Ferenc Ferencé	1933	Budapest	megye)/ Szlovákia	1956.11.11	Budapest
840.	Zajác Anna Tamásé	1939	Budapest	Németország	1956.11.10	Szombathely
841.	Zám Ferenc Jánosé	1917	Szolnok	Pest	1956.11.10	Budapest
842.	Zámbó Mária Pálé	1926	Dombrád	Jász-Nagykun-Szolnok	1956.11.11	Budapest
843.	Zatyko József Mihályé	1934		Szabolcs-Szatmár-	1956.11.10	Budapest
844.	Zobák Pál Istváné	1906	Bőny	Bereg	1956.11.10	Budapest
845.	Zombori Sándor Józsefé	1919	Diósgyőr	Nógrád	1956.11.14	Budapest
846.	Zsigmond József Józsefé	1933	Nagytétény	Győr-Moson-Sopron	1956.11.08	Debrecen
847.	Zsoldos József Istváné	1940	Csurgó	Borsod-Abauj-	1956.11.11	Budapest
848.	Zsombok Károly József	1938	Székesfehérvár	Zemplén	1956.11.11	Szombathely
				Pest	1956.11.11	Budapest
				Somogy	1956.11.11	Szombathely
				Fejér	1956.11.10	Budapest

2010. 02. 12.

Farsangi jótékonyági bál a Beregszászi Magyar Konzulátus és a főiskola közös szervezésében

Thököly-iratok a Kárpátaljai Állami Levéltárban

Rezümé A Kárpátaljai Állami Levéltárban található korai kuruc mozgalomra vonatkozó levéltári dokumentumok közül a jelen tanulmányban az Ung vármegyére vonatkozók kerülnek feldolgozásra. Ezen forrásokból – melyek elsősorban gazdasági és katonai jellegűek – próbálom meg rekonstruálni a vármegye szerepvállalását a Thököly-felkelésben. Ung vármegye azon vármegyék közé tartozott, amelyek a felkelés kirobbanásakor elsők között csatlakoztak a felkelőkhöz. Az 1678. szeptember–novemberi győzedelmes felvidéki hadjáratot követő fegyverszünet idején már kuruc katonák vonultak be a vármegye területére. A vármegyének szállást, élelmet és takarmányt kellett biztosítania a hozzájuk beosztott hadak számára, emellett közmunkákra is be voltak osztva, sőt a vármegyének hadkiállítási kötelezettsége is volt. A megyék hadkontingense a nemesek személyes felkéréséből és a porták után kiállított katonaságból tevődött össze. Az Ung vármegye által kiállított had Semsey Pál ezredéhez tartozott. A legnagyobb problémát a megyének mégis a szekeradási kötelezettség jelentette. A vármegye népessége az ungvári vár részére is tartozott bizonyos szolgáltatásokkal. Elsősorban pénzösszeggel a vár őrségének asztaltartásáért és őrzéséért, másrészt a várostromok során szerzett károk kijavításánál segédkezett. Az iratok tanúsága alapján elmondható, hogy a vármegye aktívan kivette részét a felkelésből. Azon kevés vármegyék közé tartozott, amelyek a felkelés kirobbanásakor elsőként csatlakoztak a felkeléshez és a legutolsók közt tettek le a fegyvert.

Резюме У даній роботі досліджуються ті документи Державного архіву Закарпатської області про ранній етап руху куруців, які пов'язані з Ужанським комітатом. З даних джерел, які носять в основному економічний та воєнний характер, робиться спроба висвітлити роль комітату в повстанні Е. Текелі. Ужанський комітат відносився до тих комітатів, які під час вибуху повстання першими приєдналися до повстанського руху. У вересні-листопаді 1678 року похід на Наріч'я (Фелвідек) закінчилося перемогою, а після перемир'я на території комітату вже вступили воїни-куруци. Комітату потрібно було забезпечити армію житлом, їжею та кормом для тварин. Крім цього, армія виконувала громадську роботу, а комітат зобов'язувався виховувати нових солдатів. Військові формування комітатів складалася з повсталих дворян та з солдатів від дворів. Загони з Ужанського комітату служили в полку Пала Шемшея. Найбільшою проблемою комітату було зобов'язання надавати вози. Населення комітату було зобов'язане надавати деякі послуги для Ужгородського замку, наприклад, фінансувати охорону, а також допомагати у відновленні споруд та стін після нападів на замок. Вивчені письмові джерела дозволяють зробити висновок, що населення комітату брало активну участь у повстанні. Комітат першим приєднався до повстання і був одним з останніх, хто склав зброю.

A Kárpátaljai Állami Levéltárban található korai kuruc mozgalomra vonatkozó levéltári dokumentumok döntő többségben a beregi, ugocsi és ungi főispáni hivatalból maradtak ránk. Ezt az adattárat egészíti ki a munkácsi görög katolikus püspökség és a máramarosi öt koronaváros levéltára, amelyek ugyan kisebb mennyiségben, de szintén tartalmazzak iratokat Thököly korából. Jelen tanulmányban az Ung vármegyére vonatkozó levéltári dokumentumokat szeretném bemutatni, s ezek alapján megpróbálni jellemezni a vármegye részvételét a felkelésben.

Az Ung vármegyei főispáni iratok 1443-tól 1919-ig követik nyomon a vármegye történelmét. Ezen iratok között a Thököly-felkelésre vonatkozó dokumentumok száma meghaladja az 50-et. Az iratok döntőrészt magyar nyelven íródtak, de találhatunk köztük több latin, sőt német nyelvűt is. A levelek közül kb. 30-at maga Thököly Imre írt a vármegyéhez, de található Sárfalvy György (3dr), Sárosy Sebestyén (3dr), Szenczi István és Dobay Gábor aláírásával ellátott irat is. Thököly és alvezéreinek levelei mellett az iratok egy másik csoportját a vármegye lakosságának beadványai, panaszai alkotják. Ezen iratok az alispánnak és más vármegyei tisztviselőnek lettek címezve és leginkább a vármegye területén tapasztalt kihágásokról, törvénytelenésegekről számolnak be. Tartalmilag az iratok gazdasági és katonai jellegűek.

Ung vármegye azon vármegyék közé tartozott, amelyek a felkelés kirobbanásakor elsők között csatlakoztak a felkelőkhöz. Az 1678. szeptember–novemberi győzedelmes felvidéki hadjáratot követő fegyverszünet idején már kuruc katonák vonultak be a vármegye területére téli szállásra.¹ A vármegyéknek szállást, élelmet² és takarmányt kellett

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, történelemtanár; Debreceni Egyetem, PhD-hallgató.

¹ Niklay Péter, 1940, 33.

² KÁL (Kárpátaljai Állami Levéltár), Fond 4 (Ung megye főispánja), op. 2, jegy. hran. 1075, l. 1

biztosítaniuk a hozzájuk beosztott kuruc hadaknak.³ A kuruc hadak beszállásolási módjára utal Thököly 1680. november 22-én Ung vármegyének írt levele, amelyben arra kérte a vármegye vezetőségét, hogy „...böcsületes rendben lévő Attyok fiait külgye előmben kik is mind az quartélyban való beszállításban s mind penig egyéb szükségéshes dolgokban currentáló [folyó ügy] álapításinkban assistentiánk [segédünk] legyenek. Akarván azért én is ez ideji való érkezésemett s K(e)g(yelme)tek Vármegyéjéhez való közelítésemett értés(ük)re adnom, kérvén a mellett, hogy ha Isten hamarab követh Attyok fiait külgye előmben, hogy annyival is job módgyával s rendesseb dispositióval [intézkedéssel] lehessen k(e)g(elme)tek vármegyé(jére) által való menetelünk, mellyel is közönségessen magoknak fog K(e)g(elme)tek használni. Másképpen pedig már is az s(z)egénységhe falujoknak pusztán való hagyása, s az erdőkre való futamodása nekünk is nem kicsiny alkalmatlanságunkra, magoknak pedig károkkal lehetett; Kire nézve szükségéshes hogy K(e)g(elme)tek publicáltassa senki házát pusztán ne hadgya; azomban azt is, hogy compleime [együttessen] a Nemes Vármegye tisztei jöjjenek előmben, hogy edgyütt beszélgetve tehesünk jó és alkalmatos dispositiót K(e)g(elme)tek megmaradására.”⁴ Ung vármegye 1680 november 26-án Mokcsay János és Nagy Mihály ungi nemeseket küldte Thökölyhöz a beszállásolás megbeszélésére.⁵ A későbbiekben a katonák beszállásolása ügyében Thököly többször Ubriksi Pál, Hanvay Péter és Dobay Gábor követeket küldte a vármegyébe.⁶

A felkeléshez való gazdasági hozzájárulás közül a vármegyéknek az egyik legnagyobb problémát a szekéradási kötelezettség jelentette. Thököly 1682. június 16-i levele szerint Ung vármegyére „Bizonyos szükségre nézve kelletvén 100 szekeret marhástul K(e)g(elme)tek Vármegyéjére limitálnom. Annak kézhez vételére Nemzetes Vitézleő Dobay Gábor és Petróczy Pál Urakat rendeltem, hogy annál is inkább olly modalitással lehessen öszve szörzése, a mi a szegénységnek nagyobb könyvségére lehetne, meg hagyván, hogy az iránt egyet ércsenek az Nemes Vármegye tiszteivel. Akarván azért requirálnom [megkeresnem] K(e)g(elme)tek ezt elmulthatatlan s haladékat nem szenyvedő dolognak ismervén azon szekereket minden tovább való vontatás nélkül in tempore [idejében] úgy praestállják [adják meg], (hogy) fogyatkozás az iránt ne legyen. Egyébiránt bizonyos lehet benne K(e)g(elme)tek az hadak K(e)g(elme)tek nagyobb kárával potentia mediante mindent el követnek, kire maga adatot K(e)g(elme)tek.”⁷

A vármegye lakossága különböző közmunkákra is be volt osztva. A kassai Citadella demolíciójával [lebontásával] Szepes, Sáros, Zemplén, Ung és Torna vármegyék voltak megbízva.⁸ Thököly ezen munka elvégzésére kezdetben munkásokat kért a vármegyéktől, de 1683. május 12-én írt levelében már arra kérte Ung vármegyét, hogy a kért embereket cserélje fel készpénzzel és azt minél hamarább szolgáltatassa be a Szepesi Kamarának: „Nem kétlyük articulariter való országunk constitutióit [rendelkezéseit] K(e)g(yelme)tek is tudja az Haza közönséges szükségét és meg maradását nézendő dolgokban az gratuitus labor praestálása [megadása], succursusa [segítségé] iránt. Ehez járulván az is, hogy Kassa városá(nak) securitására nézve akarván in valamely emlékezetes aedificiumot [építést] erigáltatnunk [létesítetnünk] K(e)g(yelme)teknek annak okáért fejedelmi Authoritás(om) szerént kegyelmessen parancsolly(om) az minemű gratuitus labort az Citadella demoli(tí)álására in natura kívántunk vala K(e)g(yelme)tektől már aszt ne in natura, hanem kész pénzál minden továbbra való haladék nélkül praestálni, és az Szepesi Kamara perceptora [pénztárosa] kezében administrálni [beszolgáltatni] el ne mulassa K(e)g(elme)tek. Egyébiránt in casu non administrationis ha valamely ízetlen mediumok által a Vármegye kárával exigáltattjuk [hajtjuk be] magának imputállya [tulajdonítsa] K(e)g(yelme)tek.”⁹

³ Maksay Ferenc, 1983, 33.

⁴ KÁL, Fond 4, op.11, jegy. hran.51, l. 1.

⁵ KÁL, Fond 4, op.11, jegy. hran. 51, l. 3.

⁶ KÁL, Fond 4, op.2, jegy. hran. 1074, l. 3, 9, 11.

⁷ KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran 1107, l. 3.

⁸ MOL(Magyar Országos Levéltár), G2 (Thököly Imre iratai), 49 600 tekeresszám, fol 397.

⁹ KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1103, l. 3.

A hadak elszállásolásán és eltartásán kívül a megyének hadkiállítási kötelezettsége is volt. A megyék hadkontingense a nemesek személyes felkeléséből és a porták után kiállított katonaságból tevődött össze.¹⁰ Ung vármegye által kiállított had Semsey Pál ezredéhez tartozott. Thököly minden évben elrendelte a hadsereg mustráját, amelyről időben értesítette az érintetteket: „*Akarván ez pátens levelünk által gyalog renden lévő hadainknak s azoknak Fő és Vice hadnagyainak, kik tudni illik mostanában mi dispositionkból Nemzetes Vitézleő Semsey Pál Uram keze alatt vadnak tudtokra és értésükre adnunk, hogy mivel az üdönnek ki nyilásásával táborban való szállásunknak ideje naponként fogh közelgetni, addig is pedig szükséges lévén hadainkat is rendben venünk, készen tartanunk, ehez képest, ezt következő április havának 29dik napját presig(n)ál(y)uk generalis must-rára, s akkor Szerencs táján lovas és gyalog renden lévő minden hadainkat, aholot Isten engedelméből magunk is személyünk szerint jelen akarunk lenni, meg mustráltatjuk...*” Thököly ezen pátensében azt is kiemelte, hogy a megírt mustrára mindenki köteles megjelenni megfelelő felszereléssel, mert aki távol marad, azt mások példájára keményen meg fogják büntetni. Sőt „...*említett hadainknak parancsoljuk azt is serio addig is ki ki maga alatt valót mustrállya meg, készédgesse rendessen a generális mustrára és az kik távol volnának is, azokat is híja és gyűjtse seregre, hogy akkor hátramaradás és fogyatkozás ne legyen a dologban, s azért neheztelésünket seött büntetésünket is említett hadnagyaink el kerülhessék...*”¹¹ A mustra több napig tartott, ezért mindenkinek meg lett parancsolva, hogy megfelelő mennyiségű ételmet kell magukkal vinniük.

Egy 1682-ből származó Ung megyei kimutatás kerületenként tartalmazza a vármegye által kiállított gyalogság és lovasság számát. A kimutatás külön részletezi a nemesség és a megye falvainak katonakiállítását, valamint a vármegye főispánjának, Gróf Homonnai Zsigmond jószágaira kivetett gyalogság és lovasság számát. A kimutatás szerint a vármegye négy kerületre oszlott: Egrý Boldizsár, Mokcsay Ferenc, Pataky Ferenc és Gróf Homonnai Zsigmond kerületére. Egrý Boldizsár kerületéből a vármegye 38 lovast és 45 gyalogot állított ki. A legtöbb gyalogost Nagy Kapos állította ki (10-et), míg a legtöbb lovast Ruzska István nemes (12-öt). Mokcsay Ferenc kerülete 35 lovast és 55 gyalogot állított ki. Pataky Ferenc kerülete pedig 14 lovast és 99 gyalogot. Gróf Homonnai Zsigmond birtokain pedig 44 gyalog és 63 lovas lett kiállítva. A legtöbb gyalogot (4-et) és lovast (6-ot) Palaticz Gábor nemes állította ki a kerületből, akinek kötelékébe tartozott adni a vármegye az általa kiállított hadat.¹²

Találunk utalásokat a levéltári dokumentumok között a kurucok tábori életére vonatkozóan is. Az 1682. augusztus 17-én kelt tábori szabályzat 15 pontba szedve foglalja össze a tábori élet legelemibb szabályait, meghatározva, hogy miért milyen büntetés jár. A tábori szabályzatból megtudhatjuk, hogy a különböző katonai tisztségek kiknek voltak alárendelve, s kiknek mi volt a feladatuk. Meghatározza, hogy melyek voltak azok a cselekedetek a táboron belül, amelyek büntetést vontak maguk után. A szabályzatból kitűnik, hogy a legszigorúbban a káromkodást és a lopást büntették: „*13) Senki Isten ellen káromkodásokkal, szitkokkal, átkokkal, lelkivel, annál inkább ördögatta lelküvel, teremtivel ne szittkozódgyék, aki ez ellen cselekszik az szolgarend elsöben hármot csapjanak rajta, másodszor 12-t, harmadszor nyelve vonattasék ki. A nemes rend pedig elsöben fl. 12, másodszor fl. 50, harmadszor fl. 100 fizessen és ha többször követi el, hasonlóképpen az nyelve vonatassék ki. 14) Mivel gyakorta lopások is esnek, azért az ki lopásban reneáltatik, akár nemes ember legyen, akár nemtelen az első lopásért eötvén pálczával, másszorért akasztással büntetessék, vagy ha a vármegyében valakinek valamilye el vész (és) megkérdezte-tik, valaki is le tagadgya, azután nála találtatik, hasonló büntetésbe esik.*”¹³

¹⁰ Nagy László, 1983, 43

¹¹ KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran 1102, l. 1

¹² KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1105, l. 1–3.

¹³ KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1106.

A kuruc katonák között nagyarányú volt a szökések száma. Thököly 1683-ban sajnálatosan említi a vármegyének, hogy a szökések száma egyre csak növekszik. Ennek oka elsősorban, hogy sokan engedély nélkül hagyják el a táborot vagy betegségük miatt hazabocsátották őket, gyógyulásuk után nem térnek vissza a táborba, valamint nagyobb hadjáratok után a katonák a nyert prédával hazaoszlanak. Thököly ezen ügy megoldása miatt a következő kéréssel fordult a vármegyéhez: „...Kegyelmeteket azért kegyelmesen intimályuk azokké a Nemes Vármegyének, akikre való vigyázást Kegyelmetekre bíztuk minevünkkel serio commitállya kegyelmessen, hogy processussonkint továbbra való halogatás nélkül inquiráltassanak [kérdézzék ki] és vi(z)sgályák meg kinek van passussa tőlünk, s kinek nincs, és ha olyaténoknak megh engedett idejek már ki tölt, vagyis felgyógyultak, azok is akik betegségre nézve bocsátottak el és táborunkra jönni nem akarnak, minthogy eddigh cancelláriánkrul extrahált passus leveleinket anniháltuk, máskint is az ollyaténokat, de legh kíváltképpen akik passus nélkül lézengenek azok feöldet és szegénységet károsítják, kemény indignatióknk alatt a föld népével fogatassák meg és továb való dispositiókigh tartassák fogságban...”¹⁴

A vármegye népessége az ungvári vár részére is tartozott bizonyos szolgáltatásokkal. Az ungvári várat a felkelőknek először 1679-ben sikerült elfoglalniuk. Ezt követően a vármegye népessége pénzüsszeggel tartozott a vár őrségének asztaltartásért és őrzésért. Egy 1681. június 6-án kelt irat szerint a vármegye nem mindig teljesítette maradéktalanul ezen kötelezettségét. Az iratból kiderül, hogy Boros András és Horváth György Ung megyei nemesek voltak megbízva, hogy a megyében a szekerek dolgát vizsgálják. Ők jelentették, hogy Antalffy Tamás, az ungvári vár őrségének parancsnoka megtartóztatta a vármegye szekereit, arra hivatkozva, hogy a vármegye nem tett eleget a várral szembeni kötelezettségének, ezért „...edgyebet nem cselekedhetvén folyamottunk Tek. Nemzetes Semsey Páál Uramhoz, eő Kegyelme lett kezes érettünk a Nemes Vármegye tekintetere, amint eő kegyelme computálta [kiszámította] előttünk azon adósságot: száztizenkét magyar forintokért és tizen hat pénzékért, ides Ft 112 és 16. Ez az asztaltartozásért, azon kívül az eőrzésért száz magyar forintot, idest ft. 100 praetendált eő kegyelme, mely summa pénzeket az unghvári városában lakozó nemességh, városbéli és minden féle akor oda szorult emberek tartoznak megh fizetni és a Nemes Vármegyének megh küldeni, hogy ha pedig eljőne Sarlós Boldogh Asszony napja, mely essik in anno praesenti megh nem küldenék Antalffy Tamás Uramnak, amaz Semsey Pál Uram rajtunk és jószágunkbúl, vagy penigh Unghvár várossában be szorult vagy lakozó embereken, akiken ki teczik minden törvényes utakon módokon amint legh könyében hozá juthat megh vihesse és megh vétethesse, s magoknak eő kegyelmeknek megfizethessenek...”¹⁵

1684 elején rövid időre a vár ismét a császáriak kezére került. 1684 júniusában azonban Thököly kurucai erős ostrommal visszaszerezték azt. Az ostrom nagy károkat okozott a vár védelmi rendszerében, ezért Thököly az ostrom után azonnal hozzálátott a vár kijavításához. 1684. október 13-ai levelében említi, hogy „Akarván Unghvár váranak conservatiójáruł tempestive provideálnunk, küldöttük beléje böcsületes Feő renden lévő megh hitt hívünket Tekintetes Nemzetes Galambos Ferencz Urat, eő kegyelmének concedálván egészen említett várunknak omni casu leendő difensióját és hűségünkben való meghtartásdát: milly helyes vontatott állapottyához képpes fordificatio [erődítés] és egyéb szükséghes requisitumok [felszerelések] nélkül szükölködöm, töttünk aziránt némelley dispositiókat, mellyeket nem kétlyük megh nevezett Galambos Ferencz Uram declarálni fogh kegyelmeiteknek...”¹⁶

A vármegye lakosainak beadványai többségben a vármegye alispánjának, Csicséri Orosz Jánosnak vannak fogalmazva és a lakosok különféle panaszai fogalmazódnak meg bennük a vármegyében lévő tisztekkel szemben. Egyik ilyen panasz például, hogy

¹⁴ KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1146, l. 3.

¹⁵ KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1076, l. 4.

¹⁶ KÁL, Fond 4, op. 11, jegy. hran. 56.

Kempléri úr jobbágyát sérelem érte, mert meggyanúsították, hogy tartozik a vármegyének, ezért elhajtottak 9 marháját. Az ügy bíróságra került, ahol kiderült, hogy alaptalan volt a vádaskodás ellene, ezért elrendelték, hogy mihamarabb szolgáltatassák vissza a marhákat.¹⁷ Több helyen a tolvajok és lézengők ellen panaszkodnak a lakosok.¹⁸

Végezetül legalább egy tucat levél található, amelyekben Thököly egyrészt visszajelzést adott, hogy a vármegye követői megtették szolgálatukat és dolgavégeztével küldi őket vissza, másrészt pedig azon ajánlások, amelyekkel minden vármegyében jövő tisztet ellátott, hogy a vármegye hitelt adjon szavuknak.

Az iratok tanúsága alapján elmondható, hogy Ung vármegye aktívan kivette részét a felkelésből mind gazdasági, mind katonai alapon. Azon kevés vármegyék közé tartozott, amelyek a felkelés kirobbanásakor elsőként csatlakoztak a felkeléshez és legutolsók közt tették le a fegyvert.

IRODALOM

- KÁL (Kárpátaljai Állami Levéltár), Fond 4 (Ung vármegye főispánjának iratai), op. 2, jegy. hran. 1107.
KÁL, Fond 4 op. 2, jegy.hran. 1075.
KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran 1102.
KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1076.
KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1106.
KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1146.
KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1076.
KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1103.
KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1107.
KÁL, Fond 4, op.11, jegy. hran. 51.
KÁL, Fond 4, op.11, jegy. hran. 56.
KÁL, Fond 4, op.11, jegy. hran.51.
KÁL, Fond 4, op.2, jegy. hran. 1074.
KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1105.
Maksay Ferenc: Thököly szepesi kamarája. In: Thököly – felkelés és kora. Szerk: Benczédi László. Budapest, 1983, 33.
MOL (Magyar Országos Levéltár), G2 (Thököly Imre iratai), 49 600 tekeresszám, fol 397.
Nagy László: „Kuruc életünket megállván csináljuk...” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Budapest, 1983.
Niklay Péter: A Rákócziak birodalma. In: Ungvár és Ung vármegye. Szerk: Csikvári Antal. Bp, 1940.

¹⁷ KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1107. l. 7.

¹⁸ KÁL, Fond 4, op. 2, jegy. hran. 1076, l. 5.

2010. 02. 22.

Csete Ildikó textilművész, Csete György építész és Csete Örs fotográfus alkotásaiból rendezett kiállítás megnyitója

BRAUN LÁSZLÓ*

Kálvin János társadalmi és politikai nézetei

Eszmei változások és a reformáció

Rezümé Kálvin Jánosnak a reformációban betöltött szerepe elvitathatatlan. A nagy reformátor jelentősége jóval túllépte a korát és a későbbi időszakokra is óriási hatással volt. Kálvin társadalmi és politikai gondolatai teológiai-etikai nézeteiből magyarázhatóak. A kálvini eszmék nem a világ folyásának békés szemléletére helyezik a fő hangsúlyt, hanem annak pozitív átalakítására. A cél nem egy teljesen új életforma és szemlélet bevezetése, hanem az állandó, örök értékek gyakorlati alkalmazása. Figyelemreméltó, hogy öt évszázad elteltével is mennyire időszerűek Kálvin János eszméi, s nem csupán egyházi értelemben, hanem a mindennapi, gyakorlati életben úgyszintén.

Резюме Суспільні та політичні погляди Жана Кальвіна. Роль Жана Кальвіна у подіях Реформації є незаперечною. Ідеї великого реформатора переросли його епоху та значно вплинули і на наступні віки. Суспільні та політичні погляди Кальвіна впливають із його теологічних і етичних постулатів. Вчення діяча спрямоване не лише на спостереження і відображення подій у світі, а й на його позитивне перетворення. При цьому мета його ідей – практичне застосування у житті вічних цінностей, а не впровадження нового способу життя і світогляду. Варте уваги те, що навіть через п'ять століть погляди Кальвіна залишаються актуальними не тільки у теологічному розумінні, а й у повсякденному, практичному житті.

A változások változásokat hoznak

A reformáció kialakulásának és terjedésének a tanulmányozásakor megfigyelhetjük, hogy számos jelentős és sorsdöntő változás hatott a XV–XVI. századra. Ilyenek voltak például a nagy földrajzi felfedezések, a változatlanul hitt világ kiterjedése és kiteljesedése; a könyvnyomtatás elterjedése. Az információ átadása, valamint terjesztése felgyorsult, hatékony és megbízható lett rendszere; Változásokat hoztak a török hódítások Dél- és Közép-Európában – a kor felfogása szerint az emberi bűnökért szükségszerűen Istentől kimért büntetés. Molnár Antal konkrétan a reformáció kialakulásának alaptényezői közül három fontos elemre hívja fel a figyelmet. A már említett könyvnyomtatás, az *egyik legnagyobb információs forradalom* mellett a szerző arról ír, hogy átalakultak a híveknek és a papság egy részének az egyházzal szembeni elvárásai, s a közbenjáró egyház helyett lelkipásztori egyházra volt szükség. Ezenkívül átformálódtak az államok uralkodó elitjeinek az egyház és az állam viszonyáról alkotott elképzelései.¹ Mindez összességében erősen megváltoztatta az emberi gondolkodást, valamint a világról, Isten és az ember viszonyáról korábban alkotott fogalmakat. Mi is volt a kiindulópontja az akkori változásoknak? Vajon az eszmék megjelenése hatott-e a társadalomra, vagy a gazdasági-politikai események befolyásolták az új ideológiák megjelenését?

A materialista történelemszemlélet mindenképpen az utóbbit fogadja el, tehát az anyag általánosan mindennek a kiindulópontja. Ez azt jelenti, hogy felkelések (a marxista osztályharc elmélete), háborúk, esetleg a földrajzi felfedezések következtében megváltozott életviszonyok követelték meg a helyzethez idomuló másfajta gondolkodást és a társadalmi-gazdasági változást (a termelési viszonyok és a termelőerők helyzetének a megváltozása). Max Weber ezt *naïv történelmi materializmusnak* nevezi, amikor a *gazdasági helyzet „tükrözéseként”* vagy *„felépitményeként” születnek meg ilyenfajta eszmék.*² Személyesen – bár ez nem kizárólag szubjektív álláspont – az eszmék hatását tartom elsődlegesnek, hiszen amihez hozzákezdünk, azt előtte már megterveztük gondolatainkban. Hasonlóképpen van ez társadalmi viszonylatban is.

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, tanár.

¹ Molnár Antal: Luther Márton reformjai. História. 2005/9. szám. 12. o.

² Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat Kiadó. Budapest, 1982, 53. o.

A reformációval, de az egész XV–XVI. században lezajlott változásokkal kapcsolatban is az eszmei hatást tarthatjuk elsődlegesnek. Egy olyan tudásfelhalmozódás jelenik meg a XV. század végére és a XVI. század elejére, amit a kor elavult uralkodó közgondolkodása nem tudott kordában tartani és terjedésüket sem volt képes visszatartani. Az új, fejlődést előidéző gondolatok nem egyszerre jelentek meg, hanem fokozatosan épültek be a társadalomba. Igaz, nagyon sok az új elméletek közül nem vált általánosan elfogadottá, sőt, némelyiket üldözték. Mint ahogyan a folyók felgyülemelő víztömege szakítja át a gátat, úgy törte keresztül a régi, megrögzött gondolkodás gátját az új ideák sokasága.

A társadalomban már a nagy változások előtt megjelentek az új nézetek a természettudományokban és a vallási életben. A reneszánsz művészet és gondolkodás számos újítást hozott, aminek egy része nehezen volt összeegyeztethető a kor közfelfogásával. Amíg mi általában az akkori művészeti alkotásokat emeljük ki, nagyon sok mindent eszmeileg is előkészítettek a későbbiek számára. A középkori hajózást az említett időszakban jelentősen befolyásolta a ptolemaioszi térképészet újrafelfedezése és az előzményévé vált a későbbi nagy utazásoknak. A reneszánsz idők egyik alapvető nyelvtani problémája A. A. Reformatszki szerint a nemzeti nyelvek létrehozása és fejlesztése volt. Dante *De vulgari eloquentia* (1306), *A nép nyelvén való ékesszólásról* című latinul írt művében kifejti, hogy a világi nyelvet, a népi helyezi előtérbe a latinnal szemben, s nem a holt nyelvet, hanem az élőt kívánja irodalmi rangra emelni.³ A nemzeti nyelv hivatalos, állami és vallási szintű elfogadásának a követelése ugyancsak megjelenik Husz Jánosnál és követőinél is. Az igazi áttörést mégis a XVI. századi reformáció hozta meg, elsősorban Luther Márton német nyelvű Bibliája (1534). Innen kezdődött el a nemzeti irodalmak és művészetek virágzása, s amelyek szintje egyben a különböző nemzetek műveltségi fokát jelentette.⁴ Egy másik fontos probléma is felvetődött a reneszánsz idején, mégpedig az antik nyelvészeti örökség felülvizsgálása. A reformáció idején kapott ez is igazán nagy jelentőséget, amikor a protestánsok a Biblia görög és héber eredeti szöveget tanulmányozták, míg a katolikusok a latin fordítást (Vulgata) tekintették mértékadónak.⁵

Sokszor elkülönítjük az újszerű gondolkodást és hatásuk szerint osztjuk fel azokat politikai-gazdaságra és vallási-eszmei irányzatokra. Abban az esetben, ha azok eredményét nézzük, azaz az emberi közösségekre gyakorolt hatásukat, akkor egységesen lehet szemlélni a gondolatok szerepét. Mivel a vallás a középkorban mindenre kiterjedt, úgy a reformáció következményei nem csak a protestáns országokra, illetve felekezetre voltak érvényesek. A katolicizmusnak reagálnia kellett a reformáció kihívásaira, s ezáltal maga is változott. Ennek jellegzetes példája a tridenti zsinat határozatai. A földrajzi felfedezések, amelyek kiindulópontja és legnagyobb haszonélvezője Portugália és Spanyolország volt, nem kizárólag a katolikus közösségek életét befolyásolta, sőt, nem is csak a tengermelléki népek életét változtatta meg. A változásokat és a fejlődést elősegítő gondolkodás gyakorlati megvalósulása összefüggő és általános hatású volt.

Az új, termékeny, fejlődés irányába ható gondolkodás tehát vallási-eszmei vagy természettudományi jellegétől függetlenül mély benyomást gyakorol a társadalomra és pozitív irányba mozdítja el azt. Ezek a különböző közösségekben és térségekben más-más módon, illetve erővel nyilvánulnak meg, de a változást nem lehet pusztán egyik vagy másik gondolati irányvonalnak tulajdonítani. Egyes helyeken az egyik, máshol a másik típus hat erőteljesebben. Olykor az is előfordul, hogy egy bizonyos időszakra valamely eszme uralma vagy az ellene vívott harc a jellemző, máskor inkább a tudományos felfedezések kerülnek előtérbe. Azonban minden esetben kettős hatásról van szó, amikor az eszmék és felfedezések kiegészítik és inspirálják egymást. Ezért elkülönítésük inkább szakmai lehet a pontosabb tanulmányozás érdekében, de együttesen szolgálják az emberi közösségek

³ www.lib.jgytk.u-szeged.hu. A reneszánsztól a XVIII. századig.

⁴ Frantisek Palacký: A huszitizmus története. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1984. 44. o.

⁵ Tóth István György: A tridenti zsinat. Rubicon történelmi magazin. 1991/6. szám. 13. o.

fejlődését. Léteznek, természetesen, negatív gondolatok és pusztító felfedezések is, amelyek felgyülemlése az emberiség tragédiáihoz, a diktatúrákhoz és a háborúkhoz vezetnek.

Mind a fejlődés irányába ható pozitív, mind az előrehaladást gátló negatív gondolkodás folyamatosan jelen van a társadalomban. Amikor már egy olyan szintet ér el mennyiségileg vagy akár a gondolatok összhatásaként minőségileg (elég egy „forradalmi” gondolat), amely megrengeti az addig hatalmi pozícióban levő tradíciókat, amit a társadalom a régi módon nem tud befogadni, akkor kezdődnek el a változások, a közösségek, de akár az egész emberiség sorsfordulói. Ezek a fordulópontok nemcsak egyszerűen lezajlanak, hanem következményképpen végérvényesen megváltoztatják a társadalmakat. A közösségek régi életformája nem tartható tovább, ennél fogva tradicionálisan irányítani sem lehet azokat. A változások más munkát, hozzáállást és berendezkedést követelnek meg. Ezért a változások eredménye maga a változás.

Mivel a fentebbiekben a gondolatok egységét emeltük ki, mindenképpen említést kell tennünk a társadalmi igények szerepéről is. Számos reformkezdeményezés és tudományos felfedezés merült feledésbe azért, mert a viszonyok, a társadalmi közfelfogás még nem volt befogadóképes az újításokra. Az adott pillanatot, az egyes események beteljesülését az emberiség múltjában és amelynek a megléte szükséges az új, pozitív gondolkodás elfogadására, nevezhetjük akár történelmi időszerűségnek is. Viszont maguk az új gondolatok teremtik meg idővel a megfelelő viszonyokat, a társadalmi igényt. A gondolatok megszületése és organikus fejlődése a növény és a talaj viszonyához hasonlítható. Ha a mag életképes és megfelelő a táptalaj, akkor nagyra nő és jó termést hoz, ellenkező esetben viszont kiszárad.

Amikor az új gondolkodás megjelenését egyes személyekhez kötjük, akkor is inkább arról van szó, hogy a társadalomban meglévő újszerű, tradicionálissal gyakran ellentétes gondolatokat valaki összefoglalja, rendszerezi, kifejti és kibővíti. Mindennek a megjelenése egyszerre történik horizontálisan és vertikálisan, azaz a tömegek számára közérthetően, valamint tudományos mélységben. Mindazonáltal nem vethető el az egyén vezető és alkotó szerepe a társadalomban, hiszen az említettek végrehajtásához nagyfokú tudományos érzékenységgel és tekintélyes mennyiségű szerzett tudással, s még számos más érvényre juttatott emberi tulajdonsággal (pl. bátorsággal, tehetséggel) kell rendelkezni.

Törvények, kötelességek, jog, erkölcs

Kálvin Jánosnak a reformációban betöltött szerepe elvitatathatlan. A nagy reformátor jelentősége azonban jóval túllépte a korát és a későbbi időszakokra is óriási hatással volt. A Kálvinról megjelent írások különböző szempontokból tanulmányozzák személyét és munkáit – a tisztán teológiai nézetektől, a történelmi leírásokon keresztül a gazdasági és politikai befolyásáig. Természetesen, számos munkában ezek a nézőpontok együttesen szerepelnek, hiszen elválaszthatatlanok. A reformátor társadalmi és politikai gondolatai is a teológiai-etikai nézeteiből magyarázhatóak. Figyelemreméltó, hogy öt évszázad elteltével is mennyire időszerűek Kálvin János eszméi, s nem csupán egyházi értelemben, hanem a mindennapi, gyakorlati életben úgyszintén.

A kálvini nézetek közvetett hatása a gazdasági viszonyokra és a polgári életmódra napjainkban is jól kimutathatóak. A mai szemlélet szerint az újkori törvénykezés és az állami berendezkedés nem a reformátor nézeteiből eredeztethető, de az a társadalmi és gazdasági rend, amely tevékenysége során kiépült Genfben, nagyon sokak számára példává lett. A több mint két évtizedig tartó kálvini reformáció nemcsak a hitélet megújítását jelentette az egyházon belül, hanem a mindennapi polgári élet megújulásához is vezetett.⁶

Kálvin János legjelentősebb műve, az *Institutio (A keresztyén vallás rendszere)* először 1536-ban jelent meg latin nyelven Baselben, majd 1541-ben franciául is kiadták.

⁶ Dr. Huszár Pál: Kálvin János. Kálvin Kiadó. Budapest, 2009. 53. o.

Élete során folyamatosan dolgozott rajta, a végleges latin nyelvű változat 1559-ben került kiadásra Genfben. Kálvin fő munkájában összefoglalta nézeteit, Isten- és világszemléletét. A reformátor mindig mindent Istenhez mérve vizsgált, ő jelentette az egyedüli kiindulópontot.

A törvények magyarázatát Kálvin határozottan megfogalmazott alapoktól kezdi: Istennek és önmagunknak a megismeréséből. A törvényekről szólva azok fontosságát és nélkülözhetetlenségét Ádám – s ezzel együtt az egész emberiség – bűnbeesésével magyarázza: „... Ádám, Isten képe és hasonlóságára teremtett (I. Móz. 1:27.), azaz bölcsességgel, igazsággal (iustitia) és szentséggel ruházott fel és ezek által a kegyelmi ajándékok által olyan közössége volt Istennel, hogy Őbenne örökké élhetett volna, ha természetének ebben az Istentől kapott romlatlanságában megmaradt volna. De amikor bűnbe esett (I. Móz. 3:1-6.), az Istennek ez a képe és hasonlatossága eltörődött és elenyészett róla... Ezenfelül Istentől messzire elszakadt és teljességgel elidegenedett... Nem marad tehát az embernek semmi alapja arra, hogy igaz voltát, erejét, életét és üdvösségét önmagában keresse, mert mind az egyedül csak Istenben van meg...”.⁷ Kálvin írásában rámutatott, hogy az igazság, s ezzel együtt a törvénykezés is csak Istentől eredeztethető, s így a törvényi hatalom fensőbbége mellett állt ki. Maga az értelem isteni ajándék, ami képessé teszi az embert a jó és a rossz megkülönböztetésére.⁸ Megfogalmazása szerint Isten az igazság utáni vágyat vetette el az emberekben. Különbséget tesz a leírt és az íratlan törvények között, azáltal azonban, hogy a bennünk lévő törvényt – a lelkiismeretet – Istentől eredőnek tartja, magasabbra helyezi azt minden ember által írott törvénytől. Lényegében az erkölcsök magasabb fokát jelenti az állami törvénykezés felett, ami ezáltal jelentősen különbözik a mai közfelfogástól. A jelenben a morális vétségek mindössze a közösség rosszallását váltják ki, de jogilag nem büntethetőek. Kálvin Isten büntetésére figyelmeztet minden egyes rossz tettünkért vagy akár gonosz kívánságért: „Mert ha néha a külszín szerint mutatunk is valami jót, lelkünknek ez a belső érzülete mégis megmarad a maga tisztátalanságában és gonosz elferdültségében. Pedig elsősorban ez, sőt helyesebben szólva csak ez esik Isten ítélete alá, aki nem a külszín szerint ítél, hanem a szívnek titkait nézi. (I. Sám. 16:7. – Jer. 17:10.)”.⁹ Az írott törvényeket nem az emberi fejlődés egyik csúcsteljesítményeként tartja számon, hanem az emberi keveltség kényszerű utóhatásaként értelmezi.

Az írott törvények elemzését a tízparancsolat magyarázatával kezdi, amelyet minden törvénykezés alapjának tart. Egyfajta alkotmánynak, amelyre ráépülnek a szabályok és maga az igazságosság. A tízparancsolat két tábláját jelentésük szerint felbontja az első négy és a következő hat parancsolatra. Abban különbözik a törvények mai jogi felosztásától, hogy amikor azokat jogok és köteleességek szerint taglaljuk, abban első helyen állnak a köteleességek, s utána az emberi jogok. A parancsolatokat, s így a törvényeket is köteleességek sorozatának tartja Kálvin. A nagy reformátor szerint az első része a parancsolatoknak Istennel szembeni, a második rész pedig a szeretetből kifolyó köteleességeinket tartalmazza.¹⁰

A VIII. parancsolat „Ne lopj!” felszólítása előfeltételezi a magántulajdont. Erre azonban nem úgy tekint, mint meglévő adottságra. A társadalom tagjainak fokozott morális felelősséggel kell viszonyulniuk egymás tulajdonához. Kálvin szerint az anyagi javak Isten kegyelmének jelei, de csak abban az esetben, ha úgy osztják el azokat, mint Isten a saját javait. Szegénység és gazdagság egyaránt a hit próbatétele, mindkettő hatalmas erkölcsi felelősséget jelent. Kálvin tehát nem képviselte sem a magántulajdon teljes egyéni sérthetetlenségét, sem a magántulajdont elvető kommunizmust. Értelmezésében a tulajdonnak a közösség szolgálatában kell állnia, mert ami adomány, az mindig feladat is.¹¹

⁷ Kálvin János Institútoja. Fordította: Dr. Victor János. Kossuth Nyomda. Budapest, 1995. 24–25. o.

⁸ Válogatás Kálvin János műveiből. Összeállította: Dr. Bolyki János. Kálvin Kiadó. Budapest, 1996. 119. o.

⁹ Kálvin János Institútoja. 24. o.

¹⁰ Uo. 28. o.

¹¹ Joachim Staedtke: Kálvin János. Megismerés és formálódás. Vásárosnamény, 2009.

A X. parancsolatot, „...hogy a másét ne kívánjuk...”, Kálvin a kötelességtudat egyik alapjának tekinti. A tilalmat úgy is értelmezi, hogy mindenkinek el kell végeznie a saját helyén a feladatát és szükséges teljesítenie a feljebbvalók utasításait, ezáltal segítenie a többi embert, magának a közösségnek a működését.¹² A társadalomban azonban ennek kölcsönösen kell működnie, azaz a kötelességteljesítésnek minden szinten érvényesülnie kell. A magyarázatokba beépül a magas hivatástudat mintája és egyben a kölcsönös felelősségvállalás, amely független a társadalmi pozíciótól. Az egyén életében egy olyan személyes feladatnak a kialakulása, mint a hivatás, a tőkés viszonyok létrejöttében nélkülözhetetlen volt. Max Weber a reformáció óriási teljesítményének tartotta annak a felfogásnak a meghonosodását, hogy megnövekedett az evilági, hivatás szerint végzett munka erkölcsi hangsúlya, amelyet még Luther fektetett le a Bibliára hivatkozva.¹³ A munka etikáját Kálvin is megfogalmazta a nézeteiben. A szemlélődő életmóddal kapcsolatban szkeptikus volt. A hívőnek nem kolostorba kell vonulnia, hanem munkájával a világi életben kell részt vennie és megváltoztatni azt. Kálvin egyetértett Pál kijelentésével: „*ha valaki nem akar dolgozni, ne is egyék*” (2 Tessz. 3:10). Nézeteiben jelentőssé vált a világi munka, s ettől új jelentést kapott a középkori jelmondat: *laborare est orare – dolgozni annyi mint imádkozni*.¹⁴ A munka már nem csupán megbízatást jelentett a pozitív értékelése után, hanem isteni eredetűnek tekintette azt és méltóságra emelte. Azonban az Isten kegyelme nem magukban a dolgokban nyilvánulnak meg, hanem a dolgok segítségével a tevékeny ember törekszik arra. Ezzel a nézettel kizárta a munka bálványozását, de a lustaság igazolását is, valamint azt, hogy a munkát kereskedelmi árucikként értékeljék.¹⁵ Minden munka Isten dicsőségére végzett cselekedet.

Kálvin János az erkölcsi nagyság mellett folyamatosan hangsúlyozza az emberi gondolatok tisztaságának a fontosságát. Mivel elsősorban nem az emberi, hanem Isten büntetését emeli ki elkövetett vétkeinkért, ezért semmi sem maradhat titokban, még „...*a szív legbenső érzelmei sem*”.¹⁶ Keresztény embernek tehát még a gondolatai sem lehetnek rosszak.

A törvények betartásának állandóságára is felhívja Kálvin a figyelmet. Szerinte nem az egyes tetteink, hanem a parancsolatokhoz igazított életünk jelenti a törvényes létet. Nem arra törekedett tehát a nagy reformátor, hogy minden élethelyzetet papírra vessen – mint teszik ezt korunk jogászai –, hanem az alapelvekből, a parancsolatokból kiindulva olyan irányt mutatott, amelyek a társadalom minden egyes tagjára és minden formában érvényes volt.¹⁷

A törvények feladatát Kálvin három pontban foglalta össze:

1. Megmutatja az Isten igazságát, vagyis mit követel Isten tőlünk.
2. Rákényszeríti a vétkezőket a törvény betartására a kilátásba helyezett büntetés által, mivel a „kikényszerített és kierőszakolt igazság” szükséges az emberi társadalom szempontjából, annak a nyugalmát biztosítja a törvény.
3. A hívőket figyelmezteteti a helyes útra, ami állandó ösztönző erőként hat a megfelelő irányba.

Kálvin idejében a polgárok hétköznapijaival, magánéletével kapcsolatban szigorú előírások születtek Genfben. A puritán életvitelnek megfelelően bezárták a kocsmákat¹⁸, betiltották a pazar lakomákat, a nyilvános mulatozásokat, táncvigalmakat. Szabályozták a nők és a férfiak viseletét, tilos volt hivalkodóan színesen öltözködni. Szigorú szabályok tiltották a káromkodást, a trágár beszédet, büntetendő dolognak számított a pletykálgatás.¹⁹

¹² Kálvin János Institutioja. 41. o.

¹³ Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. 86., 103-104. o.

¹⁴ Alister E. McGrath: Kálvin. Osiris Kiadó. Budapest, 1996. 249. o.

¹⁵ Joachim Staedtke: Kálvin János

¹⁶ Kálvin János Institutioja. 43. o.

¹⁷ Uo. 47-48. o.

¹⁸ Theodor Béza: Kálvin János élete. 76-77. o.

¹⁹ Dr. Huszár Pál: Kálvin János. 53. o.

A pereskedést teljesen etikai alapokra helyezte Kálvin. A keresztényi erkölchöz leginkább az illik, hogy a vitás eseteket békés úton intézzék el a felek egymás között, valamint egymáshoz szeretettel és békességgel viszonyuljanak az emberek. Inkább tűrjék el az igazságtalanságot, mintsem a bosszúvágy ébredjen fel bennük, amit Kálvin határozottan elítélt. A nagy reformátorban felvetődött a kérdés, hogy ilyen hozzáállás mellett egyáltalán szükség van-e bíróságra? Az erkölcsi viszonyok nem adtak (adnak) lehetőséget a pereskedések megszüntetésére, de attól a tanítás lényege még ugyanaz marad. Nem értett egyet azokkal, akik teljesen elutasították a per útján igénybe vehető jogorvoslatot, mivel nem bíztak a vezetői tisztségben lévők igazságosságában. „...*A felsőbbtség Istennek a szolgálója a mi javunkra*” – írta a reformátor.²⁰ Az igazságszolgáltatás hiánya viszont szabad utat enged az igazságtalanságnak, ami úgyszintén az Istentől eltávolodott etikai hanyatlás következménye. A pereskedésről írott elmékedései Kálvinnak inkább egyfajta erkölcsi útmutatások vitás esetekben, ahol a legfőbb erények: az önuralom, az önmegtartóztatás és a becsületesség. Olyan önkontrollról van szó, amely minden keresztény ember jelleme és ismertetőjele. Folyamatosan jelen kell lennie a gondolatnak, hogy elképzelt akaratumkat Krisztus követőjeként megtehetjük-e embertársunkkal és mit szól tetteinkhez Isten. Saját dolgaink önálló felügyelete azonban nem az alávetettséget, hanem a személyi szabadságot erősíti a közösségben.

Kálvin nem veti el a halálbüntetést, mint a bűnök legsúlyosabbikának a megtorlását, sőt abban látja a törvények betartásának és magának az állam helyes működésének egyik elemét. A gyilkolást nem pártfogolja, határozottan ellenzi a kegyetlenkedést. Az ártatlanok pusztítása azonban semmilyen körülmények között sem megengedhető és szigorúan fel kell lépni ellene. Maga a halálbüntetés Kálvin szerint az elrettentés eszköze, amely megelőzi a további törvénytelenéseket. A társadalom vezetőinél éppen azt tekinti a legnagyobb hiányosságnak, hogy a kegyelmességre hivatkozva nem merik meghozni az ítéletek megszigorúbbikát: „...*akkor a kardjukat a hüvelybe dugni és kezüket a vértől tisztán tartani, miközben elvetemült emberek gonoszul öldökölve és pusztítva garázdálkodnak, olyan eljárás volna, amely távolról sem érdemelne ki számukra a jóságnak és az igazságosságnak a dicséretét, hanem ellenkezőleg a legsúlyosabb istentelenség bélyegét sútné rájuk.*”²¹ Az állam gyenge kezű vezetőit rossz irányítóknak tarja Kálvin.

A törvénykezésben nem egy mintához ragaszkodik, hanem – az isteni alapokon kívül – a helyi viszonyokat, a kor követelményeit és a nép helyzetét tartja fontosnak. A törvények Isten által adott része ezáltal mindig időszerű és változatlan marad, míg az emberi törvénykezésnek folyamatosan változnia kell. Valójában a jogvédelem és a bűnnel szembeni büntetés fontosságát emeli ki, nem azoknak a módjait. Az élethelyzetek és az emberi mentalitás mindenütt különböző, ezáltal az emberi törvénykezés is csak úgy működhet, ha ezeket tekintetbe veszi. A különféle népek törvényei közötti eltérés ezáltal nemcsak természetes, de egyúttal szükségszerű is.

Kormányzat és társadalom

A polgári kormányzatot Kálvin három részre osztja fel: vezetőségre, törvényekre és népre. Nem egyezik meg a Montesquieu általi felosztással, a törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalommal, de sokban hasonlít azokra. A „felsőbbség” ruhazza mind a három – a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói – hatalmat, amely törvényeket hoz, betartatja azokat és ítélkezik is egyben. „...*Az a tisztük, hogy törvények őrei és érvényesítői legyenek.*”²² A törvényekről szóló részben Kálvin azt állítja: „...*hogy a törvény néma felsőbbség, a felsőbbség pedig eleven törvény.*”²³ A törvénykezésben az isteni parancsolatok és a

²⁰ Kálvin János Institutioja. 313. o.

²¹ Uo. 307. o.

²² Uo. 308. o.

²³ Uo. 309–310. o.

lelkiismeret mindennek az alapja, de földi életünk szabályozása érdekében meghozandó törvények a közösség vezetőinek a feladata. Kálvin szerint a népnek nincs igazán joga beleszólni a vezetői feladatokba, de minden egyes esetben kihangsúlyozta a hatalom birtokosainak óriási felelősségérzetét és a magasfokú erkölcsi hozzáállás szükségességét, amelyek nélkül lehetetlen irányítani. A felsőbbségnek a kálvini elvek alapján szinte teljes, osztatlan hatalmi jogkörrel, de egyben óriási felelősségtudattal kellett rendelkeznie. Az isteni törvényekből kiindulva valószínűleg fel sem merült Kálvinban a mai különböző és elválasztott hatalmi ágak akkori összefonódása következtében a visszaélések lehetősége. Ha a vezetőket az Úr hagyja jóvá – hiszen minden hatalom Istentől ered –, így ők magát képviselik, s ennek eleve ki kellene zárnia mindenféle törvényteleniséget. *„Jól meglátsátok, amit cselekesztek, mert nem ember nevében ítélték, hanem az Úrnak nevében, aki az ítéletben veletek lesz. Azért az Úr félelme legyen rajtatok. Vigyázzatok arra amit tesztek, mert az Úrnál, a mi Istenünkénél nincs hamisság (Zsolt. 82:1). Mindez serkentésükre szolgálhat hivatásukban, mert arra tanítja őket, hogy ők Istennek a helytartói, és a rájuk bízott tartomány igazgatásáról Őneki kell majd számot adniok”.*²⁴ Arra céloz ezzel, hogy óriási felelősség és tisztesség a vezetők közé tartozni, akiket Isten bízott meg a feladattal. A vezetők számára Isten, a köznép számára pedig Isten és a „felsőbbség” tettei jelentenek példát. A példamutatás egyben üzenet is, hogy Krisztus hűségese követői vagyunk. A közösség irányítóinak hivatástudatától függ lényegében a társadalom egészséges közérzete.

Kálvin leírása szakít azzal a hagyományos felfogással, hogy csak az uralkodók – királyok és fejedelmek – hatalma ered Istentől. A hatalom isteni eredetét fejt ki műveiben, így tehát a „felsőbbség”, a közösség választott vezetői, a polgári közigazgatás is teljes jogú – vallási és társadalmi – elismertséget kapott. A nagy reformátor bibliai példára hivatkozik, amikor a társadalom vezetőinek hivatásáról ír, amiben egyaránt említi, s ezáltal összeveti az uralkodói és a „világi előljárói tisztet”. *„Nem szabad tehát most senkinek sem kétségbe vonnia, hogy a polgári hatalmasság hivatása nem csak szent és jogosult dolog az Isten előtt, hanem különös szentséggel is bír és a mi egész emberi világunkban minden másnál sokkal nagyobb tiszteletre is méltó.”*²⁵ Ezzel tehát Kálvin elfogadottá tette és bizonyos tekintetben megalapozta a polgári társadalmi berendezkedést.

Szintén erre utal – amivel azonban a továbbiakban nem kívánunk részletesebben foglalkozni – az egyházban a presbíterek tisztsége. A Genfben végzett gyakorlati reformmunkája során arra a meggyőződésre jutott, hogy a fokozott egyházfegyelemre egyre nagyobb szükség van és a „pásztori” tisztséghez tartozónak tekintette az igehirdetést és a sákramentomi szolgálaton kívül a hívek állandó felügyeletét is. Az ősegyház példájára hivatkozva Kálvin már az 1537-ben kidolgozott genfi egyházi rendtartási tervezetében (*Articles...*) az egyházi előljáróságba be kívánta vonni a hívek közül az olyan erkölcsös életű férfiakat, akikre a város egy-egy kerületében a hívek gondozását rá lehetett bízni és akiknek a tanácsa fegyelmi esetekben döntések alapjául szolgálhatott. Ez a gondolat folytatódik az 1541-es rendtartás (*Ordonnantes*) és 1543-tól kezdve az Institutio későbbi kiadásában. Így alakult ki a presbíter tisztsége és a presbitérium mint egyházkormányzó testületi (kollegiális) szerv, amely a református egyházak fejlődését a tiszta önkormányzat irányába vezette.²⁶

A kormányzati formáknak, akár csak a törvénykezés módjaival kapcsolatban, nem tulajdonít komolyabb jelentőséget Kálvin. Három különbözőt említ meg: a királyságot, a nemesi kormányzást és a népuralmat. Mindháromnak felsorolja a lehetséges hátrányait, miszerint a királyság könnyen válhat zsarnoksággá, a nemesi kormányzás néhány ember párturalmává, a népuralom pedig lázongássá. Nem a formát tekinti fontosnak, hanem a kereteket, a körülményeket, amelyek között működnek. Minden népnek tehát egyedül kell kialakítania a számára legmegfelelőbb berendezkedést – azaz a kálvini nézetek szerint –,

²⁴ Kálvin János Institutioja. 302–303. o.

²⁵ Uo. 302., 308. o.

²⁶ Uo. 375–376. o.

el kell fogadnia az isteni gondviselést, az Istentől származó uralkodói hatalmat a közösség felett. Mivel – elvei alapján – a nép csak rendkívül korlátozott formában szólhatott bele a kormányzásba, így leszögezhető, hogy a reformátor nem az abszolút demokrácia és a nyilvános (a mai mindenre és mindenkire kiterjedő) politizálásnak a pártfogója. A szervezett és jól működő társadalomban mindenkinek a megfelelő helyen kell lennie és a hivatásához kapcsolódó köteleltségérzettel szükséges rendelkeznie.

A közösség érdekében végzett kormányzati munkát nagyon fontosnak értékelte a reformátor. Kálvin a betegágyánál, életének utolsó napjaiban is a felelősségteljes munkavégzésre intette Genf vezetőit: „*Némelyek közönyösek és a közjót elhanyagolva csak a saját ügyeikkel törődnek, mások átengedik magukat az indulataiknak; némelyek Isten kitűnő adományait nem használják úgy, miként kellene, mások felfuvalkodnak és különös önhiúsággal azt követelik, hogy mindenki az ő véleményüket kövesse... Kerüljétek a versengéseket és minden olyan bántó magaviseletet, amely már soknak elvette a kedvét az állam javára kezdett üdvös munkának a folytatásától. Ezeket pedig úgy kerüljétek el, ha mindenki a maga rangján és hivatási körén belül marad és ha mindenki teljes odaadással teljesíti azt a munkát, amely a közügyekből reá bízott. A polgári ügyek intézésében ne adjatok... semmi helyet rokon- vagy ellenszenvnek, senki ne játsza ki kerülő utakon az igazságot, a törvények erejét meg ne gyengítsétek, ne távozzatok el az igazság és a becsület útjáról.*”²⁷

Genf kormányzási formája Kálvin korában a nemesi irányításnak felelt meg. A város vezetése a helyi patrícius családok kezében volt. A genfi kormányzat központi szervebe, a *Petit Conseil*-be testületi tagokat választani csak eléggé szűk körből lehetett. Az irányítás bizonyos részeiben demokratikus elemek is helyet kaptak. A XVI. századi Genf és az ókori Athén között a korabeli szerzők párhuzamot vontak.²⁸ A feltörekvő polgárság egyre nagyobb tényerése és a nagy tömegben beáramló emigránsok következtében a helyi kormányzást a városállamban már akkor sem lehetett a klasszikus értelemben vett feudális nemességhez kapcsolni. A nemességnek nemcsak ranggal, hanem nemes lélekkel is párosulnia kellett.

Az államok közötti konfliktusok esetén nem veti el az igazságos, a haza megvédése céljából vívott háborút. Abban az esetben a hadüzenet joga is a többséget illeti meg, de kihangsúlyozza, hogyha a háború végül is a béke érdekében való, akkor előtte minden más békés módot meg kell próbálni a fegyveres konfliktus elkerülése érdekében.²⁹ Az országra törő személyt, rangjától függetlenül, bűnözőnek tekinti. A gondolatmenetből kiejlik a törvény előtti egyenlőség elve is, mivel a törvénysértés büntetésének a mértéke nem a pozíciótól, hanem az elkövetett bűn nagyságától függ.

A reformátor említést tesz a honvédő hadsereg, az államközi szerződések és a védelmi objektumok fontosságáról. Részleteiben nem elemzi ezeket, nem az állam katonai feladatainak a leírása munkájának a célja. Mindössze realitásaiban látja a világot, és – mint több helyen utal rá – Isten országának eljöveteleig az emberi viszonyokat is figyelembe kell venni, az ellentétekkel és viszályokkal is szükséges számolni. Így az adók és vámok általi állami jövedelmek egy részét az említett dolgokra kell fordítani.

A társadalmi béke egyik alapja Kálvin szerint a vezetőknek alárendelt teljes körű engedelmesség, ami az élet minden területén megmutatkozik. Az megnyilvánulhat közvetlen és közvetett formában egyaránt, azaz ugyanazt jelenti az uralkodó személyes szolgálata, mint a törvények és az állammal szembeni köteleltségeink betartása is. A rossz uralkodót Isten büntetésének tartja, akiknek az emberek nem mondhatnak ellent. Az igazságtalan társadalomban is először a fennálló törvények alapján a köteleltségek betartása a legfontosabb.

A XVI. századi francia vallásháborúk következtében erőteljesen felvetődtek a társadalomban a királyi hatalom korlátozására irányuló törekvések. A zsarnoki hatalommal

²⁷ Theodor Béza: Kálvin János élete. 76–77. o.

²⁸ Alister E. McGrath: Kálvin. 120–121. o.

²⁹ Kálvin János Institutioja. 308. o.

szembeni ellenállást egyes csoportok a nép kötelességévé (és nem egyszerűen csak jogává) akarták tenni. Kálvin elismerte, hogy olykor az uralkodó túllépi hatáskörét és szembekeverül Istennel, s akkor az uralkodó elveszíti a hatalomhoz való jogát. Ilyen esetekben a magisztrátusok (s nem a nép) bizonyos (általa nem meghatározott) formában fölléphetnek az uralkodók ellen. Az egész lényege az, hogy a zsarnoknak ellen kell állni. Az Istennek való engedelmisség kötelessége fölötté áll bármely földi uralkodó iránti engedelmisség kötelezettségének.³⁰ Kálvin János Pál apostolra hivatkozik: „Krisztus azért váltott meg olyan drága áron, amilyent a mi váltságunkért fizetett, hogy többé ne adjuk oda magunkat emberek gonosz kívánságainak, még sokkal kevésbé istentelenségnek szolgálatára” (I. Kor. 6:20.).³¹

A társadalmi rendre törekvés Kálvinnál az Istenhez vezető úton a földi élet helyes berendezkedését jelenti, ezért csak a törvények szerint élő közösség a természetes állapot. Ahogy a lélek és a test egységben van egymással, olyan összhangban kell lennie az emberi törvénykezésnek és magának a kormányzásnak Isten dolgaival. A kettőt azonban megkülönbözteti, mint természetest a szükségestől: „... Az legyen a megkülönböztetés, hogy más a földi dolgok megismerése és más az égieké. Földieknek azokat a dolgokat nevezem, amelyek nem érintik Isten országát, az ő valódi igazságát s a jövő élet boldogságát, hanem a jelenlegi étellel kapcsolatban és összefüggésben, valamiképpen ennek a határai között maradnak...”³² A kormányzatok közül az egyik – megfogalmazása szerint – a „lélekre vagy a belső emberekre terjed ki”, a másik – a polgári életre, a „külső jó erkölcsök fenntartására” irányul.³³ *Az első csoporthoz tartoznak az államkormányzás, a gazdaság és mindenféle kézművesség és a szabad tudományok... El kell ismernünk, hogy mivel az ember természetből fogva társas lény, a társas élet ápolására és fenntartására a természeténél fogva is hajlandó. Látjuk azért, hogy minden ember lelkében vannak valamiféle polgári tisztességre és rendre irányuló általános benyomások. Ezért lehetséges, hogy senkit sem találhatunk, aki meg ne értené, hogy törvényekkel kell szabályozni minden emberi közösséget. Mind a szabad tudományok, mind a kézművesség megtanulására van mindnyájunkban valami képesség, s ezekben is létezik az emberi élme ereje... Ha meggondoljuk, hogy az igazság egyetlen formája Isten lelke, magát az igazságot sem vehetjük meg és nem vehetjük semmibe bárhol is jelenik meg, ha nem akarjuk Isten lelkét megsérteni”.*³⁴ A lelki szabadság, amely Krisztuson kívül nem tűr el semmiféle alávetettséget, összeegyeztethető azzal az anyagi léttel, amire jellemző a „polgári szolgaság”. A lélek és test kettősségét így helyezi át a mindennapi életbe. Azonban a szolgaság fogalma nem azonosítható a teljes emberi függéssel, hanem a már korábban említett emberi kötelesség- és hivatástudatot jelenti. A polgári kormányzat fontosságát erőteljesen kiemeli, hiszen amíg nem jön el Isten országa, addig az emberek életének az irányítása az emberi hatalom feladata. A társadalmi béke és összhang, erkölcs és tisztesség, rend és nyugalom, magának a jólétnek a megteremtése jelentik az alapvető elvárásokat. Az említett kettősség azonban nem kettős életet jelent, hiszen a polgári rendtartásnak kell gondoskodnia Isten törvényeinek és a vallás tekintélyének a biztosításáról.

A kálvini eszmék társadalmi hatása

Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művében a kálvini nézetek erőteljes társadalmi hatását az eleve elrendelés gondolatiságából kiindulva teológiai szempontból magyarázza. A tanulmányban eddig igyekeztünk elkerülni,

³⁰ Alister E. McGrath: Kálvin. 202. o.

³¹ Kálvin János Institutioja. 325. o.

³² Válogatás Kálvin János műveiből. 120. o.

³³ Kálvin János Institutioja. 298. o.

³⁴ Válogatás Kálvin János műveiből. 120. o.

hogy Kálvin eszméinek azon téziseivel foglalkozzunk, amelyeket nem lehet egyenesen összekapcsolni a konkrét társadalmi hatásokkal. Webernél ez a gondolat sor azonban olyannyira erőteljes, hogy érintőlegesen említést kell tenni róla. Az óvatosság kedvéért előrevetíti, hogy a dogmatikai vizsgálódása a teológiában képzettek számára elszietettnek és felületesnek tűnhet.³⁵ Megfogalmazása azonban nem elméletének hibás voltára, hanem bizonyos teológiai szempontok leegyszerűsített áttekintésére utal.

Az eleve elrendelés egyik következménye az volt, hogy a kálvinizmus nem egyes jó cselekedeteket várt el a híveitől, hanem a rendszerré emelt tettek által az üdvözülést. „*Noha Isten egyedül könyörületessége miatt fogadja be övéit az életbe, mégis a jócselekedetek által vezeti be őket ennek birtokába azért, hogy aszerint a rend szerint teljesítse bennük munkáját, amelyet eltökélt. Így egyáltalán nem csodálatos, ha ezt mondják, hogy cselekedetek szerint veszik el a jutalmukat az emberek, mert ezek a cselekedetek kétségtelenül a halhatatlanság koronájának elnyerésére készítik elő őket. Sőt ilyen módon igen helyesen mondják róluk, hogy saját üdvösségüket készítik (Fil. 2:12), amikor jócselekedetekkel foglalatoskodva az öröklétről elmélkednek. Ebből nyilvánvaló, hogy a „cselekedni” ige semmiképpen sem ellentétes a kegyelemmel.*”³⁶ Ezáltal fokozatosan kialakult a következetes, tervszerű emberi életvezetés. Az Istennek odaszánt élet komoly önfegyelmet és önellenőrzést kívánt mindenkitől, s csak az adhatott esélyt az ember felemelkedésére a természeti állapotból az üdvösség állapotába. Nem a külsőségektől tette függővé az ember hitének a megélését, hanem attól, hogy mennyire él bennük Krisztus, azaz hogyan viszonyulnak szeretteikhez, embertársaikhoz, munkájukhoz. Ez vezetett egyfajta protestáns aszkézis kialakulásához. A XVI. században élt német reformátor, Sebastian Franck gondolata szerint minden keresztény legyen szerzetes egész életén át. Az így kialakult aszkézis igyekezett az embert személyiséggé nevelni, lehetővé tenni az éber, tudatos világi életet, s az életvezetésben rendet teremtett.³⁷

Roland H. Bainton, a XVI. század neves kutatójának a megjegyzése szerint, ha a kereszténység komolyan veszi magát, vagy le kell mondania a világról, vagy meg kell változtatnia azt.³⁸ A kálvinizmus szemlélete felbontotta a középkori statikus világrendet és megváltoztatható társadalmi rendet kínált fel. A születés és a hagyomány korábban meghatározta az egyén helyzetét a közösségben. A kálvinizmus szerint az egyén helye a világban részben saját erőfeszítéseitől függött. Az a társadalmi rend, amely közösségi tevékenysége folytán igényt tarthatott, de lehetőséget nem kapott a társadalmi felemelkedésre, nagyon vonzódott a kálvini eszmeiség irányába.³⁹ A hagyományos nemességet, a régi szokásokat, a tradicionális felfogást Alister E. McGrath lényegében tehetetlenségi erőnek nevezi. Értelemszerűen a fejlődés is csak addig tart, amíg az előző kor haladó irányvonala le nem cseng egy későbbi korban. A haladás gyengülésére, avagy az eszmék elavultságára reagál a társadalom egy rétege, amely új ideákkal képes előrevinni a közösséget. A világi tevékenységet helyeslő teológiai-etikai nézetek morálisan legitimizáltak olyan gazdasági cselekedeteket, amelyek felszabadulva az erkölcsi nyomás alól sokkal nagyobb erővel hatottak a társadalomban, sőt fokozatosan annak meghatározójává váltak.

A kálvinizmus megtalálta a mértéket a teljes elzárkózás és a világiakkal való azonosulás között. Erkölcsi magyarázatot adott a becsületes úton megszerzett pénzre, sőt a tőkefelhalmozásra is. Ezáltal válhatott a kálvini tanítás a *modern világ elemi impulzusává*.⁴⁰

³⁵ Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. 120–121. o.

³⁶ Válogatás Kálvin János műveiből. 220. o.

³⁷ U.o. 162–170. o.

³⁸ Alister E. McGrath: Kálvin. 234. o.

³⁹ U.o. 240. o.

⁴⁰ Alister E. McGrath: Kálvin. 240. o.

A középkorban és a kora újkorban az emberek életében olykor az egyetlen biztos pontot a bizonytalan életben a túlvilág jelentette. A hívó ember nem pusztán a jelenben gondolkodott. Az üdvözülésre azonban Isten kegyelméből csak egy vallásos-erkölcsös élet adhatott lehetőséget. A felvilágosodás és az ész filozófiájának a megjelenése általában véve magával hozta a vallás és a túlvilág kritikáját, mint a megtapasztalhatatlan jelenségekben való kételkedést. A nagy francia forradalmat és annak eszméjét a szocializmus bizonyos mértékben példának tekintette. A szocialista világrend egyház- és hitellenes ideológiája a vallást ellenségként kezelte, Marxra hivatkozva a *nép ópiumának* nevezte azt. A marxizmus-leninizmus eszméje nem adott teret és lehetőséget a másként gondolkodásra, s egyedüli uralkodó nézetként létezett a társadalomban. Ennek közvetlen következménye az lett, hogy a kálvinizmus (ahogyan az összes vallási irányzat) minden téren, mint református vallásosság és – ennek következményeként –, mind társadalmi közgondolkodás erősen visszaszorult. A kálvinizmus által megfogalmazott személyes önkontrollt egyfajta állami szabályozás váltotta fel, amely az „új ember” nevelésének egyik alappillére lett.⁴¹ A társadalmi szerep és az erőteljes ideológia – még ha hibás is – határozottan nyomon követhető volt. A szocialista világrend felbomlása után a feléledő vallásosság a tömegek részéről inkább csak a külsőségekben nyilvánult meg, az igazi mondanivaló lényegét kevesen értették. Erre utal a vallási élet visszaszorulása, „népszerűtlensége” a jelenben, összevetve azt az 1990-es évek első felével. Az állami kontroll megszűnése, valamint a vallási nézetek felületes jelenléte a társadalomban – lényegében egy eszmei űr – képtelenné, s ezáltal védtelenné tette a kelet-európai közösségeket a nyugati kultúrkörből származó szabadság és szabadosság éles megkülönböztetésére. Az ideológiai materializmust egy kézzel fogható anyagiasság – a pénz materializmusa és az abból származó virtualitás – váltotta fel. A távlati gondolkodás helyett sok esetben megjelent az önmegvalósításnak, a jelen megragadásának gondolata, az „élj a mának” jelszava. Azonban közösségi elfogadottság nélkül nincs társadalmi béke és nem létezik önmegvalósítás. Kálvin nézetei a társadalomról és a közösségekben fejlődő egyénről útmutatást jelenthetnek a jelen értékviselkedésében és eszmei káoszában.

A kálvini eszmék nem a világ folyásának békés szemléletére helyezik a fő hangsúlyt, hanem annak a pozitív átforgatására. Mindez természetesen teológiai-etikai alapokon nyugszik. A cél nem egy teljesen új életforma és szemlélet bevezetése, hanem az állandó, örök értékek gyakorlati alkalmazása. Így a kálvini társadalmi gondolkodás egy olyan haladási irányt jelent, amelynek célja maga a változatlanság.

IRODALOM

- Dr. Huszár Pál: Kálvin János. Kálvin Kiadó, Budapest, 2009.
 McGrath, Alister E.: Kálvin. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
 Molnár Antal: Luther Márton reformjai. História. 2005/9. szám.
 Palacký, Frantisek: A huszitizmus története. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.
 Tóth István György: A tridentini zsinat. Rubicon történelmi magazin. 1991/6. szám.
 Válogatás Kálvin János műveiből. Összeállította: Dr. Bolyki János. Kálvin Kiadó, Budapest, 1996.
 Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
<http://mek.oszk.hu>. Joachim Staedtke: Kálvin János. Megismerés és formálódás. Vásárosnamény, 2009.
www.lib.jgytk.u-szeged.hu. A reneszánsztól a XVIII. századig.

Források:

- Béza, Theodor: Kálvin János élete. Kálvin Kiadó, Budapest, 2004.
 Kálvin János Institúciója. Fordította: Dr. Victor János. Kossuth Nyomda, Budapest, 1995

⁴¹ Természetesen ezzel korántsem arra célunk, hogy csak a kálvinizmus szenvedte meg a szocializmust, hanem írásunk témáját tekintve elsősorban arra irányítjuk a figyelmet.

2010. 03. 24.

*Az 1920-as békerendszer és Európa átalakulása
– tudományos konferencia*

Firczák Gyula (1836-1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai

Rezümé A görög katolikus egyház története alapvetően összetartozik az Északkeleti-Felvidék történetével. A szlávok 13. század óta történő beszivárgása a Kárpátok lejtőire megteremt a Magyar Királyságon belül egy nyelvi, kulturális és vallási egységet. Az 1646-os egyházi uniótól kezdve a keleti szerzetes katolikus papság elkezdte magyarországi integrációját. Ennek az időszaknak különböző egymásra épülő szakaszai vannak, és jelentős egyházi személyiségek tevékenykedtek egyházi és politikai téren egyaránt. Számos belső és külső problémával kellett megküzdenie a görög katolikus egyház püspökeinek, papjainak és híveinek. Ennek az integrációnak és küzdelemnek „a hosszú 19. században” a legjelentősebb alakja Firczák Gyula (1836–1912) munkácsi püspök, aki 1892 és 1912 között tölti be hivatalát. Számos olyan rendelkezése, kezdeményezése volt, amely a görög katolikus egyház, a haza, a nemzet és a ruszin nép felemelése érdekében tevékenykedett. Tanulmányunkban a püspök életútját, szellemiségét és munkásságának alapterületeit ismertetjük. Célunk a már megjelent munkáknak levéltári anyaggal és korabeli egyházmegyei körlevelekkel való alátámasztása. Arra törekszünk, hogy a születési, életrajzi adatoknak, a kitüntetéseknek az elsődleges forrásait minél pontosabban felkutassuk.

Резюме Історія греко-католицької церкви є невід'ємною частиною історії Карпатського регіону. З проникненням слов'ян, починаючи з XIII ст., всередині Угорського королівства, на схилах Карпат утворюється мовна, культурна і релігійна єдність. З церковної унії 1646 року починається інтеграція католицького духовенства візантійського обряду в Угорській державі. Характерною рисою епохи є ті періоди, в рамках яких проходить діяльність видатних церковних і світських діячів. Багато зовнішніх і внутрішніх проблем треба вирішувати єпископам, священикам і вірникам греко-католицької церкви. Видатною постаттю інтеграції і боротьби у «довгому XIX столітті» є мукачівський греко-католицький єпископ Юлій Фірцак (1836-1912), який посідає трон мукачівських владик з 1892 по 1912 рік. Багато його розпоряджень та ініціатив служили інтересам греко-католицької церкви, інтересам угорського і русинського народів. Велику увагу єпископ приділяв розвитку освіти, церковного співу, самопідготовки духовенства, видавництву книжок, розвитку різних спільнот, а також старався підняти рівень життя русинського народу. Метою роботи є показати життєвий шлях єпископа, його духовний світ і поле діяльності, а також підтвердити вже публіковані матеріали архівними документами і циркулярами. У центрі уваги дослідження було, по можливості, розкрити першочергові джерела біографічних даних і причин нагород.

Előzetes gondolatok

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 19. századi története alapvetően összefügg Kárpátalja történetével. Ez leginkább azért van, mert a 13. századtól a Kárpátok lejtőire betelepülő, majd később az Alföld irányába húzódó ruszin nép területi integritásának megjelenítője a 17. századtól fokozatosan a munkácsi egyházmegye volt. A felvilágosult abszolutista szellemiségben uralkodó Mária Terézia nem titkolt szándéka volt a munkácsi püspökség felállítása (1771¹), melyet évszázados „harc” előzött meg, hogy az Észak-keleti- Felvidék rendjét megteremtse és Rákóczi „gens fidelissimáját”, a ruszin népet konszolidálja. Erre pedig az akkor már elterjedt és bizonyos szervezetséggel rendelkező görög katolikus papság volt a legalkalmasabb. Az egyházi unió, vagyis a Rómával való egyesülés (1646) a katolikus világhoz kapcsolta a terület bizánci szerzetesek keresztényeit.

Az egyházi unió lényegében a papság számára hozta meg a kívánt eredményt, a szellemi, anyagi és szociális felemelkedést. A hívek irányába lényegében nehezen tudott továbbfejlődni. Ennek számos oka volt, de leginkább az emelhető ki, hogy a magyar politikai elit a romantika, a reformkor és a kiegyezés időszakában sem tudta megfelelően

* Kárpátaljai görög katolikus pap, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara Vallástudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

¹ XIV. Kelemen pápa 1771. szeptember 19-én adta ki a „Eximia regalium” kezdetű bullát, mellyel hosszas huzavonát lezárva megalapította a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyéjét. Ennek értelmében a király nevezi ki a püspököt, a pápa pedig megerősíti. A püspök javadalmáról a király gondoskodik. Metropolitája az esztergomi érsek lett. Ez utóbbival szerették volna lezárni a munkácsi püspökök és az egri püspök közötti joghatósági vitát. A munkácsi püspökség felállítására nem voltak adatok és bizonyítékok, ezért kellett azt (ismételten) felállítani.

integrálni a nemzetiségeket. A „hosszú 19. század” nemzeti ébredésének az időszakában a magyar nemzettudat erőteljes fejlődése kirekesztően hatott a nemzetiségek integrálása tekintetében. Maga a Habsburg-politika is rájátszik erre a problémára. Miután nem tudja maga mellé állítani a Monarchiába integrált nemzetiségeket, igyekszik olyan helyzetet generálni, amelyben a nemzetiségek az uralkodó nemzettel kerülnek feszültségbe.²

A ruszin nép és a görög katolikus papság elkötelezettsége a Rákóczi-szabadságharc és az 1848–49-es forradalom idején nyilvánvaló. Ennek ellenére az erőteljes nemzeti ideológia kiegyezés utáni időszakban mintha erről tudomást sem akarna venni a magyar politikai és társadalmi elit. Firczák Gyula³ munkácsi görög katolikus püspök⁴ politikai és társadalmi szerepvállalása, görög katolikus küldetése kell hozzá, hogy felfigyeljenek a ruszin nép fejlődési lehetőségeire. A püspök munkásságával, politikai, egyházi és társadalmi szerepvállalásával igyekszik minden lehető eszközt latba vetni a ruszin nép felemelkedéséért.

Munkássága idején a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 8 vármegyét fed le.⁵ Ennek hegyvidéki részében többnyire ruszinok élnek, akik a falvakban helyezkednek el. (A városi lakosság csupán 2 százaléka volt ruszin a 19–20. század fordulóján.) A sík vidéki megyékben az Ungvár–Munkács–Huszt vonaltól az alföld irányába pedig magyarok élnek. A képzeletbeli határvonal környéke ruszin–magyar lakosságot foglal magába. A nemzetiségi keretek mentalitásbeli és prioritásbeli sajátosságokat is hordoznak. A hegyvidéki, ruszin nép által lakott területre végtelen nyomor, szociális elmaradottság mellett a tudatlanság, hiszékenység, befolyásolhatóság a jellemző. Ehhez kapcsolódik még az analfabetizmus, iszákosság és munkanélküliség.⁶ Az alföldi megyék területén erőteljesebb a gazdasági fejlődés, minek következtében nincs akkora szegénység. A tudományos, kulturális eszmék is hamarabb eléri az embereket. A gazdaság és az adminisztráció fejlődésével ezen a területen az asszimiláció is erőteljesebb, így nemzeti integráció (főleg a hajdúdorogi mozgalmak hatására) is jelentősebb.

Jelen munkánkkal arra törekszünk, hogy a munkácsi egyházmegye egyik legjelentősebb püspökének, Firczák Gyulának az életét és munkásságát meg tudjuk rajzolni. Egy olyan elkötelezett magyar embernek az életét vázoljuk fel, akit Róma és a magyar politika is a „ruszinok püspökének tekintett”, de minden tevékenységével a „Magyar Haza” és az „államalkotó magyar nemzet” érdekeit szolgálta. Országgyűlési képviselőként és püspökként is felvállalta nézetét, miszerint a ruszin nép mindig is lojális volt a magyar nemzethez. Ennek kinyilvánítása azonban egy hosszú folyamat által lehetséges, melyhez energiát, anyagi javakat kell biztosítani és időt, türelmet kell tanúsítani az állam és az egyház felé egyaránt. A ruszin nép magyar társadalomba való integrációjának előfeltételét a nyomor megszüntetésében látta. A szociális elmaradottság megszüntetésének a feltételét pedig az oktatás fejlesztésében, az iskolarendszer megfelelő kiépítésében és a tudatlanság megszüntetésében képzelte el.⁷

² Csehországban a cseh–lengyel, Magyarországon a magyar és ruszin, román, szerb szembenállásra gondolunk.

³ 1836–1912 között élt és 1892-1912 között volt munkácsi püspök.

⁴ 1891-ben nevezik ki püspökké, 1892-ben iktatják be 1912-ig, haláláig tölti be a tisztséget. Életének utolsó évében segédpüspökké nevezik ki Papp Antalt, akinek a felszentelését már nem éri meg.

⁵ Bereg, Ugocsa, Maramaros, Borsod, Szabolcs, Hajdú, Szatmár, Zemplén.

⁶ A püspök több körlevelében is beszél ezekről a problémákról.

⁷ Erre is a körlevelek hangulatából és a parlamentben oktatási bizottsági elnökként elmondott beszédéből következtethetünk. Az 1889. május 22-i költségvetésről szóló országgyűlési vitának a lezárásaként egyfajta korrajzot látunk tőle, melyben a magyar oktatás egyik legnagyobb problémájáról beszél. A felvezetés az 1868-as oktatási törvényről mond véleményt, és pozitívan értékeli annak külső kereteit, amely az úgymond infrastrukturális feltételekről szól. De rögtön rátér a legnagyobb problémára, miszerint az iskolába nem járó tankötelesek száma még mindig nagyon nagy, megközelíti a félmilliót, s az állammalvaló oktatása sok iskolában nem vagy csak gyengén működik. Ez a fogyatékoság pedig az ország felvidéki megyéiben és a nem magyar ajkú lakosoknál tapasztalható leginkább. Mint ismeretes ő is egy ilyen területnek a képviselője ekkor (Nagybereznai kerület). Azt is elmondja, hogy ezen „ruthén nép magyarul érez.” Ecseteli a ruszin nép szellemiségét és a magyar államhoz való lojalitását, kiemelve a tényt, miszerint „A rutének kezdet óta, mint megbízható testvérek viselkedtek szemben a magyar elemmel. (...) És ha végigtekintünk ezredéves történelmünkön, arra nem találunk példát, hogy a magyarországi rutén nép valaha a magyar testvérnép ellenségének mutatta volna magát... A szabadságharc lezajlása után az ötvenes évek sok kínáló alkalmat nyújtottak a népnek —... — magyarellenes politika követésére. A kísérletezők azonban csakhamar meggyőződtek, hogy a ruténnel e téren célt érni nem fognak. Nem értek célt azért, mert a magyarországi ruténeknek nem voltak és most sincsenek szeparatiztikus aspirációik.”

Firczak Gyula munkásságát és szellemiségét olyan püspökelődök munkásságához lehet mérni, mint De Camelis János (1689–1706), akinek nagy szerepe volt az egyházmegye belső rendjének a megszervezésében, és Bacsinszky András (1772–1809), aki az egyházmegye jogi státusának a rendezésében alkotott maradandót.

Az életút megrajzolásához több szakirodalmat igyekszünk feldolgozni. A püspök életéről széles, egyes témákat részletesebben is elemző összefoglalást találhatunk Botlik József *Hármas kereszt alatt* című könyvében.⁸ Annál is inkább fontos ez az írás, mert a püspök tevékenységéről a magyar nyelven megtalálható elemzések közül az eddig megjelent legbőségesebb adattal rendelkezik. Pirigy István *A Magyarországi Görög Katolikusok története*⁹ című munkája hasonló, de a szerző csak nagyvonalakban jelöli meg az életrajzi adatokat és inkább életének legfontosabb egyházi, illetve politikai vonatkozásaival foglalkozik. Az ukránok által mérvadónak tartott (bár jelentős nacionalista szemléletet magában hordozó) egyháztörténeti munka, a Rómában A. B. Pekar bazilita szerzetes által írt és Lembergben ukrán nyelven kiadott *Нарису історії церкви Закарпаття*¹⁰ is csak alapadatokat tartalmaz a püspök életéből.

Ezeknek a munkáknak az anyagát szeretnénk kiegészíteni a Püspöki Levéltár¹¹ és a püspöki körlevelek anyagával, hogy minél pontosabban vázolhassuk az életrajzi adatokat, kitüntetéseket és azok hátterét. A korabeli sajtó egy-egy példánya az interneten¹² és magángyűjteményekben megtalálható¹³. A Kárpátaljai Állami Levéltárban őrzött életrajzi anyag azonban, mely egyben a legautentikusabb forrást is jelenti, mindaddig nem volt feltárva.

Nem az az elsődleges célunk, hogy kronologikus rendbe szedjük az eseményeket, hanem a feldolgozható források alapján a lehető legteljesebb mértékben rekonstruáljuk a püspök életpályájának egyes időszakait, és munkásságának kiemelkedő területeit. Igyekszünk minél konkrétábban utalni azelőtte és egyházmegyéje előtt álló problémákra, s néhány mondatban a megoldási kísérletekről is szót ejteni. Ezért munkánkban három terület megfogalmazására törekszünk: 1. Életrajzi adatok összevetése és kiegészítése a levéltári és körlevelekben leírt adatokkal; 2. Firczak Gyula egyházértelmezése és a

igazi szociális és szellemi korrajzot mutat be a következő leírással: „... a hiányokon segíteni nem is olyan könnyű feladat, mert itt maguk az elemek is a tanúgy előhaladása ellen küzdeni látszanak. A nép földhöz ragadt szegény. Osztályrésze: tűrés és szenvedés. A talaj kevés és terméketlen; közlekedés, főképp tavasszal és ősszel, szerfelett nehéz. A nép rosszul lakik, még rosszabbul táplálkozik és gyarlón ruházódik. Általában véve a nép nem idegenkedik az iskolától és mégis gyakran gyermekét nem küldheti az iskolába, mert a legszükségesebb testi ruhával nem képes őket ellátni. Ily szegény községekben mily nyomorteljes a tanító helyzete... Ily esetekben hiába való a nagyobb szigor, a kérelhetetlen bíráskodás... Meggyőződésem szerint e bajokon csak úgy lehetne segíteni, ha a (tisztelt). Kormány speciális gyámkodása által a magas kincstárral és az ottani nagybirtokok uraival egyetértőleg emelné valamiképpen e népek a jólétét. Az anyagi gyarapodást bizonyonnyal követné a kulturális haladás is.” Az oktatás igazi szellemiségét és elkötelezettségét fontosabbnak tartja, mint a katonai felkészülésre fordított anyagi és fizikai erőfeszítéseket. Kiemeli azt is, hogy bármilyen politikai küzdelménél, a vallások egyenjogúsításánál fontosabb értelmet nyer a keresztény szellem meggyökereztetése az oktató-nevelő munkában. A keresztény szellemet tekinti annak a kontrollnak, amely megvédi a „cosmopolitizmustól, az ateizmustól, a nihilizmustól. (A beszéd teljes terjedelemben megtalálható a következő helyen: http://www3.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=pdfdata&id=KN-1887_12&pg=134&l=hun (2010. február 7.)) Az oktatás és a szociális bajok a püspök politikusi magatartásában és elveiben egységet alkotott. A Szent István-Társulat 1910. évi nagygyűlésének megnyitóján, melynek nyitóbeszédét tartotta, ugyanez a szellemiség mutatkozik meg. Szinte ars poetikát fogalmaz meg a katolikus értelmiségiek számára. Ez a beszéd már életének a vége felé, püspöki ténykedésének a közel 20 éves tapasztalatából források. Amellett, hogy kiemeli a két terület együtvé tartozását, megfogalmazásában az elesettek nem „alamizsnát, emberi jogokat kérnek és a haladás szellemének megfelelő intézményeket sürgetnek az egyenlőség és testvériség nevébe.” (Mihályfi A. (szerk.), *Katolikus Szemle*, Budapest, Stephaneum Nyomda Rt, 1910. 25. kötet, 467. o.)

⁸ Botlik, J.: *Hármas kereszt alatt*. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997, Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997, 114–161. o.)

⁹ Pirigy István: *A Magyarországi Görög Katolikusok története II. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990, 67–70. o.*

¹⁰ A. B. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття* (Szemelvények Kárpátalja egyháztörténetéből), Місіонер, Рим – Львов, 1997, 191. o.

¹¹ Jelenleg a Kárpátaljai Állami Levéltár Beregszászi Járási Fiókjának a részét alkotja a püspöki levéltár elkobzott anyaga. A kommunizmus idején államosított archívum minimális feldolgozottság mellett jelenleg az ukrán állam tulajdonában van.

¹² www.oszk.hu

¹³ pl. a Bendász-hagyatékban a Kelet c. folyóirat.

papság feladatkörének meghatározása első nagybőjti körlevelében. Programbeszédének gondolatvilága; 3. Munkásságának prioritásai és utalás a megoldási kísérletekre.

Életrajzi adatok összevetése és kiegészítése a levéltári és körlevelekben leírt adatokkal

Firczák Gyula 1836. augusztus 22-én született Horlyón (Hudljava)¹⁴. Erre vonatkozólag a legbiztosabb adattal a „kereszteltek és bérmáltak oklevele” szolgál, melyet a püspöki kinevezés környékén gyűjtött iratanyagban lehet megtalálni.¹⁵ Ez kiigazít több tévedést vagy elírást, melyekkel a püspök születési dátumának meghatározásakor szembe-sülhetünk a különböző munkákban. A 35. sorszámmal 1891. július 29-én Horlyón, Stéfán János lelkész által kiállított és az egyházközség pecsétje által hitelesített anyakönyvi kivonat a fenti dátumot hozza születési adatként¹⁶. Továbbá kiderül, hogy ugyanezen év szeptember elsején végezték el a keresztség és a bérmálás kiszolgáltatását.

Szüleire vonatkozó adatok: apja Firczák Bazil, helyi lelkész és anyja Hadzsega Terézia volt. Miután apja volt a helyi parókus, a szentségkiszolgáltatást Kecskovszkij Mihály, daróczi parókus (Ung megye) és szerednyei kerületi esperes végezte. Keresztapja Holosnyai András teológiai tanár¹⁷, keresztanyja Doleszajj Veronika, Fundanius János, szerednyei lelkész hitvese volt.¹⁸

Firczák Gyula az elemi iskolát Munkácson végezte, majd Ungváron járta a gimnázium első hat osztályát. A továbbiakban egy-egy évet Szatmáron, illetve Kassán végzett a gimnázium utolsó éveiből.¹⁹ Popovics Vazul püspök, édesanyjának az unokatestvére²⁰ Bécsbe küldte teológiát tanulni 1855-ben. A bécsi Szent Borbála szemináriumot és a teológiai képzést 1860-ban fejezte, ahol doktorátust szerzett.²¹

A teológia befejezése után az Ungvári Papnevelő Intézet tanára lett. 1861. szeptember 26-án pappá szentelték. Felesége, Gerevics Emilia 15 hónap házasság után meghalt.

¹⁴ Az adott korban Ung vármegyéhez tartozó község. Ma az Ungvári járáshoz tartozik.

¹⁵ In: F. 151 op. 11 od. zb. 1913. (A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye elkobzott levéltári gyűjteménye a Kárpátaljai Területi Levéltár beregszászi fiókjában található a 151-es fondban.) — lap. 7.: a keresztlevele eredeti 1891. július 29-én kiadott igazolása. A lap. 8. oldalán a keresztlevele latin fordítása szerepel. Nagy valószínűséggel a pápai prekanonizáció miatt, vagyis a Római Szentszék a pápai megerősítéshez kérte az iratanyagot. Erre utal, hogy a különböző igazolások vagy latin nyelven vannak írva, vagy latin fordításban vannak csatolva és a királyi kinevezés utáni dátumozással szerepel több irat a mappában. A magyar állami adminisztrációval való érintkezés nyelve abban az időben a magyar volt. Ugyanebben az iratanyagban szereplő további dokumentumok a következők: (lap. 1.) Gróf Csáky Albin, vallás- és közoktatási miniszter levele Gebé Viktor prépostkanonoknak Firczák Gyula püspökké való kinevezéséről (Firczák Gyula kinevezésekor már birtokolt címei is fel vannak sorolva: székeskáptalani nagyprépost, becsületvölgyi címzetes apát, szentszéki ülnök); (lap. 2.) Gebé Viktor papsághoz írt levelének pszichozata, melyben bejelenti a püspöki kinevezést (1891(VI.)), 1891. július 15-i keltezéssel jelent meg a levél); (lap. 6.) az addig viselt hivatalainak jegyzéke latin nyelven (Ugyanőt az 1876-os évben igen kegyesen a munkácsi székesegyház tényleges kanonokjává nevezték ki, ettől az évtől egészen az 1886-os évig az Ungvári Szeminárium rektorának hivatalát látta el, 1886-tól pedig a fent nevezett egyház nagypréposti méltóságát viselte, az egyházmegyei káptalan élén állt a legutóbbi időkig.) (lap. 14.) teológiai végzettségéről szóló egyházmegyei igazolás.

¹⁶ Bottlik József írásában 1836. augusztus 26-a szerepel születési dátumként (In: Bottlik, J.: Hármass keresztt alatt ..., 114. o.). A Magyar Katolikus Lexikon is helytelenül az 1836. augusztus 26-át jelöli meg születési dátumként. (vö.: [Magyar Katolikus Lexikon](http://lexikon.katolikus.hu/F/Fircz%C3%A1k.html) > F > Firczák, in: <http://lexikon.katolikus.hu/F/Fircz%C3%A1k.html> (2010. február 27.)) Eszerint ugyancsak pontatlan Pirigy István meghatározása is, aki szintén augusztus 26-ra teszi a születési dátumot (vö. Pirigy I.: A Magyarországi Görög Katolikusok története II., 67. o.) A felszenteléséről tudósító korabeli „Vasárnapi Újság” szerzője is augusztus 26-át jelöli születési időnek. (vö.: Firczák Gyula a munkácsi görög szertartású katolikus püspök, 1892. XXXIX. évf. 18. szám, 1. o.) Bendász István pedig 1826. augusztus 22-ét jelöli meg születési dátumként (In: Bendász, I.: Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből, KMKSZ, Ungvár, 1999, 196. o.). Ez utóbbinál inkább a nyomdai elütés valószínűsíthető.

¹⁷ A magyar szövegben „NTDő Tudós Holosnyai András Ungvári Püspöki Lyc. tanár szerepel”, a latinban „A. R. D. Andreas Holosnyai Professor Lycei theol. Ungvariensis” szerepel.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Vö. Bottlik, opcit., 114. o.

²⁰ Bottlik Firczák Gyula édesanyja unokatestvéreként jelöli meg Popovics Bazil püspököt. (vö.: Bottlik, J., opcit., 114. o.) Pirigy István azonban nagybátyjának írja. Ez utóbbi nem valószínű, mert Popovics Vazul nem lehetett testvére Firczák Gyula anyjának, hiszen annak neve Hadzsega Terézia volt. (Lásd a születési anyakönyvi kivonat adatait.)

²¹ Vö.: F. 151, op. 11, od. zb. 1913, lap. 14. F. 151, op. 2, od. zb. 1336, lap. 6. [Magyar Katolikus Lexikon](http://lexikon.katolikus.hu/F/Fircz%C3%A1k.html) > F > Firczák, in: <http://lexikon.katolikus.hu/F/Fircz%C3%A1k.html> (2010. február 27.)

Ettől a pillanattól kezdve mint özvegy pap teljes egészében az egyházi és politikai életnek szenteli magát.

Tevékenységének fontos szakasza volt a papnevelő intézetben kifejtett munkája, melynek professzorává 1861-ben, rektorává pedig 1876-ban²² nevezték ki. Már itt megmutatkozik igényessége a papnevelés iránt. Papneveldei tevékenységéhez tartozik a Magyar Egyháziroldalmi Iskola, s a Zenekör megszervezése, a közegészségügy és a kertészet számára pedig külön tanszék felállítása.²³ Ezek a témakörök később is elkísérik, és körleveleiben többször bizonyítja az elkötelezettségét irántuk. Úgy gondolta, hogy a papnevelés egyik fontos eleme, hogy a pap olyan ismereteknek a birtokában legyen, amely képes számára egy-egy eldugott, hátrányos helyzetű faluban is tartást, kultúrált viselkedést biztosítani. Ilyen volt a zenei műveltségnek és a kertészetnek, gyümölcsfatermesztésnek az elmélyítése. A kinevezésekor egy kortárs írás a püspököt mint a papságot igazgatóját méltatja. Bár mentegetőzik, hogy nem a személyes előmenetele érdekében és „hizelgésből” tesz ilyen kijelentéseket, de mint ideális nevelőt mutatja be a püspököt. Olyan elkötelezettséggel és nevelési tudatossággal igyekezett a fiatal papokat nevelni, amely kiemelkedő pedagógiai lelkiületről, egyházmegyéje és népe körélményeinek az ismeretéről tanúskodik. A cikkíró azt is kiemeli, hogy olyan papi személyiségeket igyekezett nevelni a püspök, aki a verchovinai falvak „művelt személyiségek társaságát nélkülöző” környezetében is feltalálja magát és elkötelezettségével, papi egyéniségével tudja egyházát és népét szolgálni.²⁴

Ez az elképzelése életének további szakaszán is elkíséri. Már püspökként, körleveleiben megfogalmazza véleményét ennek a célnak a megvalósítására. A papságot többször felszólítja, és példamutatásra ösztönzi a gyümölcsfatermesztés, a kertészkedés megfelelő ellátásában. S nem különben fontos az a tevékenysége, mely az irodalmi és egyesületi élet szervezésére és az énekkultúra egységesítésére irányult. Közel kétszáz könyvet, és ötven folyóiratot ajánlott olvasásra, megvásárlásra papjainak. A körleveleiben negyven körüli egyesület szerepel megemlítve. Ezek közül olyanok is előfordulnak, melyeknek működésére, céljaira szervez gyűjtést. De sok olyan is van (pl. Olvasókör, Mértékletességi Egyesület stb.), melyeket alapszabály-tervezettel együtt ajánl a papságnak és szorgalmazza azok szervezését az egyházközösségekben.

Nagy teljesítménye az énekkultúra tekintetében az egyházi-liturgikus énekek egységesítése azáltal, hogy a Boksay-Malinics Irmologion megalkotta és kiadatta.²⁵ Ennek a kottázott énektárnak a kiadása szorosan összefügg a liturgikus könyvek fordításának az ügyével, mely munkáról több iratanyag is tanúskodik.²⁶

Az oktatáshoz kapcsolódó elhivatottsága több területen is megjelenik. A rektori feladatai mellett a kántorantitók árva lányintézetének az igazgatója. A szociális-gazdasági nyomor problémáiból a kiútkeresést összekapcsolta a magas szintű oktatás biztosításával. A felekezeti iskolák ügye és a szociális kérdés megoldása jelentős részét képezik, s a gyermek- és felnőttképzésre, felvilágosításra irányulnak. Számos elméleti és gyakorlati rendelkezése, tanítása van a körleveleiben az oktatással kapcsolatosan. Ilyen értelemben

²² A püspöki kinevezését közlő *Kelet hetilap* egyik méltató cikke a szeminárium vezetésére való megbízását 1876-ra teszi. (vö.: Firczak Gyula, mint papneveldei igazgató. In.: Kelet hetilap, 1891. július 8. 4. évf. 28. szám, 2. o.) Pekar, a Magyar Katolikus Lexikon és A képviselőházi életrajza (vö.: Sturm Albert, szerk.: [Új országgyűlési almanach 1887-1892](#), Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól, Budapest, 1888, 206. o.) is ezt az 1876-os évet jelöli meg a rektorsága kezdetének, ugyanúgy, mint a levéltárban megtalált igazolás a viselt hivatalairól (vö.: F. 151, op. 11, od. zb. 1913., lap. 14.). Így a Bottlik József és Pirigy István által az idézett műveikben leírt 1875-ös dátum pontatlan, mint a *Vasárnapi Újság* már említett 1892/18. számában is. Pirigy István és Bottlik József által hozott életrajzi adatok egybeesnek ennek az újságnak az adataival, míbül arra következtethetünk, hogy ezt használták forrásként, miután munkájuknál a levéltári anyag nem állt rendelkezésükre.

²³ Ezek Bottlik és Pirigy munkáiban egyformán szerepelnek, s a sajtóban is megjegyzik a püspöki kinevezése kapcsán.

²⁴ Firczak Gyula, mint papneveldei igazgató. In.: Kelet hetilap, 1891. július 8. 4. évf. 28. szám, 2. o.

²⁵ Boksay, J. – Malinics, J. Egyházi közénekek a magyarajkú hívek használatára — Az 1906-os kiadvány reprint kiadását az Intermix Kiadó 2000-ben közzétette. Levéltári anyaga: F. 151, op. 2, od. zb. 23.

²⁶ F. 151, op 2, od. zb. 946 F. 151, op 3, od. zb. 27 F. 151, op 2, od. zb. 23 F. 151, op 3, od. zb. 1560 F. 151, op 3, od. zb. 1175 F. 151, op 3, od. zb. 1183 Összesen 458 oldalnyi iratanyagot tartalmaznak a jelzett mappák.

mai mércével tekintve is a tudásalapú és művelt társadalmat tekinti a leginkább megfelelőnek az emberi méltóság megélésében.

1879-ben becsületvölgyi apáttá, 1886-ban nagypréposttá²⁷ nevezik ki. Nagypréposti feladatkörében a püspöki kinevezéséig marad meg. Ezt a feladatát megtartotta országgyűlési képviselőse idején is, míg az összes többi tisztségéről lemondott.

1887–1891 között országgyűlési képviselőként tevékenykedik a szabadelvű párt színeiben. Politikai pályájának volt egy előző epizódyszerű története, amikor kortesként szerepel egyik képviselőjelölt mellett, de nem járnak nagy sikerrel.²⁸ A képviselőházi feladatkörével párhuzamosan nagypréposti feladatait is ellátja. Politikai tevékenysége az Északkeleti-Felvidék oktatási, nevelési, szociális, gazdasági gondjainak a megoldására irányul. A képviselőházban az oktatási bizottság elnöke a püspöki kinevezéséig, amikor a főrendiház tagja lesz.

Mint szabadelvű képviselő a kormányzó párt tagjaként van jelen az országgyűlésben, de a Bereg vármegyei nyomorúság és a nemzetiségi kérdés enyhítésére az ellenzéki Katolikus Néppárt képviselőivel is keresi az együttműködés lehetőségét. Az 1896-ban megalakuló Katolikus Néppárt a szociális és nemzetiségi területeken olyan célokat tűzött ki, amelyek szorosan kapcsolódtak a püspök céljaihoz. Az államapparátus nyomoztat utána a megbízhatósága miatt,²⁹ s még állami kiténtetését is (Lipót-rend) elhalasztják. Ennek ellenére nem a pártpolitikai elvek mentén, hanem a nehézségek enyhítése érdekében kötelezi el magát. A képviselőválasztásokon az egyes választókerületekben nem pártpolitikát vesz alapul, hanem azt támogatja, aki a hatékonyabb megoldást igyekszik képviselni.

Mint nagyprépost adja hírül Pásztélyi Kovács János püspök halálhírét 1891. április 6-án.³⁰ A nagypréposti feladatokat ezen év október 21-ig látja el, amikor átadja a konzisztórium vezetését, a pecséket és a nagypréposti jelvényeket.³¹ Az előző püspök halála után az egyházmegye irányítását Gebé Viktor veszi át az új püspök beiktatásáig mint „káptalani helyettes”.³² Gebé Viktor ebben a minőségében kapja Gr. Csáky Albin miniszter 29504. számú levelét, melyben bejelentik Firczák Gyula püspökké történt kinevezését.³³ Az eseményt a korabeli sajtó kitörő örömmel fogadja. Azt lehet érezni, hogy a munkácsi püspök kinevezése nem egy esemény a sok közül, hanem nagy horderejűnek tekinthető. Annál is inkább, mert a kinevezett személy már eddigi életével is bizonyította elkötelezettségét. A múltbeli munkája érdemesíti arra, hogy a bizalmat megkapja. „A szorosan vett egyházi hivatást a honpolgári kötelességgel együtt tudja teljesíteni... Firczák Gyula a legújabb kor az a püspöke, akinek felfogásában az egyház nem merev alkotmány, hanem élő szervezet, amely az élettel állandó kapcsolatban van. A polgárosult világban a vallások hódítása letűnt. Más földrészeken jár a hódítás zászlaja...”³⁴

Firczák Gyula tényleges püspöki tevékenysége 1892. május 1-jén az intronizációval³⁵ kezdődik. A püspöki kinevezése a király részéről azonban közel egy évvel korábban történik. I. Ferenc József király 1891. május 26-án nevezte ki³⁶, XII. Leó pápa 1891. december 17-én

²⁷ **nagyprépost** (lat. *praepositus maior*): a káptalan vezetője, fő méltósága a magyar egyház hagyományában; másutt dékán, prépost vagy archipresbiter a neve. A régi egyházjog szerint a kórusban az első hely, a tanácskozásban az első szó illette meg. Örökösödött a káptalan jogai fölött, védelmezte birtokait, perekben képviselte. Hivatala helybenlakásra kötelezte. Cédulákkal v. harangszóval hívta össze tanácskozásra a káptalant. Teendőivel, felelősségével, méltóságával arányban állt a jövedelme (Esztergomban pl. a jövedelmek 1/5-ét kapta). Ha a nagyprépostot a királyi udvar alkalmazta, a káptalan helyettes választott (CIC 1917:391-400.k.). A CIC 1993:507.k. is elírja, hogy „a kanonokok között legyen valaki, aki a káptalan élén áll”. Hatáskörét és kötelességeit a káptalani statútumok határozzák meg. (*Magyar Katolikus Lexikon* > N > **nagyprépost**, 2010. április 29.)

²⁸ Sztripszky Mihály görög katolikus pap kortese 1865-ben. — vö.: Botlik, J., opcit., 114.

²⁹ Vö.: Botlik, J., opcit., 118kk.

³⁰ F. 151, op. 25, od. zb. 1562, lap. 8.

³¹ F. 151, op. 11, od. zb. 1848, lap. 11.

³² F. 151, op. 11, od. zb. 1848, lap. 16.

³³ F. 151, op. 25, od. zb. 1571. A munkácsi új püspök. In: Bereg, társadalmi és megyei érdekű hetilap, Beregszász, 1891., XVII. évf., 28. sz. — Firczák kinevezésénél teljes terjedelemben átveszi a Budapesti Hírlap cikkét.

³⁴ Az új munkácsi püspök. In.: Ung, XXX. évf., 18. szám, 1892. május 1., 1. o.

³⁵ A püspöki hivatalba való beiktatás ünnepélyes aktsusa.

³⁶ „Az örvendetes királyi legfelsőbb kézirat így hangzik: Vallás és közoktatásügyi magyar miniszterem kezdeményezésére Firczák Gyula munkácsi gör. szert. kat. székeskáptalani nagyprépostot becsületvölgyi címzetes apátot és szentszéki ülnököt, munkácsi gör. szert. kat. püspökké kinevezem. Kelt Bécsben, 1891. május hó 26-án. Csáky Albin s.k. Ferencz József sk” — In: Kelet hetilap, 1891., 4. évf., 28. szám, 2. o.

prekanonizálta³⁷ és Vályi János eperjesi püspök 1892. április 10-én, virágvasárnap az eperjesi székesegyházban püspökké szentelte Pável Mihály nagyváradi és Meszlényi Gyula szatmári püspök segédletével.³⁸ A püspöki kinevezésétől már püspöknek szólítják és a leveleket is így szignálja, de miután a püspök a joghatóságát az intronizációval és a hivatal átvételével (1892. május 1.³⁹) kapja meg, ezért ezt az időpontot kell püspöki tevékenysége kezdetének tekinteni.

A 1912. június 1-jén bekövetkezett haláláig terjedő bő húsz évet tekintjük konkrét püspöki tevékenységének. A beiktatásig egyébként ő is mindig hozzáírja az „l.k.” – legkegyesebben kinevezett jelzést, de saját magát is 1892-től tekinti tényleges püspöknek. Erre a máriapócsi templom emlékkönyvébe való bejegyzése utal, melyet 1902. május 1-jén tett: „Tíz éves püspökségem jubileumát e kegyhelyen végeztem el Isten dicsősége mellett...”⁴⁰

Érdeemes visszatérni a korabeli sajtó szinte kirobbanó örömére, eufórikus hangulatára Firczák Gyula püspöki kinevezése kapcsán. A *Kelet* az 1891. július 8-i számában közli először a hírt: „Nagy örömet hirdetünk. Az örömhír harsonája bezengi a Kárpátok minden zugát, hogy ünnepeljen, és hálát adjon az Istennek az ősrégi egyházmegye minden fia... igen, egy vezércsillag támad ő benne... dicsőítjük népszerű apostoli Királyunkat és áldjuk a közjavunkat szíven viselő bölcs kormányt, hogy Firczák Gyula ő méltóságát, a magyar görög-katolicizmus legelső jelesét adták nekünk főpásztorul. Ő az, akit mindnyájan vártunk, akibe egy szebb és jobb jövőendő iránti minden reményünket helyezzük...”⁴¹ Ez az öröm és a beteljesült várákozás érződik mind az egyházi, mind pedig a társadalmi élet szereplőitől. A *Kelet* c. görög katolikus hetilap ezenkívül még három számban⁴² is méltatja a kinevezett püspök személyiségét és addigi munkásságát. Több magas rangú személyiség levelét is leközlük, s az országos lapok híradásait is átveszik és leírják a lap következő számaiban.

Az *Ung*, a *Magyar Állam*, a *Budapesti Közlöny* is terjedelmes cikkekben méltatja a kinevezést, s azt a bizalmat fejezik ki, hogy Firczák Gyula személyében megfelelő pástora lett a görög katolikusoknak és az Északkeleti-Felvidék népének. Hogy mennyire nemcsak egyházeseemény, hanem a társadalom várákozása is megjelent a püspök kinevezésében, arra a *Kárpáti Közlöny* beiktatásra írt cikke a legnagyobb bizonyíték. Az újság azt ecseteli, hogy a munkácsi püspök személye a vármegye számára is fontos. S Firczák Gyulát a helyi társadalom saját emberének tekinti. A „mi emberünk” – írja a cikkíró arra utalva, hogy a kárpátaljai régió szülötte és a problémák jó ismerője.⁴³ A székfoglalásakor is óriási mennyiségű levelet, üdvözlést kap, melyben többnyire magánszemélyek, papok, esperesi kerületek, hivatalnokok írnak és a püspök személyesen megköszöni azokat.⁴⁴ Megemlítenő és jelképes ajándék a székfoglaláskor kapott díszpásztorbot, melyet az egyházmegye „Amerikában időző áldozarai”-tól kapott. Talán a kinti állapotok vezetőnküliségét akarták érzékeltetni. Biztosítja őket a lehetőség szerinti segítségről.⁴⁵ Az Észak-Amerikába vándorolt görög katolikusok, és az ottani görög katolikus püspökség felállításának az ügye kiemelkedő helyet foglal el a püspök életében.

³⁷ A prekanonizáció egy hosszú ideig gyakorlatban lévő szokás, mely szerint a király nevezi ki, a pápa pedig jóváhagyja a helyi püspököt, egyházi vezetőt. A fogalomnak hosszú hatástörténete és joggyakorlata létezik.

³⁸ Vö.: Vasárnapi Újság, 305. o.

³⁹ F. 151, op. 11, od. zb. 2182, lap. 4. – Vaszary Kolos, esztergomi érseknek jelzi, hogy átvette a hivatalát.

⁴⁰ in.: <http://www.atanaz.hu/mp/vendeg/firczak2/htm> (2010. február 27.)

⁴¹ Emeljük fel sziveinket! Adjunk hálát az Úrnak! Nagy örömet hirdetünk!, in.: Kelet hetilap, 1891. 4. évf. 28. szám, 1. o.

⁴² Uo.

⁴³ Firczák Gyula munkácsi püspök beiktatásához. In: Ungvári Közlöny 1892., XIV. évf., 18, 1–2. o.

⁴⁴ F. 151, op. 11, od. zb. 2181 – az egész mappa (103. írat) ezeket az üdvözléseket és válaszokat tartalmazza.

⁴⁵ F. 151, op. 11, od. zb. 2182, lap. 35; F. 151, op. 11, od. zb. 1846, lap. 2. – Káptalannal való levélváltása, melyben őt köszöntik, a püspök pedig kifejti, hogy érzi a szeretetüket és kéri az áldást a káptalanra, klérusra, néptanítókra és népünkre. F. 151, op. 11, od. zb. 1846, lap. 4. – A Vikáriusnak köszöni meg a kinevezést és kéri a nép felemeléséhez a segítséget.

A *Kelet* közlése szerint Firczák Gyula 1891. szeptember 8-án 12 órakor tette le Bécsben az esküt a király előtt.⁴⁶ A püspöki szolgálat teljességét lehetővé tevő különleges jurisdíciót pedig Rómából 1891. december 18-i hatállyal kapja meg.⁴⁷

A püspökké való kinevezését Gebé Viktor mint káptalani helyettes közli a papsággal 1891. július 15-én azzal a kitételrel, hogy a király „Firczák Gyula, munkácsi gör(ög). szert(artású). kath(olikus). székeskáptalani nagyprépost, becsületvölgyi címzetes apát és szentszéki ülnököt, a munkácsi gör(ög). szert(artású). kath(olikus). püspökké legkegyesebben kinevezni méltóztatott... egyházi ténykedéseknél és a püspöki jelleg – illetve névvel járó névemlítés iránti intézkedés később fog megtétni.”⁴⁸ 1892. április 27-én pedig ugyanő bejelenti az intronizáció tényét, időpontját és a hozzá kapcsolódó lényeges tudnivalókat: „Az isteni gondviselés nem késik megvigasztalni a megszorodottakat, kik reményüket beléje helyezik. Egyházmegyénk szomorúsága is örömmel fordult. Árvaságunk gyásznapjai elmúltak, s ma már, szívemben legmélyebb hálával Isten végtelen jósága iránt, azt hozhatom tudomásukra Önöknek, Nagyontisztelendő testvéreim az Úrban, hogy egyes főpásztorunk: méltóságos és főtisztelendő Firczák Gyula munkács-egyházmegyei püspök, Szent Péter és Pál apostolokról nevezett tapolcai apát úr⁴⁹, püspöki székét folyó évi május hó 1-én ünnepélyesen elfoglalja, s ezzel az egyházmegye kormányát átveszi... ”

Meghagyom végül, hogy már folyó évi május hó 1-ő napjától kezdődőleg, úgy a szent liturgiákban, mint minden más szent szolgálataikban, mindazon helyeken, hol a megyés püspökről szoktunk megemlékezni, Istenszerető Gyula püspök nevét említsék e kitételrel: „О Боголюбивомъ Епископѣ нашемъ Юліѣ” illetve „Боголюбиваго Епископа нашего Юлія” stb.”⁵⁰

Firczák Gyula tudatában van mind a megtiszteltetésnek, mind annak a feladat fontosságának, mely őt érte: „Kinevezésem, megerősítésem és székfoglalásom által... ezen nagy görög szertartású megyének, az ősi Munkács-egyházmegyének a kormányzása lett vállaimra téve. E megyét, e megyének híveit és papjait vezetni, igazgatni és kormányozni a lelkiekben, a hitéletet és az erkölcsiséget, a tudományt és igaz haladást előmozdítani, viszont távol tartani mindazt, mi a hitélet és erkölcsiségnek ártalmára lehetne, másodsorban a megye, a papság és mindennemű intézményeik anyagi érdekeit is szemmel tartani és pártolni, képezik feladatomat, mellyel az isteni gondviselés megbízott, és a mely feladat egyszersmind szigorú kötelmet is képez.”⁵¹

⁴⁶ Vö. *Kelet* hetilap, 1891., 4. évf. 37. szám, 3. o. (híradás)

⁴⁷ F. 151, op. 11, od. zb. 1914, lap. 58. – A speciális joghatóság elemeinek magyar fordítása a Beregszászi Levéltárban őrzött anyagban a következőképpen hangzik: engedélyt kap (I.) missziók tartására, (II.) kiváltságos oltár kijelölésére és (V.) a caputium szentmise alatti viselésére. Továbbá (III.) az általa végzett halotti misékhez kötött, (IV.) az általa megáldott keresztek, érmék, rózsafüzérek és szentek szobraihoz engedélyezett, (VI.) az első egyházmegyei zsinat által engedélyezett, (VII.) az általa a székesegyházban és az egyházmegye főbb helyein végzett szentmiséken engedélyezett teljes, (VIII.) s a székesegyházban tartandó általános áldozás alkalmából adandó teljes, (IX.) s az általa végzendő egyházi látogatások alkalmával engedélyezett teljes indulgentiákra (bűnbocsánatra). Engedélyt nyert (X.) a betegeknek „in arti culo mortis” pápai áldás adására teljes búcsúval, (XI.) évente kétszer pápai áldás adására teljes búcsúval, (XII.), a naphoz, templomhoz és bizonyos oltárhoz kötött szentmisék áthelyezésére, (XIII.) 12 zsinati bíró „Iudices Synodalis” kiküldésére, (XIV.) 12 zsinati vizsgáló „Eximinitore loco Synodali” kiküldésére, (XV.) az alapított szentmisék számának csökkentését. A felsorolás mellett közlik a brevé egyes bekezdéseinek rövid, tartalomszerű magyar fordítását is.

⁴⁸ *1891(VI.)rendeletszám nélkül, 1891. július 15-én* – A püspöki körleveleket egységesen idézzük a következő módon: *1891* (évszám)(*VI*) – (a körlevél száma az adott éven belül) *rendeletszám nélkül* (a rendelet számát írjuk, amennyiben jelzik a körlevélben). Ez a szám nagy valószínűséggel egyezik a káptalani jegyzőkönyv soros határozatának jegyzetével), *1891. július 15-én* (a káptalan rendelkezésének valószínűsíthető dátuma. Nem minden esetben jelölik a körlevélben).

⁴⁹ A „tapolcai apát” címet a munkácsi püspökök 1777-től viselik. Ettől az évtől kezdve 1800-ig Bacsinzky András a tapolcai apát. 1800–1817 között betöltetlen. 1817–1831: Pócsi Elek, 1837–1864: Popovics Bazil, 1866–1874: Pankovics István, 1874–1891: Pásztyéyi Kovács János, 1891. május 25-től pedig Firczák Gyula birtokolja. Az apátság birtokai: (a.) Görömböly falu a hozzá tartozó erdőekkel-, szántóföldekkel- és rétekkel, b.) Tisza-Valk Borsod megyei község, (c.) Jenke-pusztá, (d.) Mindszent községbe pincék, korcsmák és egy bérpalota, (e.) a miskolci „kúriában” létező mészárszékek, a miskolci határban egy szőlő és egy apró szántóföld, (f.) Csabán egy malom, Nótáji-pusztá Sajó-Lád határában, (g.) Tapolca pusztá és a tapolcai fürdőcske. – Vö.: Görög Katolikus Szemle, 1903., 4. évf., 21. sz., 2–3. o.

⁵⁰ 1892(III.)/2003.

⁵¹ 1893. évi sorsszám és rendeletszám nélküli első nagybőjti, programalkotó körlevele.

A beiktatás után új fejezet következik az életében és munkásságában. A püspöki ténykedés előtti időszak összefoglalására a legalkalmasabb a *Vasárnapi Újság* 1892. május 1-jei cikke⁵², mely legtömörebben vázolja addigi életét, tevékenységét (megjegyzí, hogy édesanyja ebben az időszakban még él), s előre sejteti a kimagasló püspöki tevékenység gondolatát. A sajtó nem szűkölködik a méltató szavakban, amikor addigi tevékenységét dicséri. A *Kelet* című görög katolikus hetilapon kívül is, mely szinte „hivatalból is” dicséri a püspök személyét, a *Magyar Állam* (1891. július 7.), az *Ung* (1891. 23. sz.), *Budapesti Hírlap* (1891. július 9.)⁵³ is terjedelmes cikkel üdvözli a beiktatását és dicséri eddigi munkáját. Kiemelik a magyar nemzeti elkötelezettségét, az ungvári rutén papnevelő intézetben végzett nemzeties szellemiségét (a liturgikán és dogmatikán kívül minden tárgyat magyar nyelven oktatnak az ő kezdeményezésére), külön odafigyelt a zenei képzésre (az újság megjegyzí, hogy külön zenetanárt járatott a szeminárium zeneköre számára). Az egyik újság azt is kiemeli, hogy Felső-Magyarország egyik legjobb iskolája az ungvári görög katolikus árva lányiskola, mely szintén a püspök munkáját dicséri. Ma már mosolygunk a létrehozatala okán, miszerint „a művelt s képzett papok részére... gondoskodni kellett hasonló művelt jó házias s magyar gondolkozású anyákról”.⁵⁴ Zenei, oktatásügyi és jótékony célú kezdeményezéseit a megye azzal jutalmazta, hogy több bizottságnak is tagja volt, illetve számos jótékonyági programnak a szervezője lett.

A püspökszentelése előtti ténykedésének jelentős, kiemelten fontos állomása az 1887–1891 között betöltött országgyűlési képviselősége. A nagybereznai terület szabadellvű képviselőjeként az oktatási bizottság elnöki feladatát vállalja magára. A kisedővásról, az oktatási tanács újjászervezéséről, tanítói nyugdíjalap rendezéséről kell itt említést tenni bizottsági munkája kapcsán.⁵⁵ Tudvalevőleg a kiegyezés utáni időszaknak egyik sarkalatos problémája volt az országban az oktatásügy, melyet ő a szellemi-lelki gyarapodás egyedüli feltételének tekintett. Nem véletlen tehát, hogy a parlamenti munkája idején is ezen területen igyekszik tevékenykedni.

A püspöki kinevezése után is jelentős munkálatokat végez. A püspökszentelésével és beiktatásával egy időben folytatja ajándékozó és gondoskodó munkáját. A székfoglalásakor 6000 korona összeget ad szét az egyházmegye intézményeinek, egyházközségeknek és egyéb jótékony célokra.⁵⁶ Olyan fontos intézmények megalapítása és fejlesztése kapcsolódik a nevéhez, mint a tanítóképző, a kántortanítók árva leányainak „Erzsébet” intézete⁵⁷, a Firczak Gyula jubileumi alapítvány létrehozatala a szegény gyerekek érdekében⁵⁸. Kiemelt jelentőségű az is, hogy állami segílyt eszközölt ki az özvegy papnők és az egyházi építkezések számára, a ruszin népet megismertette a szövetkezeti élettel. Csaknem 100 hitel- és fogyasztási szövetkezetet alapított. Legkiemelkedőbb a vidék gazdasági életével is összekapcsolható tevékenysége a Hegyvidéki akció beindítása és felügyelete körül folyt.⁵⁹

A naptáregyesítés és a cirill betűs szövegek latin betűkkel való átírása tekintetében tartózkodó, bár az állam részéről kétszer is komoly nyomás nehezedik rá a bevezetés

⁵² Firczak Gyula munkácsi görög szertartású katolikus püspök. In: Vasárnapi újság, 1892., XXXIX., 18, 1–2. o.

⁵³ Ezek a cikkek valószínűleg a Kelet c. hetilapban jelentek meg. A pontos forrást, évfolyamot és számot nem lehet kideríteni, mert a nevezett újság 1891-es bekötött változata minden további adat nélkül van bekötve a Beregszászi Levéltár anyagában.

⁵⁴ A munkácsi új püspök. In: Bereg, 1891. XVII. Évf. 18. szám, 2. o.

⁵⁵ Firczak Gyula munkácsi görög szertartású katolikus püspök. In: Vasárnapi Újság 1892, XXXIX., 18, 2. o.

⁵⁶ Vö.: Firczak Gyula székfoglalás. In: Ung, 1892. XXX. évf., 18. 3. o. Tétélesen hozza az adományozottak listáját. Vö.: Az új püspök első ténye. In.: Ungvári Közlöny, 1892., X. évf. 18. sz. – szintén tételes felsorolás.

⁵⁷ F. 151, op. 2, od. zb. 14. – A kántortanítói „Erzsébet” árvák lányintézetének szervezésének gyűjtésre vonatkozó adatok és befizetések igazolások 18 oldalal. F. 151, op. 3, od. zb. 1936. – Az amerikai görög katolikus lelkészek gratulálnak a püspök 50 éves jubileumához, és 800 koronát adnak ajándékba a leányárva-intézetnek a püspök iránti tiszteletből. Miután tudják, hogy szerénysége nem engedi meg az ajándék elfogadását, s az számít neki ajándékul, ha más is fontosnak tartja intézményeit. Ebből a felajánlásból alapítja meg a Firczak Gyula Jubileumi Jutalomalapítványt.

⁵⁸ Vö.: F. 151, op. 25, od. zb. 1562, lap. 78. F. 151, op. 3, od. zb. 1994. lap 4–6. Az irat tartalmazza az alapító levelet mint alapszabály-tervezetet. Szinte minden korabeli sajtóorgánium foglalkozik a témával. Kiemelten a Munkács c. társadalmi hetilap.

⁵⁹ Botlik, J., opcit., 135kk

tekintetében. A naptárkérdésben 1898-ban⁶⁰ és 1910-ben⁶¹ több alkalommal is meg kell nyilatkoznia. Erre vonatkozólag megjegyzendő, hogy a Munkácsi Egyházmegye Levéltárában több egyházközségnek a szavazása is megtalálható, melyek nagyszámban elutasítják az egyesítést, így a püspök is visszafogottabbá válik a kérdésben.

A naptáregyesítés, a magyar istentiszteletnek az ügye és az ehhez kapcsolódó ideológiák, a ruszinok ébredező nemzetiségi küzdelme, a Hajdúdorogi egyházmegye felállítása, a skizmamozgalom, az észak amerikai görög katolikus püspökség felállításának az ügye is jelentős fejezeteket képez a püspök életében. Minden egyes területen a józanság és a mértékletesség híve volt. Eppen ezért fordulhatott elő, hogy a környezetet és az állami szerepvállalást erőteljes magyarosításnak tekintő ukrán szakirodalom is Firczák Gyula munkásságáról elismeréssel beszél.

Meg kell említenünk a 1896-os millenniumi megemlékezéseket is, miszerint a kereskedelemügyi miniszter mint az ünnepségek főszervezője felkéri őt a történelmi főcsoport bizottsági tagságára. Ezt a feladatot szívélyesen elfogadja.⁶² Külön is figyelmet fordítottak az egyházmegye területén a millenniumi megemlékezésre, melyből a püspök a bizottsági tagságon kívül is kiveszi részét. Az ungvári várban ő celebrálja a Szent Liturgiát, a munkácsi ünnepségen pedig ő a szónok. Ezek az események hívják fel a figyelmet az egyházmegye területén élő ruszin hívek nyomorára és szenvedésére, elmaradottságára. Ezzel indul el a később nagyon sikeres Hegyvidéki akció, mely a ruszinok szellemi és gazdasági felzárkóztatását tűzte ki célul.

Ezek után nem véletlen, hogy mind a pápa, mind pedig a király kitüntetések egész sorával értékeli a munkáját.⁶³

A kitüntetései többnyire a levéltári anyagból rekonstruálhatóak, s azok súlya és elismertsége is felfedezhető. 1897-ben a püspököt a *Lipót-rend* középkeresztjével tüntették ki. A Lipót-rendet⁶⁴ minden olyan feddhetetlen előmenetelű személy megkaphatta, aki az állam és az uralkodóház javát előmozdította. A kitüntetés indoklásában olyan érveket sorol fel az azt közlő újság, amelyek püspökségének első öt évét különös termékenységgel jellemzi. Felsorolja, hogy székfoglalásakor 6000 forintot adott az egyházmegyei intézményeknek, átépítette a papárvafi intézetet a tűzvész után, a püspöki palota előtti és melletti teret rendezte, gondoskodott „a katedrális templom gyönyörű és igazán nemes ízléssel történő felszereléséről”, papárvalány-nevelőintézetet alapított, rendszeres „canonica visitációt” tart, elindított egy mozgalmat, melynek célja „megmenteni a szegény, elnyomordott, kiszípolozott rutén népet és egyúttal visszatartani a tömeges kivándorlástól”, a parókiák méltó és helyes adományozásával igyekszik előmozdítani, hogy a hitélet kárt ne szenvedjen.⁶⁵ Nagy valószínűséggel a millenniumi események is közrejátszhattak a kitüntetés odaadományozásában. Tudjuk, hogy a honfoglalás 1000. évének a megünneplésében az ungvári és a munkácsi ünnepségekben tevékeny szerepet vállalt, az országos ünnepségekben is mint a történelmi főcsoport tagja tevékenykedett, s a 19. század második felében a ruthén nép megmentésére irányuló mozgalom ölt intézményes formát. A teljesség kedvéért azt is el kell mondanunk róla, hogy valószínűleg ez volt az a kitüntetés, amelynek átadását, Bottlik József véleménye szerint, a Bereg vármegyei 1896-os képviselőválasztást megelőző néppárti szervezkedéssel való együttműködés miatt elhalasztottak.⁶⁶

⁶⁰ 1898(VIII.)/4262, 1899(XII.)/7540

⁶¹ 1910(VI.)/3761 (ez a rendelkezése szálvul is megjelent), 1910(VII.)/4668

⁶² F. 151, op. 11, od. zb. 2621. – az egész mappa az ünnepségre való előkészület levelezését tartalmazza.

⁶³ Pirigyi I.: Magyarországi Görög Katolikusok története II., Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990, 67kk

⁶⁴ A Lipót-rendet 1808-ban I. Ferenc király alapította. A rendet „minden személy elnyerheti, polgári vagy katonai, aki olyan érdemeket szerzett, mely az állam és az uralkodóház javát előmozdítja, lehet az a tudomány terén, vagy közhasznú munkálatokkal, vagy vállalatokkal, de ezenkívül még azt is kívánják, hogy feddhetetlen magaviseletű legyen. A rend tagjainak száma nincs meghatározva.” (Vö.: <http://87.229.108.92/rendjel/adatok/lipot.htm>) Az 1897-es évben hárman kapják a Lipót-rend középkeresztje és 12-en ugyanezen rend lovagkeresztje kitüntetését. (vö.: <http://akm.jjskft.hu/rendjel/adatok/lipot.htm>, 2010. március 7.)

⁶⁵ Vö.: Kelet, 1897., 10. évf., 18. sz., 1. o.

⁶⁶ Bottlik, J., opcit., 119. o.

A püspöki beiktatásának 10. évfordulójával egy időben gratulált a papság és a tisztelői a pápai trónállónak⁶⁷, római gróffá és házi főpappá történő kinevezéséhez, melyet XIII. Leótól 1902. május 20-án kapott. A pápa ezt pápaságának 25. évfordulója alkalmából „halaszgyűrűje alatt kelt brevéjével” (így adja tudtul a Káptalan nyilatkozata) adományozta a munkácsi főpappnak.⁶⁸

1903. február 15-én a király a püspököt érdemeire való tekintettel *valóságos belső titkos tanácsossá* nevezte ki.⁶⁹ Ez a cím ugyan a püspök életének és tevékenységének idején már jobbra csak szimbolikus jelentőségű, mégis fontos, mert a *Görög Katolikus Szemle* a társadalomhoz hasonlóan a hazaszeretet kifejeződésének tekinti: „Annak a hazaszeretnek, a mely ott van minden intézeted, minden iskolád levegőjében s a melynek törekvése Isten dicsőségén kívül csak egy: nagynak, boldognak látni édes hazánkat”⁷⁰ – írja az újság. A kinevezési irat a püspökségre 1903. március 13-án érkezik meg. A kitüntetés értékét jelzi, hogy annak hírüladása után közel 150 személy, közösség ír személyes hangvételű levelet vagy táviratban gratulál, amelynek nagy részére a püspök személyesen válaszol.⁷¹ Ung vármegye gratulációja a többtől is szembetűnőbb, s mint saját szülöttét köszönti ebből az alkalomból a püspököt. Mint a vármegye volt országgyűlési képviselője a magyar képviselőházban a magyar hazának, nemzetünknek, vármegyénknek érdekeit mindenkoron és minden körülmények között képviselte... Ung vármegyének és a város törvényhatóságának évtizedek óta „munkás tagja”, „egyházi, politikai, önkormányzati, kulturális, társadalmi és közjótékonyasági téren kifejtett hazafias működése által” tette magát érdemessé a kitüntetésre. A „főpásztori működését az egyházi élet fejlesztése, templomok iskolák építése, közművelődési egyesületek létesítése örökíti meg.” Kifejezi azt is, hogy az egyházmegye 125 éves fennállása alatt, a három előtte élt püspöke alatt a munkácsi egyházmegye főpásztorai mindig hűségesekek voltak az egyházhoz, a királyhoz és a hazájukhoz. Utal arra is, hogy a király és a kormányok mindig megbízhattak kölcsönösen egymásban.⁷²

Firczak Gyula munkácsi püspököt a Magyar Királyi Tudományegyetemen a szepőlötelen fogantatás dogmájának 50. évfordulóján (1905) *díszdoktorrá* avatják.⁷³ A kitüntetés hírüladása idején Rómában tartózkodik. Ennek a római látogatásnak a legfontosabb célja az amerikai görög katolikusok ügye volt, mely ebben az időszakban már elég rossz helyzetben volt.⁷⁴ A díszdoktori kinevezés hírüladását magában foglaló táviratot a Kar a püspök tartózkodási helyére, a Capitol Hotelbe küldi.⁷⁵

⁶⁷ **Pápai trónálló** (ol. *assistenti al soglio*): – kiváltságos laikus személyiségek pápai kitüntetése. A pápa a Trónállók Kollégiumán kívül megiszteltetésük jeleként laikusokat is trónja mellé hívott. A 15. sz. előtt ilyen kiváltsága volt Róma prefektusának, szenátorának és zászlóvivőjének, valamint a királyi követeknek... Az asszisztáló herceg a diakonus bíboros mellett végezte szolgálatát, pápai szentmisében a kézmosásnál ő segédkezett. Ma a pápai trónálló az államfők hivatalos látogatásakor szolgál a pápának. (http://lexikon.katolikus.hu/P/pápai_trónálló.html, 2010. március 7.)

⁶⁸ F. 151, op. 2, od. zb. 411, lap. 67. Ez a mappa 70 üdvözlöt tartalmaz, melynek 67. irata a Káptalan bejelentésének piszkozata. Az üdvözlő iratanyag a püspöki beiktatásra érkezett gratulációkat tartalmazza, de néhány helyen a kitüntetésre vonatkozó köszöntés is elhangzik.

⁶⁹ **Titkos tanácsos**, 16–17. sz. – a király bizalmas embere, a titkos tanács tagja. A 16. sz: 4–6 fő, a 17. sz: azonban egyre többen, I. Lipót halálakor (1705) már 150-en voltak. Ennyien már nem vehettek tényleg részt az üléseken, ezért a titkos tanácsosi, ill. a II. Ferdinándtól (ur. 1619–37) egyre gyakrabban használt *valóságos titkos tanácsosi* rang, amellyel az *excellenciás* megszólítás járt, puszta címmé vált. Az első magyar titkos tanácsos 1646-ban Pálffy Pál gróf. (<http://lexikon.katolikus.hu/T/titkos%20tan%C3%A1csos.html>, 2010. március 7.)

⁷⁰ Görög Katolikus Szemle, 1903., 4. évf., 7. sz. 1. o.

⁷¹ F. 151, op. 2, od. zb. 1006. – Ebben az ügyiratban található az eredeti kinevezési okmány is.

⁷² F. 151, op. 2, od. zb. 982.

⁷³ Magyar országgyűlési almanach, A Magyar Tudósító Almanachja az 1906–1911. évi országgyűlésről, http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alman/1906_11/21.htm (2009. május 19.)

⁷⁴ Az „amerikai akció”-nak nevezhető problémákkal számos levéltári anyag foglalkozik. Legjelentősebbek: F. 151, op. 2, od. zb. 1336. F. 151, op. 2, od. zb. 1337. F. 151, op. 3, od. zb. 1556. F. 151, op. 3, od. zb. 1936. F. 151, op. 2, od. zb. 923.

⁷⁵ F. 151, op. 2, od. zb. 1336. F. 151, op. 2 od. zb. 1712.

Az első osztályú vaskoronarenddel⁷⁶ való kinevezését a vallás és közoktatásiügyi miniszter 1911. szeptember 29-én közli, melynek híre folyó hó 25-én érkezik Bécsből. A kitüntetést aranymiséjére kapja érdemei elismeréséül.⁷⁷ 1911. október 3-án vette át Budapesten.⁷⁸

Halálhírének közzétételekor egész sor címet, kitüntetést kell közölni: az Lipót-rend középkeresztése, pápai trónálló, Ő szentsége házi főpapja, római gróf, valóságos belső titkos tanácsos, az I. oszt. vaskoronarend lovagja, Szent Péter és Szent Pál apostolokról nevezett tapolcai apát, aranymisés áldozópap.⁷⁹ Kitüntetései nagy része a levéltári anyagból és a sajtóból rekonstruálható a leginkább.

Lelkipásztori szempontból jelentős volt a vizsgált időszakban a ma is elterjedt Pádai Szent Antal és Lourdesi Szűz Mária tiszteletének a bevezetése.⁸⁰

A püspök halálhírét a papság számára és egyben életének összefoglalását, méltatását Papp Antal mint utódlási joggal kinevezett püspök⁸¹ jelenti be körlevélben 1912. június 8-i keltezéssel. Fontos összegzés is ez Firczak Gyula életéről, tevékenységéről egy kortárs szemével. Az egyik leghitelesebb tanúként, a legközelebb álló ember szólalt meg benne: „... Folyó hó 1-én táviratok, majd rövid idő múlva a hírlapok is hirdették mindenfelé, hogy Dr. Firczak Gyula munkácsi püspök... Ő Nagyméltósága hajnal 2 órakor Isten szent akaratában való példás megnyugvással majdnem két éven át viselt betegség következtében, a haldokló szentségeinek többszöri buzgó fölvétele után, a pápa Ő Szentsége apostoli áldásával megerősítve, életének 76. és püspökségének 21. évében elhunyt... Önök – Krisztusban kedvelt fiaim! – velem együtt mindnyájan jól ismerték a megboldogult főpap fennkölt, nagyműveltségű lelkét, erényekkel ékesített nemes szívét, igazságszeretetét, jóságát, előkelő, vonzó modorát és tapintatosságát, amelyek segítségével a legnehezebb kérdéseket mindenkor sikerrel oldotta meg; jól tudjuk, hogy apostoli hivatásával járó kötelességeinek teljesítése közben sokszor milyen súlyos akadályokkal, mily sajnálatos félreértésekkel kellett megküzdenie, de a föl-fölmerülő nehézségek el nem csüggedteték, munkakedvét el nem vették, ellenfeleinek szívesen megbocsátott és a félreértések, támadások ellenére is rendíthetetlen kitartással, kötelességszerűen tovább haladt azon az úton, amelyet a gondjaira bízott halhatatlan lelkek örök boldogságának biztosítása követelt tőle... Általánosan ismeretes az a sokoldalú tevékenység, amelyet Őxellentíája 21 éves (a kinevezéstől tekintik püspöknek) egyházfjedelmi működése alatt egyházmegyénk hitéletének, tanügyének, hitközségeink, híveink szellemi és anyagi helyzetének fölvirágoztatása körül kifejtett. ... nemcsak egyházi, hanem, állami és társadalmi téren is sokat tett, hogy mindenkinek osztatlan nagyrabecülését... kiérdemelte. Hazafias tevékenységének művei között első helyen a hegyvidéki társadalmi akciót kell említenem... amely teljesíti azokat a feladatokat amelyeket a nagynevű főpásztor jelölt meg.”⁸²

⁷⁶ **Vaskoronarend** – osztrák császári érdemrend, melyet I. Ferenc osztrák császár 1816 febr. 12-én három osztályban alapított. Az I. osztály tulajdonosai v. b. t. tanácsosi rangban állnak, a II. osztályéi régebben a bárói rangot, a III. osztályéi a nemességet nyerték; 1884. július 18. óta ez fel van függesztve. 1860. jan. 12-től a rendet katonai érdemekért hadi ékítménnyel díszítve is adományozták. A rendnek külön öltözete van, melyet azonban már évek óta nem használnak. Jelvénye színes drágakövekkel ékített arany «vaskorona», rajta a koronás kétféjű birodalmi sas, jogar, kard és országalmával, mellén aranszegélyű sötétkék pajzs, rajta arany F(ranz) betű Szalagja aransyárga, sötétkék szélesikkal. Csillagja, melyet az I. osztály visel, ezüst, gyémántozott, rajta kerek pajzson a vaskorona, körülötte sötétkék karikagyűrűben «Avita et aucta» aranyfelirat. Az I. osztály ünnepélyes alkalommal a rendjelvényt nyakláncan viseli, mely aranyból van, 12 arany tölgykoszorú és ugyanannyi F(ranciscus) P(rimus) monogramból áll, melyeket a vaskorona köt össze. A hadi ékítmény babérkoszorúból áll. (vö.: <http://www.kislexikon.hu/vaskoronarend.html>, 2010. április 14.)

⁷⁷ Köszöntő levelek és táviratok aranymiséje alkalmából: F. 151, op. 2, od. zb. 1187, 1188, 1189, 1190. Összesen 461 oldalnyi levelezés van az aranymisével kapcsolatosan a levéltári anyagban.

⁷⁸ F. 151, op. 3, od. zb. 1992, lap. 1–6.

⁷⁹ 1912(IV.)/rendeletszám nélkül 1912. június 08-án, Papp Antal püspök aláírásával.

⁸⁰ Pirigyí, Bottlik és Pekár is megjegyzi ezeknek a hagyományoknak a bevezetését. F. 151, op. 2, od. zb. 1036.

⁸¹ Papp Antalt 1912. április 3-án nevezi ki Ferenc József püspökké. Firczak Gyula „agg kora és betegeskedése” miatt volt erre szükség. Mielőtt felszentelték volna, meghalt Firczak Gyula. Papp Antal a püspökszentelés után veszi át az egyházmegye irányítását. Az újságcikk méltatja eddigi munkáját és elkötelezettségét. Életrajzi adatokat, iskolai végzettségre vonatkozó adatokat közöl stb. – Vö.: Papp Antal püspök felszentelése, in.: Ungvári Közlöny, 1912., 34. évf., 31. szám, 3. o.

⁸² 1912(IV.)/rendeletszám nélkül 1912. június 08-án, Papp Antal püspök aláírásával.

A halálhírére számos távirat és levél érkezik az egyházmegyei hivatalba⁸³, melyek közül érdemes némelyik személyesebb hangvételűt idézni lelkülete és méltatása illusztrálására: az ung megyei főispán mint fennkölt lelkületű, bölcs gondolkodású, önzetlen, szép és jó írárt érdeklődő, nemes szívű emberre emlékezik; Berzeviczy Albert, volt válás- és közoktatásügyi miniszter kiváló hazafi, nagyra becsült személyes barátként fejezi ki szomorúságát; Darányi Ignác, egykori földművelésügyi miniszter egészen személyesen fejezi ki, hogy „különösen pedig a hazafias rutén nép felsegítésére irányzott fáradhatatlan munkájának közvetlen tanúja voltam”⁸⁴; Lukács László aktuális miniszterelnök az egész magyar közéletre nézve súlyos veszteségnek tekinti a halálát; Tanfi Iván máramarosszigeti iskolaigazgató eszméit és irányelveit tartja megtartandónak.

Életét, munkásságát és kapcsolatát a papjaival jól jelképezi a *Görög Katolikus Szemle* köszöntése az aranyisége alkalmából, melyet másfél évvel halála előtt ünnepelt. „Ennek a papságnak ragaszkodása főpásztorához, lelkesedése magasztos intenciói megvalósításához valóban olyan, mint a keletiek rajongása az ő eszményeik iránt.”⁸⁵

A közelmúltban, az ukrán sajtóban megjelent, róla szóló cikkekben is mindannyian ugyanazokat a területeket, munkásságának ugyanazon részterületeit emelik ki. Az énekkultúra, az oktatás, az intézményszervezés, a lelkiség, az alkoholizmus elleni, a szociális munka és a hegyvidéki (ruszin) emberek gyarapodásért végzett tevékenysége a leginkább kidomborított témák. S bár nem felejtik el a kiegyezés utáni magyarosítást kidomborítani, azért többnyire elismeréssel és tisztelettel beszélnek a püspök személyéről.⁸⁶ Olyan egyházkormányzati magatartással élt és dolgozott, amelyek a legmélyebb tiszteletet fejtik ki a róla írókból. Az elismerés ellensúlyozza az előforduló ellenszenvet is. Ha meg is fogalmaznak is véleményt a magyarosítással kapcsolatban, a fentebb említett módon azt az államnak tulajdonítják és nem személyesen a püspöknek. Nagy valószínűséggel ennek az az oka, hogy olyan egyetemes szellemiséget képviselt, amelyben a XIII. Leó és X. Pius által megjelentetett értékrend külső és belső téren egyaránt szerepelt. Az általa szervezett egyházmegyei zsinatok (1897 és 1903) is ennek a kifejeződését és szolgálatát valósították meg.

Működése a fentebb említett két pápának a tevékenységi időszakára esik. Beiktatásakor XIII. Leó pápa (1878–1903) már 14 éve hivatalban van, s a következő pápa X. (Szent) Pius (1903–1914) pontifikátusa idején hal meg. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy személyiségébe és egyházkormányzatába mindkét pápának a szellemiségét beépítette. Körleveleiből inkább az előző (XIII. Leó pápa) szellemisége tükröződik, az tűnik a püspökhöz közelebbinek. De számos kérdés (mint például az egyházi zene, liturgia, egyházfegyelem stb.) tekintetében az utóbbi (X. Szent Pius) irányvonalait is magáévá teszi. Így az egyetemes egyház irányvonalait a részegyház tekintetében, annak sajátos helyzetében és kihívásai között igyekszik maradéktalanul megjeleníteni. Firczak Gyula Kelet-Felvidéken

⁸³ F. 151, op. 4, od. zb. 63, lap. 1-45. F. 151, op. 4, od. zb. 29. Gyásztáviratok és -levelek küldői között van Berzeviczy Albert, volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, Darányi Ignác, egykori földművelésügyi miniszter, Lukács László aktuális miniszterelnök, Tanfi Iván máramarosszigeti iskolaigazgató mellett Péter Ferdinánd Szalvátor főherceg, Vaszarzy Kolos hercegprímás, a hegyvidéki kirendeltség vezetője, Patay főispán, Schönborn-Bucheim gróf, I. Ferencz József osztrák császár és magyar király kabinetének irodája, Del Val pápai államtitkár, az apostoli nunciatura, gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter, Kazay Samu honvédelmi miniszter, Serényi Béla földművelésügyi miniszter, gróf Szapáry főudvarmester, Samassa József bíboros, Kazinczy, Rakovszky Gyula mérnök, Szmrkovszky Tamás postátávközlési felügyelő, dr. Zubrinszky Aladár Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi kari dékán, Ung megyei Királyi Építészeti Hivatal, Kereskedelemügyi minisztérium, Adria Biztosító Társaság, Wallis Gyuláné szül. gróf Somogyi Ilona, Röczkel János fényképsz. Biláz Sándor tábori esperes.

⁸⁴ Darányi Ignác 1895–1910 között – három évet leszámítva (1903. november 3-tól és 1906. április 8-ig) – földművelésügyi miniszter. Minisztersége alatt indul el és szerveződik a hegyvidéki (ruthén) akció, melyet a püspök állhatatos munkája által indít el a Magyar Kormány.

⁸⁵ Főpásztorunk 50 éves papi jubileumához. In: *Görög Kath. Szemle*, 1910., 14. évf., 45. szám, 315. o.

⁸⁶ В. Пронин, История Православной церкви на Закарпатье, Свято-Николаївський Мукачевський монастир, 2005, 444-446. ст. Г. В. Павленко, Діячі історії, науки і культури Закарпаття, Патент, Ужгород, 1997, 94. ст. С. Федака, Єпископ Юлій Фіркак – пастир і оборонець наших країн, in.: Ужгород, 2002/23 (174), 11. ст. І. Бачинський, Єпископ Юлій Фіркак, in.: Благосвітник, Ужгород, 2008/5 (191), 9. ст. І. Бачинський, Єпископ Юлій Фіркак, in.: Благосвітник, Ужгород, 2008/6 (192), 18. ст. А. В. Пекар, Нариси історії церкви Закарпаття, Місіонер, Рим – Львів, 1997, 192. о. ezen kívül még több helyen is megemlíti.

végzett munkásságának, kiépített és megerősített intézményi rendszerének, felépített diplomáinak, iskoláinak a jelenléte igazolja munkásságának a helyes irányát. Ez emeli az egyházmegye egyik legjelentősebb főpásztorává, a Munkácsi és a Hajdúdorogi Egyházmegye⁸⁷ jelentős személyiségévé.

Firczak Gyula egyházértelmezése és a papság feladatkörének meghatározása első nagyböjti körlevelében. Programbeszédének gondolatvilága

Firczak Gyula munkácsi püspök gondosan odafigyelt papjainak egységes gondolkodásra való nevelésére. Püspökségének első éveiben értekezésszerű körleveleket ír papjai számára, melyeknek elsősorban teológiai vonatkozásuk jelentős. Ezekből a körlevelekből hiányoznak az utasítások, inkább elméleti tanítások szerepelnek bennük. Szándéka a papi tevékenység elméleti-teológiai megalapozása.

Első nagyböjti körlevelével⁸⁸ az egyházzól alkot képet. Elsősorban XIII. Leó pápa szellemiségét idézi, aki az adott időszak világegyházi vezetője. A világtörténelmi körülmények is megváltoznak ebben az időben, s az egyház és az állam viszonyának az alakulása is. Az egyház már nem az államapparátus részének tekinti önmagát, hanem sajátos feladattal, küldetését igyekszik megvalósítani, melyben azonban kapcsolatba kerül az állammal. Az egyház társadalmi szerepvállalása arra irányul, hogy az ember boldogulását segítse egy-egy kor viszonyai között. Az egyház a 19. század második felében egyre inkább arra törekszik, hogy segítse az emberek társadalmi nehézségeinek az enyhítését. A társadalomban is átrendeződés valósul meg, miszerint az egyház egyes vezetői a 19. század második felében megértik, hogy az egyre erősödő polgárság jogot „követel” magának az állam irányításában. Az egyház számos vezető személyiségének szemléletében a kapcsolat a katolikus szellemiségű politikusokon keresztül, társadalmi-politikai szerepvállalása által tűnt megvalósíthatónak. Megértik az egyházvezetők, hogy a katolikus szellemiségű politikusokon keresztül lehet befolyást szerezni a keresztény eszmék terjesztésére.⁸⁹

Az egyre kevesebb állami szerepvállalás viszont a papság számára az egyház belső struktúrájának az erősítését segíti és a kihívások megfogalmazásának az új szempontjait.

A munkácsi egyházmegye püspöke és a görög katolikus egyház számára leginkább a nyelvi sajátosságokból eredő nehézségek, a ruszinok gondja, az oktatás nehézségei, a szociális nyomor, az egyházi infrastruktúra megteremtése, illetve egy igényes vallási és társadalmi szemlélet kialakítása jelentette a legnagyobb kihívásokat.

Az első nagyböjti körlevele ezért lényegében programbeszédnek tekinthető, melyben a célok megfogalmazása mellett a papjai számára azt az egyházi struktúrát és elvárható lelkületet vázolja fel, amelyben és amellyel a feladatokat végre szeretné hajtani. Maga a körlevél ezért elsősorban egyházi-teológiai szempontból jelentős, számunkra pedig a püspök gondolatvilágának a megismerése miatt fontos.

Firczak Gyula az egyház működésének három területét domborítja ki: (1) „Az egyháznak ... az emberi nem tanítójának, nevelőjének kell lennie... (2) Az egyháznak másodszor feladata, hogy az embert Istennel kiengesztelje, hogy az Isten és az ember között a jó viszonyt fenntartsa és ápolja.”⁹⁰ (3) „Az egyháznak harmadszor, hogy célját, feladatát megoldhassa, az embereket — ha már egyszer elfogadták tanait és Istennel ki lettek engesztelve — az üdv útján tovább kell vezetni.”⁹¹

⁸⁷ 1912-ben állítják fel a Hajdúdorogi Egyházmegyét a magyar görög katolikusok számára. Az egyik legnagyobb területét az új egyházmegyéhez a munkácsi püspökség területéből hasítják ki. Első püspöke ugyan Papp Antal volt, az egyházmegye felállításánál visszafogottan ugyan, de nagyon bölcsen tevékenykedett Firczak Gyula.

⁸⁸ 1893. február 13-án jelent meg sorszám és rendelatszám nélkül. Az idézett körlevél Bendász István néhai görög katolikus pap hagyatékában található. Továbbiakban: nagyböjti körlevél.

⁸⁹ Vö.: Lafont, G.: A katolikus egyház teológiatörténete. Atlantisz, Budapest, 1998, 377–385. o.

⁹⁰ Nagyböjti körlevél., 4. o.

⁹¹ opcit., 5. o.

Az egyházképet egyre bővülő körös rendszerben határozza meg, melynek középpontjában a püspök (mint Krisztus megjelenítője) és a káptalan van, az esperesek, a papok a hivatalukat mintegy koncentrikus kör mentén helyezkedve látják el. A püspök ebben a rendszerben mint összefogó kapocs és atya jelenik meg.

A püspök legközelebbi munkatársi körének a tanácsadó testületként és a különböző hivatalok vezetőiként megjelenő káptalant tekinti. „Ti képezitek az egyházmegye ékességét, a ti tisztelendő testületek van hivatva arra, hogy az egyházmegye papsága elé úgy erkölcsi, mint minden egyéb tekintetben méltó példaképtül és követendő például szolgáljon... a ti nyomotokon jár az egész egyházmegye... de még, egy más tekintetben is példával kell szolgálnotok az egész egyházmegyének s ez az erkölcsi tekintet főleg pedig a testületi egyetértés, megegyezés, kölcsönös tisztelet és kölcsönös egymásiránti szeretet... az én közvetlen és legmegbízhatóbb tanácsadóim, kiktől minden kérdésben a hamisíthatatlan tisztaságot kell elvárnom.”⁹²

Az espereseket és alespereseket mint fontos munkatársakat egy adott területen a paptársak iránti kölcsönös tisztelet, tettekézség és megfelelő szigor kell, hogy jellemezze. Jellemző volt az egyházmegye irányításában, hogy a helyi jellegű ügyek megoldásába bevonták az espereseket.

A papsággal rendkívül személyes hangon beszél. Fontos szerepet tulajdonít a lelkipásztori munkában az püspök atyai hatalmának a „Szemmel láthatólag ti fáradalmait az Úr szőlőjében élteteket úgy szólva egészen egyszerű híveket tanítsátok, nekik szolgáljatok, és őket bölcsőtől ... a sírhalomig. ... felhívni a figyelmeteket: prédikálás, a másik az iskola, és tanítása... napjainkban és a hitetlenség, a hívő nem behatolt... és arra tör, hogy kivetkőztesse, romlatlan – és hitében megingassa... a szószekre és hirdessétek Krisztusban kedvelt Fiaim járuljatok magatok is hozzá, tanítsák a hit igazságokat, hogy szívébe csepegtessék... ha közül, az egyháznak és a fiai, s az emberi társadalomnak Az iskolát gyakran nevezi a különös gonddal viseltetik annak megfelelő színvonala, szellemisége iránt.

alsópapságnak, mely a legnagyobb részét képezi.⁹³ viselik a nap terheit és közvetlenül. Ti vagytok, kik arra áldoztátok, hogy az oktassátok, a lelkiekben az üdv útján vezessétek a Két dologra akarom atyailag az egyik a szólás, a a gyermekek nevelése ugyanis az anyagelviség alsóbb rétegeibe is már ezt eredeti egyszerűségéből erkölceit beszenyezze lépjetez minél gyakrabban Krisztust... Ti vagytok iskolánk igazgatói... s hogy jól és lelkiismeretesen az erkölcsi elveket a fiatalság kikerülnek az iskola padjai hazának hű, engedelmes hasznos tagjai legyenek.”⁹⁴ templom előcsarnokának és

A levél utolsó részében még a teológiai tanárokhoz és a papnövédekhez szól. Itt is fontos szempontként emeli ki a lelkiületet, az elkötelezettséget és a hazafias, erkölcsi nevelést. Legvégül pedig a szerzetesekhez szól és buzdítja őket a szemlélődő lelki életre.

Ezek függvényében láthatjuk, hogy Firczák Gyula püspöki gondolkodása az egyházi emberek igényességére, elkötelezettségére épül. Olyan püspöknek a programbeszédje ez, aki a társadalom problémáinak a megoldására törekszik. Lelki és szellemi téren vezetője és nevelője akar lenni a Munkácsi Egyházmegye népeinek és a munkatársaitól is ezt várja el.

⁹² opcit., 6. o.

⁹³ opcit., 6. o.

⁹⁴ opcit., 6. o.

2010. 03. 24.

Jubileumi emlékkiállítás Veres Péter festőművész alkotásaiból

A magyar nyelvjárásokra gyakorolt szláv hatások vizsgálata (Tudománytörténeti vázlat)

Rezümé Közismert tény, hogy az egymás mellett élő népek mind kultúrájukban, mind nyelvükben hatással vannak egymásra. E hatások természetesen kimutathatók a magyar-szláv együttélés során is. A magyar nyelvet ért szláv hatásokkal kapcsolatban több jelentős tudományos munka is született. Jelen tanulmányban megpróbáljuk röviden áttekinteni a magyar nyelvjárásokra gyakorolt szláv hatások vizsgálatának történetét, és a bemutatott munkák segítségével felvázolni az e téren folytatott kutatások főbb irányvonalait.

Резюме Загальновідомо, що між націями, які проживають поруч, утворюється культурний і мовний взаємозв'язок. Такий взаємозв'язок простежується і на прикладі угорського та слов'янських народів. Дослідженням угорсько-слов'янських міжмовних контактів займалося багато науковців. У статті розглянуті і підсумовані наукові праці з історії дослідження угорсько-слов'янських міжмовних контактів. З допомогою аналізованих робіт виділені основні напрямки дослідження угорсько-слов'янської міжмовної інтерференції.

Az egymás mellett élő népek mind kultúrájukban, mind nyelvükben hatással vannak egymásra. Bizonyos gyakoriságú érintkezés jön létre e népek tagjai között. Megismerik a másik nép szokásait, elsajátítanak tőlük különböző mesterségeket, megismerik az azokhoz tartozó eszközöket, melyek idővel meghonosodnak náluk is, s ezzel együtt meghonosodnak a nyelvükben azok megnevezései is (Lizanec 1970: 35). Erről tanúskodnak az egymás mellett élő népek szókincsét vizsgáló kutatások is. A fentebb említett kulturális és nyelvi hatások természetesen kimutathatók a magyar-szláv együttélés során is. A magyar nyelvet ért szláv hatásokkal kapcsolatban több jelentős tudományos munka is született, melyek közül több is vagy az anyaországi nyelvváltozatokra, vagy a teljes magyar nyelvterületre gyakorolt szláv hatások vizsgálatát tűzték ki célul.

A magyar szókincs szláv eredetű elemeire vonatkozó kutatásokat Kniezsa István szintetizálta. 1955-ben látott napvilágot *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* c. két kötetes munkája. A bevezetőben a szerző utal a munka második részében megvilágítandó kérdések körére, a kutatás során használt forrásokra. Ezenkívül részletes leírását adja a szótárban szereplő címszavak felépítésének.

Az első kötet három nagy fejezetből áll:

- Kétségtelenül szláv eredetű szavak. E fejezet szócikkei a következőképpen épülnek fel: címszó, mely általában a szó mai köznyelvi alakját tükrözi. Ezt követi az első adat megjelölése (ha van, akkor további változatok felsorolása). Minden változatnál külön szerepel első előfordulása és valamennyi feldolgozott forrás megjelölése. A szóra vonatkozó adatok felsorolása után esetleg egy-egy szótörténeti megjegyzés következik. A következő bekezdés a jelentéseket tartalmazza, melyeket a szerző a források alapján latinul és németül, illetve a tájszavaknál vagy elavult szavaknál magyarul is közöl. Ezt, szintén újbekezdésből, a szláv megfelelések követik: elől az az alak áll, melyből vélhetőleg a magyar szó származik, majd vö.-vel a további szláv nyelvi adatok jönnek délkelettől nyugat felé, körbe egészen keletre a nagyoroszra. A szláv szavakat a szerző latin betűkkel közli: azoknak a nyelveknek a szavait, melyek a latin írást használják, a hivatalos helyesírással, a cirillírásúakat pedig transliterált (írás szerinti) formában adja meg. Az egyes szláv nyelvi adatokat a közös összsláv szó követi, amennyiben az kikövetkeztethető. A következő bekezdés a magyar szóra vonatkozó esetleges megjegyzéseket tartalmazza. Végül a szó irodalma zárja a szócikket (Kniezsa 1955 I/1: 6–16). Az e fejezetben található elemek

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, V. évfolyamos hallgató. A tanulmányt Bárány Erzsébet lektorálta.

mára már teljesen illeszkednek a magyar nyelvbe, elveszítve idegen hatásukat. Pl. ablak, barát, vacsora, udvar stb. Ugyanakkor néhány elem még ma is inkább kölcsönszónak tekinthető közülük, mivel használatuk viszonylag ritka pl. a szláv beda esetében, vagy a szónak nem a szláv jelentése van elterjedve a nyelvben, ahogyan ez a fürdőhelyiséget jelölő bánya szó esetén is megfigyelhető, hisz a szó elterjedtebb jelentése az „ásványi anyagok kitermelésének felszíni vagy földalatti helye”.

- Kétes szláv eredetű szavak. Itt azokat a szavakat tárgyalja a szerző, melyek nem bizonyítottan szláv eredetűek, vagy azért, mert eredetük ismeretlen, vagy mert maguk is idegen eredetűek, s nem mutathatók ki rajtuk kétséget kizáróan a szláv közvetítés jegyei.
- A kétes eredetű szavak esetében a szócikkek kisebb módosítással kerülnek közlésre: a szláv szavak felsorolása a szövegen belül található, az irodalom sem a szócikk végén található, hanem a szó eredetére vonatkozó fejtegetésekbe van beledolgozva (Kniezsa 1955 I/1: 16–18).
- Nem szláv eredetű szavak. E fejezetbe azokat a szavakat (több mint 400 szó) sorolta a szerző, melyeket – véleménye szerint – a múltban, tévesen minősítettek szláv eredetűnek. Kniezsa itt elsősorban Franz Miklosich, Munkácsi Bernát, valamint Simonyi Zsigmond etimológia magyarázatait kérdőjelezi meg. A szócikkek felépítése itt teljes mértékben eltér a két előző fejezetétől. Ugyanis a szerző legfontosabb célja itt az, hogy bebizonyítsa, az adott szó nem lehet szláv eredetű, bár több helyen rámutat a szó helyes etimológiájára is. Ám a szerző maga is belátja, hogy további kutatások révén, esetleg az általa helyesnek tekintett etimológiáról is kiderül, hogy azok sem helytállóak (Kniezsa 1955 I/1: 18–22).

Vizsgálataiban Kniezsa István nem csupán összegyűjtötte, de fogalomkörü kategóriák szerint is csoportosította a szláv elemeket. Ő a következőképp kategorizálta a magyar nyelv szláv elemeit: növény- és állatvilág; halászat és vadászat; földművelés és állattenyésztés; ház és berendezése; ruházkodás; mesterségek; keresztyénység; társadalmi és állami szervezet, valamint számos más terület, amelynek szláv elemei elenyésző voltak miatt nem kerültek külön kategóriába. Ugyanakkor leszögezi, hogy a szláv hatás sohasem volt egységes, mivel a magyarság nem az ősszlávokkal, hanem csak az egyes szláv népekkel állt kapcsolatban, ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszélnünk (Kniezsa 2000: 144).

A regionális, s így a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok vizsgálata is meglehetősen későn vette csak kezdetét. Fodó Sándor épp e vizsgálatok kapcsán jegyzi meg, hogy „a kárpátaljai magyar nyelvjárások majdnem egészen kiestek a magyar nyelvjáráskutatás látószögéből. A helyi magyar nyelvjáráskutatás viszont még csak első lépéseit teszi, és hosszú évekre lesz szüksége, hogy behozza a lemaradást” (Fodó 1973: 41).

Az 1973-ban megjelent *Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban* c. tanulmányában Fodó Sándor rövid ismertetést ad a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, valamint az ezeket érintő nyelvészeti kutatásokról. A szerző a kutatások előrehaladásának jeleként értékeli Alexander Rot *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok* (1968) és Petro Lizanec *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpánton túli ukrán nyelvjárások alapján* (1970) megjelent munkáját, ugyanakkor sajnálattal konstatálja, hogy a szerzők a szójegyzékeket „minden magyarázat és etimologizálás nélkül” közlik, lemondva a „felsorolt szavak tudományos tárgyalásáról, a vélemények és az idevágó irodalom idézéséről”.

Fodó Sándor több, Petro Lizanec és Rot Alexander által szláv eredetűnek vélt szó kapcsán is igazolja azok téves etimológiáját. Például: „A magyar nyelvjárási *dohot* ’kocsikenőcs’, amit Rot az ukránból származtat (i. m. 255), román közvetítéssel került nyelvjárásainkba (Kniezsa, SzJIsz. I, 624; TESz I, 603)”, avagy „Lizanec (i. m. 34) a magyar

bazsarózsá-t az ukrán *божарожа*ból származtatja, ennek viszont épp a fordítottja igaz: az ukrán szó származik a magyarból, ez pedig összetett szó, amelynek előtagja, a *bazsa*-déli szláv eredetű (Kniezsa, i. m. 85; TESz I, 263).”(vö. 42.)

Megjegyzzi, hogy a Kótyuk István által folytatott kutatások révén kezdetét vette a kárpátaljai magyar nyelvjárások szlavizmusainak rendszeres kutatása is. Ezt követően egy 31 szócikkből álló szótári adatállományt tár az olvasó elé, melyben az általa gyűjtött és lejegyzett, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban előforduló szláv elemek részletes ismertetését adja (vö. 43–52).

A Fodó Sándor által említett Kótyuk Istvánnak az ungi magyar nyelvjárás vizsgálataival foglalkozó kutatásai 1974-re teljessé váltak. Ekkor védte orosz nyelvű kandidátusi értekezését is az Ungvári Állami Egyetemen *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai* címmel. E munka tematikájában és jellegében még ma is egyedülnek számít, hiszen a megírás és a nyomtatásban való megjelenés között eltelt közel 30 év alatt sem született e témakörben hasonló terjedelmű és minőségű munka.

Az orosz nyelvű disszertáció négy nagy fejezetből és több alfejezetből áll¹.

A bevezetőben a nyelvi kapcsolatok leírásával ismerkedhetünk meg, melyet a történelmi adatok és a kutatott területek településtörténete követ. Ugyancsak e részben kerül sor a munkában alkalmazott fonetikai átírás bemutatására is. Az ungi régióban, ahogyan Kárpátalja szinte teljes területén évszázadok óta szoros társadalmi és gazdasági kapcsolat alakult ki az ukrán/ruszin és a magyar etnikum között, mely természetesen így rányomta bélyegét az itt élők nyelvhasználatára is. Ezt követően a szerző rövid ismertetés keretében bemutatja a kutatópontokat. E 18 település (Nagygejőc, Gálóc, Bátfa, Palágykomoróc, Koncháza, Kisgejőc, Minaj, Palló, Botfalva, Kis- és Nagyrát, Katergény, Kisszelmenc, Szürte, Tarnóc, Homok, Kistéglás, Császlóc, Sislóc) elhelyezkedéséről, első írásban rögzített megnevezéséről, lakosságának számáról, összetételéről, az iskolai oktatás nyelvéről is pontos képet kaphat az olvasó.

Az első fejezetben a munka során alkalmazott fonetikai átírással ismerkedünk meg, amely néhány kiegészítéssel többnyire a magyar helyesírásra épül. Ugyanitt kerül sor az ungi nyelvjárás fonetikai, morfológiai, szintaktikai sajátosságainak ismertetésére is.

A második fejezetben a szerző az olvasó elé tárja a szláv–magyar kontaktushatások kutatástörténetét, külön felhívva a figyelmet arra, hogy ez a legkevésbé kutatott területe mind a magyar nyelvészetnek, mind pedig a szláv nyelvtudománynak. Ezt a hiányt is pótolni kívánta Kótyuk István e nagy terjedelmű munkájával, melyben ahhoz, hogy egy adott szót ukrainizmusnak minősítsen, figyelembe vette annak szemantikáját és fonémaösszetételét, a szó meglétét más kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, illetve hiányát más szláv nyelvekben vagy/és a velük szomszédos magyar nyelvjárásokban, a szó szemantikai azonosságát az ungi magyar nyelvjárásban és az ukrán nyelvjárásokban. Ugyancsak fontos körülménynek tekinti, ha a szó hangalakja kizárólag az ukrán nyelvből magyarítható. Az ukrán eredetre utaló kritériumokat minden szócikkben feltünteti a szerző.

A következő fejezetet a szerző az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak csoportosításának szenteli. A csoportosítást Kótyuk István *Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien und Teschen 1884*, valamint Bárczi Géza, *A magyar nyelv életrajza. Bp., 1963* klasszifikációinak ötvözésével és kibővítésével végezte. Ugyanis amíg *Franz Miklosich* 20, *Bárczi Géza* pedig 17 tematikai csoportból álló osztályozást használt, addig Kótyuk István 21 egymástól élesen elkülönülő csoportra osztva tárja az olvasó elé a begyűjtött, s általa ukrán kölcsönszónak minősített 247 lexikai elemet. Bemutatjuk a tematikai csoportosítást és néhány példát az egyes csoportokhoz tartozó lexikai elemekből:

- az ember tulajdonsága, külseje, cselekedetei: *bida* < ukr. *біда* 'baj', *bidák* < ukr. *бідняк* 'szegény ember' stb.;

¹ A disszertáció ismertetése külön munkaként *Jelentés az ukrán-magyar nyelvhatárról* címmel megjelent a Kisebbségkutatás 2009. évi 3. számában.

- testrészek: *pup* < ukr. *пуп, пупок* 'köldök', *zubi* < ukr. *зуби* 'tejfog', stb.;
- rokoni és egyéb emberi kapcsolatok: *gyidu* < ukr. *дідуць* 'öregember', *gazdinya* < ukr. *газдиня* 'gazdasszony' stb.;
- ruházat, mosás: *dindik* < ukr. *дівиска* 'függő, fityegő', *pláscs* < ukr. *плац* 'palást', stb.;
- gasztronómia, étkezés: *brindza* < ukr. *бриндза* 'sós juhtúró', *haluska* < ukr. *галушка* 'haluska, galuska' stb.;
- házi szövés-fonás: *cípke* < ukr. *ціпки* 'csípke, csípkefa', *motóla* < ukr. *мотовила* 'motolla' stb.;
- a ház berendezése: *hojda* < ukr. *гойдалка* 'bölcső', *lóka* < ukr. *лавка* 'hosszúszék, lóca' stb.;
- gazdálkodási eszközök, épületek, helyiségek: *butyka* < ukr. *будка* 'bódé', *dránka* < ukr. *дранка* 'zsindely' stb.;
- kultúrművények, természetűk, megművelésük: *petruska* < ukr. *петрушка* 'petrezselyem', *morkó* < ukr. *морква* 'sárgarépa' stb.;
- vadnövények: *lapótya* < ukr. *латаття* 'tavirózsa', *ráska* < ukr. *ряска* 'békalencse' stb.;
- állattenyésztés, az állatok sajátosságai: *cinya* < ukr. *свиня* 'disznó', *csereda* < ukr. *череда* 'csorda' stb.;
- állatvilág: *bumbáriska* < ukr. *сонечко, бомбарь* 'katicabogár', *puhir* < ukr. *личирка хруща, пухир* 'pajor' stb.;
- népi gyógyászat: *cservinka* < ukr. *понос, червінка* 'hasmenés', *hárkál* < ukr. *відхаркувати* 'felköhög' stb.;
- vallás, szokások; hiedelmek: *boha* < ukr. *бог* 'isten', *pászka* < ukr. *паска* 'húsvéti fonott kalács' stb.;
- ének, tánc, szórakozás: *durák* < ukr. *дурак* '«bolond», egyfajta kártyajáték', *hosztina* < ukr. *гостина* 'vendégség', stb.;
- állami, társadalmi és politikai élet: *kuputál* < ukr. *клопотати* 'igyekezni', *pecsáty* < ukr. *печать* 'pecsét'.
- nemzetek, népek megnevezései: *bojkó* < ukr. *бойко* 'bojkó, az ukrán nemzet egyik része', *rumuny* < ukr. *румун* 'román nemzetiségű' stb.;
- földrajz: *báhony* < ukr. *болото, bagno* 'mocsár', *polonina* < ukr. *полонина* 'erdei tisztás, hegyi síkság' stb.;
- elvont fogalmak: *bida* < ukr. *біда* 'baj', *neszerencse* < ukr. *невдача* 'kudarc, balszerencse' stb.;
- határozószók, indulatszók, segédzők: *nyigdasoha* < ukr. *ніколи* 'soha', *probujte* < ukr. *пробувати* 'megpróbálni' stb.;
- egyéb: *drugár* < ukr. *щогла лінії електропередачі* 'villanyoszlop', *masztiga* < ukr. *мазь* 'kenőcs' stb.;

(vö. Kótyuk 2007: 71–73).

A szerző által megvizsgált 247 elem közül 78 megtalálható Kniezsa István *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című munkájában is. Am Kniezsa István a vizsgált 78 lexikai elem közül 33-at szlovák, míg 7-et ismeretlen eredetűnek tekint, melyek nagy valószínűséggel az ukránból kerültek át az ungi magyar nyelvjárásokba. Ugyanakkor közel 300 lexikai elem maradt feldolgozatlanul, melyről csak további részletes kutatás révén lehetne megállapítani, hogy melyik nyelvből is került át az ungi magyar nyelvjárásba. Külön figyelmet fordít a szerző arra is, hogy a bekerült ukrán elemek jelentése azonos-e az átadó, illetve az átvető nyelvben. Kótyuk István külön osztályozza a lexikai elemeket aszerint is, hogy egy- vagy esetleg többjelentésűek-e. A megvizsgált elemek túlnyomó része egyjelentésű. A többjelentésű szavakat jelentésük száma szerint kategorizálta a szerző:

két-, három-, négy-, öt-, hat-, sőt egy nyolcjelentésű szót is adatolt. A *paszkuda* szónak például a következő jelentései ismeretesek: 1) gazember; 2) nem tiszta asszony; 3) aki belevatkozik más dolgába; 4) búbosbanka (állat); 5) begy; 6) pimasz, ronda; 7) szerénytelen ember; 8) utálatos, visszataszító (vö. Kótyuk 2007: 77).

A szerző a kölcsönzés okát jelentéstani tényezőkkel magyarázza. Eszerint az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavait a következő három csoportra lehet osztani: 1) amelyek új, eddig ismeretlen fogalmakat jelölnek; 2) amelyek lexikai megfelelői a már meglévő magyar szavaknak; 3) érzelemkifejtő szavak, amelyeknek a magyar nyelvben számos szinonimája van.

Az ukrán elemek olyannyira beépültek az ungi magyar nyelvjárásba, hogy megtalálhatjuk őket a köszöntésekben és más frazeológiai egységekben is: *forog, mint a kalakutya* < 'крутиться як колесо'; *Dáj bozse szerencse* < Даї, боже серенче! Felhívja a figyelmet arra is, hogy a legtöbb kölcsönző aktív résztvevője új szavak képzésének és az összetett szavaknak is. Például: *drimál* < ukr. *дримати* 'álmodozik': *drimálás, drimálós; kazal* < ukr. *cmiz* 'szénarakás, kazal': *kazlaz, búzakazal, színakazal, szalmakazal, zabkazal; brizgál* < ukr. *брязкати* 'fröcsköl': *be-, le-, össze-, széjjelbrizgál, brizga, brizgálás*. Az ungi magyar nyelvjárásért szláv hatás, mely egyaránt lehet ukrán és orosz is, kétségtelenül a szovjet érában volt a legerősebb. Az ekkor átvett kölcsönzavakat a szerző a következőképp kategorizálta:

- a szovjet intézményrendszerrel kapcsolatos szókincs: *vikonkom* < ukr. *виконком* (ор. исполком) 'végrehajtó bizottság'; *finvigyl* < ukr. *фінвідділ* (ор. финотдел) 'adóhatóság';
- az ipar és mezőgazdaság tárgykörébe tartozó szavak: *holova* < ukr. *голова колхоза или совхоза* 'a kollektív gazdaság vezetője'; *zmina* < ukr. *змiна* (ор. смена) 'váltás';
- a hivatalos élet szavai: *zájáva* < ukr. *заява* (ор. заявление) 'kérvény'; *zavidujucsí* < ukr. *завідуючий* (ор. заведуючий) 'vezető, főnök';
- az életkörülményekkel kapcsolatos szavak: *hrecska* < ukr. *гречка* (ор. гречка) 'hajdina' *visivánka* < *вишиванка* (ор. вишиванная рубашка) 'hímzett ing';
- a kereskedelemmel kapcsolatos szavak: *csájna* < ukr. *чайна* (ор. чайная) 'teázó'; *molocsárnya* < *молочарня* (ор. молочная) 'tejcsarnok';
- az oktatás szókincsébe tartozó szavak: *csodennik* < *щоденник* (ор. дневник) 'napló'; *gyitszad* < *дитсад* (ор. детсад) 'óvoda'.

(Kótyuk 2007: 95–96).

Az utolsó fejezetben a szerző az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönzavainak fonetikai és morfológiai változásait mutatja be. A magánhangzók tekintetében Kótyuk István megjegyzi, hogy az ukrán kölcsönzavakban mindegyik hosszú magyar magánhangzó előfordulhat, sőt egyes esetekben esetleg diftongizálódhat is. Így tehát az ukrán *a, o, y, e, u, i* hangoknak a magyarban *a a (~#); o (~ó) ~a ~ ó²; u (~ú); e (~ē); i (~í); i (~i)* megfelelőik vannak. A mássalhangzóknál csupán a lágy ukrán *ð, m, n* mássalhangzóknak van magyar *gy, ty, ny* magyar megfelelője, így a többi lágy ukrán mássalhangzót annak kemény magyar párja helyettesíti. A továbbiakban a szerző lexikai elemek morfológiai változását és a szófaji megoszlásukat ismerteti az olvasóval. A megvizsgált 247 lexikai elem közül 172 főnév. Bár az ukrán nyelvben a főneveknek három nemük (hím-, nő- és semlegesnem) van, az ungi magyar nyelvjárásba bekerült ukrán főnevek jelentős része a magyar nyelvben egyes szám alanyesetben honosodott meg. A 172 főnév nemek szerinti megoszlása a következő: 106 nőnemű, 58 hímnemű és 8 semlegesnemű főnév. Az átvétel során egyes lexikai elemeknek megváltozott a szófaja. Így például egyes ukrán főnevek a magyarban vagy melléknévként, vagy pedig két szófajú szóként honosodtak meg: *hucul, mizerák, rusznyák* stb. Az igék elveszítve az ukrán igeképzés alapjául szolgáló morfológiai

alakjukat *-l* képzős formában honosodtak meg az átvevő nyelvben: *lapatyál* < *лонотаму* 'fecseg'; *brizgál* < *брызгаму* 'fröcsköl'; *drimál* < *дримаму* 'álmodozik'.

A kárpátaljai magyar szaknyelvek vizsgálatával foglalkozik Györke Magdolna *A kárpátaljai magyar szaknyelvek* c. tanulmánya, melyben a szerző a melegházi gazdaságok, a cipészek, a gyertyakészítők, és a diákság nyelvhasználatában meghonosodott szláv elemeket mutatja be. A fentebb vizsgált szaknyelvekben fokozottan vannak jelen a szláv lexikai elemek, amit a szerző azzal indokol, hogy „a szakiskolákban a tanulók orosz vagy ukrán nyelven sajátítják el a szakkifejezéseket, s így a magyar szakszavakat vagy nem is ismerik, vagy ha ismerik is, alig használják, mivel így a vegyes nyelvű munkaközösségekben könnyebben megértik egymást” (Györke 1991: 70–71). A diákság nyelvhasználatát vizsgálva a szerző megjegyzi, hogy a kárpátaljai magyar diáknyelv szókinccse két csoportra osztható. Az elsőbe a magyarországi diáknyelvben is elterjedt szavak sorolhatóak (*töri*, *doli*, *matek*, *suli*), a másodikba pedig az orosz vagy ukrán nyelvből átvett elemeket (*zacsot* 'kollokvium', *obsi* 'diákothton', *praktika* 'gyakorlat' stb.), melyek csak a kárpátaljai diákság nyelvhasználatára jellemzőek. Végezetül pedig leszögezi, hogy „a nyelvhasználatot kell a központba állítani az öncélú grammatizálással szemben. Fontos teendő az oktatásügy részéről az anyanyelvi szakoktatás bevezetése, hisz ez egyben az adott szakma magasabb színvonalú elsajátítását, művelését is fogja eredményezni (Györke 1991: 70–71).

Kótyuk István *A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv* c. tanulmányában a kölcsönszavak kapcsán megjegyzi, hogy „e szavak túlnyomó többsége fölösleges a nyelvben, mivel az általuk jelölt fogalmaknak megvan a magyar neve”, ugyanakkor „magyar megfelelőjük legfeljebb akkor bukkan fel, ha a beszélő nagyon választékos akar lenni, és káros ügyel nyelvhasználatára” (1991: 67). A szerző kölcsönszavak beáramlását és meghonosodását a következő okokkal indokolta: adott tárgy vagy dolog ezen a néven vált ismertté; hivatalos helyen, hivatalos személyek használják; kényelemszeretet, a beszédtempó felgyorsulása (nem gondolkodunk a magyar megfelelőn, mivel a kölcsönszó gyakran rövidebb és könnyebben ejthető, mint a magyar megfelelője); nyelvi igénytelenség, gyakorlatlanság (uo. 67). Az általa vizsgált nyelvi sajátosságok kapcsán megjegyzi, hogy azok elsősorban a beszélt köznyelv jellemzői, s az írott nyelvbe ritkán kerülnek be, s hogy tervszerű és következetes nyelvművelő munkával kellene törekedni a kétnyelvűség tökéletesítésére, az anyanyelv tisztaságának megőrzésére (uo. 69).

A kétnyelvűség-kutatás egyik jelentős monográfiája 1998-ban látott napvilágot Kárpátalján Csernicskó István tollából *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* (Csernicskó 1998) címmel. 2003-ban szintén Csernicskó István szerkesztésében jelent meg *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba* című könyv, amely a kárpátaljai magyar kétnyelvű beszélőközösség nyelvhasználatát, az ukrainai idevonatkozó törvényeket, ezek gyakorlatban való megnyilvánulását, a problémák orvoslásának lehetőségeit tárgyalja. A kötet külön fejezetben tárgyalja a kétnyelvűség hatásait a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban. E fejezet második részében a kölcsönzés és a szókölcsönzés bemutatását a szerző a kárpátaljai magyar nyelvjárások sajátosságainak bemutatásával teszi szemléletessé. Ugyancsak helyi példák segítségével mutatja be a kölcsönszavak típusait:

- közvetlen kölcsönszavak: *bánka* (befőttesüveg); *bulocska* (zsemle); *gripp* (influenza); *kocsegár* (fűtő); *kraszovki* (edzőcipő); *práva* (jogosítvány) stb.
- hangalakkölcsönzés: *bufet* (büfé); *gruzin* (grúz); *sláng* (slag). E csoport kapcsán megjegyzi a szerző, hogy a hangalakkölcsönzések túlnyomó többsége a görög vagy latin kölcsönszavak szláv nyelvbéli újrakölcsönzései, mégpedig a szláv hangalak megtartásával. Pl. *archív* (archívum); *diplom* (diploma); *infarkt* (infarktus); *referát* (referátum) stb.
- hibrid kölcsönszavak: *főszesztra* (főnövér); *povorotnyiklámpa* (indexlámpa); *paszportszám* (személyi igazolvány száma); stb. Számuk a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban alacsony.

- jelentéskölcsönzés: *cseppet* (telefonál); *dolgozik* (működik); *kiírat* (előfizet); *methodista* (módszerész); *deficit* (hiánycikk) stb.
- tükörszavak: *átfordít* (lefordít); *(pénzt)cserél* (vált); *(vizsgát)lead* (letesz);
(Csernicskó 2003: 132–136)

Emellett foglalkozik a magyarországi és a kárpátaljai magyar nyelvhasználat gyakorlati eltéréseinek a bemutatásával, valamint a személynévhasználat sajátosságainak a bemutatásával is. Az utóbbi kapcsán megjegyzi a szerző, hogy a vizsgálataik során az „Anyja neve?” kérdésre 144 adatközlőből 86 az anyja férje utáni nevét adta meg. Ugyancsak kárpátaljai sajátosságnak tudja be a három elemből álló személynévek (család-, keresz-, és apai név) használatát, melyet a helyi magyarság mintegy magyarosított, így hozva létre pl. a *Popovics László László*ciból a *Popovics László Lászlóé*, vagy a *Bátori Margit Benjámin*ovnából a *Bátori Margit Benjáminé* formákat. (vö. 158–159). Csernicskó szerint a mindennapi használat miatt bekerült kölcsönzők a megszokás eredményei. Olyan szavak ezek, amelyeket a bilingvis nyelvközösségekben élők naponta használnak munkájuk során, bevásárlás közben, a szomszédal való kommunikációban stb. A beszélő ismeri ezek magyar megfelelőjét, de mivel élőnyelvi használatukra ritkán kerül sor, a passzív szókincsbe kerültek át (Csernicskó 1995: 139–140).

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán működő Hodinka Antal intézet, valamint Beregszászi Anikó és Csernicskó István nagyszabású kutatásai révén mára megtörtént a kárpátaljai az egyes nyelvhasználati szinterek általános jellemzése is. Az ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról* c. 2004-ben megjelent kötetükben többek között a többnyelvű (elvben minden kárpátaljai magyar legalább kétnyelvű) egyén beszédének a nyelvhasználati szinterekhez való igazítása (nyelvhasználati normarendszer) kapcsán idézik pl. a következő interjúrészletet, melyben egy gyertyánligeti beszélőt kérdezik:

„Kutató: *Az itt élő magyarok milyen nyelven beszélnek inkább? Magyarul, vagy ukránul, vagy oroszul?*

Adatközlő: *Magyarul.*

Kutató: *Magyarul. Azt használják?*

Adatközlő: *Mikor hol, ahogy kell, úgy beszélnek, van úgy, hogy beszélnek magyarul is. Hogy ha kell valahova menni, beszélni kell ukránul, mert nem értik.*” (vö. 58)

Az idézett interjúrészlet is igazolja, hogy a helyi magyar lakosság tudatában van, hogy mely nyelvhasználati szintéren melyik nyelvet is kell alkalmaznia, s ebben legtöbbször csupán a nem megfelelő nyelvtudás az egyedüli akadály. A kötetben *Kárpátaljai szójegyzék* cím alatt találhatjuk meg azokat a kárpátaljai magyar szavakat és szójelentéseket (számszerint 34 db), melyek ugyanezen jelöléssel bekerültek a *Magyar értelmző kéziszótár* átdolgozott és 2003-ban megjelent kiadásába is. 2007-ben látott napvilágot a Csernicskó István és Márku Anita által szerkesztett *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához* c. (vö. 2007) kötet, mely a kárpátaljai magyar nyelvjárások ismertetése és tipizálása mellett néhány, szintén a kárpátaljai magyar nyelvjárások vizsgálatával foglalkozó régebbi tanulmányt bemutató szöveggyűjtemény. Itt találhatjuk például Horváth Katalin–Lizanec Péter *A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól* c. tanulmányának utánközlését is, melyben a szerzők a szókincs kapcsán megjegyzi, hogy „román nyelvi elemekben a rahói és a técsői járás nyelvjárásai gazdagok; szlávizmokban a rahói, técsői, munkácsi és ungvári járási nyelvjárások. A szlávizmok között a legtöbb az ukrán, a szlovák és az orosz eredetű szó” (vö. 154–166). A kötet emellett nyelvjárási példaszövegeket is tartalmaz, melyekben a kárpátaljai kétnyelvűség szinte minden nyelvi sajátosságára találhatunk példákat.

Csernicskó István a *Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben* c. tanulmányában a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatáról nyelvészeti és szociológiai kutatásokra alapozva mondja azt, hogy „a helyi nyelvváltozatok a lokális, regionális identitás jelzését, a szűk közösséggel szembeni szolidaritást szolgál(hat)ják elsősorban

a kettősnyelvű beszélők számára; a magyarországi magyarokkal való érintkezés során viszont... a nemzeti identitás kifejezése kerülhet előtérbe...” (Cserniczkó 2008: 161).

Karmacsi Zoltán *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás* c. könyvében az etnikailag vegyes házasságban nevelkedő gyermekek nyelvsajátítási folyamatát vizsgálja, s kitér a kölcsönelemek használatára, aminek kapcsán megjegyzi, hogy „a gyermekek beszédében előfordulnak úgynevezett hibrid jelenségek, amelyben a két nyelv ugyanazon fogalomról alkotott szavainak elemei keverednek, s egy hibrid szót, kifejezést hoznak létre”. Ez figyelhető meg például, amikor Albert (M-99-O-M) beszélget édesapjával.

„Apa: *А що було носом? [És mi volt az orr?]*

Albert: *Morkó.*

A *morkó* szó valószínűleg a sárgarépa helyi magyar nyelvváltozatban *muroknak*, *murkónak* is nevezett változatának és az orosz *морковка* [*sárgarépa*] vagy az ukrán *морква* [*sárgarépa*] elnevezésének a keveréke, amelyet a gyermek egy szóban ötvözött.” A szerző kimondja, hogy „a nyelvválasztást befolyásoló tényezők sohasem egyenként határozzák meg az adott helyzetben a nyelvválasztást, hanem egy rendszerként. Azonban mégis vannak olyan jellemzők, amelyek a rendszer elemzése nélkül is kimutathatók a környezet és a család esetében is” (Karmacsi 2007: 89).

Összegzőként tehát megállapítható, hogy a kárpátaljai kétnyelvűség-kutatás kezei kialakulása ellenére, is jelentős eredmények születtek, ám mindenképpen szükség van a kutatások kibővítésére és elmélyítésére. A vizsgálatok a nyelvtudomány szinte minden részterületére kiterjedtek. Így értékes adatokat nyújtanak a társas nyelvészetten kívül a hangtan, a lexikológia, a mondatan, a szociolingvisztika, valamint a pszicholingvisztika tárgyköréből is. Ugyanakkor a nyelvi változások folyamatos vizsgálati alapként szolgálnak az élőnyelvi kutatások számára.

IRODALOM

- BERECSÁSI ANIKÓ – CSERNICSKÓ ISTVÁN (2004). *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról.* Ungvár, PoliPrint
- CSERNICSKÓ ISTVÁN – MÁRKU ANITA szerk. (2007) „*Hiába repülsz te akárhová...*” Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához. PoliPrint, Ungvár
- CSERNICSKÓ ISTVÁN 1995: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). – In: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 129–145 Budapest.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN (1998): *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN (2008). Nyelv és azonosságutadat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben – In: FEDINEC CSILLA szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Előnéki Bizottság Budapest.
- CSERNICSKÓ (2003) = CSERNICSKÓ ISTVÁN (szerk.) *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- FODÓ SÁNDOR (1973). Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Magyar Nyelvjárások XIX*, 41–52.
- GYÖRKE MAGDOLNA (1991). A kárpátaljai magyar szaknyelvek In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* 66–69. Kiadja a Széchenyi társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest.
- HORVÁTH KATALIN – LIZANEC PÉTER A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN – MÁRKU ANITA szerk. (2007). „*Hiába repülsz te akárhová...*” Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához PoliPrint Ungvár, 154–166.
- KARMACSI ZOLTÁN – MÁRKU ANITA szerk. 2009 *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században.* Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye. PoliPrint, Ungvár.
- KARMACSI ZOLTÁN (2007). *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás* PoliPrint, Ungvár.
- KNIEZSA ISTVÁN (1955). *A magyar nyelv szláv jövevényszavai.* I. k. 1–2. Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN (2000). Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: *A magyarság és a szlávok.* Szerk. SZEKFI GYULA. Bp., Lucidus Kiadó.
- KÓTYUK ISTVÁN (1991). A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv In.: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* 66–69. Kiadja a Széchenyi Társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest.
- KÓTYUK ISTVÁN (2007). *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai – Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре.* Szerkesztette és az előszót írta ZOLTÁN ANDRÁS. Kiadja a Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke. Nyiregyháza.
- LIZANEC PETRO 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján).* Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem.
- ROT ALEXANDER (1968). *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok.* Kijev–Uzshorod: Ragyanszka Skola.
- TESZ = Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* 1–4. Budapest, 1967–1984.

Kis- és Nagybégány családnevei

Rezümé Kis- és Nagybégány két falu Kárpátalján. A családneveket a következő fő kategóriákra osztottam: 1. A névadó ős személynevére visszamenő családnevek; 2. A származás helyére utaló családnevek; 3. Foglalkozásra, tisztségre, méltóságra utaló családnevek; 4. Egyéni tulajdonságra utaló családnevek; 5. Egyéb családnevek. A fő kategóriákon belül alkategóriák is vannak. A magyaron kívül cseh, lengyel, német, orosz, román, ruszin, ukrán családnevek is vannak a két községben.

Резюме У статті автор робить класифікацію прізвищ населення сіл Малабійганы та Великабійганы Берегівського району Закарпатської області. Автор розділяє п'ять категорій прізвищ. За походженням серед них є українського, угорського, чеського, польського, німецького, російського та румунського походження.

A községek nevei az alábbi időpontokban fordulnak elő először: 1374: *Obegan*, 1641: *O* alias *Kis-Begány* (HELLER 1983: 103), illetve 1332/35: *Bygan*, 1397: *Noghbegan* (uo. 161), tehát már a XIV. században két falu volt. A Bégány név személynévi eredetű (Kiss 1988. II, 175). 2004. május 15-én jártam a két helységben Sebestyén Zsolt kollégámmal, és hathatós segítségével Kisbégányból 142, Nagybégányból 225 féle nevet gyűjtöttünk. Ezúton is szeretném megköszönni fáradozását. A névanyagot, mely teljesnek tekinthető, csoportokra bontva elemzem. Elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS munkájára (rövidítve: K.) támaszkodtam. Ahol nincs szakirodalmi rövidítés, ott a saját megfejtési kísérleteimet adom. Ugyanazokban a csoportokban vizsgálódom, amelyeket Bene község feldolgozásakor is tettem (Acta Beregsasiensis V. évfolyam [2006], 2. kötet 149–154).

KISBÉGÁNY

I. A névadó ős személynevére visszamenő családnevek

1. Régi egyházi személynévek

Domokos (K. 311., *Domonkos* a.), *Gábor* (K. 386), *Gál* (K. 388-9), *György* (K. 436-7), *Illés* (K. 491-2), *Lőrinc* (K. 685), *Lukács* (K. 688-9), *Márton* (K. 713-4), *Máté* (K. 716-7), *Mátyás* (K. 718), *Péter* (K. 847).

Német: *Martin* (BAHLOW 1967: 332) 'Márton', szlovák is lehet.

2. Régi egyházi személynévek rövidült, képzett alakjai

Bence < *Bencenc* < *Vincentius* (K. 118-9), *Jancsi* < *János* + *-csi* (K. 510), *Kati* < *Katalin* + *-i* (K. 562), *Samók* < *Samu*(el) + *-ók* (MIZSER 2003b. 605), *Sikó* < *Sikstus* < *Sixtus* (K. 931-2).

Szlovák: *Damuncsák* < *Damján* + *-uň* + *-čák*, *Demcsik* < *Demeter* + *-čik* (KNIEZSA 2003: 304), *Ilcsók* < keleti szlovák *Ilja* 'Illés' + *-čok*, *Petrás* < *Petr* 'Péter' + *-ás* (MIZSER 2004b: 46), *Petrusz* < *Petr* + *-us* (Дуйчак 2003: 242).

Ruszin: *Juszku* < *Йусуп* 'József' + *-ka* vocativusban (MIZSER 2002: 189), *Kosztju* < *Костя* < *Константин* 'Konstantin' vocativusban (MIZSER 2004d: 21), *Szidor* < *Исидор* (KNIEZSA 2003: 242).

Ruszin vagy román: *Kozta* < *Константин*, *Constantin* (KNIEZSA 2003: 292).

Ukrán: *Cilja* < *Циця* (СКРИПНИК-ДЗЯТКІВЬСКА 1996: 90).

3. Régi világi személynévek

Sándor (K. 910).

Kun-besenyő: *Ködöböc* (MIZSER 2008: 41).

* A nyelvtudományok kandidátusa, a Nyíregyházi Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének nyugalmazott főiskolai tanára.

Orosz: *Gleba* < *Gleb* + *-a* (ПЕТРОВСКИЙ 1980: 88).

Szlovák: *Hanka* < *Hana* + *-ka*, cseh is lehet, *Miljó*: a *Mil*-lel kezdődő vagy a *-mil*-re végződő nevek *-a* képzős alakja (MIZSER 2004a: 213).

4. Patronimikum képzős nevek

Balázsi < *Balázs* + *-i* (K. 72-3, *Balázsi* a.), *Bereckei* < *Berecke* (vö. K. 126) + *-i*.

Orosz: *Turina* < *Туря* (< *Артур*) + *-ин* (ПЕТРОВСКИЙ 1980: 368), nőiesítve.

Ruszin: *Huscšin* < *хуца* 'az erdő sűrűje' + *-ин*, *Ivanics* < *Иван* + *-ич* (MIZSER 2004: 22), *Petrovics* < *Петро* 'Péter' + *-ич* vagy szlovák *Petr* 'Péter' + *-ič* (ДУЙЧАК 2003: 197).

Szlovák: *Rehovics* < *Hrehor* 'Gergely' + *-ovič*, némileg magyarosodva (MIZSER 2002: 189).

Ukrán: *Kulik* < *кулик* 'szalonka' + *-овский*, *Zsidenko* < *жид* 'zsidó' + *-енко*.

II. A származás helyére utaló családnevek

1. Nagyobb egység -i képzős neve

Borsodi (K. 174) 'Borsod megyei', *Nyíri* (K. 778) 'nyírségi', *Nyitrai* (K. 779) 'Nyitra megyei', *Turóci* (K. 1094-5) 'Turóc megyei'.

2. Puszta helységnév

Migléc: Abaúj megye, *Mihlesz*: a Zemplén megyei Miglész község ruszin osz ejtése.

3. Melléknévképzős helységnevek

Barkaszi 'Barkaszó, Bereg megyei faluból való' (K. 95), *Bocskai* 'Bocskó, Máramaros vagy Ugocsa megyei faluból való' (K. 145-6), *Galgóczy* 'Galgóc, Borsod vagy Nyitra megyei helységből való' (K. 391), *Homoki* 'Homok, Bereg, Szatmár vagy Ugocsa megyei faluból való' (K. 478), *Komári* 'Komár, Zemplén megyei faluból való' (K. 610), *Lánci* 'Lánc, Abaúj megyei faluból való' (K. 664), *Nánási* 'Nánás, Hajdú kerületi helységből való' (K. 765), *Pocsai* 'Pocsaj, Abaúj vagy Bihar megyei faluból való' (K. 859), *Sirokai* 'Siroka, Sáros megyei faluból való' (K. 938), *Szikszai* 'Szikszó, Abaúj vagy Heves megyei helységből való' (K. 1009-10), *Szini* 'Szin, Torna megyei faluból való' (K. 1014), *Szoboszlai* 'Szoboszló, Hajdú kerületi helységből való' (K. 1017), *Toldi* 'Told, Bihar vagy Nógrád megyei faluból való' (K. 1071).

Ruszin: *Szlatvinszkij* 'Szlatvina, magyarul: Aknaszlatina, Máramaros megyei helységből való'.

4. A helység valamely részén lakó

Berki: inkább 'berekben élő' lehet a jelentése, bár Bereg~Berki helységneveink is vannak (K. 131), *Hidi* 'hid mellett lakó' (K. 474), *Mezei* 'mezőn élő' (K. 729-30), *Pataki*: inkább 'patak mellett lakó' a jelentése, noha vannak Patak helységneveink is (K. 829-30).

5. Népnevek

Cseh (K. 225-6), *Horváth* (K. 480-1), *Lengyel* (K. 672-3), *Oláh* (K. 783), *Orosz* (K. 792-3), *Rácz* (K. K 879-80), *Tóth* (K. 1080-2).

III. Foglalkozásra, tisztségre, máltóságra utaló családnevek

1. A foglalkozás, a tisztség, a méltóság megnevezése

Béres 'szegődéses szolga, napszámos' (K. 129), *Bíró* (K. 148), *Botos* 'csordás' (K. 179-80), de a bot a bírói méltóság jelképe is lehet, *Cserepes* 'cserépedény-készítő,

cserépegető' (K. 237), *Csizmadia* (K. 251-2), *Deák* 'íródeák' (K. 285-6), *Dudás* (K. 317-8), *Hadnagy* 'nagyobb katonai alakulat parancsnoka, polgári előljáró' (K. 445), szerintem 'egykor a falu védelméért felelős személy' is lehet a jelentése, *Jäger* 'erdőőr, vadász' (K. 507), *Király* 'királyi jobbágy' (K. 593-4), *Kocsis* 'szekeres' (K. 605-6), *Kovács* (K. 629-30), *Lakatos* (K. 662-3), *Mészár* 'mészáros' (K. 727), *Molnár* (K. 745-6), *Pap* 'a pap alkalmazottja' (K. 821-2), *Peres* 'jogi képviselő' (K. 842), *Sipos* (K. 937-8), *Sütő* 'pék' (K. 952), *Szabó* (K. 955-7), *Szücs* (K. 1031-3), *Temető* 'sírásó' (MIZSER 2006a: 83-4), *Varga* 'lábbelikészítő, -javító' (K. 1120-2), *Vasas* 'vassal kereskedő; vascipót előállító; páncélos katona' (K. 1127-8), *Zsoldos* 'fizetségért szolgáló katona' (K. 1170).

Szlovák: *Sztrocsák* < strojčák 'gépész'.

2. A foglalkozásra metonimiával utaló családnevek

Mező: *mezőkerülő*, -munkás szavak stb. rövidülése (K. 730).

Német: *Jászter* < Gaster, a vendéglátásra utal (BAHLOW 1967: 157).

Ruszin: *Lóka* < лавка 'lóca, pad; bolt' (MIZSER 2004a: 215).

Ukrán: *Varcaba* 'ajtótok, ablakpárkány'.

IV. Egyéni tulajdonságra utaló családnevek

Curi 'veréb' (B. LŐRINCZY 1979: 922), *Dobsa* 'zabolátlan, szilaj' (K. 305), *Fekete* 'fekete hajú, bőrű' (K. 354-6), *Kondor* 'göndör' (K. 614), *Kopasz* (K. 617-8), *Kukri*: 1. 'görbe', 2. 'fösvény' (B. LŐRINCZY 1992: 625), *Kuruc* 'Thököly, Rákóczi híve; rebellis; kötekedő' (K. 653), *Nagy*: 1. 'magas', 2. 'idősebb' (K. 756-8), 3. 'valamely testrésze nagyobb az átlagosnál', 4. 'kiváló' (MIZSER 2006b: 57), *Pogány* 'istentelen' (K. 860-1), *Sas* (K. 919), *Tömpa* 'nehéz felfogású' (K. 1074), *Veres* 'vörös hajú, arcú' (K. 1136-8), *Virág* (K. 1146).

Horvát: *Greba* < grba 'púpos' + -a (MIZSER 2004b: 48), *Tyahur* < djaur 'hitetlen, nem mohamedán' (KNEZSA 1974: 650).

Lengyel: *Galajda* 'kóborló, otthontalan' (MIZSER 2003b: 608).

Ruszin: *Gódi* 'nem lehet', szójárásból keletkezett (MIZSER 2008: 35), *Herengu* 'heringet (ti vegyenek)', szójárásból alakult (MIZSER 2008: 36), *Kot* 'kandúr' (ukrán is lehet), *Lozson* 'hamis, hibás, helytelen', *Mandzák* 'siető, gyorsan járó' (MIZSER 2004b: 48), *Skirta*: a *ukipumu* 'vicsorít' ige származéka, *Sóhaj*: a *uyzaü* 'szerető, kedves' szó népetimológias alakja.

Szlovák: *Komár* 'szúnyog' (ruszin és ukrán is lehet), *Szocska* < sok (soč-) 'vetélytárs, versenytárs' + -ka.

V. Egyéb családnevek

1. A névadásnak több indítéka is lehetséges

Algács: valószínűleg az akác szó alakváltozata (vö. BENKŐ 1967: 113), vonatkozhat tulajdonságra, illetve foglalkozásra, *Balog*: 1. régi magyar világi személynév, 2. 'balkezes', 3. 'rossz, gonosz' (K. 79-80), 4. 'akinek hiányzik a jobb keze', 5. 'másságot mutató személy' (MIZSER 2006b: 58), *Csákány*: 1. régi magyar világi személynév, 2. 'csákányt készítő vagy azzal dolgozó személy' (K. 211-2), *Dóka*: 1. a Dávid név régi becézett alakja (K. 307), 2. 'rövid, dolmányyszerű kabát' (MIZSER 2002: 191), *Gajdos*: 1. 'dudás', 2. 'kissé ittas' (K. 388), 3. puszta helységnevén Bereg megyében, *Járó*: 1. a *Járfás*, a *Jardán* név -ó képzős alakja, 2. 'bujdosó', 3. 'földmérő' (K. 515), *Mihályi*: 1. a Mihály név patronimikum képzős alakja, 2. '(Nagy-)Mihály, Zemplén megyei helységből való', 3. 'Mihályi, Soporon vagy

Zemplén megyei faluból való' (K. 732), *Nemes*: 1. 'a nemességhez tartozó', 2. 'nemesi szolga' 3. 'pozitív lelki tulajdonsággal rendelkező személy' (K. 768), *Páva*: 1. 'színes tollú madár' (K. 833), 2. a szlovák Pavol 'Pál' -a képzős alakja (MIZSER 2004c: 75).

Ruszin: *Kuja~Kulja* < куля 'golyó', utalhat foglalkozásra, illetve tulajdonságra (MIZSER 2006d: 57).

Szlovák: *Kozár*: 1. 'kecskepásztor, 2. 'egyfajta gomba' *Misko*: 1. a Michal 'Mihály' név becézett alakja', 2. a mys 'egér' szó -ko képzős formája (KNEZSA 2003: 298).

2. Egyelőre megfejtetlen családnevek

Dolopikula, Moropszi, Nasmogya.

NAGYBÉGÁNY

I. A névadó ős személynévére visszamenő családnevek

1. Régi egyházi személynévek

Dávid (K. 284-5), *Domokos* (K. 310-1, *Domonkos* a.), *Gál* (K. 388-9), *Illés* (K. 491-2), *Kozma* (K. 632-3), *Lázár* (K. 668-9), *Lénárt* (K. 671), *Lőrinc* (K. 685), *Máté* (K. 716), *Mátyás* (K. 718), *Péter* (K. 847), *Simon* (K. 935-6).

Ruszin: *Prokop.*

2. Régi egyházi személynévek rövidült, képzett alakjai

Andor < *Andorjás* < Andreas 'András' (K. 39), *Bara* < *Barabás* (K. 86-7), *Barta* < *Bartalom* < Bartholomaeus 'Bertalan' (K. 99-100), *Bence* < *Bencenc* < Vincentius (K. 118-9), *Benke* < *Benedek* + *-ke* (K. 123), *Birta* < *Birtalan* < Bartholomaeus 'Bertalan' (K. 99-100, *Barta* a.), *Gerő* < *Gergely* + *-ő* (K. 407), *Kati* < *Katalin* + *-i* (K. 562), *Markó* < *Márton* + *-kó* vagy *Márk* + *-ó* (K. 709), *Mihók* < *Mihály* + *-ók* (K. 733), *Szanyi* < *Szaniszló* + *-i* (K. 967-8).

Román: *Dianics* < *Dianiș* < Dionysius 'Dénes' (CONSTANTINESCU 1963: 44).

Ruszin: *Danku* < Данка < Данило 'Dániel', vocativusi forma (MIZSER 2002: 186), *Juszku* < Йуску < Йуска < Йусуп 'József', vocativusi forma (MIZSER 2002: 189), *Lenyó* < Алексей 'Elek' vagy Лев 'Leó', *Kozta* < Константин 'Konstantin' (KNEZSA 2003: 292), román is lehet, *Mindák* < Михайло 'Mihály' (ДУЙЧАК 2003: 21).

Szlovák: *Antonyik* < *Anton* 'Antal' + *-ik*, *Demcsák* < *Demeter* + *-čák* (MIZSER 2000: 8), *Deskó* vagy *Demeter* + *-sko* vagy *Dežider* 'Dezső' + *-ko* (MIZSER 2004a: 213), *Hanka* < *Hana* 'Hanna' + *-ka*, *Ivancsó* < *Ivan* + *-čo* (MIZSER 2004b: 46), *Mackó* < *Matej* 'Máté' + *-cko* (KNEZSA 2003: 298), *Melcsák* < *Melichár* 'Menyhért' + *-čák* (MIZSER 2004b: 46), *Petrás* < *Petr* 'Péter' + *-áš* (MIZSER 2004b: 46), *Petricskó* < *Petrik* (Petrič-) < *Petr* + *-ko*, *Stefanyó* < *Štefan* 'István' + *-(j)o*, *Szimcsera* < *Szimon* (a *Šimon* az általánosabb) + képzőbótor (MIZSER 2002: 189).

Ukrán: *Geraszimcsuk* < *Герасим* + *-чук* (СКРИПНИК-ДЗЯТКІВСЬКА 1996: 52), *Grica* < Григорій 'Gergely' + *-ца* (СКРИПНИК-ДЗЯТКІВСЬКА 1996: 53), *Kiriljuk* < Кирил 'Cirill' + *-юк* (СКРИПНИК-ДЗЯТКІВСЬКА 1996: 67), *Szenyko* < Семен 'Simon' (ПЕТРОВСКИЙ 1980: 355).

3. Régi világi személynévek

Bodó (K. 148-9), *Buda* (K. 190), *Makó* (K. 702), *Úr* (K. 1104).

Kun-besenyő: *Ködöböc* (MIZSER 2008: 41).

Ruszin: *Punyku*, a *Punyko* személynév vocativusa.

Szlovák: *Bohus* < *Bohumil* (-slav) + *-uš* (KNEZSA 2003: 312), *Vojtku* < *Vojtech* + *-ka*, vocativusi forma.

4. Patronimikum képzős családnevek

Andrási (K. 40), *Baraté* 'Barát nevű ember fia' (MIZSER 2008: 38), *Ferenczi* (K. 361-2), *Kósai*: a *Kósa* világi személynév igen gyakori Beregben.

Ruszin: *Bájok* < a *байка* 'apróság, apró holmi' (Бевка 2004: 32) szó többes szám genitivusa, *Motrinec* < *Мотря* (< *Матрона*), a ruszinban (és az ukránban is) gyakori az -ец az -ин képző után, *Popovics* 'a pap leszármazottja' (MIZSER 2008: 42).

Orosz vagy ukrán: *Kologrejev* < *кологрей* 'körbemelegítő', *Korotkov* < *короткий* 'rövid' (ОЖЕГОВ 1975: 273).

Szlovák: *Lelekánics* < *lelek* 'kecskefejő, lappantyú (madár)', *Miklics* < *Mik(u)lás* 'Miklós', *Sztrosin* < *stroh* (*stroš-*) 'szigorú, kimért'.

Ukrán: *Babenkó* < *баба* 'vénaasszony; gödény', *Bandurovics* < *бандура* 'bandola', *Frankovics* < *Франко* (СКРИПНИК-ДЗЯТКВЬСЬКА 1996: 117), *Kulikovszki* < *кулик* 'szalonka', a *й* elhagyása magyarosodást mutat, *Zincsenko* < *Зинча* < *Зиновий* (СКРИПНИК-ДЗЯТКВЬСЬКА 1996: 60), *Zsidenko* < *жид* 'zsidó'.

II. A származás helyére utaló családnevek

1. Nagyobb egység -i képzős neve

Szatmári 'Szatmár megyei', de szóba jöhet Szatmár városa is (K. 975), *Turóczy* 'Turóc megyei' (K. 1094-5).

2. Puszta helységnevén

Füzér: Abaúj megye (K. 384), *Szálka*: Bereg, Bihar, Hont, Szatmár megye (K. 965-6, *Szalka* a.).

3. Melléknévképzős helységnevek

Aranyosi: származási helyként 10 megyéből legvalószínűbb Szabolcs és Szatmár megyei Aranyos (K. 48), *Baranyi* 'Baranya, Máramaros vagy Ugocsa megyei helységből való' (K. 90-1), *Bocskai* 'Bocskó, Máramaros vagy Ugocsa megyei faluból való' (K. 145-6), *Bródi* 'Bród, Bereg megyei faluból való' (K. 188), *Csabai* 'Csaba, Békés, Borsod, Közép-Szolnok, Pest vagy Somogy megyei helységből való' (K. 209), *Dercsenyi* 'Dercen, Bereg megyei faluból való' (ejtésbeli változat), *Egresi*: származási helyként 8 megyéből legvalószínűbb Ugocsa és Zemplén megyei Egres (K. 323), *Gulácsi* 'Gulács, Bereg megyei faluból való' (K. 425-6), *Harsányi* 'Harsány, Baranya, Bihar vagy Borsod megyei faluból való' (K. 459), *Homoki* 'Homok, Bereg, Szatmár vagy Ung megyei faluból való' (K. 478), *Komári* 'Komár, Zemplén megyei faluból való' (K. 610), *Laky* 'Lak, Baranya, Borsod, Heves, Komárom vagy Vas megyei faluból való' (K. 663), *Marosi* 'Maros, Bihar, Hont, Nógrád vagy Veszprém megyei faluból való' (K. 711-2), *Meggyesi*: származási helyként 7 megyéből legvalószínűbb Bihar vagy Szatmár megye Meggyes (K. 722), *Olcsvári* 'Olcsvár, Abaúj megyei faluból való' (K. 785-6), *Pallagi* 'Pallag, Szabolcs vagy Szatmár megyei faluból való' (K. 826), *Pálóci* 'Pálóc, Ung megyei helységből való' (K. 817-8), *Pécsi* 'Pécs, Baranya megye székhelyéről való' (K. 836), *Petneházi* 'Petneháza, Szabolcs megyei faluból való' (K. 850), *Pocsai* 'Pocsaj, Abaúj vagy Bihar megyei faluból való' (K. 859), *Szentléleki* 'Szentlélek, Baranya, Borsod, Esztergom megyei, csik-, három-, maros- vagy udvarhelyszéki faluból való' (K. 998), *Szolnoki* 'Solnok, Abaúj, Külső-Szolnok, Moson vagy Szabolcs megyei helységből való' (K. 1019), de számításba jöhet Belső-, Közép- és Külső-Szolnok megye neve is, *Tahi* 'Tahi, Pest megye faluból való'.

Ruszin: *Oszicsánszkij* 'Oszikó, Sáros megyei faluból való' (MIZSER 2004b: 47), *Remecki* '(Alsó-, Felső-)Remete, Bereg megyei faluból való' (MIZSER 2000b: 307).

Szlovák: *Kornicki* < *Krnický* 'Korna, Nógrád megyei faluból való' (MIZSER 2004a: 214), *Mocsán* 'Môča, magyarul: Zólyommócsa, Zólyom megyei faluból való' (KNIEZSA 2003: 316), *Revicki* 'Revišné, magyarul: Revisnye, Árva megyei faluból való' (MIZSER 2003a: 429).

4. A helység valamely részén lakó

Füzesi: a Füzes Bereg megyében gyakori külterületi név, K. (384-5) inkább konkrét helységekhez köti, *Mezei* 'a falutól távolabb lakó' (K. 729-30), *Vég* 'faluvégi' (K. 1131).

5. Népnevek

Horváth (K. 480-1), *Lengyel* (K. 672-3), *Orosz* (K. 792), *Rác* (K. 879-80), *Tóth* (K. 1080-2).

Szlovák: *Leskó* < *lech* (*leš-*) 'lengyel' + *-ko* (KNIEZSA 3003: 299).

III. Foglalkozásra, tisztségre, méltóságra utaló családnevek

1. A foglalkozás, tisztség, méltóság megnevezése

Béres 'szegődéses szolga, napszámos' (K. 129), *Bíró* (K. 142-3), *Bodnár* 'kádár, hordókészítő' (K. 148), *Borbély* 'felcser, sebész; hajnyíró' (K. 165-6), *Borsos* 'borsütő, borsoló, borssal házaló' (K. 174-5), *Botos* 'marhapásztor' (K. 179-80), de a bot a bíróság jelképe is lehet, *Csajkás* 'csónakos', *Cserépes* 'cserépedény-készítő, -égető' (K. 237), *Hajdú* 'marhapásztor; gyalogos katona; hajdúsági; szolgáltatások alól felmentett fegyveres szolga' (447-8), *Halász* (K. 450-1), *Harangozó* (K. 456), *Hegedűs* (K. 464-5), *Jäger* 'erdőőr, vadász' (K. 507), *Juhász* (K. 523-4), *Kádár* 'kád- és hordókészítő' (K. 527-8), *Kenéz* 'román és ruszin vidéken a telepítés vezetője, majd a falu bírója' (K. 575), *Kocsis* 'szekeres' (K. 605-6), *Kovács* (K. 629-30), *Köblös* 'köblös földet használó; köböl-[faedény-] készítő' (K. 634), *Majoros* 'majorgazda, csürbíró' (K. 699), *Méhes* 'méhész' (K. 722-3), *Molnár* (K. 745-6), *Pap* 'a pap alkalmazottja' (K. 821-2), *Pásztor* 'állatorzó, csősz' (K. 828), *Révész* (K. 893), *Sütő* 'pék' (K. 952), *Szabó* (K. 955-7), *Szűcs* (K. 1031-3), *Takács* (K. 1037-8), *Temető* 'sírásó' (MIZSER 2006a. 83-4), *Varga* 'lábbelikészítő, -javító' (K. 1020-2), *Vasas* 'vasárus; vascipót előállító; páncélos katona' (K. 1127-8), *Zsoldos* 'fizetségért szolgáló tatona' (K. 1170-1).

Német: *Cikler* < *Zickler* 'kecskés' (BAHLOW 1967: 58), *Mecger* < *Metzger* 'mészáros' (BAHLOW 1967: 341), *Smidt* < *Schmidt* 'kovács' (BAHLOW 1967: 461-2), *Tekerman* < *Teckermann* 'tetőfedő' (BRECHENMACHER 1957-1963: I, 582).

Román: *Popa* 'pap' (CONTANTINESCU 1963: 134).

Ruszin: *Korolj* < *король* 'király', azaz: 'királyi jobbágy', *Lizanec*: a лизати 'nyal' ige származéka, az a személy, aki az állatok sónyalatását végzi, *Szkralj* (< szlovák Sklar 'üveges'), nyilvánvaló elírás, *Zvonár* < *звонар* 'harangozó' (MIZSER 2004b: 47), szlovák is lehet.

Szlovák: *Sztrocsák* < *strojčák* 'gépész'.

Ukrán: *Bonyár* < *боняр* 'vágóhidas', *Szilári* 'sós, sóval dolgozó', a szóvégi *-i* magyarosodást mutat.

2. A foglalkozásra metonimiával utaló családnevek

Bocskor (K. 146), *Csobolya* 'kis hordócska; ivóedény' (K. 253, *Csobolyó* a.), *Csulák* 'dézsa; hordó' (K. 268), *Mező*: a *mezőkerülő*, -munkás stb. szavak rövidülése (K. 730), *Tapacs*: valószínűleg a *tapad* ige szócsaládjába tartozik, s valami ragadós anyagról van szó.

Ruszin: *Csernyica* 'szeder' (a gyűjtőgetésre utalhat), *Herengu* 'heringet! (ti. vegyenek)' (MIZSER 2008: 36), *Lóka* < *лавка* 'lóca, pad; bolt' (MIZSER 2004a: 215).

Szlovák: *Dzjamka* 'zár, lakat' (keleti szlovák adat), *Herencsu* < *hrněu* 'fazekat! (ti. vegyenek)', magyarosodott alak (MIZSER 2008: 36), *Spenik* (< német Spenn) 'forgács, szilánk; vágott fa' (MIZSER 2006b: 57).

Ukrán: *Jaszik* 'vánkos, kispárna' (MIZSER 2004c: 75), *Roszoza* < *роззоха* 'kétágú gerenda; favilla' (MIZSER 2002: 187), *Seleja* < *шля* 'szügyellő; hámszj; vállszj'.

IV. Egyéni tulajdonságra utaló családnevek

Bezzeg 'igaz', esetleg szavajárási névnek is elképzelhető (K. 138), *Butyók*: valószínűleg a *bütyök* 'csontos kidudorodás a kézen vagy a lábon' szó hangrendi átcsapása (vö. BENKŐ 1967: 404), *Csup* 'kajla' (B. LŐRINCZY 1979: 882, beregszászi adat), *Fekete* 'sötét bőrű, hajú' (K. 354-5), *Futykó*: a *fütykő* 'fütykös' szó hangrendi átcsapása, *Gazdag* 'vagyonos' (K. 397-8), *Gerics* 'gerinc, csigolya' (BENKŐ 1967: 1053), *Híres* 'neves, nagyhírű' (K. 475), *Kopac* 'kopasz' (K. 617-8, *Kopasz* a.), *Kis*: 1. 'alacsony', 2. 'ifjabb' (K. 594-6), 3. 'valamely testrésze kisebb az átlagosnál', 4. 'kisszerű' (MIZSER 2006b: 57), *Kondor* 'göndör' (K. 614), *Kopasz* (K. 617-8), *Láng* 'heves indulat' (K. 664), *Meglesz*: szavajárási név (MIZSER 2008: 36), *Nagy*: 1. 'magas', 2. 'idősebb' (K. 756-8), 3. 'valamely testrésze nagyobb az átlagosnál', 4. 'kiváló' (MIZSER 2006b: 57), *Pikó* 'bohó, ügyetlen' (K. 853), *Sass* (K. 919), *Síró* 'síró hangon beszélő; panaszkodó' (K. 938), *Tompa* 'nehéz felfogású' (K. 1074), *Veres* 'vörös hajú, arcú' (K. 1136-7).

Orosz: *Megyakovszkuj*: a *медяк* 'rézpenz, rézgaras' (MIZSER 2004b: 48) szó melléknévi alakja, azaz 'akinek csak rézgarasa van', tehát szegény.

Ruszin: *Bidzilja* 'egyfajta bogár', *Homonyi* 'zajongj, kiabálj!', szavajárási név (MIZSER 2008: 35), *Mandzák* 'siető, gyorsan járó' (MIZSER 2004b: 48), *Medvigy* 'medve' (MIZSER 2004b: 48), *Skirta*: a *ukipumu* 'vicsorít' ige származéka, *Szoroka* 'szarka' (MIZSER 2006: 57), *Vovcsok* 'farkas'.

Ruszin vagy szlovák: *Kohut* 'kakas' (MIZSER 2000a: 45), *Szikora* 'cinege' (MIZSER 2000a: 46).

Szlovák: *Belokony* < *bielkoň* 'fehér ló', akinek fehér lova van, *Hrancsák* 'szögletes mozgású, ügyetlen ember', *Krakab* 'krákogó(s)', *Males* 'kicsi', *Polóka* < *polovka* 'valaminek a kisebbik fele', *Pukis* 'rügy, bimbó', *Rubis* < *hrubiš* 'vastag', *Szlavec* 'fülemüle' (keleti szlovák adat, a megszokottabb alakja slavík), *Szurnyák* 'siető'.

Ukrán: *Hojda* 'hinta-palinta', szavajárási név (MIZSER 2008: 36), *Korotun* 'apró ember'.

V. Egyéb családnevek

1. A névadásnak több indítéka is lehetséges

Bak: 1. régi magyar világi személynév, 2. a bak metaforikus tulajdonsága (K. 65-6), *Bakos*: 1. régi magyar világi személynév, 2. 'olajsütő, -sajtoló' (K. 70), *Baksa*: 1. régi magyar világi személynév, 2. 'ragadozó ön' (K. 70), *Balog*: 1. régi magyar világi személynév, 2. 'balkezes', 3. 'rossz, gonosz' (K. 79-80), 4. 'akinek hiányzik a jobb keze', 5. 'másságot mutató személy' (MIZSER 2006b: 58), *Barna*: 1. a Barnabás egyházi személynév rövidülése, 2. 'barna bőrű, hajú' (K. 96-7), *Csákány*: 1. régi magyar világi személynév, 2. 'csákányt készítő vagy azzal dolgozó személy' (K. 211-2), *Csopak*: 1. régi magyar világi személynév, 2. puszta helynév Zala megyében, *Farkas*: 1. régi magyar világi személynév, 2. az állat valamilyen tulajdonsága, 3. 'farkasvadász, farkasbőr-kikészítő' (K. 346-7), *Gajdos*: 1. 'dudás', 2. 'kissé ittas' (K. 388), 3. puszta helységnev Bereg megyében, *Járó*: 1. az egyházi Jardán vagy Járfás név becézett alakja, 2. 'bujdosó', 3. 'földmérő' (K.

515), *Mokány*: 1. 'román hegyi lakó', 2. a XVIII. századtól: 'vad, szilaj, makacs' (K. 744), *Nemes*: 1. 'a nemességhez tartozó', 2. 'nemesi szolgálta', 3. 'pozitív lelki tulajdonságokkal rendelkező személy' (K. 768-9).

Szlovák: *Bobály*: 1. 'daganat, fekély', 2. 'lápi póc' (MIZSER 2000a. 90), *Misko*: a Michal 'Mihály név becézett alakja (KNEZSA 2003. 298), 2. *myško* 'egérke, kiséger'.

2. Kettős családnév

Szabó-Gerics: az első foglalkozást, a második tulajdonságot jelöl.

3. Egyelőre megfejtetlen családnevek

Baribin, Dalopikula, Volomin.

IRODALOM

- Bahlow, Hans (1967). *Deutsches Namenlexikon*. München
- Бевка, Олекса (2004). *Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Марама-роуського комітату*. Ниредьгаза
- Benkő Loránd főszerk. (1967). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I*. Budapest
- Brechenmacher, Josef Karlmann 1957-1963. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen I-II*. Limburg a. d. Lahn
- Constantinescu, N. A. (1963). *Dicționar onomastic românesc*. București.
- Дуйчак, Микола (2003). *Антропонімія Пряшівщини*. Пряшів.
- Heller, Georg (1983). *Comitatus Bereghiensis*. München.
- Kázmér Miklós (1993). *Régi magyar családnevek szótára. XIV-XVII. század*. Budapest.
- Kiss Lajos (1988). *Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II*. Budapest.
- Kniezsa István (1974). *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I-II*. Budapest.
- Kniezsa István (2003). *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Budapest.
- B. Lőrinczy Éva főszerk. (1979), (1992). *Új magyar tájszótár I., 3*. Budapest.
- Mizser Lajos (2000a). *Tirpák vezetéknevek*. Nyíregyháza.
- Mizser Lajos (2000b). Lónya vezetéknevei. *Magyar Nyelvjárások XXXVIII*, 305–310.
- Mizser Lajos (2002). Családnevek Kárpátaljáról. *Magyar Nyelvjárások XL*, 182–192.
- Mizser Lajos (2003a). Csetfalva, Harangláb, Vári családnevei. *Magyar Nyelvjárások XLI*, 427–432.
- Mizser Lajos (2003b). Gát mai családnevei. In: szerk.: Hajdú Mihály és Keszler Borbála: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*, 605–609. Budapest.
- Mizser Lajos (2004a). Nagydobrony és Zápszony családnevei. *Magyar Nyelvjárások XLII*, 209–216.
- Mizser Lajos (2004b). Balazsér mai családnevei. *Névtani Értesítő* 26: 45–49.
- Mizser Lajos (2004c). Nagyberég mai családnevei. *A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány Füzetek* 20: 70–76. Nyíregyháza.
- Mizser Lajos (2004d). Bene község családnevei. In: szerk.: Beregszászi Anikó és Csernicskó István: *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 20–26. Ungvár.
- Mizser Lajos (2006a). Temető. *Magyar Nyelv CII*, 83–84.
- Mizser Lajos (2006b). Izsnyéte vezetéknevei. *Névtani Értesítő* 28: 55–58.
- Mizser Lajos (2008). Vezetéknév-kutatások Bereg megyében. In: szerk. P. Lakatos Ilona- Pethő József: *Elméletek és módszerek*, 29–46. Nyíregyháza.
- Ожегов, С. И. (1975). *Словарь русского языка*. Москва.
- Петровский, Н. А. (1980). *Словарь русских личных имен*. Москва.
- Скрипник Л. Г. – Дзятківська Н. П. (1996). *Власні імена людей*. Київ.

SEBESTYÉN ZSOLT*

Elpusztult falvak névmagyarázatai a történelmi Bereg megyéből

Rezümé Sebestyén Zsolt tanulmányában néhány elpusztult Bereg megyei település nevének eredetét mutatja be. Az egykori megye területén a háborúk, idegen támadások következményeként, illetve sikertelen falutelepítések nyomán több helység elpusztásodott, ezek etimológiáival eddig alig foglalkoztak. A között névmagyarázatok részét képezik egy készülő beregi helységnév-etimológiai szótárnak, mely a Beregben létező és egykoron létezett összes helység nevének etimológiáját tartalmazza. A tanulmányban 35 név eredetét tisztázza a szerző, ezek nagy része magyar névadással keletkezett, de vannak közöttük szláv névadók által alkotott helységnevek is. A szócikkek felépítésében a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* által alkalmazott eljárást követi.

Резюме У своїй праці автор висвітлює походження назв сіл Березької жупи, які на сьогодні вже не існують. Причиною занепаду цих сіл були численні війни на території жупи, напади іноземців та не дуже вдале розташування цих населених пунктів. Питання етимології їхніх назв ще до цього часу залишається недослідженим. Опублікована праця є частиною топонімічно-етимологічного словника, у ній наведено етимологічне тлумачення назв усіх колишніх сіл Березької жупи. Автор досліджує 35 назв, їх більшу частину складають ті, які утворилися від угорських назв, але існують між ними і такі, які походять зі слов'янських мов. У географічних назвах слова побудовані згідно з способом, що використовується в етимологічному словнику.

Bereg megye történetét vizsgálva szembevetendő, hogy betelepítése több hullámban, folyamatosan zajlott. A 12–14. században az alföldi rész, a 14–17. században pedig a hegyvidék vált lakottá. Az első korszakra a spontán lakosságáramlás jellemző, míg később a telepítő tevékenységet kenézek végezték, akik falut gyűjtöttek a földesurak részére, cserébe e falvak örökös bírói tisztségének viselői lettek. A telepéseket adó- és szolgálatmentességgel csábították az újonnan alapított falvakba (Lehoczky, Csánki, Kiss 1992 stb.). A falualapítás azonban nem minden esetben bizonyult sikeresnek, az oklevelek tanúsága szerint ugyanis hosszú évtizedek múlva is csupán a kenézesalád vagy még egy-két jobbágy lakta az új falut, mert a kenéznek nem sikerült további lakosokat odacsábítania. A megye falvainak egy része idővel elenyészett, elpusztásodott. Nemcsak a sikertelen telepítés, hanem a történelmi események (tatár és lengyel támadások) is közrejátszottak abban, hogy több beregi település elnéptelenedett, majd eltűnt a megye térképéről.

Lehoczky Tivadar nagyszerű monográfiája végén (Lehoczky 3: 811–843) felsorolja a megyében egykor létezett falvak és puszták nevét, az alábbiakban ezek közül közlöm néhányat az etimológiájáról. A helységek jelentős része kenézi alapítású, de egyes falvak eredete korábbra vezethető vissza (*Bátor*, *Cibik*, *Csombortelke* stb.). A szócikkek felépítésében a következők alapelveket követtem: címszóként az ismert vagy kikövetkeztethető névforma szerepel, ezt követi a helység lokalizálását segítő információ, a település nevének fellelt történelmi adatai, majd a név magyarázata.

Balázsvágása 'Benedike közelében feküdt' 1481: *Balaszvágása* (Csánki 1: 413), 1530: *Balaszvágása* (Conscr. Port.), 1542: *Balaszvágása* (uo.), 1552: *Balaszvágása* (uo.), 1647: *Balaszvágása* (Lehoczky 3: 811). A *Balázsvágása* helységnév a magyar *Balász* személynévnél [vö. 1267: *Balász* (Urburg. 1: 333)] és a birtokos személyjellel ellátott magyar *vágás* 'erdőirtás' főnév összetételével keletkezett. *Balász* nevű ember által létrehozott irtásfalut jelölt. A *vágás(a)* utótagú helységnevek a középkorban Sáros (vö. Csánki 1: 288–316) és Zemplén (uo. 340–367) megyére jellemzőek, kelet-délkelet felé haladva azonban ritkul a számuk: a szomszédos Ungban három (*Andrásvágása*, *Németvágás*, *Vágás*), Bereg megyében azonban már csak egy helységnévben fordul elő.

Balmusfalva 'Dubina és Alsóhrabonica között feküdt' 1600: *Balmusfalva* (Dezső 246). *Balmusfalva* kenézi falu volt a 16–17. században. A települést a Balmus család

* Nyíregyházi Főiskola, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, főiskolai adjunktus.

alapította, s ők viselték a kenézséget is (Lehoczky 3: 811). A helységnév a *Balmus* családnévnek és a birtokos személyjellel ellátott *falu* főnévnek az összetételével keletkezett. A személynév talán a magyar *bálmos* 'édes túróból és kukoriczalisztból készített étel' (CzF. 1: 399, ÚMTSz. 1: 327) köznév származéka. A névadó család nemzetisége bizonytalan, mert az ételnév ebben a formában használatos a magyarok és a románok körében is, így mindkét nép nyelvében családnévvé válhatott. A falu a 17. század végén pusztulóban volt, a Rákóczi-szabadságharc idején már lakatlan.

Bátor 'Beregszász területén' 1232/360: *Batur* (Györffy 1: 530). A helység az Árpád-korban Beregszász környékén feküdt, egyik előtelepülésének tekinthető. Györffy György azt írja róla: „A beregi szász telep mellett egy Bátor nevű magyar falu is állott, melyet királyi népek laktak” (Györffy 1: 532). A falu neve pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással [vö. 1138/1329: *Bahatur* szn. (MNy. 32: 132)]. Az alapjául szolgáló személynév etimológiailag azonos a török eredetű magyar *bátor* köznévvvel (FNESz., *Bátor*).

Cibik 'elpusztult falu Gecsétől délre' 1299: *Cybek*, *Cyvik*, *Cybyk* (Györffy 1: 536), 1366: *Cibikföldre* (ComBer. 39). A *Cibik* helységnév pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással. Az Árpád-kori személynévtár e név egyetlen adatát ebből a településnévből hozza (l. ÁrpSzt. 210). A személynév eredete bizonytalan, a magyaron kívül a lengyelben és a ruszinban is előfordul: *Cybyk*, *Czybyk* csn. (Rymut 103), *Цубук* csn. (Чучка 592). Csucska vagy a *Ciba* személynév *-ik* képzős változatából, vagy az ukrán nyelvjárási *цубук* 'fokhagymagerezd' köznévből származtatja (Чучка уо.), de talán kapcsolatba hozható a régi magyar *cibikel* 'sántikálva, bicegve jár' ige főnévi származékával (CzF. 1: 1124). A falut egy 1299-es okiratban *terra castrensiumkünt* említik, ezért elképzelhető, hogy a helység neve magyarul *Cibikföldre* volt, amit egy 1366-os okirat is megerősít. Az elpusztult falu neve a 19. század végén Csoma határában dülönévként élt tovább (Lehoczky 3: 198).

Csombortelke 'Búcsú és Csoma között feküdt' 1327: *Chomborteluke* (Györffy 1: 538), *Chombortheluke* (uo.). A *Csombortelke* helységnév a magyar *Csombor* [1214/1334: *Chumpur* (ÁrpSzt. 208)] személynévnek és a birtokos személyjellel ellátott *telek* 'beépítéssel vagy gazdasági műveléssel hasznosítható kisebb terület, földdarab; földesúri tulajdonban levő földnek az a része, amely állandóan a jobbágy birtokában volt' (ÉrtSz. 6: 577) főnévnek az összetételével keletkezett. A települést csak egy 14. századi adománylevélben említik, további sorsa ismeretlen. A helységnév alapjául szolgáló személynév a régi magyar *csombor*~*csomboly* 'összetekert, csomóba göngyölített valami' (CzF. 1: 1040) származéka lehet.

Dienestelek 'elpusztult falu Bilke határában' 1522: *Dienestelek* (Lehoczky 3: 816). Lehoczky szerint a falu mindössze egy összeírásban szerepel, 1522-ben már *praedium*-ként, azaz pusztaként említik. A helységnév a magyar *Dienes*~*Dénes* [vö. 1138/1329: *Dienis* (MNy. 32: 130)] keresztnévnek vagy az ebből keletkezett családnévnek [vö. 1467: *Nicolaus Dyenes* (Kázmér 292)] és a *telek* főnévnek az összetételével keletkezett.

Füzérfalva 'Rosztoka környékén feküdt' 1600: *Füzérfalva* (Dezső 251). *Füzérfalva* kenézi alapítású falu volt a megye északi részén. A *Füzérfalva* helységnév a magyar *Füzér* családnévnek [1448: *Matheus Fyzer*, *Stephanus Fyzer* (Kázmér 384)] és a birtokos személyjellel ellátott *falu* főnévnek az összetételével keletkezett (Lehoczky 3: 818). Alapítója talán ugyanaz a család, amelynek tagjai Brusztópatak és Koziva falvak kenézei is voltak (Makkai 348). Az 1630-as conscriptiones portarumban nem találkozunk vele, valószínűleg akkorra már elpusztult.

Halászfalva 'Komlós határában feküdt' 14. sz.: *Halászfalva* (Lehoczky 3: 819), *Szaniszlófalva*~*Halászfalva* (Csánki 1: 418), 1614: *Utifalva* (uo.), 1854: *Halászfalva* (Sebestyén 2008: 79), 1882: *Halaszovicza* (uo.), 1883: *Halaszovicza* (uo.), 1904: *Halászovicza* (uo. 80). A települést több néven emlegetik a források, *Szaniszlófalva* és *Utifalva* formában

is találkozunk vele a középkorban. Az elsődleges *Halászfalva* név a magyar *Halász* családnévnek [1402: *Halaz (Jakab)* (Kázmér 450)] és a birtokos személyjellel ellátott *falu* köznévként az összetételével keletkezett. *Halászfalva* a 16. században elpusztult, dűlőnévként azonban tovább élt. 19–20. századi összeírásokban *Halaszovicza* (Sebestyén 79–80) alakban szerepel az időközben elruszinosodó Komlós határában. Csánki szerint a 14. században említett *Szaniszlófalva* és *Halászfalva* név ugyanarra a falura vonatkozik. Ha a két falu valóban ugyanaz, akkor előbbi is lakójáról vagy a telepítő kenéztől kaphatta a nevét. Később azonban már nem találkozunk a *Szaniszlófalva* névvel.

Hazugafalva 'elpusztult falu a viznicei völgyben' 1599: *Hazugafalva* (Lehoczky 3: 819), 1600: *Hazugafalva* (Dezső 252). A 16–17. század fordulóján említik ezt a kenézi telepítésű falut, mely a Viznice folyó völgyében feküdt. *Hazugafalva* bizonyosan alapító kenézéről kapta a nevét. A *Hazuga* név a magyar *hazug* melléknév származéka, vö. 1086: *Chozug* (ÁrpSzt. 369), 1211: *Hozoga, Hozuga* (uo.) személynév, illetve ruszin *Газуга* családnév (Чучка 130). A névadó a név hangalakja miatt valószínűleg ruszin volt. A személynévhez a birtokos személyjeles magyar *falu* köznév kapcsolódik.

Hiúzfalva 'Szerencsfalva közelében feküdt' 1599: *Hiúzfalva* (Lehoczky 3: 820), 1600: *Hiúzfalva* (Dezső 253). A *Hiúzfalva* név a magyar *hiúz* [1395k.: *hejuz* (BesztSzj. 1042, TESz. 2: 123)] 'a macskával rokon, de annál nagyobb, rövid farkú, hosszú lábú ragadozó állat, fülén szőrpamat, pofáján dús berkó van' (ÉrtSz. 3: 282) állatnévként és a birtokos személyjellel ellátott *falu* főnévként az összetételével keletkezett. A névadók magyarok voltak, ugyanis az állat neve az ukránban *пучь* (CYM. 8: 542), a románban *rîs* (DRM. 2: 249). Személynévi eredetét kizárhatjuk, mert a magyarban nem ismerünk ilyen személynévet. A hiúz a középkorban a Kárpátok elterjedt vadmacskája volt, jellegzetes alfaja (kárpáti hiúz 'lynx lynx carpathica') élt a hegyekben, ma már azonban nagyon ritka Kárpátalján.

Ilmova 'Hukliva és Kanora között feküdt' 1645: *Ilmowa* (Makkai 346), 1649: *Ilmova* (Dezső 254). Az *Ilmova* helységnév szláv eredetű, az ukrán *ільма ~ ілма* 'szilfa' (Udvari 2: 397; CYM. 4: 18) fanév melléknévi *ільмовий* 'szilfás' (uo.) alakjából származik. A helységnév nőnemű formája arra enged következtetni, hogy az *Ilmova* név elsődlegesen víznév volt, s egy *Ilmova voda~reka* 'Szilfás víz~folyó' névből keletkezett ellipszissel. Nem zárhatunk ki egy korábbi *Ilmova vesz* 'Szilfás falu, szilfaerdőhöz tartozó, ilyen erdő mellett épült falu' névalakot sem. Ilmovát csak a 17. század közepén említik a források, Lehoczky azonban arról ír, hogy a falu a 18. század elején pusztult el, s területe Kanorához csatoltatott (Lehoczky 3: 820).

Ivánfalva 'Szkotárszka közelében feküdt' 1645: *Iwan Falwa* (Makkai 346). A falu nevét alapító kenézéről kapta. A név előtagja a ruszin *Ivan* keresztnév, vö. *Ивань* 'János, Jancsi, Iván' (Чонеї 128), utótagja a birtokos személyjellel ellátott magyar *falu* köznév. 1638-ban két kenéze volt, az Ivanovicz testvérek, akiknek, mivel jobbágyokat nem sikerült gyűjteniük, adót kellett fizetni. Az adófizetés elől elbujdostak, így a falu is elenyészett (Makkai uo.). Az *Ivanovics* családnév jelentése tkp. 'Ivánfi', ezért lehet, hogy a falu neve a kenézek apjának a nevéből keletkezett.

Jereményfalva 'bizonytalan fekvésű falu' 1600: *Jereményfalva* (Lehoczky 3: 820). Az 1600-as összeírásban említik ezt a kenézi alapítású helységet. A településnév a *Jeremej* személynévnek és a birtokos személyjellel ellátott *falu* főnévként az összetételével keletkezett. A személynév ukrán eredetű, vö. ukr. *Єремеї ~ Єремея* 'Jeremiás' [1443: *Єремеу* (CCYM. 1: 349)]. A keresztnév Kárpátalján családnévként is előfordul [vö. 1570: *Dan. Jeremij* (Чучка 222)], így nehezen dönthető el, hogy a kenéz keresztnév vagy családneve szerepel a név jelzői tagjaként. A nevet az oklevél kiállítója tévesen *Jereménynek* hallhatta, ezért így jegyezte fel.

Jurkofalva 'Bukovinka közelében feküdt' 1600: *Jurkofalva* (Dezső 255), 1660: *Jurkofalva* (Lehoczky 3: 821). *Jurkofalva* kenézi alapítású falu volt. A helységnév a ruszin

Юрко 'György' (Чопей 438) személynév és a birtokos személyjellel ellátott *falu* köznévfő összetételével keletkezett. Mivel a ruszinok között a családnevek kialakulása bizonytalan időpontra tehető, ezért ennek a névnek az esetében sem lehet eldönteni, hogy a településnévben szereplő személynév a kenéz kereszt- vagy családneve [vö. *Юрко* csn. (Чучка 641)].

Karitovica 'Borszucsina környékén feküdt' 1648: *Karitovica* (Dezső 255), 1691: *Karitovicza* (Lehoczky 3: 822), 1700: *Karitovicsa* (ComBer. 78). A *Karitovica* helységneve szláv névadással keletkezett. Alapja az ukrán *корімо* 'meder, folyómeder, csatorna' (Udvari 2: 501; CYM. 4: 291) ~ szláv **koryto* 'meder, teknő, folyómeder' (Šmilauer 95), melyhez az *-ica* képző kapcsolódik. A falut természeti környezetéről nevezték el, valószínűleg egy teknőszerű völgyben feküdt.

Kasafalva 'elpusztult falu Nyíresfalva és Sarkad környékén' 1599: *Kasafalva* (Lehoczky 3: 822), 1600: *Kasafalva* (Dezső 255). *Kasafalva* kenézi alapítású falu volt a Hát hegység vidékén, nevét valószínűleg első kenézéről kapta. A *Kasa* családnév nemcsak a magyarok [vö. 1138/1329: *Kafa* szn. (MNY. 32: 133); 1415: *Kassa* csn., 1450: *Blasius Kasa* (Kázmér 557)], hanem a kárpátaljai ruszinok körében is előfordul [1567: *Kasa Danilo* (Чучка 255)]. Alapja a magyar *kása* 'dara, őrölt gabona, rizs', vö. még ruszin *каша* 'kása, köleskása' (Чопей 146). A személynévhez a birtokos személyjellel ellátott magyar *falu* köznévfő kapcsolódik. A helység a 17. század elején elpusztult.

Királyszállása 'falu volt Szalóka közelében' 1548: *Kýralzallafa* (Conscr. Port.), 1549: *Kýralzallafa* (uo.), 1550: *Kýralfallaffa* (uo.). A *Királyszállása* helységneve magyar eredetű, a magyar *Király* családnévnek [1389: *Joannes Kyrál* (ZsigmOkl. 1: 108, Kázmér 593-4)] és a birtokos személyjellel ellátott *szállás* 'az évnék csak bizonyos részében lakott tanya; ideiglenes lakóhely' (ErtSz. 6: 52-3) főnévnek az összetételével keletkezett. 1550-ben már elpusztult településként említik (Lehoczky 3: 823).

Kirva 'elpusztult falu Déda és Beregdaróc határában' 1301: *Kereua* (Györffy 1: 542), 1307: *Kereua* (ZichyOkm. 1: 116), 1308: *Kerua*, *Creua* (uo. 2: 604), 1341: *Creua* (Csánki 1: 416), 1428: *Kýrwa* (uo.), 1436: *Creua* (uo.). A *Kirva* helységneve szláv eredetű, alapjául a **krivъ* 'görbe' (Šmilauer 101) melléknév szolgált. A *Kirva* víznévként és településnévként gyakori szláv nyelvetterületen, ezért biztosan állíthatjuk, hogy a magyarság ezen a vidéken szláv lakosságot talált. Lehoczky szerint nevét a *Kér* nevű víztől kapta, de ez nyilván tévedés (Lehoczky 3: 823). Bizonyos víznévi eredete, de a névadó folyó vagy patak a folyásának irányáról kaphatta nevét. A magyarban előbb magánhangzó betoldásával megszüntették a szó elején jelentkező mássalhangzó-torlódást (*Kereva*), majd a két nyíltszótagos tendenciának köszönhetően a második szótag magánhangzója kiesett (*Kerva*). A falu a 15. század derekára már elpusztult.

Kisilosva 'Gálfalva közelében feküdt' 1650: *Kisilosva* (Lehoczky 3: 821), 1682: *Kisilosva* (uo.). *Kisilosvát* a Gálfalván kenéz *Gál* család alapította 1650-ben. A település az *Ilosva* folyó mellett jött létre [1341/42/508/621: *Kis Ilosva*, *Nagy Ilosva* (Györffy 1: 541); 1908: *Mala Irsavka patak*, *Velika Irsavka patak* (Sebestyén 59)], neve névátvitellel keletkezett a folyónévből. Az *Ilosva* víznév a szláv **Jelšava* 'tkp. égererdőben folyó patak' átvétele (FNESz., *Ilosva*), a névadók azonban magyarok voltak, ugyanis a folyó ruszin~ukrán neve *Irsava*, ami a magyarból visszakölcsönzött alak. A 14-15. században idegenből átvett szavak első szótagjában álló *l* hangot a magyarban nehezen ejtették, ezért gyakran *r*-re változtatták, így lett többek között az *Ilosvából* *Irsva* (Melich 149). Érdekes módon azonban a magyarban végül mégis az *l*-es változat terjedt el. A folyó Gálfalvánál két ágra oszlik, ezeket *Kis*- és *Nagy*- előtaggal különböztetik meg egymástól. A településnévben található *Kis*- előtag vagy a folyónévből származik, vagy *Ilosvától* különböztette meg a falut. Lehoczky szerint 1726-ban már pusztá (Lehoczky 3: 821).

Kobulka 'elpusztult falu a Viznice folyó völgyében' 1704: *Kobulka* (Lehoczky 3: 824). A *Kobulka* helységneve személynévi eredetű, a falu első kenézéről kaphatta a nevét.

Lehoczky szerint a 17. század elején Kobulka János volt a kenéze (Lehoczky 3: 824). A *Kobulka* családnév ruszin eredetű (Чучка 271), de a szlovákban is előfordul, alapjául a ruszin *кобыла* 'kanca, kancaló' (Чопей 151) ~ ukrán *кобила* ~ *кобилка* 'kanca; deres; nagy termetű nő' (Udvari 2: 466; СУМ. 4: 200-201) főnév szolgált, ehhez a *-ka* kicsinyítő képző kapcsolódik (jelentése tkp. 'kancacsikó'). A kenézcsaládon kívül mások később sem igen lakták, 1704-ben már lakatlan, de pusztulásának dátuma ismeretlen.

Koltunokfalva 'Ploszkó határában feküdt' 1645: *Koltunokfalva* (Makkai 373), 1649: *Koltunok*, *Kotumfalva* (Dezső 258), 1651: *Kotumfalva* (Lehoczky 3: 825). *Koltunokfalva* kenézi alapítású falu volt Ploszkó közelében. A helységnév a *Koltunok* családnévnek és a birtokos személyjellel ellátott *falu* köznévnél az összetételével keletkezett. A személynév szláv eredetű, vö. ruszin *Ковтун* (Чучка 273) ~ lengyel *Koltun*, *Koltunek*, *Koltuniak*, *Koltuniec* családnév (Rymut 429). Az ukrán nyelvben a családnév alapja a *ковтун* 'összecsomósodott haj, gyapjú; 'szőrzettel borított fejbőr betegsége' (СУМ. 4: 206), azaz a személynév a névvisező külső tulajdonsága alapján keletkezett.

Komoró 'elpusztult falu Bilke határában' 1311: *Komora* (ZichyOkm. 1: 136), 1312: *Komorou* (uo. 279), 15. sz.: *Komar* (Lehoczky 3: 838), 1447: *Szunyogmező* (uo.), 1447: *Komár*, *Komoród*, *Komoró* (Csánki 1: 419), 1462: *Komoro* (Mihályi 440), 1647: *Szunjog* (ComBer. 152). A *Komora*–*Komoró* helységnév szláv eredetű, alapja a *komarъ 'szűnyog' (Šmilauer 92) főnév, esetleg az ebből keletkezett személynév, mely minden szláv nyelvben gyakori. A Lehoczky által említett másodlagos *Szűnyogmező*, *Szűnyog* helységnév vagy magyarítás, vagy párhuzamos névadás eredménye (Lehoczky 3: 838). Georg Heller a helységet Beregszász határába helyezi (ComBer. 152), a város határában létező *Szűnyoghegy* dülő [1863: *Szűnyoghegy* (Sebestyén 38)] azonban nem hozható kapcsolatba a helységnévvel.

Koszfalva 'Ilosva környékén feküdt' 1456/75: *Koz*, *Kozfalva* (Csánki 1: 417), 1456: *Koszfalva* (Lehoczky 3: 825), 1463: *Kosfalw* (ComBer. 89). *Koszfalva* kenézi alapítású falu volt Ilosva közelében. A településnév a *Kosz* családnévnek és a birtokos személyjellel ellátott *falu* főnévnek az összetételével keletkezett. A családnév a kárpátaljai ruszinok körében fordul elő [vö. *Koc* csn. (Чучка 289)], s a ruszin *коць* 'feketerigó' származéka (Чопей 158).

Kosztrubácsfalva 'Lohó közelében feküdt' 1599: *Kosztrubácsfalva* (Lehoczky 3: 826), 1600: *Kosztrubafalva* (Dezső 259). *Kosztrubácsfalva* kenézi alapítású falu volt Lohó környékén. A helységnév a *Kosztrubács* családnévnek és a birtokos személyjellel ellátott *falu* főnévnek az összetételével keletkezett. A személynév ruszin eredetű, a *Kocmpyó* név származéka (Чучка 282). Ennek alapja az ukrán *коцпыо* 'piszkos, mocskos, ápolatlan (személy)' (СУМ. 4: 308) köznévi.

Koziva 'Feketepatak határában feküdt' 1530: *Kozwwa* (Conscr. Port.), 1600: *Kozio*, *Koziva* (Lehoczky 3: 746), 1645: *Koziwa* (Makkai 348). A *Koziva* helységnév szláv eredetű. Valószínűleg személynévből keletkezett, vö. ruszin~ukrán *Koza* csn. (Чучка 274; CCYM. 1: 485), s egy *Koziva vesъ* 'Koza nevű ember faluja' szerkezetből önállósodott. Nem zárhatjuk ki köznévi eredetét sem, létrejöhetett a személynév alapjául szolgáló *koza* 'kecske' (Чопей 152; СУМ. 4: 209) főnévből, ebben az esetben jelentése 'Kecskés (hely)'.

Kőrösfalva 'elpusztult település Cserejóc vagy Medvegyóc között' 1600: *Kőrösfalva* (Dezső 259), 1610: *Keóreossfalwa* (ComBer. 85), 1630: *Keóros* (Conscr. Port.), 1645: *Keoroes Falva* (Makkai 366). A *Kőrösfalva* helységnév magyar eredetű, a magyar *kőrös* ~ nyj.-i *kőrös* (ÜMTSz. 3: 551) fanévnek és a birtokos személyjellel ellátott *falu* köznévnél az összetételével keletkezett. Bár a magyarban adathozható *Kőrös* családnév, személynévi eredetét kizárhatjuk. Mágócsi Gáspár ugyanis 1579-ben adott kenézelet Szűk Istvánnak és Miklósnak, hogy *Felső-Mogyorós* néven falut alapítsanak, de ők nem a kijelölt helyen, s nem a megadott néven hozták létre falujukát (Lehoczky 3: 825). Az új települést a környező kőrisedőkről nevezték el.

Lázárfalva 'Felsővíznice közelében feküdt' 1505: *Lázárfalva* (ComBer. 96), 1512/23: *Lázárfalva* (Lehoczky 3: 826). A *Lázárfalva* helységnév magyar eredetű, a *Lázár* személynévnek és a birtokos személyjellel ellátott magyar *falu* főnévnek az összetételével keletkezett. Lehoczky szerint 1512-ben egy *Lázár* nevű kálniki lakos kapott kenézlevelet, hogy Felsővíznice környékén falut alapítson, így a település kenézéről kapta a nevét. A névadó kenéz nemzetisége bizonytalan, ugyanis a bibliai eredetű személynév a régió minden nyelvében előfordul nemcsak kereszt-, hanem családnévként is: l. magyar *Lázár* [vö. 1061/1360: *Lazarnogferteu* (Györffy 2: 424, ÁrpSzt. 485); 1482: *Lazar András* (Kázmér 1993: 668)], ruszin~ukrán *Лазарь* (Чопей 167; CCYM. 1: 536-7), román *Lazár* (Constantinescu 94).

Mátyásfalva 'elpusztult falu Lohó és Bubuliska környékén' 1600: *Mátyásfalva* (Lehoczky 3: 826). A *Mátyásfalva* helységnév a magyar *Mátyás* kereszt- [1181: *Mathia(s)* (ÁrpSzt. 528)] vagy családnévnek [1400: *Emericum Mathyas* (ZsigmOkl. 2/1: 56, Kázmér 1993: 718)] és a birtokos személyjellel ellátott *falu* főnévnek az összetételével keletkezett. Bár a *Mátyás* név adatolható az ukránból [1481: *Мѣтїаиуш* (CCYM. 1: 623)], alapító kenéze mégis magyar lehetett, mert a keleti szláv nyelvekben az egyházi szláv *Мамѣѣи* alapján a keresztnev *Мамѣѣи*~*Mamsiü* változata terjedt el (uo. 581). A település a 17. században elpusztult, nevét később egy *Matyasóc* nevű kocsmá viselte (Lehoczky 3: 826). A kocsmánév egy párhuzamosan használt ruszin, esetleg szlovák helységnévből keletkezett (*Matyasóc* tkp. 'Mátyás faluja, emberei'), a névforma ugyanis inkább szlovák névadókra utal. Valószínűleg e falu emlékét őrzi a Bubuliska határában a 19–20. században adatolt *Matasu* dűlőnév (Sebestyén 43-4).

Mocsárka 'elpusztult falu Dragabártfalva és Nyíresfalva között' 1600: *Mocsárka* (Dezső 260), 1610: *Machiarka* (ComBer. 109), 1645: *Motsarka* (Makkai 358). A *Mocsárka* helységnév a magyar *mocsár* 'süppedékes, néhol sekély vízzel borított, többnyire vízínövényekkel sűrűn benőtt, földterület' (ÉrtSz. 5: 7) főnév *-ka* kicsinyítő képzős alakjából keletkezett, vö. még ruszin~ukrán *мочарь*~*мочар* 'mcsár, ingovány, láp' (Чопей 190, Udvari 3: 110). A falu földrajzi környezetéről kapta a nevét. A 16. század végén alapított falu az 1600-as évek végére elpusztult (Lehoczky 3: 827).

Olekszandrovica 'Szolyva közelében feküdt' 1645: *Aloxandricza* (Makkai 373), 1649: *Olexandrovicza* (Lehoczky 3: 833). Az *Alexandrovica* ~ *Olexandrovica* helységnév ruszin eredetű. Kenézi alapítású falu, nevét telepítő kenézéről kapta. A helységnév a ruszin *Олександрь* 'Sándor' (Чопей 233) személynév *-ica* képzős származékából keletkezett, a helységnév tkp. jelentése: 'Sándorék faluja'. A települést csak a 17. század közepéről tudjuk adatolni, ami arra utal, hogy rövid ideig állt fenn, s a század végére egészen biztosan elpusztult.

Románpataka 'elpusztult falu Nagymás közelében' 1411: *Romanpathaca* (Mihályi 165), 1417: *Romanpataka* (uo. 209), 1504: *Romanpataka* (Lehoczky 3: 834). A *Románpataka* helységnév víznévből keletkezett névátvitellel. A víznév alapja a ruszin~ukrán *Roman* [1388: *Роман* szn. (CCYM. 2: 302)] személynév, amihez a birtokos személyjellel ellátott magyar *patak* köznévként kapcsolódik. A patak névadója valószínűleg nem magyar volt, bár a *Román* családnévként a magyarban is él [vö. 1478: *Andreas Roman* (Kázmér 897)], a név a keleti szláv nyelvekben gyakori keresztnev, de előfordul a románban is, vö. *Roman* szn. (Constantinescu 140, Iordan 397). A helységnév birtokos jelzős formája ezzel szemben magyar névadásra utal.

Szuputnikfalva 'Olenyova környékén feküdt' XVI. sz. vége: *Szuputnikfalva* (Lehoczky 3: 839), 1600: *Szoputnikfalva* (Dezső 270). *Szuputnikfalva* kenézi alapítású falu, nevét telepítő kenézéről kapta. A névadó *Szuputnik* család neve ukrán eredetű, köznévi előzménye a *супутник* 'útítárs, társ' (CYM. 9: 852-3) főnév, vö. még ruszin *супутникь* 'útítárs, kíséző' (Чопей 377). A családnévhez a birtokos személyjellel ellátott magyar *falu* főnév kapcsolódik, ez pedig arra utal, hogy a helységnév magyar névadással keletkezett.

Szvatelecfalva 'Csabina és Dubina között feküdt' 1570: *Szvatelecfalva* (Dezső 271), 1645: *Svateletz Falva* (Makkai 372), 1649: *Szvatelecfalva* (Lehoczky 3: 839), 1672: *Szvatelecfalva* (uo.). *Szvatelecfalva* szintén kenézi telepítésű falu volt, nevét valószínűleg alapító kenézeiről, a *Szvatelec* családról kapta. A *Szvatelec* személynév ruszin-ukrán eredetű, vö. *святиць* 'szent életű ember; hitbuzgó, ájtatos; szenteskedő, álszent; áldozópap' (Udvari 5: 151), *святити* 'szentelni' (Чопей 359), *святитель* 'püspök, főpap' (uo.). A személynévhez a birtokos személyjellel ellátott magyar *falv* köznévi kapcsolódik. 1682-ben már elpusztult településként említik.

Tarkacsfalva 'Kutkafalva környékén feküdt' 1549: *Tarkacsfalva* (Dezső 271), 1550: *Tarkacz* (Conscr. Port.), 1552: *Tarkotffalva* (uo.), 1554: *Tarkaczfalva* (uo.), 1566: *Thakarefffalva* (uo.), 1570: *Tarkaczfalva* (uo.). Lehoczky (Lehoczky 3: 379–380) a 16. századból adatozza a településnevet *Farkasfalva* formában. Ez az adat azonban téves olvasat eredménye, a megyében ugyanis ilyen nevű falu soha nem létezett. A helység neve az 1500-as évek közepének összeírásaiban jelenik meg *Tarkacs* és *Tarkacsfalva* formában. A név előtagja a *Tarkacs* családnév, a falu első kenézének a neve. A *Tarkacs* családnév ruszin eredetű, de a név alapja a magyar *tarka* melléknév, melyhez a *-cs* kicsinyítő képző kapcsolódik. Köznévként és tulajdonnévként a ruszin nyelv közvetítésével az ukránba is bekerült, vö. ukrán *маркач* 'almásderes ló; fehér színű ló fekete vagy rézszínű foltokkal' (СУМ. 10: 471); l. még ruszin *марканистый, таркастый* 'tarka' (Чопей 390). Bár a kenéz 1672-ben is az említett család képviselője (Terkács Lőrincz), s a faluban is gyakori a *Terkács* név (Lehoczky uo.), a településnév idővel megváltozik (l. *Kutkafalva*, Kiss 1992: 272–3).

Urkurteleke 'elpusztult falu Beregszásztól nyugatra' 1255: *Vrkurteleke* (Györffy 1: 550). A helységet már 1255-ben lakatlan helyként említik a Mic és Basa folyók között. Az *Urkurteleke* helységnév az *Urkur* személynévnek [+1255: *Vrkurteleke* (ÁrpSzt. 781)] és a birtokos személyjellel ellátott *telek* főnévnek az összetételével keletkezett. Az *Urkur* személynév etimológiája ismeretlen, egyetlen történelmi adatát Fehértói Katalin szótára ebből a településnévből idézi.

IRODALOM

- ÁrpSzt. = Fehértói Katalin (2004). *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ComBer. = Heller, Georg (1983). *Comitatus Bereghiensis*. München.
- Conscr. Port. = *Conscriptiones Portarum*. Bereg vm. 1530–1630. E. 158. 531-es doboz. Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza.
- Constantinescu N. A. (1963). *Dictionar onomastic rominesc*. Editura Academiei Republicii Populare Romine. Bucuresti.
- CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János (1862–1874). *A magyar nyelv szótára*. I–VI. Magyar Tudományos Akadémia, Pest.
- Csánki Dezső (1890). *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I. kötet Budapest.
- Dezső László (1967). *Очерк по истории закарпатских говоров*. Budapest.
- DRM. = Kelemen Béla szerk. (1964). *Dictionar romin–maghiar*. I–II. Kolozsvár.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára*. I–VII. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959–1962.
- Fényes Elek (1851). *Magyarország geographiai szótára*. I–IV. Pest.
- Györffy György (1963). *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Hnt. = Helységnévtár
- Iordan, Iorgu (1983). *Dictionar al numelor de familie românești*. Editura Științifică și Enciclopedică. București.
- Kázmér Miklós (1993). *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Bp., Akadémiai Kiadó.
- Kiss Lajos (1988). *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Negyedik, bővített és javított kiadás. I–II. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Kiss Lajos (1992). A telepítő kenézükről nevet kapott falvak a beregi Hát vidékén. In: *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag*. *Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára*. Wien–Budapest, 269–89.
- Lehoczky Tivadar (1881–2). *Beregvármegye monographiája*. I–III. Ungvár.
- LexLoc. = *Lexikon universorum Regni Hungariae locorum populosorum*. (Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása). Budapestini 1920.
- Lipszky: Rep. = Lipszky Joannes (1808). *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et confinium militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium*. Budaë.
- Makkai László (1954). *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Bp.

- Melich János (1918). Szó- és szólásmagyarázatok. *MNy.* XIV. 149.
- Mező András (1999). *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz.* Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Nyíregyháza.
- Mihályi János (1900). *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból.* Máramaros-Sziget.
- Rymut, Kazimierz (1999–2001). *Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny.* 1-2. Kraków.
- Sebestyén Zsolt (2008). *Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és a birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján.* Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- Šmilauer, Vladimír (1970). *Průručka slovanské toponomastiky.* Handbuch der Slawischen toponomastik. Praha, Akademia.
- Udvari István szerk. (2000–2003). *Ukrán–magyar szótári adatbázis.* I–VI. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza.
- ÚMTSz. = *Új magyar tájszótár.* I–IV. B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–2000. Budapest, Akadémia Kiadó.
- ZichyOkm. = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő.* Budapest, 1871–1931.
- ЕСУМ. = *Етимологічний словник української мови.* I–V. 1982–2006. Київ, Наукова думка.
- ССУМ. = *Словник староукраїнської мови XIV–XV. ст.* I–II. 1977–1978. Наукова думка, Київ.
- СУМ. = *Словник української мови.* I–XI. 1970–1980. Наукова Думка, Київ.
- Чопей, Ласловъ (1883). *Русько мадярскій словарь.* Будапешт.
- Чучка, Павло (2005). *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник.* Видавництво „Світ”. Львів.

VÍGHNÉ SZABÓ MELINDA*

Lexikalisch-semantische Untersuchung des Baltendeutschen mit dem Standarddeutschen

Rezümé Amíg a középalnémet és az újfelnémet nyelv kutatására számos példát találunk a Baltikumban, addig az észti és lett nyelv német nyelvre gyakorolt hatását kevesen vizsgálták. A baltikumi németiség nyelve, az ún. Baltendeutsch a korábbi felfogások szerint egy keletnémet nyelvjárás. A Kiparsky (1936) és Nottbeck (1987) szójegyzékeire támaszkodó legújabb álláspontok szerint a balti német nyelv egy dialektusokban gazdag felnémet társalgási nyelv, amelyet a terület nyelvi sokszínűsége és a balti németiség két- és többnyelvű helyzete formál. A balti német nyelv és a standard német nyelv lexikai-szemantikai összevetésével e tanulmány foglalkozik először. A lexikai kutatás során a balti német nyelv jövevényszavait, a különböző idegen nyelvi hatásokat vizsgálom, amelyek a standard némethez képest módosulásokat okoztak a szókincsben. A szemantikai kutatás rávilágít azokra a jelentésbeli eltérésekre, amelyek a balti német és a standard német nyelv között kialakultak.

Resümee Obwohl der mittelniederdeutsche und neuhochdeutsche Lehnwortschatz im Baltikum relativ gut erforscht ist, mit den lettisch-estnischen Einflüssen auf das Deutsche beschäftigen sich nur wenige. Die früheren Meinungen basierten auf der Auffassung, dass die Sprache der Deutschbalten, das Baltendeutsche eine ostniederdeutsche Mundart ist. Die heute vorherrschende Ansicht ist die, dass das Baltendeutsche keineswegs als Mundart, sondern als dialektisch gefärbte hochdeutsche Umgangssprache zu betrachten sei (Kiparsky 1936; Nottbeck 1987). Die Grundlage dieser Mischsprache ist ein intensiver Kontakt zwischen den Sprachen und die Zwei- oder Mehrsprachigkeit der Deutschbalten. Der Beitrag beschäftigt sich erstens mit einer lexikalisch-semantischen Untersuchung des Baltendeutschen mit dem Standarddeutschen. Im Laufe der lexikalischen Analyse untersuche ich die Lehnwörter des Baltendeutschen und die Einflüsse der fremden Sprachen. Die semantische Untersuchung zeigt die Differenzen bei der Bedeutung der Wörter, die sich zwischen dem Baltendeutschen und dem Standarddeutschen herausbildeten.

Vorwort

Obwohl die sprachlichen Kontakte nach dem Wiedererlangen der Unabhängigkeit der baltischen Staaten in den 90er Jahren erneut im Zentrum der Aufmerksamkeit stehen, zählt das *Baltendeutsche* nicht eben zu den häufig diskutierten Themenbereichen der Germanistik. Ein wissenschaftlich befriedigender Vergleich zwischen dem Standard- und Baltendeutschen hat bis jetzt noch nicht stattgefunden. Die Ursache dieser Erscheinung liegt einerseits in den schwierigen Etymologien der baltendeutschen Wörter, die oftmals drei bis fünf Quellsprachen haben. Andererseits ist der Begriff *Baltendeutsch* kaum definierbar – territorial bezeichnet es diejenige deutsche Sprache, die früher auf dem Gebiet des ehemaligen Alt-Livlands gesprochen wurde und in den heutigen Staaten Estland und Lettland gesprochen wird (Kiparsky 1936, 9).

Die früheren Meinungen basierten auf der Auffassung, dass das Baltendeutsche eine (ostniederdeutsche) Mundart ist (Sallmann 1889, 18). Die heute vorherrschende Ansicht ist die, dass das Baltendeutsche keineswegs als Mundart, sondern als „dialektisch gefärbte hochdeutsche Umgangssprache“ zu betrachten sei (Kiparsky 1936, 11).

„Das Baltendeutsche kann selbstverständlich nicht auf die gleiche Stufe mit einem alemannischen oder niederfränkischen Dialekt gestellt werden, den ein nur hochdeutsch Sprechender unmöglich verstehen kann, es kann aber auch kaum dem Deutsch eines gebildeten Berliners oder Königsbergers gleichgesetzt werden, dessen Abweichungen vom konstruierten Hochdeutsch minimal sind.“ (Kiparsky 1936, 12)

Der mittelniederdeutsche und neuhochdeutsche Lehnwortschatz ist im Baltikum relativ gut erforscht (vgl. Sehwers 1918; Jordan 1995). Mit den lettisch-estnischen Einflüssen auf das Deutsche beschäftigten sich in Finnland um die Jahrhundertwende Ojansuu (1906) und Suolahti (1910), später dann Vaba (1996) und Polanska (2002).

* Magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár; finnugor nyelvész; germanisztika BA; némettanári MA (folyamatban); Pannon Egyetem, Veszprém, Nyelvtudományi Doktori Iskola – magyar–észti kontrasztivitás és hibaelemzés.

Als grundlegende und viel zitierte Forschungen gelten *Fremdes im Baltendeutsch* von Kiparsky (1936) und Nottbecks baltendeutsches Wörterbuch *1001 Wort Baltisch* (1987). Hier wird der Einfluss der einheimischen und fremden Sprachen auf das Deutsche im Baltikum dargestellt, wobei auch Aspekte von Wortentlehnungen einbezogen werden. Sie stellen aber keine komplexe lexikalisch-semantische Untersuchung dar. Meine Forschungen beruhen auf diesen schriftlichen Quellen (Kiparsky 1936; Nottbeck 1987), und ich beschränke meine Arbeit nur auf die lexikalisch-semantischen Unterschiede zwischen der deutschen Standardsprache und dem Baltendeutschen. Die baltendeutschen Wörter werden lexikalisch-semantisch analysiert und bewertet. Diese baltendeutschen Lexeme werden mit ihren standarddeutschen Äquivalenten verglichen.

Die baltendeutschen Wörter werden in den Wortsammlungen nach ihrer Verbreitung angegeben. Nottbecks Sammlung enthält die baltendeutschen Wörter und Redewendungen aus der Umgangssprache der letzten im Baltikum aufgewachsenen deutsch-baltischen Generation.

Ich möchte mich bei den Mitarbeitern des Domus Dorpatensis in Tartu dafür bedanken, dass sie mir baltendeutsche Materialien und Wortsammlungen zur Verfügung gestellt haben.

TEIL 1

1. Geschichte der Deutschen im Baltikum

Die Deutschbalten sind eine ursprünglich im Bereich des heutigen Estland und Lettland ansässige deutschsprachige Minderheit, die ab dem 12. Jahrhundert als eingewanderte Oberschicht (niederdeutsche Kaufleute und Missionare) großen Einfluss auf Kultur und Sprache der ansässigen indogermanischen Letten und finnisch-ugrischen Esten und Liven hatte (Polanska 2002, 11).

Im 13. Jahrhundert begann die gewaltsame Unterwerfung der Heiden durch den christlichen Schwertbrüderorden. Um 1285 wurden Riga, Reval und Dorpat Mitglieder der Hanse, wo die Kaufleute Rechte und Sicherheit für ihren Handel genossen (Mühlen 1991, 24).

Dieser Raum galt in den künftigen Jahrhunderten als Schlachtfeld des Deutschen Ordens, Polens, Dänemarks, Schwedens und des Russischen Reichs. Für Schweden bedeutete der Besitz von Estland und Livland die Herrschaft über die Ostsee. Allein Kurland (die historische Landschaft Lettlands) wurde nicht schwedisch (Garleff 1991, 44).

Mitte des 16. Jahrhunderts zerfiel der Deutsche Orden im Krieg gegen Russland in die Landesteile Estland, Livland und das Herzogtum Kurland. Das „Privilegium Sigismundi Augusti“ sicherte den Städten neben dem evangelischen Glauben das deutsche Recht, die deutsche Verwaltung und die deutsche Sprache (Garleff 1991, 48). Überall wurde die Mundart gesprochen, die in ganz Norddeutschland verständlich war (Mühlen 1991, 23).

1632 wurde die Universität Dorpat durch König Gustav Adolf von Schweden gegründet. Diese Universität war nach Uppsala die zweite Universität im ganzen schwedischen Reich, und sie förderte die Festigung des Protestantismus in den baltischen Provinzen. Vor Beginn des Nordischen Kriegs 1699 wurde die Universität geschlossen. Erst ein Jahrhundert später wurde die Institution von Alexander I. wieder eröffnet (Garleff 1991, 51).

Im 18. und 19. Jahrhundert wurden Estland, Livland und Kurland die „deutschen Provinzen“ Russlands. Es begann die Russifizierung der Schulen, Behörden und Verwaltung. Der Zusammenbruch des russischen und des deutschen Kaiserreichs im Ersten Weltkrieg beendete die deutsche Vormachtstellung in den baltischen Provinzen. Das städtische deutsche Handwerk verlor im industriellen Konkurrenzkampf seine Existenz. In diesem Zeitraum wurde der „Deutsche Verein“ von Adel und Literaten gegründet. Das Vereinsymbol

war das schwarze Deutschhordenskreuz, das noch heute als ein Baltenabzeichen gilt und im Wappen der Deutschbalten sichtbar ist. Der Erste Weltkrieg brachte neue Probleme durch die russischen Behörden: „das Verbot der deutschen Sprache in der Öffentlichkeit, Gewissenskonflikte (...) in einem Krieg gegen Deutschland, Verbannung nach Sibirien wegen Unterstützung deutscher Kriegsgefangener, dann bolschewistischer Terror mit Morden und Verschleppung“ (Mühlen 1991, 39).

Estland, Lettland und Litauen riefen 1918 ihre Unabhängigkeit aus. Die Deutschbalten konnten in Lettland eine Schulautonomie, in Estland ein Kulturautonomiegesezt und damit ein positives Verhältnis zur Republik Estland erreichen (Mühlen 1991, 39).

Nach dem deutsch-sowjetischen Grenz- und Freundschaftsvertrag (1939) siedelten die Deutschbalten in die Gebiete von Posen und nach Westpreußen um. Die 1945 in Estland gebliebenen Deutschbalten wurden von den sowjetischen Besetzern deportiert. Innerhalb von 5 Jahren organisierten sich die ins Exil gegangenen Deutschbalten in Landsmann- und Ritterschaften (Deutsch-Baltische Gesellschaft e.V. mit Sitz in Darmstadt, früher Deutsch-Baltische Landsmannschaft im Bundesgebiet e.V.) (Jahrbuch des baltischen Deutschtums 2005).

1991 erlangten Estland, Lettland und Litauen ihre Unabhängigkeit wieder. Die baltischen Staaten traten 2004 der Europäischen Union bei.

Das Baltikum diente immer wieder als eine Brücke oder als ein Korridor bis zum Peipussee sowie zwischen Ost- und Westeuropa. „In der Geschichte dieser baltischen Region spiegelt sich also ein gutes Stück vom gesamteuropäischen Leben, vom Miteinander und Gegeneinander verschiedener Völker, von beständigem Austausch, Geben und Nehmen“ (Garleff 1991, 45).

Bis heute gibt es noch kleinere deutschsprachige Minderheiten in den baltischen Ländern. In Estland gibt es nach der letzten Zählung (2000) noch 1870 Deutschsprachige. In Lettland sind es 3311 (Volkszählung 2004), und in Litauen gibt es ebenfalls noch wenige tausend deutsche Muttersprachler. Zu beachten ist hierbei, dass Deutschsprachige oft keine Deutschbalten sind, sondern viel mehr zugewanderte Russlanddeutsche aus Sibirien und Kasachstan (Quelle: Jahrbuch des baltischen Deutschtums 2005).

2. Die deutsche Sprache und ihre Variationen im Baltikum

Die deutsche Sprache wird in der vorliegenden Untersuchung im Sinne des Standarddeutschen (Hochdeutschen) gepflegt, das im Baltikum eine achthundertjährige Tradition hat. Im Laufe dieser langen Zeit erschienen verschiedene Soziolekte des Standard- und Mittelniederdeutschen, die für eine bestimmte gesellschaftliche Gruppe oder Schicht im Baltikum typisch waren: das Baltendeutsche, das Halbdeutsche und das Kleindeutsche (Polanska 2002, 47).

Als problematisch erwies sich in vielen Fällen die Orthographie, die auf Provinzialismen und auf den Elementen der Rechtschreibung beruht (z.B. sind großgeschriebene Substantive im Baltendeutschen kleingeschrieben). Viele Wörter und Ortsnamen haben 3-4 Formen (z. B. bdt. *Dorpat*, russ. *Юрьевъ*, est. *Tartu*, lett. *Tērbata*; vgl. Kiparsky 1936, 19), und es gibt keine einheitlich geregelte Schreibweise. Die Wörter sind von Kiparsky und Nottbeck in phonetischer Transskription in ihrer deutschen Form angegeben.

Unter *Standarddeutsch* versteht man die offizielle deutsche Schriftsprache in ganz Deutschland, Österreich, Luxemburg und Liechtenstein sowie in Teilen der Schweiz, Belgiens, Italiens und Frankreichs.

Das Standarddeutsche, das im 16. Jahrhundert nicht nur im Baltikum, sondern auch in Deutschland als Handelsprache bestimmend wurde, wechselte sich mit dem

Mittelniederdeutschen ab. Der Übergang zum Standarddeutschen war in verschiedenen Hansestädten unterschiedlich und bezog sich vor allem auf die Schriftsprache. Bei der Verbreitung des Standarddeutschen spielte die gebildete Schicht der Literaten eine wesentliche Rolle.

Das Standarddeutsche wird im Baltikum ab dem 17. Jahrhundert auch als Baltenhochdeutsch bezeichnet (Polanska 2002, 45).

Der Begriff *Baltendeutsch* („Standessprache“ oder „Gebildetensprache“) wird in den früheren Forschungen im Sinne einer deutschen *Mundart* gebraucht (Sallmann 1889, 18). In den Untersuchungen des 20. Jahrhunderts gilt der Begriff als eine Umgangssprache (Kiparsky 1936; Polanska 2002), die oftmals als Synonym zu Deutsch im Baltikum verwendet wird. Im geographischen Sinne dient sie zur Abgrenzung von den Varianten der deutschen Sprache in Deutschland und anderen deutschsprachigen Gebieten Europas. Die Verbreitung des Baltendeutschen ist auf Estland, Livland und Kurland (auf das gegenwärtige Estland und Lettland) beschränkt.

Die deutschsprachige Bevölkerung war im Baltikum relativ klein. Überall war die offizielle Sprache, die die Oberschicht sprach, *Niederdeutsch*. Das Niederdeutsche trat an den Küstengebieten der Ostsee bis zum 17. Jahrhundert auf und hatte starken Einfluss auf die estnische Lexik und Grammatik. Obwohl die Deutschen eine kleine Minderheit bildeten, hatte das Baltendeutsche eine starke gesellschaftliche Stellung. Die Sprecher der Oberschicht hatten enge Kontakte nach Deutschland und festigten die Rolle des Baltendeutschen durch die Bildung und die bewusste Orientierung an den schriftlichen Normen. Das Baltendeutsche galt als Vorbild für untere Schichten.

Die geographische Verbreitung der einzelnen Lemmata ist unterschiedlich. Kiparsky (1936) und Nottbeck (1987) weisen darauf hin, dass viele z.B. im estnischen Sprachgebrauch verwendete Wörter und Ausdrücke in Lettland unbekannt sind und umgekehrt.

Halbdeutsch und *Kleindeutsch* müssen als Mischsprachen angesehen werden. Halbdeutsch wurde von einer Mittelschicht von Esten, Letten und Deutschen gesprochen. Nach dem estnischen Sprachwissenschaftler Ariste ist das Baltendeutsche eine kreolisierte Sprache, die aus zwei oder mehr Sprachen entstand. Im Baltendeutschen dominiert die deutsche Grammatik, aber sie enthält auch phonologische und lexikalische Elemente der anderen Sprache(n) (Ariste 1981, 71). Nach Aabrams ist ein Halbdeutscher „nicht ganz ‚deutsch‘, ebensowenig wie er ganz ‚estnisch‘ sei“ (Aabrams 2007, 8).

Kleindeutsche sprachen vor allem einfache deutsche Handwerker, also ist das Kleindeutsche die Sprache der sozial tiefer stehenden Schichten der Deutschen.

Beide Definitionen sind soziale Bezeichnungen und kein linguistischer Begriff (sie haben meiner Meinung nach eine negative Färbung). Sie haben stärkere dialektale Ausprägungen und einen intensiveren Einfluss auf das Estnische und Lettische (Polanska 2002, 47; Kiparsky 1936, 15).

3. Terminologische Abgrenzungen und thematische Grundlagen des Themas

Ich gehe immer von einem *Lexem* aus. „Ein Lexem ist die einem Wortparadigma zugrundeliegende lexikalische Einheit ohne konkrete grammatikalische Morpheme“ (Duden 1998, 558). Das Lexem ist eine „selbständige bedeutungstragende Einheit“ (Polanska 2002, 64). Unter Lexemen werden auch Derivationen und Komposita verstanden.

P. R. Lutzeier bezeichnet die kontrastive Lexikologie als „Theorie und Praxis der Unterschiede und Gemeinsamkeiten der Strukturierungen im Wortschatz“ (Lutzeier 1995,

7-19). Die kontrastive Lexikologie geht von einer bestimmten Sprache aus und vergleicht diese konkrete Sprache mit einer oder mehreren anderen Sprachen. Sie untersucht die Wörter und das Wortschatzsystem in konkreten Texten, in Sätzen und in Satzgliedern. Nach Lutzeier befasst sich die kontrastive Lexikologie mit der Wortschatzstrukturierung zweier Sprachen. Einige Sprachwissenschaftler (Hausmann 1989; Korhonen 2001) vertreten die Auffassung, dass sich die kontrastiven lexikologischen Untersuchungen auf die zweisprachige Lexikographie oder auf die Übersetzungswissenschaften beziehen.

Im Laufe der lexikalischen Untersuchungen muss man sich die folgenden Ausdrücke im Bereich der lexikalischen Analyse klarmachen: direkte und indirekte Entlehnung, Lehnwort, Fremdwort, Lehnbedeutung und Lehnbildung. Als Sammelbegriff für alle diese Formen wird der Begriff *Lehngut* verwendet (Polanska 2002, 68).

Die Bedeutung dieser Termini wird in verschiedenen Sprachen anders aufgefasst. In der ungarischen Sprache gilt *kölcsönzó* 'Leihwort' als Oberbegriff, der die Termini *idegen szó* 'Fremdwort' und *jövevényező* 'Lehnwort' nach ihrer Bedeutung klassifiziert (Kugler, Tolcsvai 2000, 132). Die Fremdwörter lassen sich noch in weitere Untergruppen einteilen: in *nationale Wörter* und "*Wanderwörter*" (A. Jászó 2007, 181).

Bei den sprachlichen Entlehnungen wird ein Wortkörper mit seiner Bedeutung oder einem Teil dieser Bedeutung aus einer Gebersprache in eine Nehmersprache übernommen und bildet dort ein Lehnwort oder ein Fremdwort.

Das Lehnwort ist in seiner Flexion, Lautung und Schreibung an den Sprachgebrauch der Zielsprache angepasst. Bei den Fremdwörtern bleibt die fremde Herkunft deutlich erkennbar und seine Anpassung in der Nehmersprache erfolgt nicht oder in geringerem Maße. Die Fremdwörter werden in der deutschen Sprache zu den Lehnwörtern gezählt (Polanska 2002, 70).

Die direkte Entlehnung erfolgt im Rahmen einer direkten kontaktiven Übernahme zweier Sprachen oder einer Sachentlehnung. Bei der indirekten Entlehnung wird ein Wort von einer Vermittlersprache übernommen (Polanska 2002, 77).

Die Lehnbedeutung ist eine Bedeutungsentlehnung aus einer Sprache in eine andere, ohne den Wortkörper zu übernehmen. Lehnbildung bezeichnet ein nach fremdsprachigem Vorbild neu gebildetes Wort. Man unterscheidet folgende Arten der Lehnbildung: die Lehnübersetzung, bei der das fremde Wort Silbe für Silbe übersetzt wird (russ. *полустанция* > bdt. *Halbstation*), die Lehnübertragung, bei der ein fremder Ausdruck relativ frei übersetzt wird (bdt. *Postkasten* 'Briefkasten'), die Lehn schöpfung, bei der das fremdsprachige Vorbild formal unabhängig vom Fremdwort neu gebildet wird (bdt. *Vürtspood* 'Tante-Emma-Laden').

Die lexikalische Untersuchung führt zu einer semantischen Forschung des baltendeutschen Wortschatzes.

Der Terminus *Semantik* wird in der Sprachwissenschaft in unterschiedlichen Varianten benutzt. In der modernen Linguistik verwendet man den Begriff, um das im Langzeitgedächtnis (im mentalen Lexikon) gespeicherte Kenntnissystem zu beschreiben (Schwarz, Chur 1993).

Die Semantik wird allgemein definiert als die Wissenschaft, die sich mit den Bedeutungen von sprachlichen Ausdrücken befasst. Die *Bedeutung* wird einerseits im Sinne von Funktion in einem bestimmten Kontext des Kommunikationsvorgangs, andererseits als Informationsgehalt sprachlicher Ausdrücke verwendet (Lyons 1980, 15).

Bei der lexikalischen Bedeutung liegt der Schwerpunkt in einer allgemein semantischen und kontrastiven semantischen Fragestellung: ich beschäftige mich zum einen mit den allgemeinen Aspekten von eigenständigen Bedeutungen der Stichwörter im Lexikon und Bedeutungsbeziehungen als Bedeutungsrelationen, und zum anderen mit dem kontrastiven Vergleich von Wortbedeutungen in beiden Sprachen.

Man interessiert sich in erster Linie für die Wortsemantik, also für die lexikalisch-wörtlichen Bedeutungen. Obwohl die aktuelle Wortbedeutung, die von der sprachlichen Situation abhängt, ein interessanter Forschungsbereich ist, kann man mit Hilfe der baltendeutschen Wortsammlung nur die lexikalische Bedeutung untersuchen.

Nach Schwarz gelten die Bedeutungen von Wörtern als „geistige Einheiten, die an sprachliche Ausdrücke geknüpft sind und Informationen über die Welt abspeichern“ (Schwarz 1993, 15). Die Mitglieder einer Sprachgemeinschaft wenden sich an diese „geistigen Einheiten“, d.h. an den gemeinsamen Wortschatz, in dem die Bedeutungen der bestimmten Ausdrücke konventionalisiert und standardisiert sind. Man nimmt an, dass die wichtigsten Bestandteile der Grundbedeutungen erhalten bleiben.

Die Grundbedeutung bildet mit dem Lexem eine Einheit. Die Lexeme werden durch ihre Flexion und syntaktische Stellung variiert und konkretisiert. Ich gehe davon aus, dass man ein Wort nur dann verstehen kann, wenn es in seinem Satzrahmen untersucht wird. Diese Perspektive ist besonders wichtig, wenn eine kontrastive Untersuchung gemacht wird, in deren Mittelpunkt Bedeutungsveränderungen stehen.

Von einer Bedeutungsveränderung kann man erst dann sprechen, wenn eine neue Variante (vielleicht aus mehreren neuen) entsteht, oder wenn diese Variante konventionalisiert und verbreitet wird. Nach Fritz liegt eine Bedeutungsveränderung vor, wenn es „Aspekte und Möglichkeiten der semantischen Neuerung gibt, die nicht (nur) die Sache eines einzelnen innovativen Sprechers sind oder die nicht (nur) in der Einführung einer neuen Verwendung liegen“ (Fritz 1998, 38). Die baltendeutschen Beispiele gehen über die innovativen Veränderungen hinaus – sie sind schon verbreitete konventionalisierte und fixierte Formen des Baltendeutschen.

TEIL 2

1. Lexikalische Untersuchung des Baltendeutschen

Die Lehnwörter des Baltendeutschen sind vollständig angepasst: swe. *lag* > dt. *Gesetz* > bdt. *Lag* (Kiparsky 1936, 127). Bei den Fremdwörtern ist die fremde Herkunft erkennbar: bdt. *Remonte* und seine Formen: *Renovierung* / E. K. L.; *Remonts* / R. (Nottbeck 1987, 76).

Der größte Teil der Übernahme von Lehnwörtern kommt im Baltendeutschen aus dem Lettischen und Estnischen (z.B. let. *Knagge* 'Garderobe', 'Kleiderhaken'; est. *Kaalikas* 'Kohlrübe') (Nottbeck 1987, 44, 38). Umgekehrt haben auch das Estnische und Lettische eine bedeutende Anzahl von Lehnwörtern vom Baltendeutschen übernommen (z.B. ndt. *Adel* (Duden 1963, 23) > est. *aadlik*; nhd. *Arzt* (Duden 1963, 34) > est. *arst*).

Die Lehnbedeutung ist eine Bedeutungsentlehnung aus einer Sprache in eine andere, ohne den Wortkörper zu übernehmen, z.B. bdt. *Karbe* 'Schachtel', in der zweiten Bedeutung 'Fischerboot' im Lettischen (Polanska 2002, 293). Oder bdt. *Pirogge* 'Weißbrot aus Weizenmehl', später 'Gebäck mit Fleischfüllung' aus dem Russischen (Polanska 2002, 301; Nottbeck 1987, 68).

Die finnisch-ugrischen Sprachen (d.h. auch das Estnische) haben keine Genuskategorie. Das Lettische, das zur östlichen Gruppe der baltischen Sprachen der indogermanischen Sprachfamilie gehört, verfügt im Unterschied zum Deutschen nur über zwei Genera: Femininum und Maskulinum, die bei Substantiven, Adjektiven, Pronomina und Partizipien mit Flexionsendungen markiert werden (Polanska 2002, 138). Die lettische Maskulina wurde im Baltendeutschen verändert oder aufbewahrt: let. *knisis* (m) > bdt. *Knische* (f) 'Staubfliege'; (Polanska 2002, 223) let. *kucēns* (m) (est. *kutsikas*) > bdt. *Kutzchen* (m) 'junger Hund' (Polanska 2002, 320). Die estnischen Lehnwörter bekommen

im Baltendeutschen Genusskategorien: est. *karp* > bdt. *Karp* (m), *Karpe* (f) 'Kästchen', 'Schachtel' (Polanska 2002, 293; Kiparsky 1936, 54).

Obwohl die Wortbildung und die Wortzusammensetzung morphologische Prozesse sind, spielen sie in dieser lexikalischen Untersuchung des Baltendeutschen eine wichtige Rolle und werden als *Lehnwortbildung* verstanden. Bei der Bildung neuer komplexer Lexeme muss man sich auch auf die Wortartveränderungen und Wortzusammensetzungen konzentrieren: russ. *Krepost* 'Grundbuch' > / bdt. *krepostieren* (Eintragen ins Grundbuch hieß krepostieren) (Nottbeck 1987, 48); bdt. *ledern (sich)* 'langweilen' > bdt. *ledern* (Der Vortrag war so ledern, dass ich einschlief.) (Nottbeck 1987, 53); bdt. *zu* 'geschlossen' > wurde adjektivisch gebraucht und dekliniert: *zue Augen* (Nottbeck 1987, 103).

Baltendeutsche Kompositionen sind z.B. bdt. *Badekostüm* 'Badeanzug' / E. K. L. (est. *ujumiskostüüm*) (Nottbeck 1987, 19); bdt. *Dielenläufer* 'langer Teppich auf der Diele' / E. K. (Nottbeck 1987, 27); bdt. *Klimpenschule* 'Volksschule' / E. (Nottbeck 1987, 44); bdt. *Postkasten* 'Briefkasten' / E. L. R. (est. *postkast*) (Nottbeck 1987, 71); bdt. *Magusjutt* 'freundliches Gespräch' / E. (est. *magus jutt*) (Nottbeck 1987, 57); bdt. *Tippmaschine* 'Schreibmaschine' / E. K. L. (Nottbeck 1987, 92); bdt. *Zwischenstunde* 'Schulpause' / E. K. L. R. (Nottbeck 1987, 103).

Im Baltendeutschen sind ganze Wortfamilien entstanden, in denen die Wörter gemeinsame etymologische Wurzeln haben, z.B. aus dem estnischen Wort *trall* 'Lustigkeit, Fröhlichkeit' kommt das baltendeutsche Wort *Trall* 'seichte Melodie' / E. > bdt. *trallieren* 'amüsieren' / K. > bdt. *Tralljen* 'Gitter' / E. K. L. R. (Nottbeck 1987, 93) oder bdt. *babbeln* 'viel und undeutlich reden' / E. K. L. R. > bdt. *Babbchen* 'Unsinn' / K. L. R. (Nottbeck 1987, 19) Das Stammwort ist beim bdt. *Plätteisen* 'Bügeleisen' / E. K. L. R. und bdt. *plätten* 'bügeln' / E. K. L. R. (Nottbeck 1987, 69) auch identisch.

Die estnische Sprache versucht die fremden sprachlichen Elemente zu nationalisieren. Dieser Vorgang ist auch im Baltendeutschen bemerkbar, z.B. bdt. *Tafelbrot* / E. K. L. R. > dt. *Baguette* (Nottbeck 1987, 90).

Formen von Lexemen : bdt. *bibbern/bebbern* 'zittern' / E. K. L. R. (Nottbeck 1987, 21); bdt. *Datsche/Datscha* 'Sommervilla' / E. K. L. R. (Nottbeck 1987, 26).

Die baltendeutsche Sprache verwendet auch die in der standarddeutschen Sprache gebrauchten Grapheme (z. B. *W, Z*), die im Estnischen fremde Elemente sind: bdt. *Wot* (russ.) 'aha, genau' / E. K. L. R. (Nottbeck 1987, 101) oder bdt. *Zyrene* 'Flieder' / E. K. L. R. (Nottbeck 1987, 103).

Manche baltendeutsche Lexeme stammen aus einer deklinierten Form eines estnischen/lettischen Wortes, z.B. bdt. *kulla* > est. *kuld* (gen. *kulla*) 'gold' (Kiparsky 1936, 54).

Es gibt auch Wörter, die in verschiedenen Sprachgebieten mit unterschiedlichen Wortkörpern eine bestimmte Bedeutung haben, z.B. bdt. *Pätt* (est.) / E. ~ bdt. *Knot* / E. K. L. R. 'ungebildeter und unmanierlicher Mensch' (Nottbeck 1987, 63, 45); bdt. *Knust* / E. ~ bdt. *Konts* 'Brotanschnitt' / E. L. R. (Nottbeck 1987, 45, 46) oder bdt. *Örtchen* / E. K. L. R. ~ bdt. *Peldik* (est.) / E. K. L. 'Toilette, WC, Klosett' (Nottbeck 1987, 62, 65).

Einen interessanten Bereich der baltendeutschen Lexikologie stellen die einheimischen Bezeichnungen der Speisen und Getränke dar: *Arme Ritter* 'geröstetes Weißbrot in Milch' / E. K. (Nottbeck 1987, 18); *Falscher Hase* oder *Pikkpois* 'Hackbraten' / E. K. L. R. / E. (S. 29, 67); *Gelbbrot* 'Rosinenbrot mit Safran' / E. K. L. R. (S. 33); *Grobbrot* 'Brot aus ungebeutetem Roggenmehl' / E. R. (S. 35), *Stritzel* 'Rosinenbrot ohne Safran' / E. K. L. R. (S. 89); *Goggelmoggel* 'mit Zucker schaumig geschl. Eigelb' / E. K. L. R. (S. 34); *Löffelkuchen* 'kleine Pfannkuchen' / E. (S. 55); *Morgenkaffee* (im Baltikum spielt der Kaffee eine wichtige Rolle) 'Frühstück' / E. K. L. R. (S. 60) oder *Schwimmende Inseln* 'Eiweißklöße in Vanillesoße' / E. L. R. (S. 84).

In vielen Fällen werden die standarddeutschen Ausdrucksformen im Baltendeutschen nur mit einem Wort dargestellt: bdt. *buttern* 'fleißig lernen' (Nottbeck 1987, 25); bdt. *Achse, per* > 'mit eigenen oder fremden Pferden reisen' (Nottbeck 1987, 16); bdt. *kippen* 'einen Schnaps trinken' (Nottbeck 1987, 42); bdt. *zwiebeln* 'intensiv befragen' (Nottbeck 1987, 103).

Die onomatopoetischen als lautmalerische Ausdrücke erscheinen nicht nur in der Verbkategorie (bdt. *schurren* 'kratzen', 'schaben', Nottbeck 1987, 84), sondern auch unter den Substantiven: bdt. *Schlorren* 'Pantoffel' (Nottbeck 1987, 81).

Man kann feststellen, dass das Baltendeutsche viele Wörter mit deutschem Ursprung hat, z.B. bdt. *Knust* (nod.) 'Brotanschnitt' / E. L. R. (Nottbeck 1987, 45); bdt. *Kumme* (ndt.) 'Schale' / E. K. (S. 51); bdt. *mächtig* (ndt.) 'gehaltvoll, reichhaltig' / E. K. L. R. (S. 57); bdt. *blaken* (mhd.) 'rußen' / E. K. L. R. (S. 21); bdt. *Freßkober* (omd.) 'Speisekorb' / E. K. L. R. (S. 31).

1.1. Einfluss der einheimischen Bevölkerung

Die Sprachen der verschiedenen Völker, die im Baltikum aufeinander trafen, standen als *Adstrat* in engem Kontakt. Mit diesem Begriff *Adstrat* werden hier gleichrangige Sprachen verstanden, die aus politischen und ökonomischen Gründen als gleichwertige Sprachen gelten.

Die deutschen Kolonisten hatten in der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts mit der einheimischen Bevölkerung – zunächst mit den am unteren Laufe der Düna wohnenden Liven – Kontakt. Nicht nur die deutschen Pfarrer, sondern auch die deutschen Kaufleute waren bestrebt, die Sprachen der einheimischen Bevölkerung zu lernen. Manchmal unterrichteten sie sogar als Lehrer die einheimischen Sprachen (Kiparsky 1936, 25).

Das Baltendeutsche umfasst in den meisten Fällen in Estland und im estnischen Teil Livlands estnische, in Kurland und in dem lettischen Teil Livlands lettische Lehnwörter. Es kommen aber zahlreiche Fälle vor, wo sich das Lehnwort über das ganze Baltikum verbreitet hat (Kiparsky 1936, 28).

Bei den Fremdwörtern, die aus anderen Sprachen übernommen wurden, bleibt die fremde Herkunft deutlicher erkennbar. Bei diesen Fremdwörtern sind sich Muttersprachler des anderssprachigen Ursprungs meist bewusst, obwohl die Wortbildung oder die Schreibung dieser Wörter oft nicht an das Baltendeutsche angepasst wurde. Man kann diese Wörter aber nicht als Lehnwörter bezeichnen, weil die fremde Herkunft dieser Lexeme dem Sprecher bekannt ist. Eine exakte Grenzziehung zwischen Fremd- und Lehnwort ist jedoch nicht möglich (Polanska 2002, 324).

Mit dem estnisch-livischen Einfluss beschäftigten sich die zwei finnischen Sprachwissenschaftler Ojansuu (1906) und Suolahti (1910). Nach deren Werken kann man die sprachhistorischen Tatsachen feststellen, dass die Lautung und Schreibung von Lehnwörtern und Lehnübersetzungen des Baltendeutschen mit dem aus der Gebersprache kommenden Form adäquat sind: bdt. *Kaalikas* 'Kohlrübe' / E. (Nottbeck 1987, 38); bdt. *Körts* 'Kneipe' / E. (S. 45); bdt. *Kuts* 'Hund' / E. L. (S. 52); bdt. *Kutsikas* 'Hündchen' / E. L. (S. 52); bdt. *segamini* 'verwirrt, durcheinander' / E. (S. 85); bdt. *tilkern* 'tropfen' / E. K. L. (S. 92). Die Differenz besteht darin, dass das Baltendeutsche das grammatische Geschlecht als Klassifikationsmerkmal von Substantiven unterscheidet.

Im baltendeutschen Vokal- und Konsonantensystem werden einige estnische Phoneme abgeändert: est. [õ] > bdt. [ö], [e]; est. [ä] > bdt. [e]; est. [v] > bdt. [f] (vürst > Fürst). Im Phonemsystem des Estnischen fehlen die stimmhaften Konsonanten, was auch auf die baltendeutschen Wörter eine Wirkung ausübt: bdt. *plinkern* > dt. *blinzeln*, *zwinkern*. Diphthonge werden nicht unterschieden (ai, äi, ei), [au] und [ou] werden häufig miteinander vertauscht, was sich auch im einheimischen baltendeutschen Wortschatz zeigt (Kiparsky 1936, 210).

Der lettische Einfluss ist auf das Baltendeutsche von allen fremden Einflüssen am stärksten gewesen. Die Ursachen der starken Wirkung des Lettischen liegen in der Bevölkerungszahl der in Lettland lebenden Deutschbalten und in der relativ leichten Erlernbarkeit sowie der einfachen, logischen Syntax des Lettischen (Kiparsky 1936, 68): bdt. *Pudder*, *Pudderchen* 'kleine Baumgruppe' / K. L. R. (Polanska 2002, 261); bdt. *krunkelig* 'faltig' / K. L. R. (Nottbeck 1987, 49); bdt. *luttinein* 'verwöhnen' / K. L. R. (S. 56).

1.2. Einfluss der herrschenden Völker

Die Schweden, die ins Baltikum einwanderten, werden im Verhältnis zu den Deutschbalten als autochthon betrachtet. Obwohl die politische und kulturelle Stellung der Schweden bestimmend war, wurden sie restlos germanisiert. Die schwedische Sprache wurde von den Deutschbalten nicht gelernt und ihr Einfluss war auch nicht so stark (Kiparsky 1936, 125): bdt. *Lag* 'Gesetz' > *Lagebuch* 'Gesetzbuch' > *Lagmann* 'Richter' (Kiparsky 1936, 127).

Die polnische Herrschaft dauerte im Kurland am längsten (von der Mitte des 16. Jahrhunderts bis zum Ende des 18. Jahrhunderts), in Livland aber nicht einmal ein Jahrhundert und in Riga sogar weniger als ein halbes Jahrhundert. In der Zeit der polnischen Herrschaft bestanden keine regen Beziehungen zwischen Baltendeutschen und Polen.

Der polnische Kultureinfluss war im 17. Jahrhundert stärker – in Riga gab es eine kulturell sehr rege polnische Kolonie, in Dünaburg bildeten die Polen fast ein Drittel der Bevölkerung (Kiparsky 1936, 136): bdt. *Schlapp* 'Schritt' (Kiparsky 1936, 138); bdt. *Rassoll* 'Salat' / E. K. L. R. (Nottbeck 1987, 75).

Die russische Kultur ist den Deutschbalten ziemlich fremd geblieben. Die seit 1889 eingebürgerten russischen Termini, die sich auf Verwaltung bezogen, werden von der Nachkriegsgeneration nicht mehr verstanden (Kiparsky 1936, 143): bdt. *Bulke* 'Semmel, Weißbrot' (Kiparsky 1936, 144); bdt. *ponebrat* 'verbrüdet, vertraut' / E. K. L. R. (Nottbeck, 1987, 71).

1.3. Sonstige fremde Einflüsse

Die Ostjuden, die sich heute über das ganze Baltikum verteilen und Jiddisch sprechen, sind seit dem 16. Jahrhundert im Kurland und seit Anfang des 18. Jahrhunderts in Livland. In Estland erscheinen sie noch später. Gegenwärtig zählt man ca. 1000 Juden in Estland und ca. 14600 in Lettland (Volkszählung im April 1997) (Quelle: Jahrbuch des baltischen Deutschtums 2005). Die meisten im Baltikum gebräuchlichen jiddischen Wörter kamen aus Deutschland und fanden im ganzen Gebiet Verbreitung (Kiparsky 1936, 197): bdt. *kapores* 'kaputt' / E. K. L. R. (Nottbeck 1987, 40); bdt. *murcheln* 'quälen' / E. K. L. R. (S. 60).

Zwischen dem Schreiben des Altsächsischen und dem geschriebenen Mittelniederdeutschen gab es ein Zeitfenster von 150 Jahren, während dessen nur Lateinisch geschrieben wurde (Polanska 2002, 44). Die ersten Urkunden der deutschen Einwanderer im Baltikum und die Chronik von Heinrich von Livland sind auch auf Lateinisch verfasst. Der erste Beleg für das Baltendeutsche findet sich im Jahre 1300 in einem lateinischen Text aus dem Kurland (Polanska 2002, 311): bdt. *Ordinarius* 'Klassenlehrer' / E. K. L. R. (Nottbeck, 1987, 63).

Das Französische hat vor allem in den Jahrhunderten seiner Vorherrschaft den europäischen Bildungswortschatz entscheidend bereichert. Im 18. und 19. Jahrhundert sprach und schrieb die gebildete Welt Französisch, was auch auf das Baltikum eine Auswirkung hatte (Kiparsky 1936, 206): bdt. *Buffet* 'Anrichte' / E. K. L. R. (Nottbeck 1987, 23); bdt. *Couchette* 'Liegesofa' / E. K. L. R. (S. 26).

2. Semantische Untersuchung des Baltendeutschen

Die untersuchten Wortkörper haben immer deutsche Eigenschaften. Die Lautkörper der Wörter sind keine fremde Vokabeln.

Das Phänomen *Homonymie* gilt auch als eine allgemeine Erscheinung im Baltendeutschen: bdt. *geklappt* 1. gelungen / E. K. L. R. (Unser sorgfältig ausgearbeiteter Plan hat geklappt.); 2. erwischt / E. L. R. (Beim Äpfelklauen wurde er geklappt.) (Nottbeck 1987, 33) oder bdt. *reißen* 1. neppen, übermäßige Preise fordern / E. K. L. R. (Dort kann man nicht kaufen, die reißen.); 2. provoziert streiten / E. K. L. R. (Manchen Studenten machte es Spaß zu reißen.) (Nottbeck 1987, 76). Bei der Analyse von präfigierten Verben gibt es mehrere Unterschiede zwischen dem baltendeutschen und standarddeutschen Lexikon. Neben den übereinstimmenden Formen des Balten- und Standarddeutschen erscheinen auch Mischformen und neue Formen mit neuen Bedeutungen im Baltendeutschen.

Nachfolgend werden die standarddeutschen Wörter und auch manche präfigierten Verben mit ihren baltendeutschen Äquivalenten verglichen. Die deutschen Bedeutungen werden nach *Duden Bedeutungswörterbuch* (1985), die baltendeutschen Wörter nach Nottbecks Sammlung (1987) zitiert.

bdt. *abgeben* 'in die Schule geben' / E. L. (S. 15) > dt. sinnv.: abliefern, geben; schenken; zuspülen; verkaufen (S. 22)

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *abgeben*.

bdt. *abnehmen* 'abräumen' / K. L. R. (S. 16) > dt. sinnv.: absetzen; ausziehen; entlasten; kontrollieren; glauben (S. 27)

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *abnehmen*.

bdt. *am Ende* 'vielleicht', 'möglicherweise' / E. K. L. (S. 17) > dt. Stelle, wo etwas aufhört; Zeitpunkt, an dem etwas aufhört; sinnv.: Abschluß, Ausgang, Ausklang, Beendigung, Finale (S. 218)

bdt. *antelefonieren* 'anrufen', 'telefonieren' / E. K. L. (S. 17) > dt. anrufen, telefonieren

Mischform aus den Verben *anrufen* und *telefonieren*.

bdt. *auskleben* 'ausschließen' / E. L. (S. 18) > dt. inwendig, auf den Innenflächen mit etwas bekleben (S. 97)

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *auskleben*.

Die Partikel *doch* verstärkt die Bedeutung *vielleicht* im baltendeutschen Satz. Die standarddeutsche Bedeutung *Zeitpunkt, an dem etwas aufhört*, ist ein Schluss eines Geschehens oder Prozesses, in dessen Vorgang auch das Phänomen Vermutung erscheinen kann.

bdt. *Burg* 'Behausung mehrerer Studenten' / E. K. L. R. (S. 24) > dt. im Mittelalter häufig auf Bergen errichtete bauliche Anlage mit Wohnbau, Stallungen; sinnv.: Festung (S. 163)

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *Burg*. In der standarddeutschen Redewendung erscheint das Wort *Burg* auch nicht: *Mein Haus, meine Welt* (ungarische und estnische Äquivalente: *Az én házam, az én váram. Minu maja on minu kindlus* 'Mein Haus ist meine Burg').

bdt. *gefährlich* 'empfindlich' / L. R. (S. 32) > dt. mit Gefahr verbunden; sinnv.: abenteuerlich, brenzlich, kritisch, tödlich (S. 282)

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *gefährlich*.

bdt. *gradieren* 'Temperatur messen' (S. 35) > dt. verstärken, etwas auf einen höheren Grad bringen

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *gradieren*.

bdt. *lassen* 'falsches Deutsch sprechen', 'zechen' / E. K. L. (S. 53) > dt. veranlassen; erlauben, dulden; jmdm. etwas zugestehen; die Möglichkeit bieten, geeignet sein; einen Zustand nicht ändern; nicht tun, von etwas absehen; zur Verfügung stellen (S. 407)

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *lassen*.

bdt. *legen* 'stellen' / E. K. L. R. (S. 53) > dt. bewirken, dass jmd. oder etwas liegt; sinnv.: packen, stellen, tun (S. 412)

Die bedeutungsähnliche Bedeutung *stellen* gibt es auch im Standarddeutschen.

bdt. *Licht* 'Kerze' / E. K. L. R. (S. 54) > dt. „Blas das Licht aus, Rudarq.“ (Steinmüller 2003 Der Kerzenmacher)

In der Belletristik gibt es *Licht* als 'Kerze'.

bdt. *lieben* 'mögen' / E. K. L. R. (S. 54) > dt. eine gewisse Vorliebe für etwas haben; sinnv.: bevorzugen, gern haben/tun, mögen (S. 418)

Die bedeutungsgleiche Bedeutung *mögen* gibt es auch im Standarddeutschen.

bdt. *(los)machen* <Ersatzverb> 'öffnen', 'schließen' / E. K. L. R. (S. 55) > dt. aus/mit etwas herstellen; etwas Bestimmtes durchführen; in einen bestimmten Zustand bringen; tun; <Funktionsverb> einen Fehler ~ (S. 426)

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *losmachen*.

bdt. *nachbleiben* 'übrigbleiben' / E. K. L. R. (S. 60) > dt. zurückbleiben (S. 2334)

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *nachbleiben*.

bdt. *nein* 'begründigende Bejahung' / E. K. L. R. (S. 61) > dt. <Adverb>, <Partikel> leitet einen Ausruf der Überraschung, Freude ein: nein, so ein Glück!; mehr noch, sogar: er schätzte ihn, nein, er verehrte ihn (S. 464)

>*nein* auch als Bejahung genutzt.

bdt. *stellen* 'tun', 'legen' / E. K. L. R. (S. 88) > dt. so an einen Platz bringen, dass es steht; sinnv.: legen, setzen, tun (S. 611)

Die sinnverwandte Bedeutung 'legen' gibt es auch im Standarddeutschen.

bdt. *stehen* 'sitzen' / E. K. L. R. (S. 87) > dt. in aufrechter Haltung sein; sich in Ruhe befinden; kleiden; <Funktionsverb> in Blüte stehen (S. 610)

Trotz den Verbindungen *legen* ~ 'stellen' und *stellen* ~ 'legen' gibt es im Standarddeutschen keine solche Bedeutung für *stehen*.

bdt. *Stunden (geben)* 'Unterricht geben/nehmen' / E. K. L. R. (S. 89) > dt. Zeitraum; Unterricht von etwa einer Stunde: er gab fünf Stunden Englisch in der Woche (S. 623)

Der Ausdruck *Stunden geben* gibt es auch in der deutschen Umgangssprache als *Unterricht erteilen*.

bdt. *verboten* 'unmöglich unpassend' / E. K. L. R. (S. 96) > dt. Rauchen verboten!

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *verboten*.

bdt. *verpergeln* ~ *pergeln* 'prügeln' / K. L. R. (S. 66) > dt. jmdn. zu Tode prügeln (Halász, Földes, Uzonyi 2002, 601)

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für *(ver)pergeln*.

bdt. *vor(stehen, laufen)* 'im Wege sein' / E. K. (S. 99) > dt. vorläufig – noch nicht endgültig, aber bis auf weiteres so verlaufend, seiend (S. 732); vorlaufen – nach vorne laufen; vorstehen – seine Backenknochen stehen vor; einem Amt vorstehen 'leiten', 'führen' (S. 899)

Es gibt etymologische Übereinstimmung zwischen bdt. *vorlaufen* und dt. *vorläufig* – beide weisen auf einen provisorischen Zustand hin.

bdt. *wohnen* 'leben' / E. K. L. R. (S. 101) > dt. einen ständigen Wohnsitz haben: er wohnt jetzt in Wien; eine Unterkunft haben: ich wohne im Hotel; sinnv.: aufhalten, übernachten (S. 761)

Wohnen bedeutet, 'an einem bestimmten Ort zu Hause sein'. Das Wort *leben* bezieht sich auf einen längeren Zeitabschnitt, also gibt es im Standarddeutschen keine solche Bedeutung für *wohnen*.

bdt. *zerdämmern* 'zerstören, zerschlagen' / E. K. L. R. (S. 102) > dt. dämmern – Morgen, abend werden; sinnv.: grauen, hell/Tag werden (S. 169)

Im Standarddeutschen gibt es keine solche Bedeutung für (*zer*)*dämmern*.

Zusammenfassung

Die deutsche Sprache existierte im Baltikum 800 Jahre, die in der baltischen Gegenwart ihre Spuren hinterlassen haben. Der Erbteil der deutschen Sprache wird vor allem in der Schriftlichkeit gepflegt. Das Deutsche ist im Baltikum heute eine Fremdsprache wie anderswo auch.

Nach dieser lexikalisch-semantischen Untersuchung mit einem schriftsprachlichen Korpus kann man sagen, dass das Baltendeutsche ein „besonderes Gebilde“ ist – es ist eine Umgangssprache der deutschen Minderheit im Baltikum, die aufgrund ihres Wortschatzes als eine „Mischsprache“ gilt. Die Grundlage dieser Mischsprache ist ein intensiver Kontakt zwischen den Sprachen und die Zwei- oder Mehrsprachigkeit der Deutschbalten.

Das Korpus verrät gut, dass das Standarddeutsche und das Baltendeutsche nebeneinander in einer Diglossiesituation stehen und dass das Baltendeutsche als ein dialektisch gefärbtes Standarddeutsch oder als ein „dialektisch gefärbte hochdeutsche Umgangssprache“ (Kiparsky, 1936, 11) im Baltikum verwendet wird. Neben der Zweisprachigkeit in der einen (deutschen) Sprache muss man auch mit einer Mehrsprachigkeit rechnen, weil diese Deutschbalten auch sehr gut Estnisch oder Lettisch sprechen können. Die Verwendung des Baltendeutschen ist auch von den Situationen und den sozialen Schichten unabhängig.

Die Zahl der Fremdwörter ist augenfällig. Die Unterschiede zwischen Baltendeutsch und Standarddeutsch bestehen vor allem beim Formensystem, weniger beim Satzbau. Es ist beachtungswert, dass die Integration der Entlehnungen in der Nehmersprache selten erfolgt, was Mischformen und Verwendungen fremder Elemente ergibt. Die standarddeutschen Normen sind auch im Baltendeutschen maßgebend, z.B. die Genuswahl oder die großgeschriebenen Substantive.

Die ursprüngliche standarddeutsche Bedeutung eines Wortes wird im Baltendeutschen oft zurückgedrängt, tritt dann später aber mit einem neuen Bedeutungsinhalt wieder auf.

Die lexikalisch-semantische Untersuchung zeigt im baltendeutschen Wortschatz im Vergleich mit dem Standarddeutschen keine Stabilität. Diese lexikalisch-semantische Fluktuation des Lexikons führt sicherlich zu Verständigungsproblemen. Die Verständigungsprobleme sind auf die fremdsprachigen Lexeme zurückzuführen. Wenn „Standard“ „ein gemeinsamer Kern der Interpretation“ (Pohl, Konerding 2004, 249) bedeutet, entfernt sich das Baltendeutsche vom Standarddeutschen in gewissem Maße. Ein Unterschied manifestiert sich darin, dass das Standarddeutsche die Bedeutungen oft durch Verfahren des Umschreibens vermittelt, während im Baltendeutschen nur ein Lexem verwendet wird: bdt. *Magusjutt* 'freundliches Gespräch' (Nottbeck 1987, 57) oder *Goggelmoggel* 'mit Zucker schaumig geschl. Eigelb' (Nottbeck 1987, 34).

Dieser lexikalisch-semantische Vergleich und diese Analyse des Baltendeutschen berührten solche Bereiche der Linguistik, die den Weg für die zukünftigen Aufgaben zeigen. Derartige Aufgaben sind die morphologischen, syntaktischen oder pragmatischen Untersuchungen, die sich auch auf die grammatischen Konstruktionen des Baltendeutschen erstrecken, z.B. der Plural mit lettischem oder estnischem Ursprung im Baltendeutschen, Konni (est.) (Sg.) ~ Konnis (Pl.) 'Zigarettenkippe' (Nottbeck 1987, 46) oder Käk (est.) (Sg.) ~ Käkki (Pl.) 'Blutkuchen' (Nottbeck 1987, 39).

Abkürzungenverzeichnis

<i>bdt.</i>	baltendeutsch
<i>dt.</i>	deutsch (standarddeutsch)
<i>E.</i>	Estland
<i>est.</i>	estnisch
<i>K.</i>	Kurland
<i>L.</i>	Livland
<i>let.</i>	lettisch
<i>mhd.</i>	mittelhochdeutsch
<i>ndt.</i>	niederdeutsch
<i>nhd.</i>	neuhochdeutsch
<i>nod.</i>	nordostdeutsch
<i>omd.</i>	ostmitteledeutsch
<i>Pl.</i>	Plural (Mehrzahl)
<i>R.</i>	Riga
<i>russ.</i>	russisch
<i>Sg.</i>	Singular (Einzahl)
<i>sinnv.</i>	sinnverwand
<i>swe.</i>	schwedisch

LITERATURVERZEICHNIS

Primärliteratur

- Kiparsky, Valentin: Fremdes im Baltendeutsch. Helsinki: Societé néophilologique 1936.
Nottbeck, B. v. 1001 Wort Baltisch. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik 1987.

Sekundärliteratur

- A. Jászó, Anna: A magyar nyelv könyve. Budapest: Trezor 2007.
Aabrams, Vahur: 'Mehr nurrige Gesicht'. Vier Gedichte in estnischem Halbdeutsch aus einer Karnevalesken Umbruchzeit. Magisterarbeit. Tartu 2007.
Ariste, Paul: Keele kreolisatsioon. In: *Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega*. Tallinn 1981, S. 70-75.
DUDEN. Das Bedeutungswörterbuch. 2. Auflage. Hrsg. von Wolfgang Müller. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag 1985.
DUDEN. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. In 8 Bänden. 2. Auflage. Hrsg. von Günther Drosdowski. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag 1993.
DUDEN. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim: Bibliographisches Institut 1963.
DUDEN. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. 6. Auflage. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag 1998.
Fritz, Gerd: Historische Semantik. Stuttgart: Metzler 1998.
Garleff, Michael: Die Deutschen im Baltikum – Leistung und Schicksal. In: *Die Deutschen im Baltikum. Geschichte und Kultur*. Hrsg. von Horst Kühnel. München: Haus des Deutschen Ostens 1991.
Halász, Előd, Földes, Csaba, Uzonyi, Pál: Német-magyar kézisótár. Deutsch-ungarisches Wörterbuch. Budapest: Akadémiai Kiadó 2002.
Hausmann, Franz. J.: Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Berlin: Walter de Gruyter 1989.
Jahrbuch des baltischen Deutschtums. Fortlaufende Jahresbände. Hrsg. von der Carl-Schirren-Gesellschaft e.V. im Auftrag der Deutsch-Baltischen Gesellschaft e.V. Lüneburg 2005.

- Jordan, Sabine: Niederdeutsches im Lettischen. Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen. Bielefeld 1995.
- Kugler, Nóra, Tolcsvai Nagy, Gábor: Nyelvi fogalmak kisszótára. Budapest: Korona Kiadó 2000.
- Korhonen, Jarmo: Von der mono- zur bilingualen Lexikografie für das Deutsche. Frankfurt am Main: Peter Lang 2001.
- Lutzeier, Peter Rolf: Lexikologie. Tübingen 1995.
- Lyons, John: Semantik. Band I. München: Verlag C. H. Beck 1980.
- Mühlen, H. v. z.: Das Baltikum in der deutschen und europäischen Geschichte. In: *Die Deutschen im Baltikum. Geschichte und Kultur*. Hrsg. von Horst Kühnel. München: Haus des Deutschen Ostens 1991.
- Ojansuu, Heikki: Über den Einfluss des Estnischen auf das Deutsche der Ostseeprovinzen. *Neuphilologische Mitteilungen*. 8. Jahrgang. [Nachdruck Amsterdam 1967.] S. 87 – 99.
- Pohl, Inge, Kondering, Klaus-Peter. (Hrsg.): Stabilität und Flexibilität in der Semantik. Frankfurt am Main: Peter Lang 2004.
- Polanska, Ineta: Zum Einfluss des Lettischen auf das Deutsche im Baltikum. Inaugural-Dissertation, Bamberg 2002.
- Sallmann, Karl: Neue Beiträge zur deutschen Mundart in Estland. *Rigaer Tageblatt*, Nr. 89. 1889.
- Schwarz, Monika, Chur, Jeannette: Semantik. Ein Arbeitsbuch. Tübingen: Gunter Narr Verlag 1993.
- Sehwers, Johann: Die deutschen Lehnwörter im Lettischen. Zürich 1918.
- Suolahti, Hugo: Die estnischen Worte im Deutschen der baltischen Ostseeprovinzen. *Neuphilologische Mitteilungen* 12. Bulletin de la Société Néophilologique de Helsinki 1910.
- Vaba, Lembit: Die lettische Sprache als Vermittler deutschen Lehngutes ins Estnische. In: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache im Baltikum*. Hrsg. von Gisela Brandt. Stuttgart 1996, S. 105-118.

BRENZOVICS MARIANNA*

Az erő tárgya és alkalmazója. Heidegger Antigoné-értelmezése

Rezümé Heidegger későbbi korszakában jelentős számú műértelmezést írt, ekkoriban a filozófiai stratégia helyett a műértelmezés jelentette számára az igazi hermeneutikát. Heidegger felfogásában a művészet és a gondolkodás kapcsolata a „valóságot” tárggyá lefokozott tudat elsőbbségének és az ebből származó emberi fölénynek a feladásával állítható újra helyre, ennek következtében léphet elő a létre tekintettel levő gondolkodás. Közismert a görög gondolkodás és Heidegger hermeneutikájának szoros kapcsolata. Görögség- és olvasmányélményéből származik az 1935-ös, *Bevezetés a metafizikába* című munkájából, Szophoklész *Antigoné* című drámájának közismert, az emberről szóló kórusrészletére vonatkozó értelmezése. Az itt következő ismeretemben ez utóbbit tekintem át.

Резюме У пізній період творчості Гейдеггера з-під його пера побачило світ багато праць, присвячених аналізу творів. У цей час справжня герменевтика для нього означала не філософську стратегію, а аналіз творів. Загальновідомий зв'язок між грецьким мисленням та герменевтикою Гейдеггера. З грецького мислення та задоволення від читання бере свої початки виданий у 1935 р. «Вступ до метафізики», у якому автор звертається до відомої драми Софокла «Антигона» і розкриває той розділ хору, який стосується аналізу людини. У даній публікації проаналізовані вище окреслені проблеми.

Szophoklész ismert kardala Antigoné és Kreón találkozása előtt hangzik el. E rész közép-pontjában az ember áll, pontosabban az, ahogyan kibontakozik az ember léte:

*Sokféle furcsa dolog van, mégisincs semmi
Az embernél furcsább. Agálva sürgölődő
Kiszáll a habzó vizekre
délről fúvó viharában a télnek
és laviroz bércein
a bőszasadékú hullámoknak.
Az istenek legfenségebbikét, a Földet,
a töretlenül járadság nélkülit, kifárasztja ő,
feltörve őt évről évre,
ide-oda vonszoltatva lovakkal
az ekét.*

*Könnyedlebegésű raját is a madaraknak
körülhálózza ő és űzi
állatnépét a vadonnak
és a tengernek ott-honos forgóit
a fejét mindig valamin törő ember.
Ő hatalmat vesz csellel az állaton,
mely a hegyeken éjszakázik és járkál,
borzassörényű nyakát a lónak
és a soha nem kényszeredett bikát
a fával kerítve torkát
kényszeríti ő igába.*

*A szónak is zsvivajába
és szélesebes mindent értésébe
beletanult ő, bátorságába is
a városok felett uralkodásnak.*

* PhD; II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, docens.

*Azt is kifürkészte, miként szökje
nyílzáporát a fergetegnek, a durva fagyokénak is.*

*Mindenfelé szertevonulva útjain,
tapasztalatlanságában kiúttalan
a semmihez érkezik.*

*Az egyetlen szorongató, a halál
elől semmiféle szökés révén nem menekedhet,
még ha szerencsés a sýnylő kórságnak előtte is
ügyesen eloldalogni.*

*Fortélyos nagyon is, mivel nyugalmát
A tudásnak reménnyel játszva ki,
esik egyszer hitványságba
ugyan, derekasságra viszi megint máskor.
A földnek rendelése és az
istenek esküdött joga között vonul ő által.
Túlágálva a lakóhelyet, a lakóhely vesztese
ő, akinek mindig a nemlétező a létező
a vakmerőség kedvéért.*

*Ne legyen számomra tűzhely meghittje ő,
tudásom ne osztozzék vélekedésében annak,
aki mindezt viszi teljesedésbe.*

(V. Horváth Károly nyersfordítása)

A kardal elején olvasható a *to deinotaton* kulcskifejezés, amelynek a jelentése az ógörög–magyar szótár szerint félelmetes, megdöbbenő, ijesztő. Jelent csodálatos is, de Szophoklész nem ezt a jelentését használja. Heidegger az említett görög szót a német *Unheimliche* („legháborzongatóbban otthontalan”) kifejezéssel fordította. Az ember *to deinotaton* a kardal első mondata szerint, azaz a legmegdöbbenőbb a világ dolgai között.

Heidegger interpretációját a görög szó kibontásával kezdi. A *deinon* kettős jelentéssel rendelkezik. Az egyik általában a létezés döbbenetességére vonatkozik, amely félelemben tarthatja *erőfölényéből* kifolyólag a létezőket. A másik jelentés az erőt használóra vonatkozik, az emberre, aki egyedülálló módon, képes használni a *létezés erejét*, és megnyilvánítani azt. A szöveg azt mondja Heidegger szerint, hogy az ember azért a legdöbbenetesebb, mert életét nemcsak a szorongató erőfölény hatalmaskodásában éli, hanem azért is, mert ő maga is használja ezt az erőt, az ember léte, ebből következően, erőszakos. A létezés legyűri az embert, vagyis *deinon* a szó első értelmében, de az ember, aki önmagába gyűjti ezt az erőt és használja, *deinon* a második értelemben. A szöveg értelmezése tehát egy kulcsszó hermeneutikai kibontásával kezdődik, amely az interpretáció alaptémáját is adja, mely szerint: az ember túlágálja a létezést, de alulmarad a létezés alapvető erőfölénye miatt. Ez az alaptéma kétszer ismétlődik a kardalban. A második szakasz közepén még egyszer: „*Pantoporos aporos ep'ouden erchetai* („Mindenfelé szertevonulva útjain, tapasztalatlanságában kiúttalan a semmihez érkezik”). Azaz az őt is legyűrő hatalom világában utakat tár fel, és mégis kivetődik minden otthonosból (*Unheimlich*), és a semmihez érkezik. Heidegger értelmezésének első fázisa a *hyspiolis apolis* vizsgálatával zárul. („Túlágálva a lakóhelyet, a lakóhely vesztese ő, akinek mindig a nemlétező a létező”) Az „ágálva” kifejezés már a kardal második mondatában megjelenik, utalva az ember az otthonosból kiálló, más utakat kereső természetére. A *polis* szokásos fordítása város, de

Heidegger szerint ez nem tartalmazza a görög kifejezés teljes jelentését. A *polis* a történelmi ittlétet jelenti, amelynek „hősei”, akik kiemelkednek a történelemből, a pap, a költő, az uralkodó stb, válnak polisz nélkülűvé, *apolisszá*, idegenné, mivel túlágálják, túlselekedik a *poliszt*.

A második értelmezési fázisban Heidegger azt veszi szemügyre, hogyan bontja ki a szöveg az ember létének alaptémáját az egyes versszakokban. Az első és a második versszak a természetet hatalmába kerítő emberről szól. Ezekben a szakaszokban az ember mint hatalmat gyakorló formálódik meg. Az első versszak a tengerre kiszálló, a földet feltörő, kifárasztó emberről szól. A tenger itt nemcsak földrajzi jelenség értelmében van jelen, hanem az a tér is, amelyben az ember elhagyja csendes vizeit, az otthonost, és az ismeretlenbe, a határtalanba lép ki. Heidegger megjegyzi, hogy a *korei* („kiszáll”) szónál, mely az otthonos elhagyását jelenti be, a *metrum* is csúszik, és a kiemelt szó mint oszlop áll a szöveg szerkezetében. Az ember a végtelen mélységbe is utat tör magának, amikor behatol a Földbe, és utóbbi hatalmát fáradtsággá, tevékenységgé változtatja. A második versszakban a létben otthonosan élő, folyton megújuló emberen kívüli létezők, a madarak, halak, lovak, bikák ember általi leigázásáról beszél. Az ember egyrészt kitör, kiszáll (tenger), másrészt befog, korlátoz (Föld, lovak, halak stb). A létező erőszaktétele tehát a hatalmassággal szembehelyezkedő cselekvés, amellyel betör a mindent átható és lebíró működésbe. Mindez a *deinon* előző értelmezése alapján egyúttal azt is jelenti, hogy az örökké nyughatatlan erőszaktétele az otthonosságból az otthontalanságba penderíti ki az embert. Ez a betörés a létező működése, amely éppannyira eredendő, mint amennyire a mindent lebíró működése az. A működés pedig harc, vita, szembehelyezkedés, vagyis polémosz.

A harmadik versszak témája a nyelv, megértés, leleményesség erői, melyek uralásával az ember történelmi lényé válhatott. Az előbbi erővel a szöveg szerint az ember csak látszólag rendelkezik, hiszen nem az ember találta fel a nyelvet stb., azaz mindazt, ami őt emberré teszi. A Szophoklész által használt szó, az *edidaxato* igazából nem azt jelenti, hogy az ember „feltalálta” a nyelvet, hanem hogy használni tudja a túlerőt, és abban képes megtalálni önmagát. Az ember cseles útjai egyrészt önmaga és a világ valamiféle megismeréséhez vezetnek, de a túlerő, mindig túlerő marad. Az ember teremtmény, nem teremtő. Saját útjainak foglya marad, és a halál zátonyra futtatja minden törekvését.

A következő versszak valamiféle összefoglalót ad, mely szerint az ember sorsa egy lényegi megismerő viszony a világhoz. A *machanoen* szó helyett Heidegger a *techné* kifejezést használja, amelyen a kéznél levőn túlra tekintés képességét érti. Az erő tárgya, az ember alkalmazza az őt legyűrő erőt, viszonyba lép vele elhagyva otthonát, és ezáltal egy köztes létebe kerül.

Heidegger ezek után arról ír, hogy az ember, aki a kardalban kibontott lényegiséggel rendelkezik, hova jut. Ez az út benne van a teljes drámában. Kreón perspektívájából nézve Antigoné tette extravagáns, zavarbaejtő, önkényes és e világ erkölcsi törvényei alapján megmagyarázhatatlan dolog. Kreónban a józan ész tiltakozik: „De a jó és az áruló nem részesülhet egyenlő elbánásban.” Antigoné válasza érthetetlennek tűnik: „Ki tudja, hogy a másik világban mi az igazságos?” Kreón felelete ésszerű: „De soha egy ellenség, ha meg is halt, nem lehet barát.” Antigoné válasza („szeretetre születtem, s nem gyűlöltre”) arról tanúskodik, hogy ő az egyetlen a drámában, aki az erkölcs, az érzés, az emberi törvények korlátozottsága fölé emelkedik, s valami abszolútnak engedelmeskedik. Végső szeretet, képtelen szeretet?

Antigoné és Kreón útja a pusztulás. Heidegger szerint a pusztulás itt átfogó értelmű: a lét erőfölénye elleni cselekedet pusztulásához vezet, de ugyanakkor ebben a résben, ami ekkor artikulálódik, az erőfölény, a világ megjelenik, miközben az ember, aki által feltárult, összeomlik így Heidegger.

IRODALOM

- Bacsó Béla (1989). A megértés művészete a művészet megértése. Budapest, Magvető Kiadó.
Bókay Antal (1997). Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban. Budapest, Osiris Kiadó.
Martin Heidegger (1995). Bevezetés a metafizikába. Budapest, Ikon Kiadó.
Szophoklész: Antigoné.

BOROS LÁSZLÓ*

Állami- és magángyűjtemények Kárpátalja területén 1877 és 1918 között

Rezümé A tanulmány célja, hogy bemutassa, milyen munkát folytattak a XIX. század második és a XX. század első felében a mai Kárpátalja területén a múzeumüggyel kapcsolatban az állami intézmények és magánszemélyek. Az állami intézmények közül az iskolák és gimnáziumok végeztek e nehéz munkát. A Munkácsi Magyar Királyi főgimnázium és az Ungvári Főgimnázium tevékenysége volt a legjelentősebb. A magángyűjtemények közül kiemelkedik Lehoczky Tivadar gyűjteménye. A két világháború között az állami, egyesületi és magángyűjteményeket összevonták. Az így létrejött gyűjtemény az Országos Lehoczky Múzeumban került elhelyezésre. A második világháború után az Országos Lehoczky Múzeum megszűnt. Gyűjteményének egy része ma a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban van elhelyezve.

Резюме Мета нашого наукового дослідження – довести до читача результати роботи, яку виконували приватні особи та державні установи у сфері музейної справи на території сучасного Закарпаття у другій половині XIX – першій половині XX століття. Цю важку роботу виконували школи та гімназії регіону. Найвагомішою була діяльність Мукачівської угорської королівської головної гімназії та Ужгородської угорської гімназії. Серед приватних колекцій виділяється зібрання Тиводора Легоцького. Між двома світовими війнами державні, товариські та приватні колекції були об'єднані. Створене зібрання розмістили у Державному музеї ім. Легоцького. Після Другої світової війни Державний музей ім. Легоцького перестав існувати. Частина колекції сьогодні знаходиться у Закарпатському краєзнавчому музеї.

Munkámban a mai Kárpátalja területén a XIX. század 70-es éveitől az első világháború végéig tartó periódusban működő állami intézmények és magánszemélyek múzeumüggyel kapcsolatos tevékenységét vizsgáltam. Jelentősebb régiség- és éremgyűjteményekkel, valamint múzeumokkal az iskolák és gimnáziumok rendelkeztek. Az iskolák közül kiemelném a Nagyszőlősi Polgári Iskolát, ahol Mihalik József is tanított és régiséggyűjteményt állított össze. A gimnáziumi gyűjtemények közül legjelentősebb a Munkácsi Magyar Királyi Főgimnáziumé, Jankovich József volt a gondnoka. Jankovich Józsefnek a későbbiekben nagy szerepe volt a múzeumügyben, ő volt az Országos Lehoczky Múzeum igazgatója. A magángyűjtemények közül pedig természetesen Lehoczky Tivadar gyűjteménye volt a legjelentősebb. A fentebb említett gyűjtemények fennmaradt elemei fontos részét képezik jelenlegi múzeumaink leletanyagának. Vizsgáljuk meg, hogyan alakult a sorsuk ezeknek a gyűjteményeknek a több mint 40 évig tartó időszakban.

Iskolák

Az elemi és népiskolákban nem fordítottak sok figyelmet a múzeumügyre és a régiségek gyűjtésére. Vidékünkön csak két iskolának volt jelentősebb gyűjteménye: a Nagyszőlősi Polgári Iskolának és az Ungvári Állami Elemi Népiskolának.

Mihalik József¹ az 1890-es években Ugocsa és Máramaros vármegyében végzett kutatásokat és gyűjtéseket, amikor a Nagyszőlősi Polgári Iskolában tanított.² Az általa gyűjtött anyagból régiséggyűjteményt állított össze, s az iskolában helyezte el. Ennek a gyűjteménynek a cseh hatalomátvétel nagy károkat okozott. Csak a régészeti tárgyakat sikerült az Országos Lehoczky Múzeum részére megmenteni, a gyűjtemény többi eleme eltűnt. A megmentett tárgyaknak köszönhetően nem veszett el teljesen az itteni munkássága a tudomány számára,³ a gyűjtemény megmaradt darabok ma is megtalálhatók a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban.

* Csetfalvai Általános Iskola, történelemtanár. A tanulmányt dr. Csatóry György lektorálta.

¹ Mihalik József — (Hernádszurdok, 1860. okt. 25. – Budafok, 1925. márc. 2.) művészettörténész, az MTA levelező tagja (1906). Liptószentmiklóson, Nagyszőlősen, majd Kassán volt tanár. 1907-től a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének előadója és végül országos főfelügyelője. Fő műve: Kassa város ötvösségének története (Budapest, 1899)

² *Magyar életrajzi lexikon*. II. kötet, 1969, 204. o.

³ JANKOVICH JÓZSEF 1995: 69-70. o.

A másik iskolai gyűjtemény a tanszerekre helyezte a hangsúlyt.

Az Ungvári Állami Elemi Népiskolában az 1890-es években létrejött egy tanszermúzeum. A gyűjtemény fejlődését gátolta, hogy az iskola új épülete még nem készült el. A tanszerek az iskola különböző osztályaiban lévő szekrényekben voltak elhelyezve. Az új épület felépülése esetén vármegyei tanszermúzeumot akartak létrehozni.⁴ Ennek létrejötéről nem találtam adatot a forrásokban.

Az első világháború előtt a két iskola gyűjteménye képviselte a mai Kárpátalja területén az elemi és népiskolák a múzeumüggyel kapcsolatos eredményeit.

Gimnáziumok

Jelentős gyűjteménnyel két gimnázium rendelkezett a mai Kárpátalja területén. Az egyik a Munkácsi Magyar Királyi Főgimnázium – ebben történelmi múzeum is működött –, a másik az Ungvári Főgimnázium. A főgimnáziumokban sokkal gazdagabb volt a gyűjtemény – főleg régi érmekből –, mint az elemi és népiskolákban.

A Munkácsi Magyar Királyi Főgimnázium

A Munkácsi Királyi Főgimnázium múzeumáról Lehoczky Tivadar is megemlékezik mint fejlődésben lévő gyűjteményről.⁵ A múzeum igazgatója Jankovich József⁶ volt. A fennmaradt iskolai értesítők adatai alapján a gyűjtemény főleg a diákok adakozásainak és különböző ajándékozásoknak köszönhetően gyarapodott. Tekintsük át az 1. táblázatban feltüntetett adatok alapján, miként bővült a gyűjtemény.

1. táblázat. A Munkácsi Magyar Királyi Főgimnázium múzeumának gyarapodása (1901–1908)⁷

Tanév: Tárgy megnevezése:	1901/02	1903/04	1904/05	1905/06	1906/07	1907/08
PéNZ	474	678	911	1083	1111	1134
Emlékérem, jeton, bárcák	28	57	82	82	172	183
PapírpéNZ	39	44	47	47	47	47
Levéltár	8	10	10	10	10	10
Régiségtár	—	68	68	68	68	68
Összesen:	549	857	1118	1290	1408	1442

A táblázat alapján világosan látszik, hogy legnagyobb mértékben a pénzermék részaránya növekedett az adott időszakban. A gyűjtemény tárgyainak száma 1901 és 1905 között ennek következtében megduplázódott.

⁴ *Az Ungvári Állami Elemi Népiskola értesítője az 1895–96 tanévről*, Ungvár, 1896.

⁵ LEHOCZKY TIVADAR 1998: 175. o.

⁶ Jankovich József Mihály — (Trencsén, 1878. nov. 22. — Jánosháza, 1955. ápr. 24.) tanár, főgimnáziumi igazgató, múzeumigazgató, régész, történész. A Pázmány Péter Tudományegyetemen történelem–földrajz szakos tanári oklevelet szerzett. Munkácson a helyi Királyi Főgimnázium tanára (1900–1917), majd igazgatója (1917–1920). Lehoczky Tivadarral együtt aktívan részt vett a Lehoczky Tivadar Múzeumegyesület munkájában. 1920 és 1922 között a Munkácsi Városi Polgári Iskola tanára, később a kisvárdai gimnázium igazgatója. Munkácsra visszatérve a helyi gimnáziumban tanárként (1922–1938), majd igazgatóként (1938–1940) dolgozott. Megbízta a Lehoczky-gyűjtemény kezelésével, tudományos feldolgozásával, s a majdani múzeum megszervezésével. A Munkácson 1929-ben megnyílt Országos Lehoczky Múzeum igazgatója. 1929–1931 között Jaroslav Böhm-mel a Prágai Régészeti Intézet munkatársával, 1932–1938 között önállóan végzett régészeti ásatásokat. A legjelentősebb eredménye a kustánfalvi szkítakori temető feltárása (1931). Ez egy új régészeti kultúra felfedezéséhez vezetett. Nevéhez fűződik az első kárpátaljai régészeti leletkataszter összeállításával. Nyugdíjba vonulása után (1940) már csak az Országos Lehoczky Múzeum ügyeivel foglalkozott. A háborús időkben, majd a szovjethatalom első éveiben (1944–1948) sokat tett a múzeum gyűjteményének megőrzése és egybentartása érdekében. 1950-ben átköltözött Magyarországra a gyerekeihez.

⁷ A táblázat adatait a „Munkácsi Magyar Királyi Állami Gymnasium” értesítőjének 1901 és 1907 közötti példányaiból állítottam össze. Ezekben pontosan fel van tüntetve a gyűjtemények aktuális változása.

A pénzérmék mellett más értékes leleteket is elhelyeztek a múzeumban.

A Munkácsi Királyi Főgimnázium gyűjteményébe került a Bótrágyon – gróf Lónyay Elemér birtokán – talált lelet egy kisebb része: bronzból készült sarlók és vésők.⁸ Ide kerültek a Csomár István⁹ munkácsi gimnáziumi tanár szülőjében talált tárgyak is: „vassarló, kasza, keltaalakú fejsze, egy lándzsanyél alsó tokjával, vasszög” stb.¹⁰ Ezek kelta eredetű régiségek az i.e. III–II. századból.¹¹

A Munkácsi Királyi Főgimnázium gyűjteménye ma a Kárpátaljai Honismereti Múzeum birtokában van.

Az Ungvári Főgimnázium

A régiséggyűjtemény gerincét a munkácsihoz hasonlóan érmék képezték, de emellett több érdekes leletet is itt helyeztek el.

Az Ungi Közművelődési Társulat 1877–78-as működéséről szóló jelentésben le van írva, hogy a leendő múzeum tárgyai ideiglenesen a főgimnáziumi múzeumban voltak elhelyezve.¹² Ebből következik, hogy ebben az időszakban már működni kellett a főgimnázium múzeumának.

Az Ungvári Főgimnázium régiséggyűjteményének részét képezte az Ung megyei Salamon határában 1883-ban feltárt sírhalom leletanyaga is. A sírhalmot a főgimnázium igazgatója tárta fel. A következő leletek voltak a szertárban kiállítva a fennmaradt források alapján: „kétélű hosszú hegyes kard, keresztvasas markolatú lapított göbbel; ... néhány levél alakú nyílhegy, késpenge, két kengyelvas, bronzgyűrű, szíjvég s a nyeregről csatok és egyéb vasrészek”.¹³

Az 1892–93-as. tanévben a főgimnázium régiség- és éremgyűjteménye főleg réz- és bronzérmékkel, Kossuth- bankokkal és egy régi zseboráival gyarapodott, amit Damjanovics Béla VIII. osztályos tanuló adományozott.¹⁴

Az 1910–11-es. tanév végén az éremtár állományát képezte: 5 db arany, 1076 db ezüst-, 141 db nikkell-, 3357 db réz- és bronz-, 18 db ón-, 94 db emlékérem és 373 db bankjegy. Összesen 5064 db. A régiségtár állománya ugyanazon tanév végén 353 darabból állt.¹⁵

1928-ban az ungvári gimnázium is átadta régiséggyűjteményét az Országos Lehoczky Múzeumnak. A tárgyakat Jankovich József vette át a gimnázium tanárától, Demjanovics András professzortól. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban megtalálható az a cseh nyelvű protokoll, amelyben fel vannak sorolva az átvett tárgyak.¹⁶

Az állami intézmények vidékünk múzeumügyére gyakorolt hatása nem elhanyagolható. Az állami gyűjtemények egy része az első világháború során elkallódott. A fennmaradó részt 1929-re átadták az Országos Lehoczky Múzeumnak, amely vidékünk két világháború közötti időszakában a legjelentősebb múzeum volt. A második világháború után a gyűjtemény átkerült a Kárpátaljai Honismereti Múzeumba.

Magángyűjtemények

A mai Kárpátalja területén a XIX–XX. század fordulóján több jelentősebb magángyűjtemény létezett. A legnagyobb és legértékesebb gyűjteménnyel Lehoczky Tivadar

⁸ LEHOCZKY TIVADAR 2001: 23. o.

⁹ Csomár István – (Ladmócz, 1839. jan. 14. - ?) gimnáziumi tanár. 1865. augusztus 1-jén Munkácsra költözött, ahol szeptember 1-jén beindította azt a magángimnáziumot, amely a későbbi államinak lett az alapja. 1867-ben iskoláját községének nyilvánították, majd állami kezelés alá került.

¹⁰ LEHOCZKY TIVADAR 2001: 86. o.

¹¹ Kobály József szóbeli közlése alapján.

¹² KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 1, lap 21–22.

¹³ LEHOCZKY TIVADAR 2001: 87. o.

¹⁴ Az ungvári királyi katolikus főgymnasium értesítője az 1892-93. tanévről. Ungvár, 1893.

¹⁵ Az ungvári királyi katolikus főgymnasium értesítője az 1910-11. iskolai évről. Ungvár, 1911.

¹⁶ KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 47, lap 8.

rendelkezett. Lehoczky mellett Mihalik József és dr. Mihályi János is rendelkezett kisebb gyűjteménnyel. Ezek a gyűjtemények sokkal kisebbek voltak Lehoczky Tivadaréhoz képest.

Lehoczky Tivadar

A mai Kárpátalja területén az első világháború előtt a legjelentősebb magángyűjteménnyel rendelkező személy.

Lehoczky Tivadar¹⁷ 1855-ben telepedik le Munkácson.¹⁸ 1865-től a Schönborn grófok tulajdonát képező Munkács-Szentmiklósi Domínium jogásza majd főügyésze.¹⁹ Munkája mellett régészeti, történeti, etnográfiai stb. kutatásokat végzett.²⁰ Érdeklődése 1860-ban vesz új irányt a régészet felé. Ebben az évbe Kácsanó falu (Munkácsi járás) határában egy földműves bronzkincset talált. Ennek egy része Lehoczky Tivadar birtokába került. Ekkor lépett kapcsolatba a magyar régészet egyik megteremtőjével, Römer Flóris²¹ győri tanárral. Az ő hatására folytatott a későbbiekben rendszeres ásatásokat. Sikertől kapcsolatot teremtenie a Magyar Tudományos Akadémia régészeti bizottságával. Ez arra ösztönözte, hogy beszámoljon kutatási eredményeiről a szakirodalomban. Egyik tudományos értekezése a Bereg megyei régiségekről a bizottság kiadványában, az *Archeológiai Közlemények* 7. számában jelent meg. Rendszeresen közli írásait az *Archeológiai Értesítő* című folyóirat, melyet Römer Flóris kezdett el szerkeszteni 1868-ba. Több más újságban és folyóiratban is közölt cikkeket, melyek alapján nyomon lehet követni munkásságát és kutatásait a régészet területén.²² Számos könyvet írt munkásságáról kutatásainak eredményei alapján.²³ Ezek ma igen jó forrásműveknek számítanak. Jelentősebb műveit²⁴ újra kiadták az 1990-es években, többek között Razgulov Valerij kezdeményezésére.²⁵

Lehoczky Tivadar legfőbb célja egy nyilvános múzeum létrehozása volt, ahol halála után is fennmaradhat gyűjteménye. 1869 áprilisában tette meg az első kísérletet ennek létrehozására. A Bereg Megyei Régészeti Társaságot létrehozása nem sikerült.²⁶ 38 évvel később 1907-ben létrehozta a Munkácsi Lehoczky Tivadar Múzeumegyesületet. Az általa elképzelt múzeum haláláig nem jött létre.²⁷ Lehoczky Tivadart 1915-ben temették el Munkácson a római katolikus templom kriptájában.²⁸ Hivatalosan a múzeum csak jóval halála után, 1929-ben kezdhetette meg működését.²⁹

¹⁷ Lehoczky Tivadar — (Fucsina, 1830. október 5. – 1915. november 25.) régész, történész, néprajzkutató. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban tüzérként harcolt. 1851-ben a Kassai Jogi Akadémián szerzett diplomát. Tizenegy könyvet és közel 300 történelmi, néprajzi, honismereti és nyelvészeti tanulmányt írt. Legjelentősebb műve a háromkötetes Beregvármegye Monographiája (Ungvár, 1881–1882). Ezt, sok egyéb művével együtt újra kiadták az 1990-es években.

¹⁸ *Magyar életrajzi lexikon*. II. kötet, 1969, 52. o.

¹⁹ KERESZTYÉN BALÁZS 2001: 153–154. o.

²⁰ CSATÁRY GYÖRGY 2001: 7. old.

²¹ Römer Flóris Ferenc – (Pozsony, 1815. ápr. 12. – Nagyvárad, 1889. márc. 18.) régész, művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1830-ban a Benedek-rendbe lépett, bölcsészeti doktor lett. A szabadságharc alatt kapitányi rangot szerzett. A Bach-korszakban 8 évi börtönrre ítélték ez okból. 1854-ben kiszabadult, majd több helyen tanított és volt nevelő. 1861-ben Pestre költözött, kivált a bencések kötelékéből, előbb az MTA kéziratárnoka, 1862-től gimn. ig., 1868-ban az egyetem az archaeologia- tanára lett. 1869-től az MNM régiség-táranak öre. 1868–72 között az Archaeológiai Értesítőt, 1864–73 között az Archaeológiai Közleményeket szerkeszti. Az ő érdeme, hogy az ősrégészek és antropológusok VIII. nemzetközi kongresszusát 1876-ban Budapesten tartották meg. Alapító tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak.

²² KOBÁLY JÓZSEF 1998: 77–78. o.

²³ KOBÁLY JÓZSEF 1990: Bibliograficsnij pokazcsik prac Tivodora Legockogo (1830–1915). Uzsgorod.

²⁴ A teljesség igénye nélkül: LEHOCZKY TIVADAR 2000: *Bereg megye és a munkácsi vár 1848-49-ben*. Hatodik Síp Alapítvány — Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász.; LEHOCZKY TIVADAR 1995: *Bereg vármegye*. Válogatás Lehoczky Tivadar írásaiból. Ugocsa Print, Ungvár.; LEHOCZKY TIVADAR 2001: *Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Bereg megyére és környékére*. I–II. kötet. Ugocsa Print, Ungvár.; LEHOCZKY TIVADAR 1999: *Adatok Beregszász történetéhez*. Ugocsa Print, Ungvár.; LEHOCZKY TIVADAR: *Bereg vármegye Monographiája*. I–III. kötet.

²⁵ <http://www.karpataljaturizmus.net/enciklopedia/lehoczky-tivadar>. 2010.II. 18.

²⁶ RAZGULOV VALERIJ 1997: 9. o.

²⁷ KERESZTYÉN BALÁZS 2001: 154. o.

²⁸ POPOVICZ BÉLA 2005: 151. o.

²⁹ KOBÁLY JÓZSEF 1998: 119. o.

Lehoczky Tivadar a *Bereg vármegye monográfiája* c. könyvében maga is leírta saját régiséggyűjteményét:

„... Munkácson saját házában, egy leginkább a megye területén eszközölt ásatások és vételek útján szerzett régiséggyűjteménye, melyben öt álló üvegszekrényben elhelyezve mintegy ezer őskori obszidián tűzkő szerek, nyilak, késpengék, vésők s több egyéb különféle szilánkok s eszközök, különféle agyagedények, bögrék, számos sokféleképen diszített és idomított cseréptörödékek, téglák, gunyhótapaszok, őrlő és zúzó-kövek, csontok és más értékes tárgyak, lelhelyek szerint felosztva s megszámozva tartanak. A bronzkori tárgyakból mintegy 180 válogatott darab tartatik s ezek közt több alakú bronz csákány, fokos, buzogány, lándzsa, nyíl, fűrész, kés, sarló, véső, karvédő, gombok, kapcsok, egész női felszerelés, úgymint: fülbevalók, hajtűk, gyűrűk, számos különböző idomú és súlyú kar- és lábperecek, varrótűk s egyéb eszközök. A középkori tárgyak s fegyverekből ki volt állítva az 1876. évben Budapesten tartott régészeti nemzetközi VIII. kongresszuson 402 kő, 4 arany, 118 bronz, 3 anyag és 1 üveg kiválóbb tárgy.

Érmegyűjteménye, melyben több barbárkori ezüst ritka példánya és számos ókori római s egyéb érdekes darab található, felülhaladja az ezret. (...)”³⁰

A gyűjtemény anyagainak nagy része nem veszett el. A két világháború között az Országos Lehoczky Múzeumban voltak elhelyezve, napjainkban pedig a Kárpátaljai Honismereti Múzeum tulajdonát képezik. Utoljára 1999-ben volt Lehoczky Tivadar gyűjteményéből önálló kiállítás Ungváron.³¹ Elmondható, hogy a legnagyobb hatást vidékünk múzeumügyére Lehoczky Tivadar munkássága és gyűjteménye gyakorol(ta)ja.

Mihalik József és dr. Mihályi János

Lehoczky Tivadar gyűjteménye mellett még két kisebb létezéséről találtam adatokat. Ezeknek a gyűjteményeknek a mérete nem közelítette meg Lehoczky Tivadarét.

Mihalik József kollekciónak már a Nagyszőlősi Polgári Iskolában található gyűjteményével kapcsolatban ismertettem.

Dr. Mihályi János³² az általam fellelt források szerint szintén rendelkezett egy kisebb magángyűjteménnyel. (Mihályi Péter birtokán, 1885-ben Borsán, 1863-ban Kalinfalván talált leletek egy része.)³³ Ennél többet nem sikerült megtudnom erről a gyűjteményről.

Mihalik József és dr. Mihályi János gyűjteményeinek fennmaradt darabjai – az Országos Lehoczky Múzeum közvetítésével – jelenleg a Kárpátaljai Honismereti Múzeum birtokában vannak.³⁴

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a XIX. század második és a XX. század első felében igen aktív munka folyt a mai Kárpátalja területén múzeumügyben. Az állami intézmények közül az iskolák és gimnáziumok végezték e nehéz munkát. A Munkácsi Magyar Királyi Főgimnázium szerepét itélem a legmeghatározóbbnak annak ellenére, hogy az Ungvári Főgimnázium gyűjteménye nagyobb volt, viszont a Munkácsi Magyar Királyi Főgimnázium múzeumának vezetője Jankovich József a két világháború között az Országos Lehoczky Múzeum tevékenységét irányította. Ez a múzeum gyűjtötte össze és őrizte meg vidékünkön az első világháború előtt állami, egyesületi és magángyűjtemények jelentős részét az utókor számára. Ez a múzeum nevét arról a személyről kapta, aki 1869-től

³⁰ LEHOCZKY TIVADAR 1996: 258–259. o

³¹ Kobály József szóbeli közlése alapján.

³² Mihályi János — (XIX. század) jogi doktor, Máramaros megye tisztí főügyésze. Máramaros megye történelmi múltjának lelkes kutatója volt. Főleg régi oklevelekkel foglalkozott. 1889-ben cikket jelentetett meg a Századokban *Tanulmány máramarosi oklevelekről* címmel.

³³ LEHOCZKY TIVADAR 2001: 146–147. o.

³⁴ Több magángyűjtemény is létezett ezeken kívül, de nem találtam ezt igazoló adatokat.

törekedett egy állandó múzeum létrehozás ára. Természetesen ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy a múzeum az ő gyűjteményéből jött létre 1929-ben. A második világháború után az Országos Lehoczky Múzeum megszűnt. Gyűjteményének nagy része ma a Kárpát-aljai Honismereti Múzeumban van elhelyezve.

Kutatásaimat a Kárpátaljai Állami Területi Levéltár Beregszászi részlegében és a szakirodalomban végeztem.

IRODALOM

Korabeli források:

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár fondjai:

KÁL. F. 1186, — Просвітительне товариство Ужанської жупи, м. Ужгород.— op. I. od. zb. 1, lap 21-22.

KÁL. F. 1555, — Музей імені Легоцької, м. Мукачеве Березької жупи.— op. I. od. zb. 47, lap 8.

Korabeli iskolai értesítők:

A Munkácsi magyar királyi állami főgymnasium értesítője 1897-98-ik tanévről. Grünstein Mór Könyvnyomdája. Munkács, 1898.

A Munkácsi magyar királyi állami főgymnasium és a vele kapcsolatban álló internátus értesítője 1906-1907 tanévről. Grünstein Mór Könyvnyomdája. Munkács, 1907.

A Munkácsi magyar királyi állami főgymnasium és a vele kapcsolatban álló internátus értesítője 1905-1906 tanévről. Grünstein Mór Könyvnyomdája. Munkács, 1906.

A Munkácsi magyar királyi állami főgymnasium és a vele kapcsolatban álló internátus értesítője 1904-1905 tanévről. Grünstein Mór Könyvnyomdája. Munkács, 1905.

A Munkácsi magyar királyi állami főgymnasium és a vele kapcsolatban álló internátus értesítője 1903-1904 tanévről. Grünstein Mór Könyvnyomdája. Munkács, 1904.

A Munkácsi magyar királyi állami főgymnasium és a vele kapcsolatban álló internátus értesítője 1901-1902 tanévről. Grünstein Mór Gyorssajtó nyomása. Munkács, 1902.

A Munkácsi magyar királyi állami főgymnasium és a vele kapcsolatban álló internátus értesítője 1907-1908 tanévről. Grünstein Mór Gyorssajtó nyomása. Munkács, 1908.

A Munkácsi magyar királyi állami gymnasium értesítője 1888-89-ik tanévről. Kárpát Könyvnyomda. Munkács, 1889.

A Munkácsi magyar királyi állami gymnasium értesítője 1889-90-ik tanévről. Kárpát Könyvnyomda. Munkács, 1890.

A Munkácsi magyar királyi állami gymnasium értesítője 1894-95 tanévről. Grünstein és Kozma J. Könyvnyomdája. Munkács, 1895.

A Munkácsi magyar királyi állami gymnasium értesítője 1899-1900 tanévről. Grünstein Könyvnyomdája. Munkács, 1900.

Az ungvári állami elemi népiskola értesítője az 1895-96 tanévről. Székely és Illés Könyvnyomdája. Ungvár, 1896.

Az ungvári királyi kat. főgimnázium értesítője az 1892-1893 iskolai évről. Székely és Illés. Ungvár, 1893.

Az ungvári királyi kat. főgimnázium értesítője az 1910-1911 iskolai évről. Földesi Gyula Könyvnyomdája. Ungvár, 1911.

Az ungvári királyi kat. főgimnázium értesítője az 1913-1914 iskolai évről. Ungmegeyi Könyvnyomda. Ungvár, 1914.

BALOGH LÍVIA (2009). Kárpátaljai magyar iskolai értesítők adatbázisa. In: PENCKÓFER JÁNOS–KOHUT ATTILA (szerk): *Acta Beregsasiensis, 2009/1*. PoliPrint Kft, Ungvár. 161–170. o.

BOROS LÁSZLÓ–KOSZTYÓ GYULA (2009). *Az Országos Lehoczky-múzeum régészeti tevékenysége a források tükrében.* Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Ungvár.

CSATÁRY GYÖRGY (2001). *A Lehoczky- hagyaték.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.

JANKOVICH JÓZSEF (1995). A munkácsi Lehoczky Múzeum régészeti ásatásai a cseh megszállás alatt. In: CSATÁRY GYÖRGY (szerk.): *Зоря-Наїнал; A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944).* Mandátum Kiadó–Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász – Budapest. 67–77. o.

KERESZTYÉN BALÁZS (2001). *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon.* Mandátum Kiadó–Hatodik Síp Alapítvány, Budapest –Beregszász.

KOBÁLY JÓZSEF (1990). *Bibliograficsnij pokazcsik prac Tivodora Legockogo (1830–1915).* Uzsgorod.

KOBÁLY JÓZSEF (1998). *Sine ira et studio.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.

LEHOCZKY TIVADAR (1996). *Bereg vármegye.* Mandátum Kiadó–Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász–Budapest.

LEHOCZKY TIVADAR (1998). *Munkács város új monográfiája.* II. kötet. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.

LEHOCZKY TIVADAR (2001). Adatok hazánk archaológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére. I.–II. kötet. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.

Magyar életrajzi lexikon. II. kötet. Főszerkesztő: KENYERES ÁGNES. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

Magyar múzeumi arcképcsarnok. Főszerkesztő: Bodó Sándor, Víga Gyula. Pulszky Társaság, Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002.

POPOVICS BÉLA 2005: *Munkács kultúrtörténete a korabeli sajtó tükrében.* Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, Munkács.

RAZGULOV VALERIJ 1997: *Lehoczky- múzeum.* Ungvár.

ІВАН ПОП 2001: *Енциклопедія Подкарпатської Русі.* Ужгород, Издательство В. Падяка.

Internet:

Lehoczky Tivadar. <http://www.karpataljaturizmus.net/enciklopedia/lehoczky-tivadar>

Az iskolairányítás szakmai átalakítására tett próbálkozás a Szovjetunióban (1982-91)

Rezümé A hruscsovi időszak minden téren reformokat generáló, a korszakhoz képest pezsgő szellemi és szakmai időszaka után Leonid Iljics Brezsnyev is reformokkal indította főtítkárságát. Az iskolairányítás terén szinte mindent megváltoztatott, ami Hruscsov nevéhez kapcsolódott. Ez a változtatási kényszer szülte azt a helyzetet, hogy a korszak végére – 1982-re – a Szovjetunió teljesen központosított iskolairányítása és oktatása olyan merev szerkezetbe került, melyet csak az egykori hruscsovi irányvonalakhoz való óvatossal visszatérés tudott volna kímoldítani és élettel telíteni. Nem véletlen tehát, hogy a Brezsnyev halála utáni kilenc évben – amíg a Szovjetunió még létezett – az iskolaszervezet és az irányítás területének szakmai átalakítását célzó határozatok és törvényerejű rendeletek szép számban láttak napvilágot. Tanulmányunk erre az átalakításra tett próbálkozást követi nyomon.

Резюме Услід за хрущовським етапом, що характеризувався жвавим, як на епоху, духовним та фаховим життям, Леонід Ілліч Брежнев теж розпочав свою діяльність генерального секретаря з реформ. У галузі управління шкільною освітою він змінив практично все, що було пов'язано з іменем Хрущова. У результаті цих змін, на кінець брежневської епохи – 1982-й рік – склалася жорстка структура освіти та її управління, в якій будь-які зрушення, наповнення життям можливо було здійснити тільки шляхом обережного повернення до колишніх хрущовських директив. Тому не випадково за дев'ять років після смерті Брежнева – поки існував Радянський Союз – з'явилася значна кількість постанов та законодавчих актів, пов'язаних з управлінням та структурою шкільної освіти. Дослідження цих документів є метою даної роботи.

Mikor 1982. november 12-én Brezsnyev meghalt, helyére az SZKP Központi Bizottság egyhangúan választotta meg Jurij *Andropovot*, a KGB volt vezetőjét. Am ekkorra az élelmiszertermelés olyan szintre csökkent, hogy 1982 decemberében a kolhozokat arra kötelezték, hogy egy-egy kijelölt ipari üzem ellátását biztosítsák.¹ Az ország teljes munkaerő- és forráskészletének 40%-át a nyersanyag- és energiakitermelés vonta el, míg a közszükségleti cikkek gyártása az addig is alacsony szint alá csökkent 8%-kal. A kétkezi munka aránya pedig az iparban még mindig 40%-ot tett ki, a mezőgazdaságban meg még többet.² A rövid andropovi időszakban az kiderült, hogy az új főtítkár látta, miben volt a hiba, s szakmai szemszögből próbált hozzájárítani a legégetőbb kérdések kezeléséhez. Viszont sikertelenül próbálta felvenni a harcot a bürokrácia, a korrupció és a munkahelyi hiányzások ellen. Azt is kifejtette, hogy a Szovjetunióban még nem épült fel a „fejlett szocializmus”. A legjelentősebb oktatást érintő határozat, ami Andropov idején megjelent, az a Szovjetunió Minisztertanácsa 1980. június 9-én kelt 453. számú határozatához kapcsolódott, amiben arra hívta fel az illetékes instanciák figyelmét, hogy helyesen kell felhasználni a szakképző intézmények végzőseit. Utóbbi rendelkezésnek volt a folyamánya, az 1983. március 29-én a Szovjetunió szakmai-műszaki képzésért felelős Állami Bizottságának 40. számú törvényerejű rendelete, ami a brezsnyevi adminisztráció munkájának lassúságát is bizonyította. A 40. számú rendelet minden kérdésre aprólékosan kitérve szabályozta a szakmai oktatást folytató intézmények végzőseinek szétosztását. Nem véletlenül hivatkozott ez a rendelet az 1980-as 453. számúra, mivel pontosította a káderek szétosztását, mondván, a tanulókat már szakmai gyakorlatra is abba az egyesületbe, vállalatba vagy szervezetbe kell küldeni, ahol tanulmányaik végeztével munkába állnak majd. A kiküldés szerinti helyen minimum két évig kellett dolgozniuk, mert ennél kevesebb munkaviszonnyal seholy sem vehették fel őket új munkahelyre.³ Az előírás pontosan tisztázta a különböző minisztériumok,

* Történész, doktorjelölt, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója.

¹ Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes kronológiája (1900–1991). Szerkesztette Krausz Tamás és Szilágyi Ákos. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 248. o. (a továbbiakban KRAUSZ- SZILÁGYI 1992)

² Андропов Юрий. Учение Карла Маркса и некоторые вопросы социалистического строительства в СССР // Коммунист, 1983, №3, с.17.

³ „Решение о разграничении специалистов по окончании их обучения”. In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1983, №7, с.43.

hivatalok és hatóságok egymáshoz való viszonyát a végzősök elosztásában. Az elosztás központi érdekei mellett volt egy sor kivétel, amikor a végzős kérése szerint, szülei vagy házastársa lakhelyére irányították munkára. Ilyen eset volt, ha:

- maga a végzős volt rokkant vagy a szülei;
- az állandó katonai szolgálatot teljesítő házastárs;
- a várandós vagy 1,5 évnél kisebb gyerekekkel rendelkező nők;
- a házastársak egyszerre végeztek, akkor egy városba vagy járásba kellett őket helyezni;
- a „d” pont vonatkozott arra az esetre is, ha a házastárs előbb vagy később végzett ugyanabban az intézményben.⁴

A végzősöknek a munkára irányító menetlevél kézhezvétele után három napon belül meg kellett jelenniük a számukra kijelölt munkahelyen, függetlenül az utazásra fordított idő hosszától (3.3 pont), viszont az utazási költséget megtérítették, és minden utazással töltött időre napidíjat számoltak fel. A költözésre, illetve az új helyen való berendezkedési napokra pedig már a kategóriájának megfelelő bért számfejtették a Szovjetunió Minisztertanácsa 1981. július 15-én kelt 677. számú „*A munka miatti más helységbe való költözés kiadásai megtérítésének biztosítékairól*” szóló rendelet szerint (3.4 pont).

Lényeges az is, hogy Andropov szakmaisága az oktatás akkori állapotának felmérésében is segített, mert lehetőséget adott a reális alapokat feltáró kutatások elkezdéséhez. Elismerték, hogy a munkavégzés tartalma változásával, mely az intellektualizmus előtérbe kerülését vonta maga után, változtatásra szorult az oktatás tartalma is.⁵ A változtatási kezdeményezést azzal indították, hogy mindenki számára egyértelműen próbálták tisztázni az oktatási intézmények vezetésének és a hozzájuk tartozó többi pedagógiai és nem pedagógiai munkát végző dolgozó pontos hatáskörét. Ez átláthatóbb, szakszerűbb iskolairányítást és szervezést, munkamódszert várt el az intézmény vezetőitől. Az *Iskolaigazgató könyvtára* sorozatban, 1983-ban két olyan kiadvány is napvilágot látott, amely tudatos stílusváltást várt el az igazgatóktól. Az egyik címe a hagyományos *Iskolaigazgatók útmutatója* volt, mely párt és kormányhatározatokat, Oktatási Minisztérium rendeleteit tartalmazta, ami szerint a közoktatási intézményeknek dolgozniuk kellett.⁶ A másik viszont már a korszerű iskola irányításáról szólt, s annak feladatainak, stílusának leírását, az adminisztratív-irányítói és tanulmányi apparátus, a tanár, nevelő, tanári kar kötelességeit konkretizálta. Részletesen írt az iskola-család-társadalom kapcsolatáról a gyereknevelésben, s a tervezés fontosságáról az intézményi vezetés hatékonyságának növelésében.⁷ Az 1983. június 14–15-én lezajlott Központi Bizottsági plénumon, ami a párt aktuális ideológiai kérdéseivel foglalkozott, arról határoztak „*jó az a módszer, hogy az oktatást vonják össze a termelői munkával. Keményen ki kell tartani amellett, hogy az iskolások hozzá szokjanak és szeressék a hasznos munkát. Lehet az fizikai vagy szellemi, de igazi termelői munkának kell lennie, s a társadalom számára fontosnak*”.⁸ Igaz, még arra sem volt idő, hogy az új irányvonalakat mindenkivel megismertessék, mivel 1984. február 9-én Jurij Andropov meghalt. Viszont az oktatási szférában elgondolt és elkészített lényeges változtatásokat azért mégsem fújta el a szél nyomtalanul, mivel az őt követő pártvezetés – két hónap múlva – szinte minden változtatás nélkül fogadta el azokat a rendeleteket, melyek az utolsó nagy reformot indították el a közoktatás minden szintjén.

Négy nappal Andropov halála után a másik nagy „öreg” – Konsztantyin Csernyenko – foglalta el a helyét a pártfőtitkári poszton. S bár azt írják róla, hogy semmilyen változtatást

⁴ Народное образование в СССР. Сборник нормативных актов / Сост. Ю. Голубева Н. Е.; Спец. науч. Ред.: Павлищев К. С. – Москва, Юридич. лит., 1987. с.220. (a továbbiakban Голубева, 1987)

⁵ Хроменков Н. А. Социально-экономические проблемы общего среднего образования в условиях развитого социализма. Москва, Педагогика, 1983, с. 14.

⁶ Справочник директора школы. Сборник законодательных, руководящих и инструктивных материалов / Сост. Ф. И. Пузырев. Москва, Просвещение, 1983.

⁷ Березняк Е. С. Руководство современной школой. Москва, Просвещение, 1983.

⁸ Материалы Пленума ЦК КПСС, 14-15 июня 1983 г. Москва: Политиздат, 1983. с. 18.

nem akart végrehajtani, mégis a Szovjetunió fennállásának utolsó nagy iskolareformja indult el az 1984. április 10-én és 12-én aláírt rendeletekkel.⁹

Az SZKP Központi Bizottság és a Szovjetunió Minisztertanácsa a fent említett napon öt, egymást követő határozatot fogadott el, amelyek mind az oktatással kapcsolatosak és több mint egy tucat belőlük eredő kiegészítő és befejező határozatot vontak maguk után. Maguk a határozatok az oktatásban a kommunista nevelés megerősítését és a gazdaság munkaerő-szükségleteinek jobb kielégítését próbálták elérni. Az első kettő, a 313. és 314. rendelet jelentős terjedelemben tárgyalta az általánosan képző iskolákban folytatott munkát és a munkára való nevelés felkészítését. A határozatok törvényerejű rendeletek voltak, mivel minden alsóbb instancia számára kötelező jelleggel bírtak. A reformot az andropovi időszakban készítették elő, amiről maga a rendelet szövege árulkodik, hisz a „*nemrég, 1983. június 14-15-i Központi Bizottsági plénumra*” hivatkozik, ahol a fent említett ideológiai és tömegpolitikai munkáról rendelkeztek,¹⁰ illetve a majd egy évvel későbbi, 1984. április 10-eire, ami az általánosan képző és szakiskolák reformjának irányvonalait tárgyalta.¹¹ Utóbbi plénum után írta a párt központi lapja, hogy „*a kommunista nevelés megingathatatlan célja a tanulók marxista-leninista világnézetének kialakítása*”.¹²

A 313. számú rendelet igazából a fent említett két pártplénumon elfogadott hosszú távú közoktatási terv volt. Célját úgy határozták meg, hogy a Lenin által megfogalmazott egységes, munka és polittechnikai iskola elveinek helyreállítását szeretnék elérni.¹³ Ez utóbbi újra egybecsengett a hrucsovi iskolareform alapcéljával, még az ideológiai megfogalmazás is, miszerint a gyerekeket a kommunizmus aktív építőjévé kell nevelni, magas ideológiai, erkölcsi és politikai öntudattal. Ám nemcsak a célok és ideológiai „alapozás” csengett egybe, de a kialakult kényszerítő helyzet is – a felsőoktatás nem tudta befogadni az oda oly magas számban felvételizőket, a termelői szférában (ipar, mezőgazdaság) pedig munkaerőhiány alakult ki. A fennálló súlyos problémát a középiskolai végzősök legalább felének szakmunkásképzőbe való irányításával szerették volna megoldani. De a reform maga tele volt aprónak tűnő, ám hosszú távon lényeges változtatások sorával. Először is az általánosan képző középiskolát tízévesről 11-évesre kezdték átállítani, ami azt jelentette valójában, hogy az addig „nulladik” vagy előkészítő osztályokat az elemi iskola részévé integrálták és ezután a kötelező beiskolázás már nem hét, hanem 6 éves kortól történt. Így lett az elemi iskolai szint az 1–4. osztály, az általános 5–9, a középiskolai pedig 10–11, ami számozási csúszást jelentett csak lényegében. Más változás a szerkezeti szintekben nem zajlott le. A nem teljes középiskola, vagyis az 1–9. osztály mindenki számára kötelező volt, mert ez volt az alap a teljes középiskolai vagy a szakmai képzés megszerzéséhez.

Változtak azonban a heti óramegterhelések osztályonként, mivel 1. osztályban – 20 óra/hét, 2.-ban – 22 óra, 3–4.-ben – 24 óra, 58.-ban – 30 óra, 9–10. osztályokban pedig 31 óra/hét lett. Első ránézésre ez csökkenést jelentett, ám a következő bekezdésben jelezték, hogy a munkára való nevelés és a tanulók szakmai orientációja végett minden osztályban kötelező jelleggel be kellett vezetni a társadalmi hasznos és termelői munkára még pótlagosan: 2–4. osztályokban plusz 1 óra/hét, 5–7.-ben – 2 órát, 8–9.-ben – 3 órát és 10–11.-ben 4 órát. Kötelezővé vált még a tanév végén a munkagyakorlat: 5–7. osztályokban 10 nap, 8–9.-ben – 16 nap, illetve 10.-ben – 20 nap. Ebből kifolyólag, bár a tanítás május 25-én befejeződött, a tanév nem ért véget a gyerekek számára csak a gyakorlat után.¹⁴ A tagköztársaságok nemzetiségi iskoláiban pedig a meglévőkhöz felül heti 2-3 órát kellett még biztosítani a 2–11. osztályokban az orosz nyelvre. Ez a Brezsnyev alatt elkezdett

⁹ Az oktatási reformot a párt Központi Bizottsága április 10-én, míg a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 12-én hagyta jóvá

¹⁰ „*A párt ideológiai és tömegpolitikai munkájának aktuális kérdései*”. In: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 9-е издание. Москва, Издательство политической литературы. 1983, Т.14. с.417–427.

¹¹ „*Az általánosan képző és szakiskolák reformjának irányvonalai*”. In: КПСС в резолюциях... Т.14. с.507–512.

¹² Правда, 14 апреля 1984г.

¹³ „*A fiatalság általános középszintű képzésének további javításáról és az általánosan képző iskolák munkakörülményeinek javításáról*”. In: Сборник приказов СССР, 1984, Отд.1, №18, с.101.

¹⁴ ГОЛУБЕВА, 1987, с.106–107.

oroszosítás politika folytatását mutatta, de azt is továbbvitte abból a korból, hogy ugyanúgy tiltotta iskolaidőben a tanulók mezőgazdasági vagy más munkára való irányítását.

Az új ember nevelésében jelentős szerepet kapott még a katonai nevelés. 1984-ben a *Pravda* erről így írt: „*Azt kell elérni, hogy mindenki mintakatonára akarjon lenni, hogy lelkiileg mindenki kész legyen a leghigorúbb fegyelem és rend betartására. A hazafias-katonai munka általános rendszerében fontos szerepe van annak, hogy a középiskolák végzőseit a katonai tanintézetekbe való továbbtanulásra ösztönözzük.*”¹⁵ Ez a katonai fegyelem az országban eluralkodott tespedtség és munkafegyelem ellen is irányult.

A hatéves kortól való beiskolázást az 1986/87-es tanévtől kezdték el, s nekik 35 percesek voltak a tanórák, az óvodákban pedig iskolára való felkészítéssel kellett foglalkoznia az utolsó évben, mely minden gyerek számára kötelezővé vált. A 313-as rendelet kötelezővé tette még a tanítási tervek és tankönyvek tartalmi részének átszerkesztését és a legkisebbek számára írt könyvekben is világos fogalmi és elvi kifejtést vártak el a természet- és társadalomtudományi tárgyaknál, illetve a tárgyaktatásnak az élettel való kapcsolatát. Ismét egységesítették az általános ismeretek szintjét az iskolai, szakmai-műszaki és középszintű szakmai intézményekben. A középszintű oktatás felső osztályaiban bevezették a számítástechnika alapjainak elméleti oktatását, sajnos gépek nélkül, s mindenhol hangsúlyosan elvárták a társadalmi és politikai tárgyak oktatásának tökéletesítését. Mindehhez anyagilag is támogatta az állam a szaktermi rendszer alkalmazását és tökéletesítését.

Brezsnyev halála után mindkét pártvezér a társadalomban elharapódzott korrupció, bürokratizmus, formalizmus, erkölcsi züllés ellen próbált – igaz a hagyományos erőszak-rendszer segítségével – tenni valamit. Ezek a folyamatok az iskolákban is tükröződtek, s visszaszorításukat próbálták elérni, mikor az intézmények előmenetel terén addig hatályban lévő beszámolási kötelezettséget szüntették meg, ezzel próbálva enyhíteni a „jegymánias” vezetők százalékhajszolását. Utóbbi próbálták visszaszorítani még a differenciált értékelő rendszer bevezetésével is a 9–11. osztályokban, illetve kiszélesítették az évismétlésre való hagyás feltételeit. Az 1985/86-os tanévtől új szabályokat vezettek be a középiskolai érettségizők éremmel való kitüntetésére is. A Szovjetunió Minisztertanácsa 740. számú 1985. augusztus 6-i rendelete újra létrehozta az ezüstérmét, amit „*A tanulásban és a munkában elért eredményekért és a példás magaviseletért*” adtak ezzel a felirattal. Annak ítélték oda, akinek érettségi bizonyítványában csak 2 db „4”-es volt, a többi „5”-ös, illetve a 9–11. osztályokban az év végi és vizsgajegyei között sem volt „3”-as osztályzat. Az ezüstéremmel rendelkezők, akár az aranyérmesek, a felsőoktatásba való felvételénél plusz pontokat kaptak.¹⁶

A nagyobb fegyelem elérése érdekében csökkentették az osztályok létszámát is, 1–9.-ben 30 főre, 10–11.-ben pedig 25 főre, illetve a munka, orosz és idegennyelv-órákon 25 főtől csoportosítást hajthattak végre. Újabb tanári státusok létrehozásával támogatták a napközis csoportok bővítését, a nagyobb gyereklétszámú iskoláknál 30, a kisebbeknél 20 fővel is nyithattak csoportot, ám ezt csak az 1990/91-es tanévtől szándékoztak bevezetni. Aztán ezt a részt is, mint minden iskolai munkánál, azzal fejezték be, hogy a tudományos, marxi-lenini világnézetet és kommunista nevelést kell elsősorban erősíteni. Ebben azoknak a tanároknak kellett elől járni, akik a kommunista párt tagjai voltak.¹⁷ És minden téren támogatták a középiskolai végzősöknél az anyagi termelésben való azonnali bekapcsolódását. A támogatási szándékot a legnagyobb példányszámú pártlapban is publikálták.¹⁸

Az ugyancsak április 12-én kiadott 314. számú rendeletben már kifejezetten csak a tanulók munkára való nevelésével, oktatásával, a szakmai orientációval, illetve a társadalmi hasznos és termelői munka megszervezésével foglalkoztak. Ennek a kérdésnek a kezelését próbálta gyökeresen megváltoztatni azzal, hogy minden iskolai szinten növelte a

¹⁵ Правда, 9 июля 1984 г.

¹⁶ Сборник приказов СССР, 1985, Отд.1, №25, с.129.

¹⁷ Правда, 23 апреля 1984 г.

¹⁸ Правда, 4 мая 1984 г.

munkaoktatásra fordított heti óraszámokat. Az előző rendeletben kijelölt pótlólagos tanórákkal együtt a 2–4. osztályban így már heti 3 munkaóra volt, ahol a különböző anyagok kézzel való megmunkálását és a mezőgazdasági munka alapjait oktatták. Az 5–7. osztályokban heti 4 munkaóra volt, s már politechnikai jelleget kapott, s az általános munkára készítette a gyerekeket. A 8–9.-ben heti hat órában, a 10–11.-ben heti 8 órában ismertették meg a tanulókat a tömegszakmák alapjaival.¹⁹ A cél az volt, hogy a 9. osztály után – az iskola ajánlásával – pontosan tudják, hová megy majd a gyerek szakmát tanulni, a középiskola végeztével pedig, a szakmai minősítő vizsga után egy meghatározott szakmával rendelkezzen. A hasonlóságot az 1959-es reformmal a tantárgyi óraelosztásoknál is lehet érzékelni. A munkaoktatást, szakmai orientációt, társadalmi hasznos- és termelői munkát szervező és vezető tanár azonban már nem került igazgató-helyettesi pozícióba, mint 1959-ben, csak a gyerekek számától függetlenül havi 25–80 rubelt kapott pluszban saját alapjára mellé.²⁰

A rendelet 1985. január 1-jétől javasolta a fiatalok önálló munkavégzéshez való engedési korhatár 16 évre való csökkentését még a traktorista vagy kombájnós minőségben is. A tanulók szakmai orientációjának feladatát pedig a Szovjetunió munka és szociális kérdésekkel foglalkozó Állami Bizottsága kapta. Az 1986–90-es években célszerűnek tartották egy „*A termelés alapjai. Szakmaválasztás*” nevű tárgy bevezetését az iskolákban.

A 315. számú törvényerejű rendelet, mely „*A szakmai-műszaki oktatás rendszerének további fejlesztéséről és szerepének emeléséről a szakmunkáskáderek képzésében*” címet viselte, első helyre a tanulók ideológiai és politikai képzésének erősítését, a marx-lenini világnézetük kialakítását, a kommunizmus építőivé, hazafiakká és internacionalistákká való nevelését sorolta.²¹ Csak ezután tértek át a fennálló szakmai-műszaki tanintézmények egységesítésének kérdésére, ami szerint ezután minden intézményt középfokú szakképző iskolának neveztek. Ezen belül részlegeket hoztak létre a szakmák és a tanulmányi idő szerint. Azokat az intézményeket, melyek a 8. osztály után fogadták be a tanulókat – szakközépiskoláknak nevezték és 3 év lett bennük a tanulmányi idő, amelyek pedig a középiskola után várták a jelentkezőket – azok lettek a szakmunkásképzők, maximum egy év tanulási idővel. Városokban az ilyen iskolákat a kétezer főnél több munkással rendelkező vállalatok bázisán alakították ki, faluhelyen pedig a járási központokban. Ezen szakközépiskolák végzősei, akiket végzettségük szerint állandó munkára felvettek rögtön az iskola befejezése után, gazdasági szükségleti cikkek beszerzése címszó alatt, egyszeri – 500 rubelel pénzbeli juttatásban részesültek. Ám ha három évnél kevesebbet dolgoztak, s saját kérésükre, de minden különösebb indok nélkül vagy a munkafegyelem megsértése miatt hagyták ott a munkahelyüket – teljes mértékben kötelesek voltak visszafizetni a pénzbeli juttatást.²² A rendelet után a középfokú szakképző iskolákra, azok helyzetére hívta fel a központi pártlap is olvasói figyelmét.²³

Az 1984-es 315. számú határozat által létrehozott új szakiskolákról csak 1985. február 22-én rendelkezett a Szovjetunió Minisztertanácsa 177. számú parancsában.²⁴ Ebben a szabályzatban teljes részletességgel foglalkoztak az új rendszerű szakképző iskolák szintje minden kérdésével, hat terjedelmes részben. Meghatározták, hogy az ott tanulók heti megterhelése nem lehetett több mint 36 óra, ám a nem orosznyelven oktató iskolákban az orosz nyelvre pluszórákat kellett kijelölni (2. rész, 20. pont). A tanulói csoportok létszámát 25–30 fő között szabták meg, de ekkor idegen- és orosznyelv-órákon már lehetett osztani őket, termelési gyakorlatokra pedig 12–15 fős csoportokban mentek a tanulók. Az általános ismereti tárgyak órái 45 percesek voltak, akár a középiskolában, de a tanműhelyi

¹⁹ „*A tanulók munkára való nevelésének, oktatásának, szakmai eligazításának javításáról és a társadalmi hasznos ill. termelői munka szervezéséről*”. In: Сборник приказов СССР, 1985, Отд.1, №18, с.102.

²⁰ ГОЛУБЕВА, 1987, с.115.

²¹ Сборник приказов СССР, 1984, Отд.1, №19, с.104. és КПСС в резолюциях... Т.14. с.554-561.

²² ГОЛУБЕВА, 1987, с.176.

²³ Правда, 11 мая 1984 г.

²⁴ „*Rendelkezés a középfokú szakképző iskolákról*”. In: Сборник приказов СССР, 1985, №10, с.41.

foglalkozások – első évben 50 percesek, a másodiktól kezdve pedig egy óra 50 percesek lettek. A negyedik óra után ebéidő is járt nekik, ami 60 percet kellett, hogy kitegyen. Az intézménybe való felvételét a Szovjetunió bármely állampolgára kérhette, aki még nem töltötte be a 30. életévét (3. rész, 29. pont). Itt is lehetett kitüntetéses oklevelet szerezni, ami a szakirányú felsőoktatásba való felvételinél komoly előnyt adott tulajdonosának. Ha az intézmény befejezése utáni három hónapon belül munkába állt a végzős, akkor a tanulmányi idejét is teljes értékű munkaviszonyként számították be (3. rész, 41. pont).

A negyedik 1984. április 12-i rendelet, a 316. számú, már nem közvetlenül az iskolákkal foglalkozott, hanem a számukra képző intézményekkel. Ekkor tették kötelezővé, hogy a tanárképző főiskolákon és a pedagógusokat is képző egyetemeken a pedagógiai gyakorlat ne csak az utolsó évben szereplejen, hanem már az első év második szemeszterétől kezdve egész végig. Ugyancsak ebben rendelkeztek a tanárképző főiskolák ötéves képzésre való fokozatos átállásáról az orosz és anyanyelv, történelem, matematika és fizika szakokon.²⁵ A szovhozoknak kötelező jelleggel, a kolhozoknak pedig ajánlották, hogy a falusi tanároknak állami áron adják el az élelmiszereket. A hosszú távú tervezés itt is tetten érhető, mivel az 1986–95-ös évekről rendelkeztek.

Végül a 317. számú, ötödik határozat, melyet a párt és állami vezetés mellett az Országos Központi Szakszervezeti Tanács is aláírt, a közoktatási dolgozók fizetésemeléséről rendelkezett. Az emelések fix összegű havi járandóságemelését jelentettek. Legtöbbször a *Szovjetunió népi tanítója* címmel rendelkezők kaptak, plusz 50 rubelt havonta, az *Érdemes tanárok* – 30 rubelt, a többi kategóriáért pedig 25 és 15 rubel közötti emelésben részesültek.²⁶ Bár a rendeletet egy napon írták alá, a közoktatásban dolgozó, különböző kategóriájú munkások bérének emeléséről a központi pártlap öt, nem egymást követő számában publikálták azokat. Legelőször a fent említett pedagógusi kiemelt címmel és kategóriákkal rendelkezők fizetéséről tudósították a közvéleményt,²⁷ majd az elemi és középiskolai tanárság alapbérének kiegészítéséről külön írtak,²⁸ végül az alapberekhez kapcsolt kiegészítésekről. Az 1–4. osztályokban a 20 óra/hét megterhelés alapbéréhez 20 rubel emelés járt, illetve a füzetjavításért plusz 15 havonta.²⁹ Az 5–11. osztályokban tanító szaktanárok általánosan 30 rubellel vihettek többet haza havonta, amihez a füzetjavításért a nyelvtanároknak 20 rubel, a matematikusoknak 15, a műszaki rajzot oktatóknak 10 rubel pótlék járt még. Összességében 30-35%-os emelést hajtottak végre.³⁰

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1984. augusztus 30-án kelt 928. számú határozatában rendelkezett az általánosan képző iskolák gyakorlóvállalatairól, amelyeket egy-egy konkrét iskola mellé rendeletek, s lehetnek ipari, építőipari, közlekedési, hírközlési vagy közszolgáltató vállalatok, kolhozok, szovhozok, erdőgazdaságok, tudományos kutató-, illetve tervező intézetek és szervezetek. Ezek a gyakorlóvállalatok az iskolákkal közösen feleltek a munkaképzés megszervezéséért.³¹ A rendelet egyes esetekben engedélyezte az egy iskola több gyakorlóvállalathoz, illetve egy vállalat több iskolához való kapcsolását is. Ennek ellenére az iskolák felett mások is vállalhattak védnökséget, patronálást. A gyakorlóvállalat és az iskola között szerződést kellett kötni a felek pontos kötelezettségeinek tisztázásával, amelyeknek alapjait a fenti rendelkezés 19 pontba szedve adta közre. Ezek közül fontos volt, hogy a gyakorlóvállalat fogadta az érettségizőktől a szakmai vizsgát és ítélte oda a szakmai besorolást.³² A párt Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa 316. számú 1984. április 12-én kelt rendelete 13. pontja

²⁵ „A közoktatás és szakmai-műszaki képzés rendszerében dolgozó pedagógusok képzésének és továbbképzésének tökéletesítését célzó intézkedésekről ill. munka és életkörülményeinek javításáról”. In: КПСС в резолюциях... Т.14. с.563.

²⁶ „A tanárok és a többi közoktatási dolgozó fizetésének emeléséről”. In: КПСС в резолюциях... Т.14. с.568-573.

²⁷ Правда, №120, 29 апреля 1984 г.

²⁸ Правда, №125, 4 мая és №132, от 11 мая 1984 г.

²⁹ Правда, №136, 15 мая 1984 г.

³⁰ Правда, №144, 23 мая 1984 г.

³¹ „Rendelkezés az általánosan képző iskolák gyakorlóvállalatairól”. In: Сборник приказов СССР, 1984, Отд.1, №29, с.160.

³² ГОЛУБЕВА, 1987, с.137.

szerint a gyakorlívállalat üdülési és szanatóriumi-kezelési beutalókat adhatott a hozzá kapcsolt iskola tanárainak saját keretéből.³³

Az 1984. augusztusi minisztertanácsi rendelettel kapcsolatban, a Szovjetunió Pénzügyminisztériuma december 20-án kelt 187. számú levelében tudatta a gyakorlívállalatokat az elszámolási kötelezettségeik formai végrehajtásáról.³⁴ A Pénzügyminisztérium a levél 1. pontjában megerősítette az augusztus 30-i minisztertanácsi rendelet 12. pontját, mely feljogosította a vállalatokat a tulajdonukban lévő felszerelések, anyagok és berendezések iskoláknak való átadását úgy, hogy arról nem kellett a feljebbvaló instanciákat tudósítani. Ezeket az átadásokat a szabályzat szerinti alap csökkentéseként írhatták le. Azt, hogy erre a célra mennyit folyósítottak a vállalatok, a vezetőik dönthették el.

A középfokú szakképző iskolák számára való gyakorlívállalatok kijelöléséről a minisztertanács 1985. február 22-én kelt 178. számú határozatában rendelkezett, ugyanolyan aprólékosan, mint az általánosan képző iskoláknál, alapvetően utóbbi szabályzat szövegét használta, csak a megnevezéseket cserélte le.³⁵ Ezért készítette el a Szovjetunió szakmai-műszaki oktatásáért felelős állami bizottsága 1986. január 27-én, 21. számú törvényerejű rendeletét, mely a szakiskolák tanulóinak termelői gyakorlatát szabályozta. A kiegészítés azokat a részeket pontosította, cserélte, mely a fenti szabályozásban, az általános képzésű iskoláknál nem szerepeltek.³⁶

Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 313. és 314. számú rendeleteiből folyt ki a Szovjetunió munka és szociális kérdésekkel foglalkozó Állami Bizottságának 1984. december 25-i, 374. számú határozata, mely a társadalmi hasznos illetve termelői munkában résztvevő tanulók és tanárok bérezését szabályozta. A határozat három osztályba sorolta a fent említett munkában résztvevők fizetési lehetőségeit: 1) az iskolások által tanítási időben végzett munkáért; 2) az iskolások által nem tanítási időben végzett munkáért, illetve 3) a pedagógusok és más személyek munkájának bérezése, akik oktatták, vezették vagy szervezték a tanulók munkáját.³⁷ Az első fizetési lehetőség szerint dolgozó tanulókat kétféleképpen lehetett bérezni: a) darab- vagy teljesítménybér szerint, a hatályban lévő norma teljesítése után, vagy b) időbér szerint (ha egyedül végezte a munkát vagy helyettesítette a főállású munkást) – a legalacsonyabb fizetési kategória alapján. Minkét esetben a vállalati munkabéralapból történt a kifizetés a tanév vagy a második negyedév végén.³⁸ A második lehetőség szerint végzett tanulói munka ideje nem lehetett több mint négy óra a 16 év és 6 óra a 18 év alattiaknak. A harmadik fizetési kategóriába tartozó pedagógusoknak és nevelőknek a tanév alatt végzett munkájukért járó kiegészítéseket az alaphéremhez számfejtették. Másfajta elszámolásban részesültek a tanítási időn túl (akár a tanévben, akár a szünidőben) dolgozók, mert nekik a tanulói csoportlétszám után számoltak fel pluszszázalékokat a vállalat béralapjából:

- az iparban, építkezéseken, közlekedésben a 3. kategóriájú fizetési besorolás szerint;
- a mezőgazdaságban szintén a 3. kategóriájú fizetési besorolás szerinti traktorista-gépezőknek megfelelően;
- az erdőgazdaságokban pedig az erdőszegédjének alaphéreméből.

³³ КПСС в резолюциях... Т.14. с.561–568.

³⁴ „A gyakorlívállalatoknak az általánosan képző iskolák építésére, felújítására és berendezéseire fordított és más célú, az iskolások társadalmi hasznos, ill. termelői munkáinak szervezésével kapcsolatos kiadásairól”. In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1985, №10, с.13.

³⁵ „Rendelkezés a középfokú szakképző iskolák gyakorlívállatairól (egyesületeiről, szervezeteiről)”. In: Сборник приказов СССР, 1985, Отд.1, №11, с.43. és ГОЛУБЕВА, 1987, с.191–201.

³⁶ „Az ipar, közlekedés, hírközlés, kereskedelem, közéleti és közszolgáltatási szféra számára szakmunkásokat képző középfokú szakképző iskolák tanuló termelői gyakorlatának szabályzata”. In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1986, №10, с.16.

³⁷ „Az iskolások által a népgazdaságban végzett munka bérezéséről és a munkaoktatást, a társadalmi hasznos, ill. termelői munkát irányító pedagógusok és más munkások bérezésének feltételeiről szóló ideiglenes rendelkezés”. In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1985, №10, с.42.

³⁸ ГОЛУБЕВА, 1987, с.151.

Azokat a szakmunkásokat, technikusokat és mérnököket, akik közvetlenül a termelésben oktatták a tanulókat a Szovjetunió Minisztertanácsa hrucsovi reform szerint megállapított 1369. számú, 1959. december 10-i határozata alapján bérezték.

Az 1984. április 12-i, 313. számú rendeletében elfogadott, a gyerekek hatéves kortól való beiskolázásának szabályzatát a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma 1985. január 25-én hagyta jóvá törvényerejű rendeletében. A rendeletben azt is megengedték, hogy amennyiben az iskolákban ideiglenesen nincs elég helyiség az újonnan beiskolázott első osztály számára, akkor azt az óvodában tanítsák, s onnan vezessék át őket az iskola 2. osztályába. Ugyancsak itt emlékeztettek az oktatási miniszter 1984. november 2-án kelt törvényerejű rendeletére, hogy a kis létszámú iskolákban összevontan is lehet tanítani, de nem az első osztályt.³⁹ A rendeletek összefüggéseit és törvényre való összeállítását folyamatosan magyarázták a központi oktatásirányítási szaksajtóban, hogy az minden érintett számára egyértelművé váljon.⁴⁰

A 314. számú központi bizottsági és minisztertanácsai rendelet folyamánként születtek meg a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának 1985. május 11-i 80., 81. és 82. számú törvényerejű rendeletei. A legelső, a 80. számú az iskolaközi munkaoktatást és a tanulók szakmai orientációját végző tan- és termelői kombinátokról rendelkezett. A terjedelmes, 32 pontba szedett határozat az 1974. augusztus 23-i, 662. számú minisztertanácsai rendelkezés alapján létrehozott iskolaközi tan- és termelői kombinátokról hatályban lévő szabályzást erősítette meg, helyenként bővítette és pótolta. Ezek a kombinátok továbbra is a közoktatás vezetése alatt maradtak, s munkájukat a középiskolai alapszabály és a gyakorlóvállalatokról szóló rendelkezés szabályozta.⁴¹ Az 1984-es 314. számú rendelet által javasolt „*A termelés alapjai. Szakmaválasztás*” nevű tárgy a tankombinátokban került oktatásra mint elméleti diszciplína. Itt az 1986/87-es tanévtől a tanulói csoportlétszám – városon 25–30, falun 20–25 főt tett ki. A termelői munka az elméleti részhez kapcsolódott.

A 82. számú törvényerejű rendelet az iskolákban folyó tanulói társadalmi hasznos és termelői munka szervezéséről szólt, meghatározta, hogy a tanév végi kötelező gyakorlat időtartalma:

- 10 nap az 5–7. osztályokban, napi három óra munkavégzéssel;
- 16 nap az 8–9. osztályokban, napi négy óra munkavégzéssel;
- 20 nap az 10. osztályban, napi hat óra munkavégzéssel.

Emellett a tanulókban, a munka- és pihenőtáborokban is a fenti napi óraszámot kellett ledolgozniuk, s csak azután jöhetett a pihenés. A kötelező gyakorlat és a tábor után a gyerekek nyáron még munkába állhattak a rájuk vonatkozó, hatályban lévő törvények szerint.⁴²

A 83. számú oktatási minisztériumi rendelet pedig a kolhozokban és szovhozokban létrehozott tanulói termelői brigádokról szólt, melyek a mezőgazdasági szövetkezetek szerkezeti alapegységeinek számítottak. A csoportok 8–11. osztályok tanulóiból szerveződtek, s minimum egy évig álltak fenn. Vezetője tanár vagy mezőgazdasági szakember egyaránt lehetett, s a mezőgazdasági munkák teljes ciklusát és skáláját végezték. A tankombinátokban elméleti és gyakorlati oktatáson átesett 9–10.-es tanulók saját szakosodásuk szerinti – zöldség- vagy gyümölcsstermesztői, szőlészeti, traktor és gépkezelői – brigádokba kerültek. Utóbbi az önálló gépen való munkát jelentett, de nem több mint napi négy órában, előbbieket a brigád számára kijelölt földrészelegyen dolgozhattak.⁴³

³⁹ „*A gyerekek hatéves kortól való beiskolázásának szabályzata*”. In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №6, с.22-23.

⁴⁰ БАБАНСКИЙ Ю. К. Теоретическое и методическое знание Основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы // Советская педагогика, 1984, №10, с.10-23. és Кинкулькин А. Т., Овчинников М. П. Совершенствование коммунистического воспитания в процессе обучения // Советская педагогика, 1984, №12, с.3-11.

⁴¹ „*Rendelkezés iskolaközi munkaoktatást és a tanulók szakmai orientációját végző tan- és termelői kombinátokról*”. In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1985, №10, с.23.

⁴² „*Rendelkezés az általánosan képző iskolák tanulóinak társadalmi hasznos és termelői munkájának szervezéséről*”. In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1985, №10, с.31.

⁴³ „*Rendelkezés a kolhozok és szovhozokban létrehozott tanulói-termelői brigádokról*”. In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1985, №10, с.38.

1985. március 10-én meghalt Csernyenko helyére Mihail Szergejevics *Gorbacsov* – az akkor legfiatalabb Politikai Bizottsági tagot – választották meg pártfőtitkárnak. Ő ott folytatta, ahol Andropov abbahagyta, s megkezdte a *peresztrojka* első gazdasági reformját, az irányítás reformját.⁴⁴ Ez a felülről irányított forradalom azonban nem akart úgy működni, ahogy azt kigondolói szeretnék volna. A *glasznoszty* elindította a társadalomban a demokratizálódás folyamatait, de a gazdaság hanyatlása egyre látványosabb lett. Az oktatásirányításban is fellelhetőek a társadalom számára engedélyezett demokratikusság első megnyilvánulásai. 1985 áprilisától kezdve egy sor törvényerejű rendelet látott napvilágot, ami az oktatási intézmények és a bennük dolgozó pedagógusok munkáját tette – nem könnyebbé, hanem értelmesebbé, ésszerűbbé, megszabadítván őket a felesleges formalizmus jelentős részétől.

1985. április 22-én a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma öt törvényerejű rendeletet hagyott jóvá, melyek részben módosították vagy kiszélesítették az iskolák és a tanári kollektívák jogait az iskolai oktatásban. Az első finomította az 1972. február 9-én kiadott mintaszabályzatot, így az inkább magatartási és viselkedési szabályokat tartalmazott. A bontása megegyezett az előzővel – 1–4., 5–9. és 10–11. osztályokra tagolva. Mindenkire kötelező jelleggel megmaradt a kommunista szellemben való tanulás, az életre és munkára való felkészülés.⁴⁵ A második rendelettel jóváhagyta a szakminisztérium az általánosan képző iskolák tanulóinak átvezetéséről és kibocsátásáról, illetve a vizsgákról szóló útmutatását, ami továbbra is engedélyezte az átvezető vizsgákat a 4–8. és a 10. osztályokban, de azok száma nem haladhatta meg a hármat. Pontosította az évisméltésre hagyás körülményeit, ugyanis akinek egy-két tárgyból volt elégtelen az évvzáró jegye, annak pótfeladatot kellett adni és a tanév befejezése után két héttel ismételhette meg a vizsgáit a járási vagy a városi közoktatási vezető engedélyével. Amennyiben viszont három vagy ennél több tárgyból volt elégtelen évvzáró jegye a tanulónak, azt automatikusan évisméltésre hagyták, tehát sem vizsgához, sem érettségihez nem volt engedve. Az ilyen végzős, 11. osztályos tanulónak hivatalos igazolást állítottak ki arról, hogy milyen tárgyakat hallgatott és milyen jegyei voltak a 10–11. osztályban. A következő évben lehetőséget kapott, hogy az elégtelen osztályzatainak tárgyaiból vizsgázzon, akár mint magántanuló, akár mint az esti (váltásos) iskola végzős osztályának ismétlője.⁴⁶ A végzős osztály tanulója, akinek 45 vagy ennél több tanulási nap hiányzása volt betegség miatt, a tanári kar és saját belátása szerint jogot kapott ugyanannak az osztálynak a megismétlésére. Változott az 1–4. osztályokban való évisméltésre hagyás feltétele is, mivel ezekben az osztályokban csak egészségügyi és pedagógiai bizottság határozata alapján lehetett ezután a tanulókat évisméltésre kényeszeríteni, mondván ezen osztályokban a legfontosabb cél az írni-olvasni-számolni tudás elsajátítása, s azokat különböző évben lehet elérni, nem feltétlenül kell első vagy második osztály végére azonos tudással rendelkezni minden tanulónak.⁴⁷ Viszont azt a tanulót, aki betöltötte a 15. életévét és már másodszor nem tudták átvezetni a következő osztályba, a tanári kar és a járási közoktatási részleg közös határozata alapján, a hatályban lévő iskolai szabályzat szerint kizárhatták az iskolából.

A szaktárgyi értékelés mellett továbbra is érvényben maradt a magaviseletért és a társadalmi hasznos munkában való részvételért adandó jegy, amit külön kellett kiállítani – erről szolt a harmadik rendelet. Ezt az osztályfőnök tehetette meg a tanulóitípuszabályzat alapján. Ugyanolyan jelentőséggel bírtak ezek a jegyek, mint bármely szaktárgyi értékelés, mert akinek magaviseletből elégtelene volt, azt nem engedték érettségi vizsgához, csak egy igazolást kapott, hogy végighallgatta a középiskola évfolyamait. Lehetőséget az

⁴⁴ FONT Márta–KRAUSZ Tamás–NIEDERHAUSER Emil–SZVÁK Gyula: Oroszország története. Pannonia Kiadó, Bp., 2001. 611. o.

⁴⁵ „Típuszabályzat a tanulóik számára”. In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №8, с.32–34.

⁴⁶ „Típuszabályzat az általánosan képző iskolák tanulóinak átvezető és kibocsátó vizsgáiról”. In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №11, с.17–21.

⁴⁷ Справочник заместителя директора школы по учебно-воспитательной работе. Сборник документов и нормативных актов. Составитель Н. А. Ермолаева. Москва: «Просвещение», 1989, с.49.

érettségi leadására magántanulóként kaphatott a következő évben, a tanári kar határozata alapján. Aki viszont a társadalmi hasznos munkában való részvételért kapott elégtelent, azt vizsgához engedték, s amennyiben pozitív lett a vizsga eredménye, akkor érettségi bizonyítványt is kapott, amibe azonban beleírták az elégtelen jegyet is.⁴⁸ A negyedik törvényerejű rendeletben külön szabályozta az Oktatási Minisztérium a nem kibocsátó, 2–8. és 10. osztályokban elégtelen év végi osztályzatot kapott tanulók feltételhez kötött átvezetését a következő osztályba. Ezen feltételként az idült betegség vagy lakhelyváltozás miatti hosszan tartó kimaradás okozta lemaradás szerepelhetett csak. A következő osztályba való átvezetést akkor javasolhatta a tanári kar, ha a tanulót alkalmasnak ítélte a kimaradás leküzdésére.⁴⁹ Az ötödik, április 22-én kiadott oktatási Minisztériumi rendelet bevezette a kilencedik osztályt végzettek számára is a kitüntetéssel való bizonyítvány kiállításának lehetőségét. Ehhez viszont minden tárgyból „5”-ös osztályzattal kellett rendelkezniük.⁵⁰

A magántanulói rendszer, ami a hruscsovi időben kivétel, a brezsnyeviben szélesebb körben alkalmazottá, a Gorbacsov pártfőtitkársága alatt általánosan alkalmazható rendszerre vált. Erről a szakminisztérium 1985. július 30-án törvényerejű rendeletet adott ki, s pontosan szabályozta a magántanulói rendben való vizsgáztatások előkészítését és levezetését mind a 9., mind a 11. osztályosok számára. Általános iskolai (nem teljes középiskolai) vizsgákat végeztek számára is a kitüntetéssel való bizonyítvány kiállításának pedig, aki nem volt fiatalabb, mint 16 éves, középiskolait pedig, aki nem volt fiatalabb, mint 18 éves. Számukra ugyanazokat az írásbeli témákat vagy szóbeli kérdéseket adták, melyekből az adott tanévben a szervezett képzésben tanulók vizsgáltak. A rendelet arra is figyelmeztetett, hogy azon személyek számára, akik munkavégzés mellett kérvényezték magántanulmányaik vizsgaminősítését, a Szovjetunió Minisztertanácsa 1982. december 24-i, 1116. számú határozata alapján – az általános iskolai vizsgákra 15 nap, a középiskolaira – 20 munkanap pótlólagos szabadság jár, mely időre a munkabér átlagos illetményét kellett számukra számfejtteni.⁵¹

A gorbacsovi időben is folytatódott a Brezsnyev idején létjogosultságot nyert szakosított oktatás kiszélesítése, akár egyes osztályokban, akár egész iskolákban. Ehhez eleendő volt az iskola pedagógusi tanácsának kérése, amit aztán a helyi végrehajtó és közoktatási szervek hagyhattak jóvá. Az elmélyített oktatás lehetett valamely szaktárgynak, esetleg idegen nyelvnek az emelt óraszámban való tanítása, de nem volt azonos az idegen nyelven való szaktárgyoktatással. Az erről szóló típushatározatot a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma 1986. január 16-án hagyta jóvá 21. számú törvényerejű rendeletével.⁵²

1985 szeptemberétől a Szovjetunió minden középiskolájában beindították a számítástechnikai alapismeretek oktatását, de a személyi számítógépek tömeggyártását nem sikerült időben megszervezni, így csak elméleti maradt annak oktatása. A nagyobb egyetemeken is csak lyukkártyákat készítettek a hallgatók, s azt adták be a számítástechnikai teremben dolgozóknak, a gépeket megközelíteni ekkor még nem lehetett. Algol, basic, alendr, fortran, pascal programozói nyelveket próbáltak tanítani az iskolákban, s az első tanévben 220 bázisiskola kapott számítógépet, melyek száma intézményenként egy és tíz darab között mozgott.⁵³

Az 1986. február 25. és március 6. között megtartott 27. pártkongresszuson, március 1-jén elfogadták a Központi Bizottság politikai beszámolóját, amelyben a folyamatos oktatás rendszeréről beszéltek. Ennek érdekében tervezték az általánosan képző és

⁴⁸ „Útmutatás az általánosan képző iskolák tanulóinak magaviseletéért, tanulmányi és a társadalmi hasznos munkában való szorgalmáért kiállítandó osztályzatokról”. In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1986, №8, c.34–37.

⁴⁹ „Útmutatás az általánosan képző iskolák rossz előmenetelű tanulóinak következő osztályba való feltételes átvezetéséről”. In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1986, №8, c.31.

⁵⁰ „Útmutatás a nem teljes középiskolai végzettségről szóló bizonyítvány kitüntetéssel való kiadásának rendjéről”. In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №8, c.37–38.

⁵¹ „Útmutatás a nem teljes és teljes középiskolai kurzus anyagának magántanulói rendben fogadott vizsgái előkészítéséről és levezetéséről”. In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №12, c.26–29.

⁵² „Típushatározat a szakosított (elmélyített) elméleti és gyakorlati tantárgyoktatást végző iskolákról (osztályokról)”. In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1986, №5, c.42–44.

⁵³ Литерат. С. ЭВМ в учебном процессе // Народное образование, 1985, №2, c.48–49.

szakiskoláknak a fejlesztését, közelítését és perspektívában azok egyesítését.⁵⁴ A folyamatban lévő oktatási reform felgyorsítását, minőségi megvalósítását tűzték célul, amihez elengedhetetlen velejárájának könyvelték el a számítástechnikai alapismeretek minden végzőssel való megismertetését. Ennek érdekében viszont a pedagógusképzést is meg kívánták reformálni, hogy a leendő tanárok már értsenek a számítógépekhez, s alkalmazni is tudják azokat munkájuk során.⁵⁵ A párt új szerkesztésű programját is jóváhagyták, amely az V. fejezetében foglalkozott az ideológiai neveléssel és a közoktatással, ahol azt olvashatjuk, hogy „az SZKP tökéletesíteni fogja a közoktatás rendszerét, de a szociális-gazdasági fejlődés gyorsításának elvárásai, a kommunista építés perspektívái, ill. a tudomány és technika elvárásainak megfelelően”.⁵⁶ A tudományos-technikai forradalom fejlődése előtérbe hozta az iskolai oktatás jó pár hiányosságát, mint például szerkezeti hibákat, az általános és szakmai képzés nem megfelelő szintjét, a nevelési formák és módszerek alacsony hatékonysági fokát, a tanulás és a termelői munka párosításának nem kellő megvalósítását, a sematikus oktatást, értékelést és osztályzás berögződését.⁵⁷

A kongresszus által előírt számítástechnikai alapismeretek oktatásának számítógépekkel való ellátása, a gépek gyártásának és felhasználásának koordinálására 1986 áprilisában létrehozták a *Számítástechnikai és informatika Állami Bizottságot*. Sajnos még ugyanazon hónap 26-án felrobbant a csernobili atomerőmű 4-es blokkja. Utóbbi következményei, illetve a gazdaság és a társadalom liberalizálásra tett kísérletek kicsit háttérbe szorították az oktatásügyet, de a szakminisztérium 1986. július 17-én jóváhagyta az általánosan képző iskolákban létrehozandó szülői bizottságokról szóló törvényerejű rendeletét. Ez már a gorbacsovi nyitást eredményeként fogalmazódott meg, s demokratizálni, a szülők és iskola közötti kapcsolatot szeretne volna kétirányúvá tenni. Igaz, az ideológiai nevelés fontossága még ebben is ottmaradt, de hisz a marxi-lenini nézetekre épült maga az ország vezetése is. Viszont a szülők jogot kaptak a nevelői, órán és iskolán kívüli foglalkozások tematikájának javaslatételére. Ezenkívül a szülői bizottságok legfontosabb feladatának az intézmény vezetőségével való együttműködést tartották.⁵⁸

Vannak, akik ma úgy vélekednek, hogy a 80-as évek második felében „a szovjet vezetés a lovak közé dobta a gyepelőt”, hagyta a dolgokat, mivel a politikában földcsuszamlásszerű változások előszeleit érezték,⁵⁹ ám az SZKP Központi Bizottsága 1988. február 17–18-i plénumának fő kérdése mégis az oktatás volt. A plénumon *Ligacsev J. K.*, a Központi Bizottság titkára, a PB tagja tartott szakmai előadást a kérdésben és egy hosszú távú oktatási tervezetet mutatott be, amit az 1991–2005-ös évekre dolgoztak ki, s alapjaiban, az 1984-ben elkezdett átalakításokra épült. A tervezet elsősorban a közoktatás rendszerének demokratizálását emelte ki, illetve az érintett hivatalok passzivitását a reformmal kapcsolatban. Mivel a reform és az egész oktatás kulcsfigurájának a tanárt és az előadókat tartotta, ezért azok mozgásterét akarták szélesíteni, megszabadítván az addig kényszerből végzett, s fölös társadalmi munkától.⁶⁰ A másik fontos momentum az addigi reformokhoz képest – a tanuló egyéniségének „felfedezése”, az egyéni fejlesztés előtérbe kerülése volt. Itt került fel a közoktatás minden ágának egy közös irányítás alá vonása is, ami a középszintű általánosan képző iskolákat, a felsőoktatást és a szakképzést is érintette. Szorgalmazta a tanulóknak az országban zajló peresztrojka alapeszméivel való megismertetését, illetve

⁵⁴ КАТАЕВА Л. И. Актуальные проблемы народного образования и педагогической науки в свете решений XXVII съезда КПСС (Аннотированная тематика лекций). Издательство «Знание», Москва, 1986, с. 10. (a továbbiakban КАТАЕВА, 1986)

⁵⁵ Материалы XXVII съезда КПСС. – Москва: Политиздат, 1986. – с.106.

⁵⁶ Программа Коммунистической партии Советского Союза: Новая Редакция. Принята XXVII съездом КПСС. – Москва: Политиздат, 1986. – с.56.

⁵⁷ КАТАЕВА, 1986, с.11-12.

⁵⁸ „Трүшатароат аз általансан кęпззз iskolák szүлзз bizottságairól”. In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1986, №11, с.2-4.

⁵⁹ SZALAI ERZSÉBET: A létezett szocializmus – és tanulságai. In: Államszocializmus. Értelmezések – viták - tanulságok. Szerkesztette: Krausz Tamás, Szigeti Péter. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Bp., 2007, 65. oldal (a továbbiakban SZALAI 2007)

⁶⁰ Материалы пленума Пунтрального Комитета КПСС, 17-18 февраля 1988 г. - Москва: Политиздат, 1988. – с. 61-76.

annak kiemelését, hogy az átalakítások a lenini eszmék szerint zajlanak. Ennek érdekében javasolták, hogy a tanárok alaposan ismerkedjenek meg Gorbacsov „*Október és peresztrojka: a forradalom folytatódik*” című beszámolójával. A tervezet nem szakított egyértelműen a Brezsnyev idején a közoktatásban elindított oroszosítási politikával, de szorgalmazta az anyanyelvi és orosz kétnyelvűség aktív használatát, illetve az anyanyelvi oktatás megerősítését. Úgy fogalmazott, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önszántukból használják mint a nemzetiségek közötti kapcsolat eszközt (IV/4. pont). A terjedelmes anyagot a *Pravda* három egymás utáni számában publikálták a plénum második napjától kezdve.⁶¹

A plénumon elhangzott javaslat alapján 1988. március 5-én a Szovjetunió felső és középfokú szakmai képzés minisztériumát, a Szovjetunió szakmai-műszaki képzését felelős Állami Bizottságát és a Szovjetunió Oktatási Minisztériumát felszámolták,⁶² s helyette létrehozták a Szovjetunió Közoktatási Állami Bizottságát. Az állami bizottság élére március 11-én Jagodin Gennagyij Alekszejevics került, március 18-án pedig két helyettesét is kineveztek – *Peregudov* Félix Ivanovics és *Sadrikov* Vlagyimir Dmitrijevics személyében.⁶³ Ezt az új oktatásirányítási szervet 1991. november 14-én átalakították *Az oktatás kérdésével foglalkozó államközi tanács*sá.⁶⁴

Hogy milyen mértékű és irányú átalakításokat kezdtek el a középfokú oktatásban, álljon itt példának a Szovjetunió Közoktatási Állami Bizottságának (KAB) Kollégiuma által 1988. november 18-án kiadott határozata és annak következménye, ami a Szovjetunió 20. századi története oktatásához elkészítendő tanterv- és tankönyvpályázat kiírásáról szólt.⁶⁵ Ezzel párhuzamosan zajlott a társadalomtudományok oktatásának átalakításáról készült tervezet nyilvános és szakmai vitája is. A vitába bevonták – a szokásos párt és központi szakmai irányító és kutató szerveken kívül – a szakfolyóiratokat, s a tagköztársaságok főbb társadalomtudományi tanszékeinek vezetőit is. A társadalomtudományi tárgyak szerkezetének és tartalmának megújítását fontos lépésnek tartották a megújulni kívánó oktatásügy átszervezésében, mivel 1965-től, az aktuális pártkongresszusok, pártvezetők beszédein kívül semmit sem változtattak a tanítási anyagban.⁶⁶ A vitára előterjesztett kérdések köre igen széles intervallumot ölelt fel, mivel elvárták: a) a szocializmus aktuális és különböző koncepcióinak tudományos megalapozását, illetve bemutatását; b) a Szovjetunió tagköztársaságaiban és a többi szocialista országban felhalmozódott társadalomtudományi oktatási tapasztalatok figyelembevételét; c) új tárgyak bevezetésének szükségességét, ami a fiatalok szociális politika iránti érdeklődését fedte volna le, s nem a felsőoktatásban használatos tárgyak akadémizmusát és szerkezetét másolta le. Utóbbira javasolták az *Ember és társadalom* elnevezésű tárgy bevezetését, illetve az egyén, az ember központi szerepének növelését az állammal szemben e tárgy oktatási anyagában.⁶⁷

A társadalomtudományi tárgyak oktatásának átalakításáról 1989 elején elkezdett vitára tett pontot a Szovjetunió KAB 1990. április 16-án kelt, 254. számú törvényerejű rendelete, ami lényegesen átalakította az addig tanított nem történelmi tárgyak oktatását, s bevezették:

- az általánosan képző középiskolákban – 8–11. osztályokban az *Ember és társadalom* tárgy 1–2. részének oktatását 136 órában a *Szovjet állam és jog alapjai*, *A családi élet etikája és esztétikája*, illetve a *Társadalomtudomány* helyett.
- A szakmai-műszaki iskolákban az *Ember és társadalom* 2. részét 136 órában azon csoportokban, ahol középiskolai végzettséget is kaptak a tanulók *A családi élet etikája és esztétikája* és a *Társadalomtudomány* helyett.

⁶¹ Правда, №49, 50, 51 от 18, 19 и 20 февраля 1988г. és kivonatolva КПСС в резолюциях... Т.15. с.554-565.

⁶² Ведомости Верховного Совета СССР, 1988, №10, Ст.154.

⁶³ Ведомости Верховного Совета СССР, 1988, №16, Ст.252, 253. és Государственная власть СССР... с.163.

⁶⁴ Ведомости Верховного Совета СССР, 1991, №50, Ст.1421, 1422; №51, Ст.1477.

⁶⁵ Учительская газета от 19 ноября 1988 г.

⁶⁶ Прохоров А. П. Обсуждение проекта перестройки преподавания общественных наук // Преподавание истории в школе, 1989, №1. с.6-8.

⁶⁷ Уо. 7. о.

- A középfokú szakmai tanintézményekbe pedig *A társadalomtudomány alapjai* nevű tárgyat indították el 200 órában, a gazdasági szakosodásúaknak ezt 320 órában tanították.
- Az általános képzésű középiskolák végzősei számára az 1990/91-es tanévben – 75–110 órában – *Bevezetés a korszerű társadalomismeretbe* elnevezéssel indítottak új tárgyat.

Ezek az új tárgyak a 9–11. osztályokban és a szakközépiskolában kibocsátó vizsgával, a középfokú szakmai tanintézményekbe pedig államvizsgával zárultak.⁶⁸

A fentiek következtében a felsőoktatásban a történelem karokon tanuló hallgatók számára *A középfokú intézményekben társadalmi és politikai tárgyakat oktató tanár* elnevezésű szakosított tárgyat vezették be. A KÁB 1990. április 16-i rendelete hatályon kívül helyezte a Szovjetunió felső és középfokú oktatási minisztériumának 1962. október 16-án kelt 346. számú törvényerejű rendeletét, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Bizottságnak 1972. június 1-jén kelt 77. számú rendeletének az iskolai társadalomtudomány tárgyra vonatkozó részét, illetve a Szovjetunió szakmai-műszaki oktatási Állami Bizottságának 1984. augusztus 14-én kelt 125. számú rendeletét is.

A gazdasági termelés rohamos visszaesése, az afganisztáni és a kelet-közép-európai szocialista országokból való szovjet csapatkivonások megkezdése, az egyre jobban felerősödő nemzetiségi mozgalmak szétzilálták a Szovjetunió központi vezetését. Ekkorra már kialakult – a hatalom sáncain belül – egy nyugat és piacorientált technokrácia és gazdasági elit,⁶⁹ ami már nem Moszkva-központtal képzelte el a jövőt, hisz a tagköztársaságok maguk is elég nagyok voltak ahhoz, hogy felvevőpiaccá váljanak az új rendszerben. Részben ennek is köszönhetően, hogy 1990–91-ben az egykori tagköztársaságok sorsa mondták ki a központtól való elszakadásukat, amit 1991. augusztus 19–21. között Moszkvában, Leningrádban és a Baltikumban lezajlott fegyveres puccskísérlet tetőzött be. Augusztus 24-én Gorbacsov lemondott az SZKP főtitkári posztjáról és felfüggesztették a Szovjetunió Kommunista Pártjának működését, vagyonát zárolták.⁷⁰

1991. december 8-án a Breszt melletti Belovezsckaja Puscsában Oroszország, Ukrajna és Belorusszia államfői aláírták a Független Államok Közösségéről szóló szerződést, amely egyben a Szovjetunió felszámolását is jelentette. Mihail Gorbacsov december 25-én mondott le a Szovjetunió elnöki posztjáról, s a Kreml tetejéről levonták a szovjet zászlót. Másnap, december 26-án feloszlatták *Az oktatás kérdésével foglalkozó államközi tanácsot* a Szovjetunió megszűnése miatt.⁷¹

IRODALOM

Korabeli források:

- Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1983, №7; 1985, №10.
 Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №6, №8, №11, №12; 1986, №5, №8, №11.
 Ведомости Верховного Совета СССР, 1988, №10, №16; 1991, №50, №52.
 КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов Центральной Комиссии. 9-е издание. Москва, Издательство политической литературы. 1983, 1986. Т.14., Т.15.
 Материалы XXVII съезда КПСС. – Москва: Политиздат, 1986.
 Материалы Пленума ЦК КПСС, 14-15 июня 1983 г. Москва: Политиздат, 1983.
 Материалы пленума Цунтрального Комитета КПСС, 17-18 февраля 1988 г. - Москва: Политиздат, 1988.
 Народное образование в СССР. Сборник нормативных актов / Сост. Ю. Голубева Н. Е.; Спец. науч. ред.: Павлищев К. С. – Москва, Юридич. лит., 1987.
 Программа Коммунистической партии Советского Союза: Новая Редакция. Принята XXVII съездом КПСС. – Москва: Политиздат, 1986.

⁶⁸ О перестройке преподавания общественных дисциплин с средних учебных заведениях // Преподавание истории в школе, 1990, №4. с.3.

⁶⁹ SZALAI, 2007, 65. o.

⁷⁰ KRAUSZ–SZILÁGYI, 1992, 293. o.

⁷¹ Ведомости Верховного Совета СССР, 1991, №52, Ст.2058-2059.

Сборник приказов СССР, 1984, Отд.1, №18, №19, №29.

Сборник приказов СССР, 1985, №10, №11, №18, №25.

Справочник директора школы. Сборник законодательных, руководящих и инструктивных материалов / Сост. Ф. И. Пузырев. Москва, Просвещение, 1983.

Справочник заместителя директора школы по учебно-воспитательной работе. Сборник документов и нормативных актов. Составитель Н. А. Ермолаева. Москва: «Просвещение», 1989.

Korabeli sajtó:

Коммунист, 1983. évfolyam

Народное образование, 1985. évfolyam

Правда, 1984. és 1988. évfolyamai

Преподавание истории в школе, 1989-1990. évfolyamai

Советская педагогика, 1984. évfolyam

Учительская газета, 1988. évfolyama

Korabeli szláv nyelvű publikációk, tanulmányok:

Андропов Юрий. Учение Карла Маркса и некоторые вопросы социалистического строительства в СССР // Коммунист, 1983, №3.

Бабанский Ю. К. Теоретическое и методическое знание Основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы // Советская педагогика, 1984, №10.

Кинкулькин А. Т., Овчинников М. П. Совершенствование коммунистического воспитания в процессе обучения // Советская педагогика, 1984, №12.

ЛИТЕРАТ С. ЭВМ в учебном процессе // Народное образование, 1985, №2.

ПРОХОРОВ А. П. Обсуждение проекта перестройки преподавания общественных наук // Преподавание истории в школе, 1989, №1.

Szláv nyelvű szakirodalom:

Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923-1991. Историко-биографический справочник. Автор, составитель В. И. Ивкин. Москва, РОССПЭН, 1999.

БЕРЕЗНЯК Е. С. Руководство современной школой. Москва, Просвещение, 1983.

КАТАЕВА Л. И. Актуальные проблемы народного образования и педагогической науки в свете решений XXVII съезда КПСС (Аннотированная тематика лекций). Издательство «Знание», Москва, 1986.

ХРОМЕНКОВ Н. А. Социально-экономические проблемы общего среднего образования в условиях развитого социализма. Москва, Педагогика, 1983.

Magyar nyelvű szakirodalom:

FONT Márta – KRAUSZ Tamás – NIEDERHAUSER Emil – SZVÁK Gyula (1992). Oroszország története. Pannonica Kiadó, Bp., 2001.

Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes kronológiája (1900–1991). Szerkesztette Krausz Tamás és Szilágyi Ákos. Akadémiai Kiadó, Bp.

SZALAI Erzsébet (2007). A létezett szocializmus – és tanulságai. In. Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok. Szerkesztette: Krausz Tamás, Szigeti Péter. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Bp..

Fifth graders' receptive skills in English and Ukrainian

Rezümé A jelen cikk a beregszászi magyar iskolás ötödikesek angol és ukrán nyelvi receptív készségeivel foglalkozik. Egy hosszú távú kutatás második fázisának részeredményeit mutatja be. Az itt részletezett tanulmány célja az volt, hogy bepillantást nyerjünk az ötödik osztályosok receptív (befogadó) készségeinek milyenségébe angolból és ukránból, illetve a kapott eredményeket összehasonlíthassuk az első fázis eredményeivel és megállapíthassuk a különbségeket. Az elemzések azt bizonyítják, hogy a vizsgált készségek tekintetében fejlődés és javulás ment végbe, bár ukrán beszédértésből jobb eredmények születtek, mint angolból. Megállapítható, hogy az olvasási készség fejlesztésére egyik nyelvből sem fordítanak kellő figyelmet.

Резюме У статті розглядаються рецептивні навички п'ятикласників, які навчаються в угорськомовних школах міста Берегова, з англійської та української мов. У роботі представлені результати другого етапу комплексного дослідження, метою якого було виявити рецептивні навички п'ятикласників з англійської та української мов, а також порівняти ці результати з попередніми та вказати на їх розбіжності. Отримані дані свідчать про те, що рецептивні навички учнів покращилися. У ході дослідження виявлено, що при викладанні цих мов недостатня увага приділена розвитку навичок читання.

1 Introduction and background to the study

The present paper describes the results concerning the receptive skills (listening and reading) in two modern languages (English and Ukrainian) of ten-year-old Hungarian children living in a minority context in Ukraine. The study was conducted in Transcarpathia, an administrative region in south-western Ukraine, where about 150 000 Hungarians live in minority. Berehovo (in Hungarian – Beregszász) is a small town in the west of Transcarpathia with a population of 26 000 people. 48% of the inhabitants are Hungarians (Molnár & Molnár, 2005). There are four Hungarian schools in the town where the first phase of our longitudinal study was conducted in the 2006/2007 school year.

Originally, we wanted to get insights into the processes and outcomes of teaching English as a foreign language (EFL) and teaching Ukrainian as a second language (USL), or the official state language in Ukraine, to Hungarian minority children in our region. We examined the differences between the two processes, the reasons that caused these differences, as well as the outcomes, i.e. 76 eight-year old learners' proficiency in the two languages. A test battery was designed in which learners' four language skills were assessed. The English test had a parallel Ukrainian version (Huszt, Fábán & Bárány, 2009).

Based on our experiences as teachers of English and Ukrainian, we hypothesized that the learners' knowledge of English was better than that of Ukrainian. This hypothesis was refuted by the results of the proficiency tests, as learners performed better on the Ukrainian test than on the English one, most importantly in the productive skills (speaking and writing). We explained this by the learners' closer and more frequent contact with Ukrainian than with English.

We found the EFL and USL teaching processes controversial, though. In the EFL classrooms the teaching focus was more on communication, while in USL classrooms teaching was limited to grammar and translation.

In the second phase our aim was to see whether there was improvement of learners' proficiency in the two languages or not. We also surveyed the learners' ethnic identity,

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, angoltanár

** II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, angoltanár

*** II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, ukrántanár

motivation, and attitudes to learning the two languages, but these issues do not constitute the focus of this paper.

We have compared the curriculum requirements in English and Ukrainian, and the number of lessons per week in both subjects. Also, we have looked at the textbooks with special attention to the tasks and texts aimed at developing the examined (receptive) skills (Ivasiuk, Gujvaniuk, & Buzynska, 2005; Karpiuk, 2006; Rozumik, Laver, Penzova, Pynzenyk, & Chudak, 2005).

2 Receptive skills of Transcarpathian Hungarian learners

Transcarpathian Hungarian learners' reading skills were the focus of a study by Huszti (2007). She conducted research in seven Hungarian schools with the aim to find a satisfactory explanation of why reading aloud as a classroom reading technique was widely used in the school with twelve-year-old children in the English lessons. Through analysing learners' reading miscues, the relationship between reading aloud and reading comprehension was established. The findings proved that learners were not expected to understand the text they read. They were asked to translate passages from their textbooks with the help of bilingual vocabulary lists provided by the teacher. Very few of the 44 learners participating in the study used one or more cueing systems (Goodman, 1969) when decoding the message of the print. However, some learners used semantic cues and others used graphical ones to arrive at meaning.

A comprehension test of eight questions was also applied to the learners. An equal number of them scored above and below the mean score which indicated that learners achieved a balanced score and on the whole, did quite well.

In Transcarpathia, Hungarian learners' listening skills have not been researched yet. Neither is any academic literature published on the topic. Therefore, we cannot provide any relevant review on the listening skills in English or in Ukrainian of Transcarpathian Hungarian learners. This is a gap that needs to be filled in the future.

3 The present study

3.1 Aims

We first aimed to point out the differences between learners' EFL and USL receptive skills, and then compare the results with the receptive skills findings obtained in the first phase of our study. We intended to discover how the learners' listening and reading skills in EFL and USL changed during the two years between the two phases of the study.

3.2 Participants

Eighty-six learners aged 10 and 11 participated in the present study (36 boys – 42% and 50 girls – 58%). These learners were basically the same pupils who participated in the first phase. Now they were in Grade 5. The learners had been studying English for four years (as EFL teaching starts in Grade 2 – Schools A, B, & D), except for one school where the pupils started studying English in Grade 1 (School C). USL teaching in Hungarian schools starts in Grade 1, so the pupils had been studying the state language for five years. The number of lessons per week in EFL and in USL is given in Table 1. In Grades 3 and 4 the Ukrainian lessons include two lessons of language and two lessons of reading, in Grade 5 learners have three lessons of language and two lessons of Ukrainian literature.

**Table 1. Number of lessons per week in EFL and USL in Grades 1 to 5
(1 lesson = 45 minutes)**

School	Grade 1		Grade 2		Grade 3		Grade 4		Grade 5	
	EFL	USL	EFL	USL	EFL	USL	EFL	USL	EFL	USL
A, B, D	0	2	1	3	2	4	2	4	2/3	5
C	1	2	2	3	2	4	2	4	3	5

3.3 Instruments

The learners took two tests measuring their receptive skills in English and Ukrainian. The tests were parallel in their structure, but not in their content. The tests consisted of two sections. The first one contained a listening test in which the learners had to complete two tasks. First, they had to fill in a table with data from the text they heard, then answer multiple choice questions in the target languages based on the text. The second section of the test measured the learners' reading comprehension. They had to read a text and then answer comprehension questions in the L1 (Hungarian) in a written form. (The English test can be found in the Appendix.)

3.4 Procedure

The study was conducted in four Hungarian schools in Berehovo. They were assigned codes A, B, C, and D. The tests were completed by the learners between September and December, 2008, with a period of three weeks between the two tests to avoid the practice effect (Nunan, 1992). The data were analysed quantitatively, significance and descriptive statistics were calculated during January and May, 2009.

4 Findings

4.1 Results of Phase 2

4.1.1. Test results

The results of the tests administered in Grade 5 are summarised in Table 2. As the score of the two listening tests was different the results are given in percents.

**Table 2. Descriptive statistics of the proficiency test taken by fifth grade learners (n=85)
(results are given in %)**

Skills	English		Ukrainian	
	Means	Standard deviations	Means	Standard deviations
Reading	28,46	20,30	30,23	20,02
Listening	59,9	14,72	64,45	20,68

Judging from the figures, we can state that the means are higher in Ukrainian in both skills though not significantly ($p > 0,05$, $t = 0,24$). Taking into account the fact that the state language is taught from age six while English is taught from age seven and that the number of lessons is higher in Ukrainian we can state that in spite of the higher scores the results should have been much better in USL. A previous investigation proves that the starting age, even if the difference is only one year results in better developed language skills (Huszti et al., 2009). In addition, the number of lessons per week in Grade 5 is two/three lessons in EFL (depending on the choice of the school) and five (3 language lessons and 2 literature lessons) in USL. Theoretically, this should lead to better knowledge of USL.

As referred to before (c.f. Section 3.2), the average number of lessons per week spent on learning the two languages during the years of study is higher in the state language. So, the time spent on learning it and the results achieved on the proficiency test lack proportion as in English nearly the same results were reached in a shorter period of time.

4.1.2. Interpretation of the results

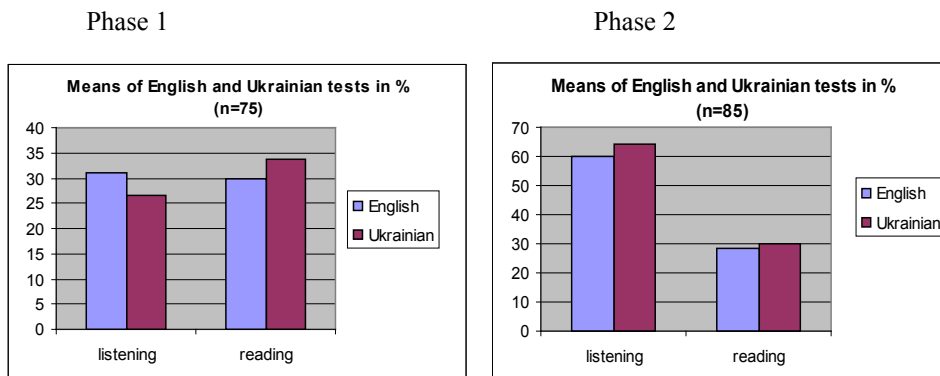
The curriculum, the textbooks and the methods used in language teaching determine its outcome. While the new National Curriculum for Foreign Languages (Red'ko et al., 2005) is based on the standards advocated in the Common European Framework of Reference for Languages (2001), the Ukrainian Curriculum though pays attention to developing the language skills is still more grammar-centred than communication-oriented. The textbooks in Ukrainian language are mainly based on grammar but also contain special sections aimed at developing the speaking skills. No special section is separated for the receptive skills; texts for reading and listening are usually connected with an issue of grammar or conversational topic. The textbook in Ukrainian Literature is a combination of a textbook and a collection of long, unabridged literary texts. The method used in the teaching process has the features of the grammar-translation method with some elements of communicative language teaching. In spite of the fact that a lot of positive changes took place in the methods of teaching Ukrainian to minorities it is still not based on the theory and practice of the prevailing language teaching method of the turn of the millennium – communicative language teaching.

Better results in Ukrainian, beside the higher number of lessons, can be explained, first of all by the real communication needs of the learners living in an area where one of the examined languages is the state language. Some of the learners need to communicate in their everyday life with friends, family members, neighbours, etc. and are exposed to more input in USL than in EFL. In English the learners have only expected communication needs: they know that they might need the language for some reasons in the future but do not have to use it in real communicative situations. Exchanging e-mails or chatting online with native speakers or other speakers of EFL is not characteristic for this age group, so neither oral nor written communication takes place in English. They get little language input outside the schools, mainly through listening to music, advertisements and in a few cases through the internet. So, while in EFL we cannot really speak about language acquisition, in USL we can speak about language learning and language acquisition as parallel processes due to the language environment of the learners.

Poor results in reading have two reasons. The first is connected with more emphasis on reading aloud than on reading comprehension in both languages. Reading aloud is still widely used in most schools but in English reading comprehension is also paid attention to. The second reason lies in the nature and the quality of the reading tasks. The English textbook contains a lot of different tasks for developing reading comprehension while the tasks to the texts for reading in the Ukrainian textbook are mainly confined to answering questions, retelling the text, making a dialogue on the basis of the text, or are connected with grammar. The textbook in Ukrainian literature contains comprehension questions to the texts, but the texts are not simplified and not adjusted to the learners' level of knowledge. They are for extensive reading. The listening tasks are usually aimed at understanding the content of the text in both languages. Thus, we see that much should be changed both in the methods and approach of developing the receptive skills in teaching USL as well as in teaching EFL.

4.2 Comparison of Phase 1 and Phase 2 results

The results of Phase 1 show that listening comprehension was significantly better in English than in Ukrainian ($p < 0,05$, $t = 0,0018$). In Phase 2 listening proved to be better in Ukrainian but not significantly. The results in reading are nearly the same as two years ago: they are better in USL but not significantly. (Phase 1: $t = 0,37$, $p > 0,05$, Phase 2: $t = 0,08$, $p < 0,05$). The graphical representation of the results of the two phases is shown in Figure 1.

Figure 1. Comparison of the results of the proficiency tests on receptive skills in English and Ukrainian (%)

The reason for the better results in listening comprehension can be explained by the fact that learners are exposed to a lot of listening as in most schools the teachers of Ukrainian are native speakers of the state language and have poor or no knowledge of the learners' mother tongue. The situation with the teachers of English is quite the opposite: no native speakers of English can be found in Hungarian schools and all the teachers involved in the research are native speakers of Hungarian, so learners have no real communication needs with the teachers in the target language. Real communication needs can speed up both language learning and language acquisition (Navracsics, 2007). The present research shows that within two years the listening skills of the same learners improved by 37,69% in the language requiring real understanding (USL) and only by 28,93% in the language (EFL) with which they have no direct contact (e.g. communication with native speakers).

The slow development of reading skills in Ukrainian can be explained by the quality of reading comprehension exercises in the textbooks. In the first phase Ukrainian outscored English by 3.95% while in the second phase it was only 1.77 % better, so the development of this skill in Ukrainian was slower than in English in spite of the fact that much more time was spent on learning USL (see Figure 1 and Table 1). This might prove that the grammar-translation method used for decades during the Soviet era in Transcarpathia still has quite a strong impact on language teaching in the area.

Thus, we see that the most rapid development took place in listening comprehension of USL followed by the same skill in EFL. Real-life listening and real communication needs play a great role in developing the listening skills. Reading comprehension was found to be a more slowly developing element of both languages due to the fact, we believe, that reading aloud is paid more attention to than silent reading aimed at understanding the content in EFL and that elements of the grammar-translation

method prevail in USL. Contrary to the listening skills, from the two languages compared reading developed slower in Ukrainian than in English.

5 Conclusions

The aim of a nation or part of a nation living in minority is additive balanced bilingualism in the developing of which a great role is played by the educational system. From the research we can conclude that by providing sufficient number of lessons of Ukrainian in minority schools the state strives to reach this aim. The results, though, show that teaching the state language is not as effective as it should be. Probably, the reason lies in the quality of teaching, an issue to be researched in the future. Taking into account the time spent on teaching and learning the two languages we can conclude that though the results are better in USL the development is more rapid in EFL. The listening skills of the learners have developed considerably in USL while in EFL the scores were not as high as in Ukrainian but the progress was evident. It should be kept in mind that language acquisition plays a great role in this process. Reading comprehension, a skill which is taught rather than acquired, is not paid enough attention to, so the learners' reading skills do not develop in the proper way. So, we can state that the receptive skills develop differently in USL and in EFL: the listening skill is developed more rapidly in both languages than the reading skill.

6 Pedagogical implications and limitations of the study

1. More attention should be paid to developing the receptive skills in both languages and qualitative changes should be encouraged.
2. Skills development in USL should be based on the theory and practice of communicative language teaching.
3. Learners should be encouraged by teachers to find possibilities for real-life communication (e.g. through the internet – exchanging e-mails, online chatting, etc.)
4. Learners should be encouraged to do extensive listening and reading through which they can practise their skills in comprehension.

As a limitation of our study we should admit that due to certain conditions we had no possibility to find out if there were Hungarian-Ukrainian bilingual learners among the test-takers.

7 References

- /Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment./ 2001. Cambridge, Cambridge University Press.
- Goodman, K. S. 1969: Analysis of oral reading miscues: Applied psycholinguistics. – /Reading Research Quarterly./ 5. 9–30. o.
- Ivasiuk, O.–Gujvaniuk, N.–Buzynska, V. [Івасюк, О.–Гуйванюк, Н.–Бузинська, В.] 2005: /Українська література – клас 5: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин [Ukrainian literature – Grade 5: Textbook for primary schools with languages of instruction of national minorities.]/ Lviv, Svit.
- Husztı, I. 2007: /The use of learner reading aloud in the English lesson: A look at the micro and macro levels of oral reading./ Unpublished PhD dissertation. Budapest, ELTE University.

Husztai, I.–Fábián, M.–Bárányné Komári, E. 2009: Differences between the processes and outcomes in third graders' learning English and Ukrainian in Hungarian schools of Beregszász. – In: Nikolov M. (ed.): /Early learning of modern foreign languages: Processes and outcomes/. Bristol, Multilingual Matters. 166–180. pp.

Molnár, J.–Molnár, D. I. 2005: /Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében [The population and the Hungarians of Transcarpathia through the mirror of consensus and demographic data]/. Beregszász, KMPSZ.

Navracsics, J. 2007: A korai háromnyelvűség kialakulásának folyamata [The process of developing early trilingualism]. – In: É. Kiss É. (ed.): /Pedagógián innen és túl [On this side of pedagogy and beyond]/. Pápa–Pécs, University of Pannonia–University of Pécs.

Nunan, D. 1992: /Research methods in language learning./ Cambridge, Cambridge University Press.

Red'ko, V. G.–Basai, N. P.–Birkun, L. V.–Bulgakova, V. G.–Gergely, A. F.–Gorbach, L. V.–Kalinina, L. V.–Karpiuk, O. D.–Klymenko, Yu. M.–Kovalenko, O. Ya.–Kriuchkov, G. G.–Kurish, S. M.–Malykhina, M. P.–Manyko, S. O.–Nesvit, A. M.–Pakhomova, T. G.–Samoiliukevich, I. V.–Svyrydiuk, T. V.–Tarasenko, Z. I.–Tuchina, N. V.–Chumak, N. P.–Shalenko, O. P.–Shokareva, R. O. [Редько, В. Г.–Басай, Н. П.–Биркун, Л. В.–Булгакова, В. Г.–Гергель, А. Ф.–Горбач, Л. В.–Калініна, Л. В.–Карп'юк, О. Д.–Клименко, Ю. М.–Коваленко, О. Я.–Крючков, Г. Г.–Куріш, С. М.–Малихіна, М. П.–Манько, С. О.–Несвіт, А. М.–Пахомова, Т. Г.–Самойлюкевич, І. В.–Свиридюк, Т. В.–Тарасенко, З. І.–Тучіна, Н. В.–Чумак, Н. П.–Шаленко, О. П.–Шокарева, Р. О.] 2005: /Іноземні мови, класи 2-12, 5-12: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів [National curriculum for foreign languages in the primary and secondary schools, grades 2-12 and 5-12.] / Київ, Перун.

Rozumik, T. M.–Laver, K. M.–Penzova O. M.–Pynzenyk, M. M.–Chudak, L. M. [Розумік, Т. М.–Лавер, К. М.–Пензова, О. М.–Пинзеник, М. М.–Чудак, Л. М.] 2005: /Українська мова – клас 5: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання [Ukrainian language – Grade 5: Textbook for primary schools with Hungarian language of instruction.] / Lviv, Svit.

Appendix

ENGLISH TEST FOR FORM 5 PUPILS

1. Listening

Listen to a story that happened to three friends and do the tasks.

a) Fill in the table

NAME	Kate	Liz	Monica
AGE			
TOWN			

b) Choose the correct answer.

1. What happened first?
  - a) Liz called the girls.
  - b) Liz found a bottle.
  - c) Monika and Kate went to swim
2. Monika and Kate swam to the shore because ...
  - a) they wanted to sunbathe with Liz .
  - b) Liz found something interesting.
  - c) Liz had a green glass.
3. In the bottle there was ...
  - a) a message.
  - b) a present.
  - c) some paper.
4. The sentence: "When we at last took **it** out of the bottle" means
  - a) They took the present out of the bottle.
  - b) They took the message out of the bottle.
  - c) They took the newspaper out of the bottle.
5. The girls read that ...
  - a) there is a house and a swimming pool on the beach.
  - b) Lawrence McLeod lives at 10, Sesame street.
  - c) they can get a birthday present.
6. Three girls were unhappy because ...
  - a) they went to the library.
  - b) it all was a joke.
  - c) it was a mystery.

The story that learners listened to:

Message in a bottle

This story happened to three girls one summer. The girls were on a summer holiday in England. Kate lives in Budapest and is 12 years old. Liz is from London and celebrated

her 14th birthday the week the story happened. Monica, Kate's cousin is from New York and is only 13.

It was a hot summer day, so my friends and I went to the beach. When we arrived, Monica and I went for a swim but Liz decided to stay on the beach and sunbathe for a while.

Suddenly, Liz called us "Monica, Kate, come quickly! I've found something." We swam back to the shore. She had a green glass bottle in her hand. "I found this on the beach," she said. We looked at the bottle and then opened it. To our surprise, there was a piece of paper in the bottle. When we at last took it out of the bottle we saw a message and read: *Who finds this piece of paper, gets a new big house with a swimming pool as a Christmas present for his or her birthday at 10, Sesame Street, London. Lawrence McLeod, 1st April 1924.* We couldn't believe our eyes! A new house and a swimming pool for us!

Later that afternoon, we all went to the library to find out about 10, Sesame Street. Unfortunately, there was no Sesame Street in London or a Lawrence McLeod. We were unhappy! Then Vanessa said, "Look at the date! It says 1st April!" So, it was not a mystery any more. It was just an April fool's joke!

2. Reading

Read the letter and answer the questions in Hungarian.

Dear Ann,

I'm having a fantastic holiday in London with my Mum and Dad. It's just great! There are so many beautiful places to see and Mum buys an ice-cream for me every day.

Yesterday we went to Buckingham Palace in the centre of London. It's a nice grey building with lovely parks near it. It has got 600 rooms and big windows. The Queen and her family live there. There is a flag on the Palace when the Queen is at home.

Today we were in the Tower of London. Now it is a museum but in the past the Kings and Queens of England lived there. It's near the River Thames. Tower Bridge over the Thames is just beautiful.

Tomorrow we're going to the Houses of Parliament and Big Ben. You know, the tall clock we saw in the picture in our textbook.

At home I'll show you the photos.

See you soon.

Yours,

Kati

1. Kinek ír Kati levelet? _____
(Who does Kati write her letter to?)

2. Kivel van Londonban? _____
(Who is she in London with?)

3. Ki lakik a Buckingham Palotában? _____
(Who lives in Buckingham Palace?)

4. Mit lehet látni a palota tetején? _____
(What can one see at the top of the palace?)

5. Melyik folyó mellett van a Londoni Tower? _____
(Near which river in the Tower of London?)

6. Mit készülnek megnézni másnap? _____
(What are they going to see the next day?)

7. Minek a fényképét látták a gyerekek a tankönyvben? _____
(What picture did the children see in their textbook?)

8. Készített-e Kati fényképeket? _____
(Did Kati take photos?)

Spielerische Arbeitsformen im Fremdsprachunterricht (Schlussfolgerungen einer empirischen Untersuchung)

Rezümé A tanulmány egy általam végzett kutatás eredményeit közli, melyet Beregszászban és Budapesten oktató nyelvtanárok (angol, német) körében végeztem. A kérdőíves kutatás során a játékos munkaformák használatáról kérdeztem a tanárokat. A tanulmány a témához kapcsolódó módszertani háttér ismertetését követően a kapott eredményeket és következtetéseket foglalja össze.

Резюме Робота присвячена дослідженню ролі ігор на уроках іноземної мови, а саме англійської та німецької. Дослідження проводилось у загальноосвітніх школах міста Берегова та Будапешта на основі анкетного опитування вчителів англійської та німецької мов. У роботі представлено нові методи у застосуванні ігор при вивченні англійської та німецької мов, вказується на їх переваги та недоліки.

1. Einführung

In den letzten Jahrzehnten haben sich die Erziehungswissenschaften intensiv mit dem kindlichen Spiel und dessen Einsatz im Unterricht auseinandergesetzt. Trotz den zahlreichen Versuchen ist es den Forschern noch nicht gelungen, eine allgemeingültige und eindeutige Definition zu schaffen. Es gibt mehrere Definitionen, die jeweils aufgrund den Wesensmerkmalen des Spiels formuliert sind. Im weiteren lehne ich mich an die Definition von Wagner, die folgend lautet: „Das wichtigste Kriterium des Spiels ist, dass es sich um eine Tätigkeit handelt, die diejenigen, die an dieser Tätigkeit beteiligt sind als Tätige oder Beobachter oder Interaktionspartner als Spiel definieren und dies hat reale Konsequenzen.“ (vgl. Wagner, In: Reader 4, 1996, S. 106) Dementsprechend ist die Auffassung der Teilnehmer am wichtigsten: „Eine Tätigkeit ist dann als Spiel aufzufassen, wenn die Beteiligten sie als solches empfinden.“ (vgl. Heyd, 1991, S. 153)

Die wichtigsten Fragen, die am Anfang gestellt und untersucht werden müssen, sind:

- Welcher Zusammenhang besteht zwischen Lernen und Spielen?
- Sollen Spiele im Unterricht verwendet werden?
- Wie soll man Lernspiele vorbereiten und durchführen?
- Mit welchem Ziel setzt man Spiele im Unterricht ein?
- Welche didaktischen Erträge hat das spielerische Lernen?

2. Didaktische Spiele aus der Sicht der Sprachpädagogie

2.1. Wesensmerkmale des didaktischen Spiels

Die wichtigsten Eigenschaften des didaktischen Spiels sind nach Wagner die folgenden:
– Erstens ist zu erwähnen, dass didaktische Spiele im Unterschied zum kindlichen freien Spiel immer zweckorientiert sind, sie haben Lernziele. Didaktische Spiele haben dann einen Sinn, wenn der Lehrer dieser Lernziele bewußt ist. Grätz schreibt darüber in einem Artikel folgendes: „Spielen im Unterricht ist nicht zweckfrei, sondern ein zielgerichteter Versuch zur Entwicklung der sozialen, kreativen, intellektuellen und ästhetischen Kompetenz der Schüler. Es muß uns um das Erreichen von Lernzielen gehen, die durch Spiele motivierender, intensiver oder effektiver verwirklicht werden können.“ (vgl. Grätz, In: Fremdsprache Deutsch, Heft 25, 2001, S. 6)

– In der Realität ist das Spiel mit keinen Sanktionen verbunden, die Schüler lernen durch sogenanntes „Probehandeln“ (vgl. Grätz, In: FS Deutsch, Heft 25, 2001, S.

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, némettanár.

6), d.h. sie werden nicht bestraft, wenn sie während des Spiels etwas nicht richtig sagen oder lösen.

– Das Spiel kann mehrmals wiederholt werden, wenn eine Stunde für das Spiel nicht genügend ist, kann es abgebrochen und später fortgeführt werden.

– Am Anfang des Spielens kann man das Ende nicht vorhersagen, daraus ergibt sich eine gewisse Spannung. Mehrere Möglichkeiten sind möglich, was den Spielausgang betrifft. Also der Spielverlauf ist offen. (vgl. Heyd, 1991, S. 153)

– Jedes Spiel hat bestimmte Regeln, die nicht immer festgelegt sind, sie können von den Beteiligten des Spiels verändert werden. Eine Voraussetzung des Spiels ist, dass die Regeln von allen Spielern anerkannt und ernst genommen werden.

– Als letztes ist noch zu erwähnen, dass Spiele Spaß machen sollen, es kann nicht als Drill empfunden werden, keiner kann zum Spielen gezwungen werden. Das Spiel hat einen freiwilligen Charakter.

Zusammenfassend kann die Definition von *Bohn/Schreiter* zitiert werden: „*Wir verstehen unter Lernspielen im FU Übungen mit spielhaften Handlung, deren Inhalt sprachliche Aufgaben bilden und die vom Lehrenden mit einer konkreten Zielstellung als organische Bestandteile des Unterrichts eingesetzt werden. Die spielhaften Handlungen sind innerhalb dieser begrifflichen Festlegung naturgemäß das charakteristischste Merkmal der Lernspiele.*“ (vgl. Bohn/Schreiter, In: Henrici/Riemer, 1994, S. 419-420)

2.2. Zusammenhänge zwischen Spielen und Lernen

Die Meinungen gehen darüber auseinander, ob sich das Lernen mit dem Spielen verträgt. Die beiden Begriffe zu definieren, ist nicht einfach und problemlos, denn ihnen können mehrere Bedeutungsvarianten zugeschrieben werden. Im engeren Sinne kann das Spielen als „kindertypisches Erfahrungselement“ (vgl. Hellwig, In: Reader 4, 1996, S. 97) verstanden werden. Das Verhältnis zwischen ihnen ist, dass das Spielen in gewissem Maße das Lernen beinhaltet. Das Kind lernt durch das Spielen bis zum sechsten Lebensjahr mehr, als in seinem weiteren Leben. Kleinkinder sammeln dadurch Kenntnisse über die Welt, Erfahrungen im Bereich des sozialen Lebens. Wenn die Kinder in die Schule gehen, sind sie nicht mehr so frei, ihre Leistung wird zensiert, dem selbstvergessenen Spielen wird ein Ende gesetzt. Sie sind meistens passiv im Unterricht, und diese Veränderung in ihrem Leben beeinflusst ihre Leistung negativ.

Wenn man die Merkmale der beiden Begriffe näher untersucht, scheinen sie einander auszuschließen. *Huizinga* (vgl. Hellwig, In: Reader4, 1996, S. 97) hat die Eigenschaften des kindlichen Spiels zusammengetragen. Die wichtigsten darunter sind: es ist für ihn „Nichternst“; es stellt „eine freie Handlung des Als-ob“ dar; das Spiel ist sinnvoll, zweckfrei, wiederholbar; steht in einem eigenen Verhältnis zu Zeit und Raum; enthält ein „Spannungselement“; hat eine „gemeinschaftsstiftende“ Wirkung. (vgl. ebd.) Das Spielen erfordert von den Kindern ganzheitliches Verhalten, also auch die Gestik, Mimik, Handbewegungen haben eine wichtige Rolle. Die Gehirnforscher behaupten, dass es in erster Linie mit der rechten Gehirnhälfte verbunden ist.

Das schulische Lernen ist demgegenüber beabsichtigt und zielgerichtet, zweckorientiert, eher gelenkt als frei. Dabei werden Informationen kognitiv-analytisch in der linken Gehirnhälfte verarbeitet.

Diese Gegenübersetzung soll aber andeuten, dass sie einander nicht ausschließen, sondern sich gegenseitig ergänzen. Sie können vor allem in der Grundschule komplementär im Fremdsprachunterricht behandelt werden. Wie ich schon in der Einleitung geschrieben habe, ist das Spiel „eine effektive Form des Lernens“. (vgl. Hellwig, In: Reader 4, 1996, S. 106) Während des Spiels erlernt das Kind vor allem das, was es zum Erreichen des Ziels braucht, z.B. bei Wortspielen sind es die Bedeutungen, die Schreibe der Wörter. Empirische Untersuchungen beweisen, dass Kinder, die gern spielen, auch besser lernen.

Während des Spielens vergessen die Kinder, dass sie etwas lernen, sie sind dem Lernziel meistens nicht bewußt, deshalb ist es für sie nicht so anstrengend und macht mehr Spaß.

Heinrich Roth legt dem spielerischen Lernen einen großen Wert bei. Er meint, dass das Leben eigentlich aus drei Bereichen besteht, nämlich aus der „Selbst-, Sozial- und Sachkompetenz“. (vgl. ebd.) Den Zusammenhang zwischen Spielen und Lernen kann man in allen diesen Bereichen nachweisen.

Selbstkompetenz bedeutet für ihn die „Fähigkeit für sich selbst verantwortlich handeln zu können.“ (vgl. ebd.) Die Voraussetzung dafür ist, dass man mit seinen Fehlern, Fähigkeiten, Emotionen im Klaren ist und diese behandeln lernt. Während des Spielens haben die Kinder die Möglichkeit, sich diese Art Kompetenz anzueignen. Vor allem ist zu erwähnen, dass sie unter keinem Leistungsdruck leiden, sie können ihren bedrückenden Emotionen loswerden und sich frei fühlen.

Unter Sozialkompetenz versteht er „...die Fähigkeit, für sozial, gesellschaftlich und politisch relevante Sach- und Sozialbereiche urteils- und handlungsfähig zu sein, setzt emotionale Sicherheit des Menschen voraus.“ (vgl. Wagner, In: Reader 4, 1996, S. 106)

Während den Interaktionen mit den Spielpartnern lernt das Kind die grundlegenden Gesetze der Zusammenarbeit. Der Spieler kann „soziale Sensibilität“ (vgl. ebd.) einüben, d.h. er soll sich an die Stelle des Partners versetzen, um entscheiden zu können, was er tun wird. Es bieten sich die Möglichkeiten um die Konflikte sinnvoll lösen zu können, sowie die Frustration zu überwinden.

Die Sachkompetenz ist die Fähigkeit, „für Sachbereiche urteils- und handlungsfähig zu sein“. (vgl. ebd.) Mit den verschiedenen Spielen werden die Kreativität, die Bildung von Problemlösungsstrategien, sprachliche Fähigkeiten gefördert.

Spielen und Lernen sollten sich in der Praxis verflechten. Die Lehrer sollen einen mittleren Weg finden, die Lernenden sollen die Erfahrung machen, dass sie etwas lernen, wenn auch auf spielerische Weise.

2.3. Didaktische Erträge des Spiels

In diesem Teil wird zusammengefasst, warum es sich lohnt spielerisch zu lernen. Die positiven Wirkungen des Spielens werden aus der Fachliteratur zusammengetragen. Bohn/Schreiter fassen die Vorteile in den Vorbemerkungen ihrer Spielsammlung folgendermaßen zusammen: „Sie fördern die Lernbereitschaft, helfen bei der Überwindung von Ermüdungserscheinungen durch interessante Lexikarbeit, bieten gute Möglichkeiten zur Automatisierung sprachlicher Strukturen, tragen zur konzentrierten Aufmerksamkeit der Schüler und einer gesteigerten Aktivität auch der leistungsschwachen Schüler bei und dienen so zur Auflockerung und Abwechslung des Unterrichts und schließlich als Motivation zum Gebrauch der Fremdsprache.“ (vgl. Bohn/Schreiter, 1989, S. 17)

Nach Untersuchungen ist festzustellen, dass die spielerischen Aktivitäten hinsichtlich der Motivation eine bedeutende Rolle spielen. Arbeitsformen, die die Lernenden als Spiel beurteilen und empfinden, machen ihnen Spaß, und dadurch werden in ihnen positive Gefühle hervorgerufen. Die Spiele ermöglichen das ganzheitliche Lernen, dass auch die Emotionen einbezogen werden. Auf die emotionale Seite des Lernens wird in den Spieltheorien ein großer Wert gelegt. Das Gefühl des Erfolgs und der Freude bei einem Spiel läßt sich auch auf die Sprache selbst übertragen und es kann das Lernen begünstigen. „Spiele sind jedenfalls geeignet, die Motivation zu steigern und (latentes) Wissen zu aufdecken“ – schreibt Grätz in seinem Artikel. (vgl. Grätz, In: FS Deutsch, Heft 25, 2001, S. 6)

Durch das Spielen entfalten sich die kreativen Fähigkeiten der Lernenden besser. Sie haben freieren Raum und mehrere Möglichkeiten mit der Fremdsprache kreativ umzugehen. Das hängt mit einem Merkmal des Spiels zusammen, nämlich, dass die Lernenden durch das Spiel experimentieren können, sie lernen durch „Probearbeiten“. Die Fehler ziehen nicht dieselbe Folgen nach sich, z. B. eine schlechte Note, wie im Normalunterricht. Das kann die Schüler ermuntern am Spiel teilzunehmen und aktiv zu werden.

Die Spiele erleichtern den Erwerb der Grundfertigkeiten, sowie helfen bei dem Entwickeln bestimmter Denkweisen, Strategien. In der Praxis bildete sich die Meinung heraus, dass die Lernspiele vor allem bei der Entwicklung der Sprachfertigkeit eine entscheidende, wenn auch nicht ausschließliche Rolle spielen. Sprachlernspiele tragen dazu bei, dass sprachliche Ausdrücke leichter gefestigt und notwendigerweise wieder abgerufen werden. Das hängt damit zusammen, dass „*der Lernende die Situation mit einer in ihr produzierten Äußerung assoziiert.*“ (vgl. Maier, 1991, S. 198)

Die didaktischen Spiele sind fähig, die Aufmerksamkeit der Kinder und auch Erwachsenen zu wecken und zu erhalten. Im Frontalunterricht kommt es oft vor, dass die Lehrervorträge, die monotonen Übungen zur Langeweile führen. Durch Spiele wird demgegenüber intensiver geübt und mehrere Schüler werden aktiviert. Die Lernziele werden dadurch motivierender und effektiver erreicht.

Durch Spiele machen die Beteiligten auch soziale Erfahrungen, sowie erleichtern sie das Sammeln von „Handlungserfahrungen“ (vgl. Wagner, In: Reader 4, 1996, S. 110), die nicht nur im Fremdsprachenerwerb, sondern im allgemeinen Leben verwendet werden können.

Spielerisches Lernen gibt eine Möglichkeit auch den stillen und schüchternen Schülern, die Sprachhemmungen oder Angst haben, aber nicht notwendigerweise dumm und schwach sind, ihre Fähigkeiten zu zeigen und sich in der Spielrolle zu verwirklichen.

Durch Spiele kann der Lehrer den Unterricht abwechslungsreich machen, die Schüler empfinden dabei das Üben nicht so mühsam. Dadurch vergessen die Schüler leichter, „dass sie lernen und der Lehrer lehrt“. (vgl. Grätz, In: FS Deutsch, Heft 25, 2001, S. 6) Spiele sind auch als Formen des indirekten Lernens zu betrachten.

Das spielerische Lernen hat also ganz allgemein eine „*hohe entwicklungspsychologische Bedeutung*“. (vgl. Maier, 1991, S.197)

3. Empirische Untersuchung

3.1. Die Forschungsmethode

Ich habe einen Fragebogen für Fremdsprachlehrer, die die englische und/oder deutsche Sprache unterrichten, zusammengestellt, um Information zu sammeln, welche Rolle die spielerischen Arbeitsformen in der Unterrichtspraxis spielen. Die Untersuchung wurde im Jahre 2005 in Gymnasien von Beregszász und Budapest durchgeführt.

Ziel der Forschung war, näher zu untersuchen, ob die positiven Wirkungen der Spiele von den Lehrern erkannt und benutzt werden, oder die Einwände gegen sie halten sich weiterhin hartnäckig.

3.2. Teilnehmer der Forschung

85% der befragten Lehrer sind Frauen, die anderen 15% sind Männer. Die meisten Lehrer, die den Fragebogen ausgefüllt haben, unterrichten in einem Gymnasium oder einer Fachmittelschule, sie arbeiten mit Jugendlichen. Es gab einige, die in achtjährigen Gymnasien oder in der Grundschule lehren, also sie beschäftigen sich sowohl mit Kindern, als auch mit Jugendlichen. Eine weitere Gruppe der befragten Lehrer unterrichtet meistens Erwachsene in einer Sprachschule, an einer Universität oder Hochschule.

Was die Länge ihrer Praxis betrifft, ist die Auswahl sehr vielfältig: die Zahlen der Jahre, die die Lehrer angegeben haben, bewegen sich zwischen eins und dreißig. Dieser Faktor beeinflusst aber nicht, wie oft sie Spiele im Unterricht einsetzen, denn alle haben Erfahrungen in diesem Bereich. Nur die Art und Weise ist unterschiedlich, wie sie diese Erfahrungen erworben haben. Der Zusammenhang dazwischen wird aber im späteren analysiert.

3.3. Einsatz der Spiele im Unterricht.

Auf Grund meiner eigenen Erfahrungen nahm ich an, dass **1. die meisten Lehrer nur manchmal spielerische Übungen in ihrer Praxis verwenden, und sie werden öfter im Unterricht der Kinder, als der Jugendlichen und Erwachsenen eingesetzt.**

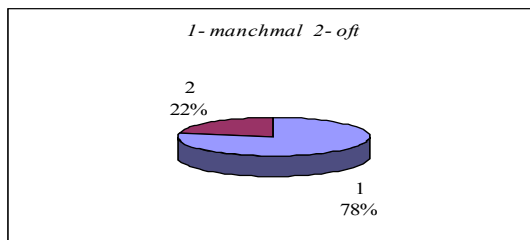

Abb. 1. Die Verwendungshäufigkeit der Spiele

Wie man auf der Abbildung sieht, mehr als das Dreiviertel der Lehrer hat geantwortet, dass sie manchmal in der Stunde spielerisch lernen, und weniger als Einviertel verwendet Spiele oft. Die Antwortmöglichkeiten ‚sehr selten‘ und ‚nie‘ hat niemand angekreuzt. Das lässt darauf schließen, dass die spielerischen Übungen in der Praxis verwendet werden, aber die Lehrkräfte betrachten sie nicht als unentbehrliche Bestandteile der Stunden, sie sind nur als Ergänzung vorhanden.

Es gab zwei Lehrer, die auf die erste Frage (s. Anhang Nr. 1, S. 1) nichts geschrieben haben, aber die anderen haben mindestens drei oder mehrere Spiele nennen können. Am häufigsten kamen die Rollen- und Dialogspiele, sowie das Spiel ‚Activity‘ vor. Andere genannten Übungen waren: Memory, Rätsel, Bingo, Trimino, Wortketten, Buchstaben-salat, Kartenspiele, usw. Aus dieser Liste kommt heraus, dass die meisten spielerischen Tätigkeiten zum Üben und Festigen des Wortschatzes dienen. Kein einziges Spiel, das für die Vermittlung und Verinnerlichung der grammatischen Regeln geeignet ist, wurde benannt. Die Lehrer, die nach ihrem Eingeständnis oft Spiele einsetzen, konnten mehrere Spielformen benennen, als die sich nur manchmal damit beschäftigen.

Ein Lehrer hat auf diese Frage keine bestimmte Antwort geschrieben, sondern er hat seine Zielsetzung mit diesen Aufgaben festgehalten. Demzufolge sind sie zur Unterhaltung geeignet, machen Spaß, aber sie gehören nicht zum Lehrstoff, meint er.

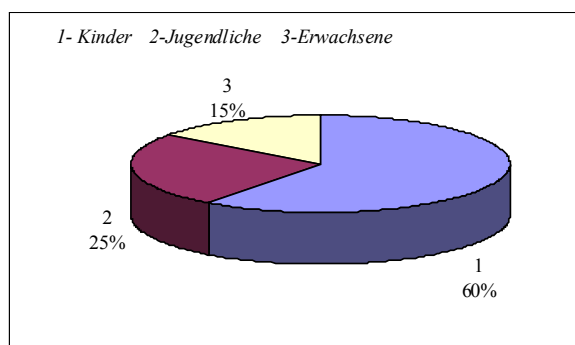

Abb. 2. Die Zielgruppe der spielerischen Arbeitsformen

Die meisten Lehrer setzen spielerische Arbeitsformen im Unterricht der Kinder ein, für Jugendliche sind sie weniger geeignet und nur einige Befragte haben gemeint, dass Spiele auch für die Erwachsenen Nutzen bringen können (s. Abb. 2). Bei der Begründung ihrer Antworten kamen die folgenden Varianten vor: die Hälfte der Lehrer, die mit Kindern am meisten spielen, hat es nicht damit begründet, dass das Spielen kindgemäß und grundschulspezifisch ist. Sie verschließen sich also der Möglichkeit nicht, dass sie gegebenenfalls auch mit anderen Altersgruppen spielerisch zu lernen versuchen. Der häufigste Grund der Lehrer war, dass die Spiele auf die Schüler motivierend wirken und ihre Aufmerksamkeit wird dadurch geweckt. Demzufolge lernen die Kinder effektiver im spielerischen Unterricht.

Die Lehrer, die im Kreise der Jugendlichen am meisten Spiele verwenden, begründeten ihre Wahl überwiegend damit, dass die Spiele in den Unterricht Abwechslung bringen, sie zur Erholung nach einer anstrengenden Arbeit dienen und meistens als Lückenfüller in den letzten fünf Minuten der Stunde verwendet werden.

Im Falle der Erwachsenen meinen nur noch 20 Prozent der Lehrer, dass Spiele zum Lernerfolg beitragen. Die Mehrheit begründet den Spieleinsatz in diesem Alter damit, dass auch die Erwachsenen Spielbedürfnis haben und die Abwechslung auch für sie wichtig ist. Aus den Ergebnissen kann man darauf schließen, dass im Erwachsenenalter Spiele die gleichen Funktionen haben wie bei den Jugendlichen, aber sie bilden keine festen Bestandteile der Stunden, obwohl in den Spielsammlungen zahlreiche Spiele für sie zu finden sind, mit denen man den Lernprozess erleichtern könnte. Leut dieser Analyse sit darauf zu schließen, dass sich unsere erste Hypothese als wahr erwiesen hat.

3.4. Die Funktion der spielerischen Tätigkeiten in der Stunde

Laut meiner zweiten Hypothese **2. dienen die Spiele im Unterricht nur als Lückenfüller, also sie bilden nicht den festen Bestandteil der Sprachstunde.** Die vorher erwähnte Meinung vertreten mehrere Lehrer. Das stellte sich heraus, als ich die Aussagen analysiert habe, die die Lehrer als richtig gefunden haben. (s. *Anhang Nr.1, S. 1, 3. Frage*) Siebzig Prozent der Lehrer hat die Aussage, dass spielerische Arbeitsformen zur Auflockerung oder als Lückenfüller dienen, als richtig bewertet. Die andere Gruppe (30%) hat diese Aussage nicht angekreuzt, also falsch gefunden. Entweder denken sie, dass die Spiele diese Funktion nicht erfüllen können, oder sie meinen, dass sie mit den Spielen mehr erreichen, als die Auflockerung. Die letztere Variante scheint begründet zu sein, weil die kleinere Gruppe der Lehrer, die mit der Aussage nicht einverstanden gewesen sind, haben eine andere Aussage, dass Spiele den Erwerb der Grundfertigkeiten fördern, als richtig gefunden. Einige haben die beiden Aussagen markiert, aber den Satzteil *,oder als Lückenfüller'* in Klammer gesetzt oder durchgestrichen. Sie meinen also, dass die spielerischen Tätigkeiten beide Funktionen erfüllen können. Man soll bei der Spielauswahl in Betracht ziehen, was man mit dem Spiel erreichen will: nur Auflockerung oder effektives Lernen.

3.5. Welche Nutzen bringen die Spiele?

Unter den Aussagen der dritten Aufgabe gibt es einige, deren Inhalt sich auf die didaktischen Erträge spielerischen Lernens bezieht. Auf Grund der Fachliteratur sind die wichtigsten Vorteile der Spiele :

- Sie wirken motivierend auf die Schüler.
- Durch Spiele wird der Unterricht abwechslungsreich.
- Sie verbessern das Gruppenklima (sozialer Faktor).
- Spielerische Tätigkeiten machen Spaß.
- Viele Schüler werden gleichzeitig aktiviert.

Meine dritte Hypothese lautet folgend: **3. obwohl die meisten Lehrer die Spiele als Lückenfüller oder zur Auflockerung benutzen, sind sie deren didaktischen Erträgen bewusst.** Die befragten Lehrer haben die Aussagen, die sich auf diese Gesichtspunkte beziehen, meistens positiv bewertet. Alle Lehrer haben den Aussagen – *Spiele machen den Unterricht abwechslungsreich. Viele Schüler werden gleichzeitig aktiviert, das Spielen*

macht ihnen Spaß. – zugestimmt. Etwa 85 Prozent der Pädagogen geben zu, dass solche Arbeitsformen motivierend sind und auch das Gruppenklima verbessern. Trotz diesen hohen Zahlen hat ein relativ kleiner Teil der Lehrer die zweite Frage des Fragebogens mit *Ja, oft* beantwortet. Die Lehrer sind also mit den positiven Wirkungen der spielerischen Arbeitsformen im Klaren, trotzdem werden sie im Unterricht (ausgenommen im Fall der Kinder) vernachlässigt. Die Hälfte der Lehrer haben diese Situation mit dem Zeitmangel und der Stofffülle erklärt, einige, etwa zehn Prozent der Befragten meinen, dass man durch Spiele nicht so effektiv lernen kann und die Kinder sich nur noch an die Spielerei und nicht an das zu erlernende Material erinnern. Die Anderen (etwa 40 %) haben die Aussage angekreuzt, dass die spielerischen Übungen zur Vorbereitung auf das Abitur oder auf andere Prüfungen nicht beitragen. Es gab einen Lehrer, der alle drei Möglichkeiten markiert hat, aber die meisten haben nur eine gewählt.

3.6. Die Bedingungen des spielerischen Unterrichts

Wenn der Lehrer über die notwendigen Qualifikationen zum spielerischen Unterricht verfügt und sich fähig fühlt, seine Stunden spielerisch zu gestalten, ist eine Voraussetzung für den Spieleinsatz bereits erfüllt. In der Fachliteratur sind außerdem noch drei Bedingungen aufgelistet, die gegeben sein sollen, damit sich dieses Unterrichtsprinzip durchsetzen kann. Diese sind die folgenden:

- Die Kinder sollen zuerst spielen lernen. Sie brauchen Spielerfahrungen, um aus den Spielen profitieren zu können.

- Die Eltern sollen über den Sinn, Ziele und Vorteile des spielerischen Unterrichtsprinzips aufgeklärt sein, damit sie diesen, für sie unbekanntem Lernweg kennen lernen und keinen Zweifel über den Erfolg dieser Arbeitsformen haben.

- Drittens soll auch die Schulverwaltung zum Gelingen des spielerischen Unterrichts beitragen.

Im Fragebogen habe ich nach diesen Bedingungen gefragt. Die überwältigende Mehrheit (85%) der Lehrer hat gemeint, dass die Schüler von den Spielen begeistert sind und es ihnen Spaß macht, also die Schüler nehmen spielerische Arbeitsformen positiv an. Die Voraussetzungen aus der Sicht der Eltern und der Schulverwaltung seien ebenso erfüllt, kein Befragter hat nämlich angegeben, dass sie mit den Eltern oder mit dem Direktorat Probleme hätte. Diese offene Einstellung der Schulen beweist auch, dass die Lehrer ohne Ausnahme negiert haben, dass die unterrichtlichen Traditionen ihrer Schulen mit den spielerischen Arbeitsformen nicht vereinbar wären.

Aus den Antworten der Lehrer kommt heraus, dass die Bedingungen des Spieleinsatzes gegeben sind, es steht also an ihnen, ob sie spielerische Tätigkeiten verwenden oder nicht. Das spielerische Unterrichtsprinzip verlangt von den Lehrern anderes Benehmen, als bei den traditionellen Methoden. Wie im theoretischen Teil erwähnt wurde, soll der Lehrer erlernen, im Hintergrund bleiben zu können, und von dort aus das Geschehen unbemerkt zu beobachten und notwendigerweise zu fördern. Seine Einstellung zur Unterrichtsgestaltung soll sich verändern, seine erstrangige Aufgabe ist nicht mehr die Wissensvermittlung. In der Praxis ist dieser Wandel der Einstellungen noch nicht ganz passiert. Das kann auch ein Grund dafür sein, dass Spiele nur noch komplementär im Programm vorhanden sind.

3.7. Die Lehrwerke

Die am häufigsten vorkommenden Lehrbücher waren die folgenden: *Das Deutschmobil, Tangram, Start, Unterwegs, Deutsch mit Grips, Delfin, Schrittweise, Deutch Aktiv Neu, Themen neu / aktuell.*

Meine vierte Annahme, der zufolge **4. die benutzten Lehrwerke bieten zu wenig Anregungen zum Spielen an**, scheint sich zu bestätigen, indem man die Antworten der Lehrer beachtet. Kein Lehrer hat die Meinung vertreten, dass die von ihnen benutzten Lehrwerke für den spielerischen Unterricht geeignet seien. Die eine Hälfte, und nämlich

diejenigen, die die Bücher *Start*, *Unterwegs*, *Das Deutschmobil*, *Tangram*, *Delfin* angegeben haben, geben zu, dass in den Büchern einige Anregungen zum Spiel zu finden sind. Die andere Gruppe soll zum Spieleinsatz Zusatzmaterialien benutzen. Sie arbeiten aus folgenden Lehrwerken: *Themen neu / aktuell*, *Deutsch aktiv Neu*, *Schrittweise*. Zusammenfassend kann man feststellen, dass die im allgemeinen verbreiteten Lehrbücher für den spielerischen Unterricht nicht geeignet sind. Wenn man diese Ergebnisse in Betracht zieht, brauchen die Lehrer für die Vorbereitung zu einer spielerischen Stunde mehr Zeit und Energie als sonst zu verwenden. Das beeinflusst negativ die Verwendungshäufigkeit der Spiele. Deshalb sollten zur Durchsetzung dieses Unterrichtsprinzips neue, speziell für dieses Ziel zusammengestellte Bücher popularisiert werden.

3.8. Woher kennen die Lehrer spielerische Tätigkeiten?

Bei diesem Punkt kann man einen deutlichen und auch selbstverständlichen Zusammenhang zwischen dem Alter und den Antworten der Lehrer finden. Die schon seit mehr als zehn Jahren unterrichten, haben angekreuzt, dass sie in Rahmen von Fortbildungskursen oder aus der Fachliteratur spielerische Tätigkeiten kennen gelernt haben. Die Jüngeren haben sich mit diesen Arbeitsformen bereits an der Universität oder Hochschule vertraut, daneben benutzen auch sie Fachbücher, Zeitschriften, Spielsammlungen. Sehr viele Lehrer haben gemeldet, dass sie von anderen Kollegen dieartigen Übungen kennen. Also prinzipiell haben alle Lehrer die Möglichkeit gehabt, das notwendige Wissen zur spielerischen Gestaltung ihrer Stunden irgendwie zu erwerben.

3.9. Schwierigkeiten und ihre Überwindung im Unterricht

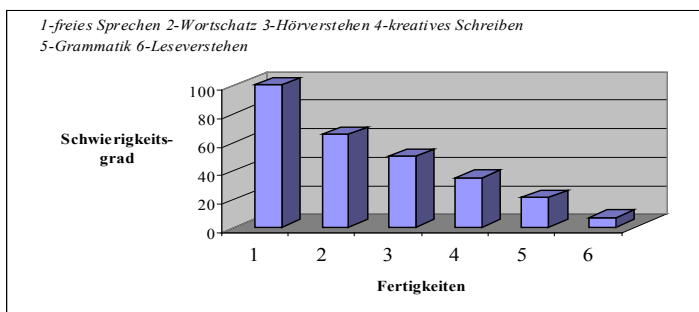
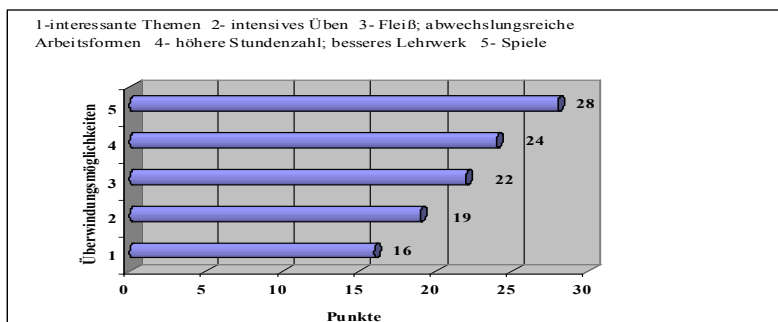

Abb.3. Rangliste der Fertigkeiten nach dem Schwierigkeitsgrad

Auf die Frage, was bedeuten für die Schüler die größten Schwierigkeiten, haben die Lehrer einheitlich geantwortet, dass es das freie Sprechen ist (100%). Der nächste schwierige Bereich in der Rangliste ist die Wortschatzerweiterung und –festigung (65%). Die Liste setzt sich folgenderweise fort: Hörverstehen (50%), kreatives Schreiben (35%), Grammatik (21%), Leseverstehen (7%). Das kann man auf der Abbildung 3 sehen.

Fünftens habe ich angenommen, dass **5. nach der Meinung der Lehrer die spielerischen Übungen für die Überwindung der Schwierigkeiten nicht geeignet sind.** Das wichtigste Ziel des Fremdsprachenunterrichts ist, dass sich die Schüler in verschiedenen Situationen verständigen können, wenn auch sprachlich nicht vollkommen korrekt. Die Schüler haben oft Hemmungen, dass sie etwas Dummes sagen, oder etwas nicht richtig aussprechen, deshalb sagen sie lieber nichts. Diese Hemmungen sollen abgebaut werden, und die Sprechspiele bieten eben diese Möglichkeit an. Sie werden trotzdem nicht gerechtfertigt verwendet. Diese Schlußfolgerung habe ich gezogen, als ich die Ergebnisse analysiert

habe, die sich auf die Überwindung dieser Schwierigkeiten beziehen. Die Lehrer haben die Aufgabe gehabt, die aufgelisteten Möglichkeiten danach zu ordnen, inwieweit sie zur Lösung des Problems beitragen. (s. *Anhang Nr.1, S. 2, Frage 9*) Bei der Analyse habe ich die Punkte zusammengetragen und eine Rangliste zusammengestellt. Auf der folgenden graphischen Darstellung kann man die Wichtigkeit der angegebenen Überwindungsmöglichkeiten nachvollziehen.

Abb. 4. Die Bewertung der angegebenen Überwindungsmöglichkeiten

Die wichtigsten Faktoren bei der Erleichterung des Erwerbs dieser Fertigkeiten sind nach den Lehrern die interessanten Themen, Texte. Dann kommen das intensive Üben, mehr Fleiß, abwechslungsreiche Arbeitsformen, höhere Stundenzahl, bessere Lehrwerke und an der letzten Stelle stehen die spielerischen Übungen. Ich meine aber, dass die interessanten Themen und die Spiele einander nicht ausschließen. Bei der Spielauswahl soll in Betracht bezogen werden, dass das sprachliche Material des Spiels dem Alter und dem Sprachniveau gewählt wird. Außerdem denke ich, dass mit der Zusammenbindung der beiden Möglichkeiten man größere Erfolge erreichen könnte.

4. Zusammenfassung

Nach der Analyse kann man den Schluß ziehen, dass sich spielerische Arbeitsformen im Fremdsprachunterricht der Jugendlichen noch nicht durchgesetzt haben. Die Lehrer sind der positiven Wirkungen spielerischen Lernens wohl bewußt, trotzdem betrachten sie die Spiele nicht als den besten Weg zum erfolgreichen Spracherwerb. Spiele werden oft kindgemäß erachtet und im Sekundar- beziehungsweise im Erwachsenenalter werden sie nur dann verwendet, wenn die richtige Lernerarbeit geleistet wurde. Im Lernprogramm bekommen spielerische Übungen eine ergänzende Funktion, spielerisches Lernen ist nicht zum Unterrichtsprinzip geworden. Sie dienen zur Auflockerung, zur Belohnung und als Lückenfüller. Andere traditionelle kognitive Methoden werden noch immer bevorzugt. Die meisten Lehrer sind daran gewöhnt, die Stunden nach dem Lehrwerk zu planen, die meisten Lehrwerke sind aber zum spielerischen Lernen nicht geeignet.

Die Lehrer begründen den seltenen Spieleinsatz mit der Zeitmangel und mit dem überfüllten Lernprogramm. Die Lehrer sind nicht überzeugt davon, dass Spielen und Lernen einander nicht ausschließen, sondern ergänzen. Die Annahme, dass die Kinder sich nur mehr an die Spielerei als an das zu erlernende Material erinnern, scheint sich nicht zu bestätigen, weil nur einige Schüler vertreten diese Meinung, die Mehrheit aber meint, dass sie dadurch lernen können.

Diese zweifelnde Einstellung der Lehrer kann damit begründet zu sein, dass sie über die Vorteile spielerischen Lernens zwar wissen, weil sie darüber während der Lehrerausbildung oder im Rahmen verschiedener Fortbildungskurse gehört haben, aber sie haben aus ihrer Praxis wenig Erfahrungen im Zusammenhang damit. Wenn sie nämlich nur ab und zu spielerische Übungen einsetzen, dann können sie die Wirkungen nicht recht nachvollziehen. Wenn Spiele nicht bewußt programmiert im Unterricht vorkommen, dann können sich die Ergebnisse nicht entfalten und selbst die Schüler wissen nicht genau, was der Sinn des Spieleinsatzes ist.

Die Schüler sind aber bisher nur die Subjekte des Unterrichts, und sie haben wenige Möglichkeiten ihren Lernprozeß selbst zu gestalten. Die verwendeten Methoden hängen in erster Linie von den Lehrern ab, also die Mittel der Änderung sind in ihrer Hand.

Es hängt in großem Maße von den Lehrern ab, ob sie die vorteilhaften Wirkungen spielerischen Unterrichts ausnutzen, und damit den Unterricht abwechslungsreich und weniger belastend machen. Sie haben eine wesentliche Rolle in der Bildung, es liegt aber nicht nur an ihnen, wie sie ihren Unterricht gestalten. Um die Durchsetzung des spielerischen Unterrichtsprinzips bei allen Altersgruppen zu erreichen, sollten einerseits Veränderungen am Bildungswesen vorgenommen werden. Die unerträgliche Stofffülle und der Leistungsdruck zwingen nämlich die Lehrer zur lehrerzentrierter und kognitiver Wissensvermittlung, dadurch wird freudiges Lernen verhindert. Außerdem sollten in den Lehrplänen auf die Möglichkeit spielerischer Arbeitsformen hingewiesen werden, damit die Aufmerksamkeit der Lehrer darauf gelenkt wird.

Andererseits kommt auch der Lehrerausbildung und der Fortbildungskurse eine entscheidende Rolle zu. Die Lehrer sollen auf die spielerische Unterrichtsgestaltung vorbereitet und dazu aufgemuntert werden, diese Arbeitsformen auszuprobieren. Während eines spielerischen Unterrichts verändern sich nämlich die Rollen der Beteiligten. Der Lehrer sollen erlernen, im Hintergrund zu bleiben, die Schüler sollen aber aktiver mitarbeiten als in den traditionellen Stunden. Sowohl der Lehrer als auch die Schüler sollen sich an das neue Benehmen gewöhnen, um aus den spielerischen Übungen profitieren zu können. Nach den anfänglichen Schwierigkeiten werden sich aber die positiven Wirkungen zeigen und die Schüler werden mit mehr Spaß die deutsche Sprache lernen.

Ohne diese Maßnahmen werden spielerische Arbeitsformen nicht zur Geltung kommen.

LITERATURVERZEICHNIS

- Bárdos, Jenő 2000: *Az idegennyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, S. 260-263.
- Bohn, Rainer/ Schreiter, Ina 1993: *Sprachspielereien für Deutschlernende*. Berlin: Langenscheid.
- Bohn, Rainer/ Schreiter, Ina 1994: *Sprachlernspiele*. In: Henrici, Gert/ Riemer, Claudia (Hrsg.): *Einführung in die Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache mit Videobeispielen*. Bd. 2. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren GmbH., S. 419-436.
- Edmondson, Willis/ House, Juliane 1993: *Einführung in die Sprachlehrforschung*. Tübingen u. Basel: Francke, S. 164-203.
- Gompf, Gundi 1989: *Erwerb von Fremdsprachen im Vorschul- und Primarschulalter*. In: Bausch/ Christ/ Hüllen/ Krumm (Hrsg.): *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen: Francke, S. 364-368.
- Hellwig, Karlheinz 1996: *Fremdsprachen in der Grundschule zwischen Spielen und Lernen*. In: Reader 4. *Frühes Fremdsprachenlernen*. Deutsch als Fremdsprache. Zusammengestellt von Edit Morvai, ELTE Germanistisches Institut, S. 97-101.
- Heyd, Getraude 1991: *Deutsch lehren*. Grundwissen für den Unterricht in Deutsch als Fremdsprache. 2. überarbeitete und erweiterte Auflage, Frankfurt am Main: Verlag Moritz Diesterweg, S. 151-162.
- Huneke, H.-W.; Steinig, W. 2000: *Deutsch als Fremdsprache*. Eine Einführung. 2. überarbeitete und erweiterte Auflage, Berlin: Erich Schmidt Verlag, S. 9-12.
- Kleppin, Karin 1984: *Zur Durchführung von Sprachlernspielen – Probleme und mögliche Lösungswege*. In: Müller, B.-D./ Neuner, G. (Hrsg.): *Studium Deutsch als Fremdsprache – Sprachdidaktik*. Praxisprobleme im Sprachunterricht. München: iudicium verlag GmbH., S. 141-150.
- Grätz, Ronald 2001: *Vom Spielen, Leben, Lernen*. In: *Fremdsprache Deutsch*, Heft 25, S. 5-8.
- Klippel, Friederike 1998: *Spielend lernen: Lernspiele im Fremdsprachenunterricht*. In: Jung, Udo O.H. (Hrsg.): *Praktische Handreichungen für Fremdsprachenlerner*. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, S. 341-347.

- Leifermann, Karin 1996: Lernspiele als kindgemäße Übungsform. In: Reader 4. Frühes Fremdsprachlernen. Deutsch als Fremdsprache. Zusammengestellt von Edit Morvai, ELTE Germanistisches Institut, S. 113-114.
- Lohfert, Walter 1987: Kommunikative Spiele für Deutsch als Fremdsprache. Ismaning: Hueber Verlag.
- Maier, Wolfgang 1991: Fremdsprachen in der Grundschule. Eine Einführung in ihre Didaktik und Methodik. Berlin u. München: Langenscheidt, S. 43-50, 196-199.
- Primar. Zeitschrift für Deutsch als Fremdsprache und Zweitsprache im Primarschulbereich. Heft 28, 2001, S. 47-49.
- Rück, Heribert 1998: Fremdsprachenfrüherwerb: Positionen, Probleme, Perspektiven. In: Jung, Udo O.H. (Hrsg.): Praktische Handreichungen für Fremdsprachenlerner. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 30-35.
- Schiffler, Ludger 1985: Interaktiver Fremdsprachunterricht. 2. korr. Auflage, Stuttgart: Ernst Klett Verlag, S. 110-127.
- Schweckendiek, Jürgen 2001: Spiele und Spielerisches. Zur Förderung der Gruppenintegration und zur Binnendifferenzierung. In: Fremdsprache Deutsch, Heft 25, , 9-19.
- Spier, Anne 1988: Mit Spielen Deutsch lernen. Spiele und spielerische Übungsformen für den Unterricht DaF. Scriptor.
- Wagner, Reinhold 1996: Theoretische Grundlegung. In: Reader 4. Frühes Fremdsprachlernen. Deutsch als Fremdsprache. Zusammengestellt von Edit Morvai, ELTE Germanistisches Institut, S. 103-112.

Anhang Nr. 1

FRAGEBOGEN

INSTITUT: _____

GELEHRTE SPRACHE: _____

NUMMER: _____

DATUM: _____

Sehr geehrte LehrerInnen!

Ich möchte Sie darum bitten, mir mit dem Ausfüllen dieses Fragebogens bei einer Forschung zu helfen. Das Thema ist: Altersgerechte spielerische Arbeitsformen im Fremdsprachunterricht. Durch diesen Fragebogen möchte ich erfahren, welche Rolle sie in Ihrer Unterrichtspraxis spielen.

Persönliche Fragen

1. Geschlecht : männlich weiblich
2. Seit wieviel Jahren unterrichten Sie? _____
3. Mit welcher Altersgruppe arbeiten oder haben Sie während Ihrer Praxis gearbeitet? *(Sie können mehrere Antworten unterstreichen!)*
Kinder   Jugendliche   Erwachsene
4. Typ der Schule, in der Sie unterrichten oder früher unterrichtet haben: *(Unterstreichen Sie!)*
Grundschule   Gymnasium   Fachmittelschule   Anderes _____

Fragen zum oben genannten Thema:

1. Welche Aufgaben, Übungen bewerten Sie als Spiele? Nennen Sie einige!
_____
2. Setzen Sie Spiele im Unterricht ein?
Ja, oft   Manchmal   Sehr selten   Nie
3. Warum wird bei Ihnen gespielt / nicht gespielt? Kreuzen Sie an, welche Aussagen auf Grund Ihrer Erfahrungen zutreffen!
  - Spiele machen den Unterricht abwechslungsreich.
  - Wegen Zeitmangel und Stofffülle setze ich Spiele selten/nie ein.
  - Spiele fördern den Erwerb der Grundfertigkeiten.
  - Das Spielen ist mit Lautstärke verbunden, die Schulverwaltung hat kein Verständnis dafür.
  - Die Eltern meinen, dass Spiele in der Schule keinen Platz haben, damit wird Zeit vergeudet.
  - Spielerische Arbeitsformen dienen zur Auflockerung oder als Lückenfüller.
  - Sie verbessern das Gruppenklima.
  - Wir bereiten uns auf Prüfungen vor, spielerische Aufgaben gibt es beim Abitur oder bei den Prüfungen nicht.
  - Andere Lehrer verwenden Spiele auch nicht, ich möchte keine Ausnahme sein.
  - Die unterrichtlichen Traditionen der Schule sind mit solchen Arbeitsformen nicht vereinbar.
  - Spiele wirken motivierend, meine Schüler sind begeistert von ihnen.
  - Viele Schüler werden gleichzeitig aktiviert, das Spielen macht ihnen Spaß.
  - Spiele werden nicht zensiert.
  - Durch Spiele kann man nicht so effektiv lernen. Die Kinder erinnern sich nur noch an die Spielerei und nicht an das zu erlernende Material.

4. Mit welcher Altersgruppe spielen Sie am meisten und warum? (Mehrere Antworten sind möglich)

mit Kindern , weil das Spielen kindgemäß und grundschulspezifisch ist.

, weil sie nicht so zielbewußt Fremdsprachen lernen wie die älteren Lerner, Spiele wirken auf sie motivierend.

, sie passen in einer spielerischen Stunde mehr auf, als bei einem Lehrervortrag.

, weil sie dadurch Lerninhalte besser verstehen und festigen.

mit Jugendlichen , weil für sie in vielen Materialien anspruchsvolle Spiele zu finden sind.

, damit der Unterricht abwechslungsreicher wird.

, wenn wir Zeit haben oder die Schüler sich erholen sollen.

mit Erwachsenen , weil auch sie Spielbedürfnis haben.

, weil auch für sie die Abwechslung wichtig ist.

, denn viele Erwachsene verhalten sich gern als Kinder und nehmen Spiele mit Freude an.

, weil Spiele auch bei ihnen zum Lernerfolg beitragen

5. Mit welchen Lehrwerken arbeiten oder haben Sie gearbeitet?

---

6. Ist das von Ihnen benutzte Lehrwerk für den spielerischen Unterricht geeignet?

Ja, in jeder Lektion gibt es mindestens vier/fünf spielerische Übungen.

Nur einige Anregungen zum Spiel sind zu finden..

Wenn ich Spiele einsetzen möchte, muß ich Zusatzmaterial benutzen.

Anderes _____

7. Wie haben Sie sich mit spielerischen Arbeitsformen vertraut? (Sie können wiederum mehrere Antworten ankreuzen!)

Lehrerbildung an der Universität/Hochschule

Fortbildungskurse

Fachliteratur: Bücher, Zeitschriften, Spielsammlungen

Lehrwerke/ Lehrwerkhandreichungen

Anderes _____

8. Was bedeuten für Ihre Schüler Schwierigkeiten?(Mehrere Antworten möglich!)

- Wortschatz

- Freies Sprechen

- Grammatik

- Kreatives Schreiben

- Hörverstehen

- Leseverstehen

9. Ordnen Sie die folgenden Möglichkeiten danach, inwieweit sie zur Überwindung dieser Schwierigkeiten beitragen! (1-sehr wichtig, 2-wichtig, 3-weniger wichtig, 4- überhaupt nicht wichtig)

- höhere Stundenzahl

- bessere Lehrwerke

- interessante Themen, Texte

- abwechslungsreiche Arbeitsformen

- spielerische Übungen

- mehr Fleiß von seiten der Schüler

- intensives Üben

Vielen Dank für Ihre Mitarbeit!

ТОВТ ЙОЖЕФ*

Регіоналізм як філософія входження в Європейський Союз через розбудову місцевого господарства та території

Rezümé A nemzetek együttműködésének eredményeként jelentős politikai, társadalmi, gazdasági változások zajlik az európai kontinensen. A változások hatására a fejlődés szinterei is megváltoznak, a szubszidiaritás, a partnerség, decentralizáció eredményeként a fejlesztés súlypontja a nemzeti szintről a regionális szintekre helyeződik át. E felértékelődő földrajzi tér mint az európai fejlesztés szintere, kiemelt figyelmet érdemel. Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy röviden áttekintse a regionalizmus, a regionalizáció kialakulását és fejlődését kontinensünkön. Bemutassa az Európai Unió regionális politikájának alapelveit, a régió szintű területi beosztás statisztikai rendszerét, a régiók fejlesztési finanszírozásának forrásait. Felvázolja a regionális politika mint területfejlesztési rendszer jövőbeli irányait, különös tekintettel az interregionális együttműködésre mint potenciális lehetőségre.

Summary There are great political, social and economic changes going on in the European continent as a result of the co-operation of the different nations. Due to the subsidiarity, partnership, and decentralization the focus of development has turned from the national to the regional level too. This geographical area - as the place of European development - is worth to focus on. This essay ventures to give a short summary on the birth and development of regionalism, to introduce the basic principles of the European Union's regional policy, its statistic mechanism and the financial sources of the regional developing system. Finally, it outlines the regional politics especially the area developing system, and its future ways concentrating on the interregional cooperation.

Регіон, регіоналізація, регіоналізм

Регіон – територіальна одиниця, що характеризується певними загальними особливостями і в географічному плані складає єдине ціле. Регіони виникають з декількох причин. Політичних – для спрощення та прозорості управління державою певних територій: райони, області, провінції. Господарських – для організації узгодженої роботи певних взаємозв'язаних галузей народного господарства, які працюють на місцевій сировині чи інших ресурсах. Основою для утворення регіону можуть також бути і економічні та інвестиційні зв'язки, що зумовлюють розвиток даної територіальної одиниці. Тотожність культурних цінностей також є однією з визначальних умов утворення регіону. До таких можна віднести мову, релігію, звичаї, історичні цінності, суспільні відносини, устрій. Регіон може бути створений і для подальшого розвитку таких територій, що мають високий рівень безробіття, низький рівень розвитку господарства чи вузькоспеціалізовану економіку. Це планово-розвивальні регіони. Отже, регіони утворюються за декількома основними чинниками. У країнах Європи відомі декілька груп визначальних умов утворення регіонів.

Першу групу утворюють країни із федералістичним устроєм. Це Німеччина, Бельгія, Австрія, у яких провінції мають великий ступінь самостійності і об'єдналися на добровільних началах. Провінції мають власний парламент і на власній правовій основі приймають рішення. А федеральний уряд керує спільними справами, виконує координаційну функцію у виконанні загальнодержавних завдань.

Регіоналізація – це другий спосіб утворення регіону, яке ініціюється зверху і ґрунтується на наданні певної самостійності визначеній території. У так званих регіоналізованих країнах (Італія, Іспанія) створені територіальні одиниці, регіони володіють визначеною автономією, яка має в основі безпосереднє депутатське представництво. Але законодавчі права депутатів обмежені, а бюджетні права діють у межах, визначених центральним органом влади. На основі принципу «зверху вниз» утворені регіони в так званих децентралізованих країнах (Франція, Португалія, Фін-

* A Pécsi Egyetem Földtudományok Doktori Iskolájának hallgatója.

ляндія, Швеція). Ці регіони мають право вирішувати цілу низку суспільних проблем за допомогою обраних або призначених центральною владою органів. Але ці права центрального державного апарату може скасувати або в різній мірі скоротити.

Необхідно згадати й унітарні держави (Великобританія, Греція, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Данія), де нема конкретних регіонів, але місцеві органи самоврядування отримують від центральних органів багатогранні завдання. Для їх виконання держава надає бюджетні кошти. У майбутньому такі територіальні одиниці будуть платформою для планового розвитку даної одиниці території та її економіки.

Регіоналізм – це започаткований знизу процес організації певної території з метою вдосконалення її інфраструктури та проявлення її задатків. Ці прагнення спрямовані на проявлення особливостей культурних та етнічних умов у рамках загальнодержавних принципів. Дані вимоги походять із субнаціонального рівня і направлені на утворення регіонів. Це, разом з тим, і принципи децентралізації. Регіоналізм розвинувся в Західній Європі в 70-х роках ХХ століття і в багатьох випадках вдало об'єднався із регіоналізаційними прагненнями (Іспанія, Італія, Бельгія). Вони підсилили недавно утворені регіони, допомогли створити систему керування ними.

Європейську інтеграцію вже з початку 90-х років успішно підсилюють регіоналізація і регіоналізм. Результатом цих процесів є утворення супранациональної нової політики, що переходить всі національні кордони. Регіональну політику Євросоюзу розглядає на територіальному рівні, а її розвиток вбачає в стиранні відмінностей між регіонами за рахунок активізації міжнародних взаємин. У розвитку Європи роль регіонального, тобто такого, що є в складі певної держави, рівня підсилюється і поступово проходить формування Європи Регіонів, де визначальним фактором є регіональна політика Євросоюзу.

Основні положення та цілі регіональної політики

Субсидіаризм та децентралізація

Поняття субсидіаризму означає, що прийняття рішень та їх виконання перекладається на той територіальний рівень, який має у своєму розпорядженні найбільш переглядний та компетентний резерв. Вища інстанція не розпоряджається в тому випадку, якщо проблема може бути успішно розв'язана і нижчою інстанцією. Субсидіаризм та децентралізація – це основоположні тези регіональної політики Євросоюзу. Адже інтеграція з їх допомогою може досягти не лише підсилення відповідальності місцевих органів, але й появу та активізацію нових запитів, ідей та ресурсів. Підсилення місцевої компетентності важливе для того, щоб стримувати роль національних інтересів і цим зблизити різні регіони для виконання спільних завдань. У програмах розвитку певних територій зближуються власне одиниці регіонального розвитку. Національний рівень з'являється при фінансуванні певних проектів і допомагає у їх втіленні в життя.

Партнерство

Партнерство означає взаємодію від проектування до втілення в життя між учасниками різного рівня (Євросоюз, країна, територія-регіон, населений пункт). Принцип партнерства базується на постійній та регулярній співпраці між регіонами та населеними пунктами, в інтересах виконання спільних завдань. У вертикальному розрізі групи співпраці виглядають так: Євросоюз, його члени, регіони, їх території, населені пункти. Плани розвитку та співпраці розробляються із залученням усіх учасників процесу. В такому процесі здійснюється ініціатива початкового рівня, а на наступному – підключається координування та орієнтування за національними

та регіональними інтересами. Міжрегіональні відносини та партнерські зв'язки (транснаціональні відносини, прикордонні зв'язки між населеними пунктами) у вертикальному розрізі теж дуже важливі.

У Євросоюзі стосовно територіального розвитку привілейованим є регіон, регіональний рівень, тому дуже важливо, як проявляється партнерство між регіонами та їх складовими. Горизонтальна співпраця проявляється у спільній розробці програм розвитку та стратегії їх виконання місцевими органами управління певного регіону. Фокусуючим пунктом зустрічі активної вертикальної та горизонтальної співпраці є регіон, що розвивається. Він може бути посередником між учасниками, як нейтральний спостерігач і в такому випадку мати вирішальну роль представника суспільних інтересів.

Програмування

Програмування – це розробка системи цільових програм та стратегії їх виконання, які взаємозв'язані в часі і базуються на партнерстві з розвитку. Принцип програмування в регіональній політиці служить для того, щоб підтримувати не одиничні проекти (тобто один об'єкт, одну акцію та ін.), а систему планів розвитку певного регіону або групи регіонів в цілому. Стратегія розвитку містить систему цільових завдань, які відображають задуми та плани вищих рівнів: регіональних та національних. Стратегія територіального розвитку має відображати зверху пріоритети та економічні дані макрогосподарства, знизу – задуми розвитку певного регіону.

Стратегія складається із цілеспрямованих планів розвитку, до яких додаються програми з конкретизованими розробками. Потім ці програми можна матеріалізувати, адже з їх допомогою для конкретних об'єктів чи організацій створюються плани реорганізації та розвитку. Можливе додання до системи виконавців та ресурсів і отримання повної картини результатів інвестицій. За допомогою програмування можливе передбачування результатів різноманітних економічних та політичних втручань у розвиток певного регіону. Це моніторинг. Значить програмування є цілеспрямованим процесом, в якому від визначення цілей до їх виконання в строгому порядку один за одним слідують завдання. Така упорядкованість та упорядкування дає змогу для широкого огляду та координування процесів виконання планів, їх прискорення в часі та перевірки використання фінансів.

Концентрація та адіціонування

Концентрація та адіціонування значить, що ті кошти, які надаються певною спільнотою місцевій владі (державній, територіальній), вона має доповнити із своїх фондів визначеним відсотком інвестицій. Інвестиції мають бути використані у найбільш відсталих регіонах. Крім цього, матеріальну підтримку необхідно включити у визначену систему розвитку даної спільноти, дотримуючись принципів інтеграції. Фінансування Євросоюз не забезпечує повністю, тому до будь-якого проекту місцевим органам необхідно доповнювати кошти із власних фондів. Підтримувальна система регіональної політики не значить що всі необхідні фінансові витрати на виконання певних програм бере на себе Євросоюз. Він тільки доповнює їх. Зазвичай, вимогою є фінансування проекту на 50 % за рахунок самої держави. Співфінансування стосується безпосередньо бюджету члена Євросоюзу, але інвестиційні кошти з'являються в регіонах, як дохід.

Концентрування та адіціонування переслідує подвійну ціль: з одного боку – розпізнавання та підсилення (концентрація) умов, чим допомагає в реалізації намічених завдань, ставлячи перепони на дублюванні, марнотратстві та розпорошеності. З іншого боку, слугує для утворення таких територіальних одиниць, що подібні за вирішуваними проблемами (наприклад низький рівень доходів, високий рівень без-

робіття та ін.). Цим досягається можливість статистичного обґрунтування територій з найневигоднішими умовами, куди і треба направляти та де треба концентрувати ресурси. Це також допомагає в реєстрації наслідків та результатів втручання.

EUROSTAT у 1988 році розробив систему NUTS (Nomenclature des Unites Territoriales Statistiques), яка допомагає в аналізованні територій з різним рівнем розвитку для їх подальшої підтримки. Система NUTS працює з п'ятирівневою ієрархічною шкалою, три з якої відносяться до регіонального, два – до локального рівня.

Рівень NUTS 1 містить 77 великих регіонів, рівень NUTS 2, що криє 206 регіонів, побудований на регіональній політиці, а рівень NUTS 3 містить 1031 область, що потребують комплексну господарську оцінку та розробку спеціальних програм.

Таблиця №1: Розподіл Євросоюзу за статистичною системою. (1998)

	NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
Австрія	3	9	35
Бельгія	3	11	43
Данія	1	1	15
Фінляндія	2	6	19
Франція	9	26	100
Греція	4	13	51
Нідерланди	4	12	40
Ірландія	1	1	8
Люксембург	1	1	1
Великобританія	11	35	65
Німеччина	16	38	445
Італія	11	20	103
Португалія	3	7	30
Іспанія	7	18	52
Швеція	1	8	24
Всього	77	206	1031

Рівні NUTS не завжди співпадають із системою адміністративного устрою країн, але на рівні NUTS 2 розробники прагнули до співпадання одиниць програми із регіональною структурою країн. За рішенням ради Євросоюзу, в галузі структурної політики попередні шість цільових завдань зменшили до трьох. У 2000–2006 роках для фінансування структурних політичних цілей було виділено 213 мільярдів євро, що забезпечило за цей період стабільність у розвитку та виконанні намічених завдань. З наведеної суми 195 мільярдів виділено для структурної основи і 18 мільярдів для когезійних цілей, по рокам.

Таблиця №2: Фінансування структурної політики (мільйон євро, ціни 1999)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Структурна база	29,430	28,840	28,250	27,670	27,080	27,080	26,660
Когезійна база	2,615	2,615	2,615	2,615	2,515	2,515	2,510
Всього	32,045	31,455	30,865	30,285	29,595	29,595	29,170

Новим першочерговим завданням є підтримка найвідсталіших регіонів. За NUTS 2 це регіони:

- де загальний національний дохід на одного жителя не досягає 75% від середнього рівня;
- найвіддаленіші регіони з найменшою густотою населення.

Другим за важливістю є завдання з підтримки регіонів, де процеси перетворень вже почалися, але виникають труднощі в структурних змінах. Під друге завдання може підпадати принаймні до 18% населення Євросоюзу, а по країнам-членам співдружності 10% для промисловості, 5% – для сільського господарства.

Третім є завдання підтримки та модернізації освіти, підготовки та зайнятості населення тих територій, які не підпадають під критерії першочергового завдання. Кожна країна Євросоюзу в певних відсотках отримує частину із запланованої для наведених вище цілей, за співвідношенням зацікавлених груп до загальносоюзного цілого.

69,7% (135,9 мільярда євро) із джерел структурної бази можуть використовуватися для першого завдання (в тому числі і 4,3% для фінансування тимчасових рішень).

11,5% (22,5 мільярда євро) припадає для виконання другого завдання, а для третього – 12,3% (24,05 мільярда євро). Велике значення має той факт, що когезійна база містить бюджетні кошти для підтримки тих членів ЄС, які приєднуються в 2002-му році. На період 2002-2006 років тут закладено кошти для розширення. У новому розділі вказані фонди також для новоприєднаних країн.

Майбутні орієнтири регіональної політики

Розробка реформованої регіональної політики почалася на основі праці «Перспективи європейського територіального розвитку», яка накреслила основні напрямки регіональної політики ЄС, починаючи з 2000-го року. За цією розробкою в майбутньому визначальним буде: утворення системи та сітки міст, забезпечення широкого доступу до інформації та знань, збереження культурних та природних цінностей з їх інтеграцією в регіональні процеси, інтегрована розбудова територій за транснаціональними та мультирегіональними стратегіями. У цій програмі чітко визначені майбутні напрямки розвитку з метою підсилення європейського господарського комплексу. В наступних роках заплановано співпрацю на регіональних рівнях, що забезпечить ефективніше використання місцевих природних ресурсів.

Потенційні можливості інтеррегіональних взаємин

Процес регіоналізації відбувається паралельно із націоналізацією глобальних стосунків. Здавалося б, що це протиріччя. Але причини трансформаційних процесів потрібно шукати в бажанні міжнародними корпораціями збереження своїх позицій на міжнародних ринках та в їх удосконаленні. Врешті-решт, регіоналізація – це прояв конкурентної боротьби національних капіталів, підтримуваних владою.

Не є альтернативою до європейської інтеграції, але є частиною процесу пристосування розвитку взаємин між країнами Європи та їх регіонами, які проявляються в субрегіональній підтримці малих та середніх підприємств для їх виходу на міжнародні ринки.

Цілі інтеррегіональної співпраці:

- Допомога в організації добросусідських відносин та суспільної стабільності в прикордонних областях, фінансування таких проектів, що вигідні для регіону та спільноті по обидва боки кордону.
- Допомога в організації співпраці по обидві сторони міжнародних кордонів для визначення спільних проблем, у створенні прикордонних стратегій та у їх виконанні, які допоможуть цим територіям в економічному зростанні.
- Можуть надати допомогу в децентралізаційних процесах та у передачі певних повноважень місцевим органам управління, а в країнах Центральної та Східної Європи – організувати підтримку таких акцій, виконання яких підпорядковане місцевим стратегіям.
- Допомога в усвідомленні позитивності співпраці в країнах на місцевому та регіональному рівнях.
- Фінансування такої перспективної діяльності, яка проявить безпосередній позитивний вплив по обидва боки кордону і підготує ґрунт для майбутньої співпраці.

- Фінансування діяльності за критеріями певного проекту, що дасть позитивний вплив на процес виконання завдань даного проекту.
- Основні напрямки та галузі зовнішньополітичних зв'язків:
- Загальний обмін інформацією про розвиток регіональної галузі;
  - Організація та створення спільної обслуговуючої та інфраструктурної мережі;
  - Охорона довкілля;
  - Співпраця в галузі професійної та вищої освіти;
  - Створення ринкових органів, стимулювання та підтримка їх дієздатності (виставки, ярмарки, інвестиційні та гарантійні бази);
  - Розбудова мережі ринкових та інформаційних дорадчих органів;
  - Іноземний туризм;
  - Спільна участь в іноземних конкурсних програмах;
  - Допомога в організації роботи громадських організацій.

Поза перерахованими можливостями можуть попитатися й інші починання в галузі інтеррегіональних взаємин. В надії на підтримку ЄС сьогодні утворюються «єврорегіони» місцевих рівнів, які є першою сходинкою спільного планування. Тепер їх ще не можна розглядати дієвими органами взаємин. Їх розвиток у великій мірі залежить від партнерства малих та середніх підприємств (Пішковті Й., Данко Л., Шчуплер Г., 2002).

Інтеррегіональні відносини тоді переступлять границю формальності, коли учасники ринкових процесів побудують власну коопераційну сітку, створять власні установи з управління всіма процесами, а місцеві органи управління втратять свої функції. Такими установами можуть стати виставки, ярмарки, торгові палати, технологічні центри тощо).

Двигунами інтеррегіональної співпраці є ринкові органи. Вони є необхідними для розвитку малого та середнього бізнесу, основною гарантією їх існування.

Підсумки

Регіоналізація – це явище, яке існує паралельно із глобалізаційними та міжнародними процесами. У рамках ЄС регіони, які утворилися на основі спільних політичних, господарських, культурних та географічних рис, вже довели свою життєву спроможність. Основні положення регіональної політики – субсидіаризм та децентралізація, партнерство, концентрація та адіціонування, у відповідних співвідношеннях гармонійно можуть керувати територіальним розвитком. А найвищим рівнем взаємовідносин треба вважати інтеррегіональні зв'язки, на ролі яких необхідно повсякчас наголошувати.

ЛІТЕРАТУРА

- Горват Д. (1994) Політика розвитку територій та населених пунктів. ЙПТЕ. Пич.
- Клейнгейц Ф. (2001) Інновації та розвиток малих та середніх підприємств у рамковій програмі ЄС. № 4. стор. 8-9.
- Пап Н. - Товт Й. (1997) Вибіркова бібліографія угорського регіоналізму. Пич.
- УНА Центр регіональних досліджень (2000). Європа регіонів, регіональна політика ЄС. Міністерство закордонних справ Угорщини. Будапешт.
- Пішковті Й.-Данко Л.-Шчуплер Г. (2002) Регіональний маркетинг. КІК. Будапешт, стор. 324.
- Товт А. (2001). Європа інновативних регіонів. №1. Стор. 10-12.

A beruházások fejlődése Kárpátalja népgazdaságában

Rezümé A tanulmány arra keresi a választ, hogy a régióban a beruházások a termelésből vagy a szolgáltatás renoválásából az új ágazatok létesítésére irányuló összegekből formálódnak. A megye gazdaság struktúrájának elemzése a járások felosztásában lehetőséget ad kijelölni a beruházások előnyös irányait, a beruházási projektek realizálási irányait, a kedvezményes gazdasági területek felhasználását a „Kárpátalja” Speciális Gazdasági Övezet beruházási tevékenységében.

Резюме У статті йдеться про те, що інвестиції в області формуються за рахунок вкладень у реконструкцію виробництва продукції або надання послуг та у розвиток нових галузей. Аналіз структури економіки області в розрізі районів дає змогу визначити пріоритетні напрямки інвестицій, тобто напрямки реалізації інвестиційних проєктів на території спеціального режиму інвестиційної діяльності та на території Спеціальної економічної зони /СЕЗ/ “Закарпаття”

A megye stabil fejlődése eléréséhez három fő irányvonalat kell kiemelni: a beruházások bevonását, a termelési kapacitások bővítését valamint a kitermelt tőke célzott viszonyberuházásának lehetőségét.

A régióban a beruházások a termelésből, valamint a szolgáltatás renoválásából az új ágazatok létesítésére irányuló összegekből alakulhatnak. Az ukrán állam politikájának arra kell irányulnia, hogy az adó és a gyorsított amortizáció lehetőséget biztosítson a beruházások növelésére. Így a gyorsított amortizáció rövid időn belül célszerűen hatna a megye vállalatainál a technikai felszereltség újítására, fejlesztésére, az új technológiák alkalmazására a termelésben.

A haladó tudósok azt állítják, hogy a megye beruházási bevonásának értékelésénél a következő összevont fő makrogazdasági mutatók a mérvadóak: a gazdasági növekedés üteme, a felhalmozás és a fogyasztás összehasonlítása, a jövedelem normatívája, a lakosság fogyasztása, keresleti magatartása, az infláció dinamikája és a bankok hitelkamatának nagysága. Az egységes regionális hozzáállás a régió beruházási hajlamának felmérését, a régió járásainak rangsorolását jelenti. A szociális és gazdasági, ökológiai, az infrastruktúrális, szociális politikai, technikai és technológiai, geoterületi beruházások előfeltételei a következő szintetikus mutatók:

- az általános gazdasági fejlődési szint /a járás részesedése az összevont gazdasági tevékenység eredményében, egy főre jutó ipari és a mezőgazdasági termelés;
- mennyisége; az általános fizetési szint; egy főre jutó beruházások dinamikájának szintje; a ráfizetéssel működő vállalatok részesedése az összes létszámból; a gazdasági szubjektumok mennyisége különböző tulajdoni formák mellett;
- a beruházási infrastruktúra fejlődési szintje, amely lehetőséget ad a beruházási projektek gyors realizálására (az építővállalatok mennyisége és a cégek különböző tulajdoni formák mellett, a helyi építőanyag termelésének mennyisége, az energetikai készletek termelése egy lakosra; a vasutak hossza egy területi egységre számítva; oktatási intézmények, tudományos és kísérleti intézmények és leányvállalatok; a tőzsdék működése és mennyisége, konszulting szervezetek, a biztosítási társaságok leányvállalatai és képviselői, bankok, alapítványok; a kis- és középvállalkozások mennyisége; a farmergazdaságok közös vállalatainak általános mennyisége 1000 lakosra számítva; részesedése az állami és a kollektív tulajdonban, a gazdasági tevékenység területei, a gazdaságelemzés mutatói);
- a régió demográfiai jellemzése, mely alapja a potenciális keresletmennyiség kialakulásának a fogyasztási cikkekre és szolgáltatásokra, jellemzi a kvalifikált

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, docens.

munkaerő bevonásának lehetőségét a fejlesztendő termelési ágazatba (a régió részesedése az összlakosság létszámának függvényében, lakosság részesedése a társadalmi termelésben a lehetséges tulajdoni formák mellett, a munkaképes lakosság létszámának függvényében, a kvalifikált szint a társadalmi termelésben, foglalkoztatottak mennyisége);

- a rizikó szintje (a vállalkozási klíma jellemzése, másképpen stabil vagy ingadozó tendenciájú a gazdasági fejlődésében, a csődjeljárások mennyisége, politikai szempontok és hangulat polarizációja, a szociális feszültség szintje, amely a fizetés elmaradását, munkanélküliség és a bűnözés szintjét jelenti);
- ökológiai mutatók (az ökológiai biztonság szintje, a környezet komponensének transzformációja, a technogén veszélyek forrásainak jelenléte).

Az elemzés alapján a beruházások beindításához célszerű létrehozni a megye járásainak csoportosítását, egyforma jellemzési körülményeket kialakítani és kiszűrni a negatív tényezőket. Ez a csoportosítás lehetőséget biztosítana a potenciális beruházások mennyiségének a megállapításához a megye piacainak teljes befogadása alapján. A megye gazdasági struktúrájának elemzése a járások csoportosítása alapján lehetőséget nyújt a beruházások előnyös irányainak kihangsúlyozásához, a beruházási projektek realizálási irányaihoz, a kedvezményes gazdasági területek felhasználásához a „Kárpátalja” Speciális Gazdasági Övezet beruházási tevékenységében.

Fontos megjegyezni, hogy a beruházások ágazati elosztásának nagy befolyása van a gazdasági arányok kialakítására és a megye gazdasági növekedésének ütemére. Ezért a beruházások ágazati struktúrájának javítása a gazdasági struktúra átalakításának legfontosabb eszköze. Létfonosságú Ukrajna új szociális és gazdasági modelljének részletes kidolgozása vagy kibővítése.

Az ukrán szociális és gazdasági modell alapján a megyében szükséges egy új konstruktív rendszert kidolgozni, amely beépíthető lenne az EU modelljébe.

Az új szociális és gazdasági modell alapja a munkaerőforrás. Európa fejlett országaiban a modellek konkurenciája az áruk ellentételezésében nyilvánul meg, ezzel versenyhelyzetet teremtve az országban munkaerőforrás terén. Éppen ezért Európa fejlett országainak nem áll érdekükben az EU bővítése. Az EU-tagság elnyeréséhez elegendő mennyiségű nyersanyag vagy megbízható partner szükséges.

A partnerek számát más országok szubjektumai töltik be, amelyek érdekeltek Ukrajna felzárkóztatásában, Ukrajna különböző régióiba irányuló beruházásokban és képesek felvenni a harcot a konkurenciával. Ezért a Kárpátaljára irányuló külföldi beruházások tartós tényezőként hatnának a gazdasági kapacitások emelkedésére. A globalizációs folyamatok felgyorsulásának időszakában leomlanak a nemzetgazdaságok határai, és a fejlődő országok gazdasági felhasználása az internacionalizálás eszköze lehet a helyreállításához.

Példaképpen: pozitív hatása lehet az ilyen hozzáállásnak a megyei gazdaság helyreállításában. Az elmúlt hét évben folytatódott a beruházási projektumok realizálása a kedvezményes gazdasági területeken – 260794 ezer USA- dollár értékben.

A megye iparában helyezkedik el a fő eszközök negyed része, a munkások nagy része a bruttó hozzáadott értéket jelenti. A vezető ágazatok közé tartozik a fakitermelés és a fából előállított termékek, az élelmiszeripar, az agrártermék feldolgozása, a bútorgyártás saját nyersanyagból.

1997-től a termelésben folyamatos növekedés tapasztalható. A folyósított beruházásokból 0,87% a mezőgazdaságba, vadállományba és az erdészetbe irányult; 6,83% az élelmiszeriparba és az agrártermék-feldolgozásába; 1,54% a vegy- és az olajiparba; 7,78% gépgyártásra; 48,8% a villanyáram, víz- és gáztermelésbe. Ez 2400 embernek teremtett új munkahelyet és 3500 lakos munkahelyét biztosította.

1. táblázat. A beruházások folyósítása a gazdasági tevékenységek típusai alapján, amelyek a kedvezményes gazdasági területeken beruházási tevékenységet folytatnak*
/ezer USA-dollár/

Mutató	A projektek összegei	Folyósítva		A folyósítás százaléka a kezdetektől
		A projektek folyósítása kezdetektől	2003 –ban folyósítva	
Összesen:	260794	107935	31020	41,4
Mezőgazdaság, vadászat, erdészet	2273	2099	193	92,3
Ipar	238135	90804	24090	38,1
ebből:				
– élelmiszeripar, agrár- termék feldolgozása	17827	15002	1755	84,2
– vegy- és olajipar	4017	9660	2849	y 2,4 – e
– gépgyártás	20285	14449	5406	71,2
– fakitermelés és fatermékek termelése	22270	18841	3083	84,6
– könnyűipar	8379	6812	1347	81,3
– villanyáram, víz-, gáztermelés és elosztása	127262	50	50	0,03
Építkezés	2253	671	671	0,3
Hotelek	3906	3029	93	77,5
Közlekedés, más szállítási szolgáltatások	8156	7250	2416	88,9
Egészségvédelem és a szociális segélyek	6071	4082	3557	67,2

* Kárpátalja Statisztikai Évkönyve 1997–2003. Saját számítások

Nagyok a különbségek a megye járásának fejlődésében, ami a gazdasági növekedés deficitjét teremti meg a helyi költségvetésben. 2003-ban a legnagyobb jövedelmi szint a Munkácsi, Ungvári, Beregszászi és Huszti járásokban volt tapasztalható. A megye járási önkormányzati szerveinek meghatározatlan szociális és gazdasági fejlődési programjai vannak. A reális beruházások aránytalan ágazati és területi elosztása arról tanúskodik, hogy eredménytelen a beruházási források kihasználása. A célszerűtlen felhasználás miatt manapság gyakorlatilag a beruházások nem hatnak a gazdaságok fejlődésére, és ha jelentkezik is valamilyen pozitív eredmény, akkor csak ott, ahol exportra orientált termelés folyik. A reálberuházások optimális felhasználása akkor lenne elérhető, ha kidolgoznák a beruházások komplex programját a megye gazdaságának külön minden ágazatában.

Regionális szinten akkor lehet hatékony mechanizmusa a „Kárpátalja” Szabad Gazdasági Övezetnek, ha pozitív oldalait kihasználnák (átlátszó tevékenysége mellett, amely 1997-től működik a területen).

A „Kárpátalja” Szabad Gazdasági Övezet fő célja a beruházások vonzása (főleg külföldi beruházásoké) az exportorientáció elősegítése, import nyersanyagra orientált termelés, szolgáltatások előállítása, a lakosság elfoglaltságának növekedése és a fizetés garantáltsága (2. táblázat).

A beiktatott összeg 1997–2004 között a beruházási projektek alapján 78, 4 millió USD ebből 17, 9 millió USD lett folyósítva, azaz 33,0%.

Az beruházási összegből 21,9% a közlekedési szolgáltatásokba irányult, 0,6% a fakitermelésre és a fából előállított termékek előállítására, 77,5% pedig a gépgyártásba. Kétezren új munkát kaptak, négyezren pedig megőrizhették a régi munkahelyüket.

Az ukrán törvények alapján („A beruházási tevékenység a speciális rendű területeken, Kárpátalján”) és a „Kárpátalja” Speciális Gazdasági Övezet révén szélesednek a kapcsolatok a beruházási együttműködés irányába.

A beruházási tevékenység az elmúlt időszak alatt 181,6 millió USA-dollár külföldi tőkét biztosított a megye nemzetgazdaságának, amelynek 79,3%-a az iparba

irányult. A tőke összege a beruházási projektek alapján 339, 2 millió USA-dollárt tesz ki. Ebből a projekt realizálása kezdetétől 124,7 millió USA-dollár összegű beruházási tőkét használtak fel.

2. táblázat. A beruházási projektek realizálása a „Kárpátalja” Szabad Gazdasági Övezetben a gazdálkodási tevékenységi típusok alapján* /ezer USA-dollár/

Mutatók	A projektek alapján elfogadott	A projektek realizálásától kezdve folyósítva	2004-ben folyósítva	Százalékokban elfogadva a projektekből
Összes megyei:	78366	17988	10996	33,0
Ipar	63158	14050	10232	22,2
ebből:				
– feldolgozó ipar	63158	14050	10232	22,2
– fakitermelés és fából előállított termékek termelése	97	104	12	107,2
– vegy- és olajipar	1390	-	-	-
– gépgyártás	61671	13946	-	22,6
Kereskedelem	7000	-	-	-
Közlekedés	8208	3938	764	48,0

* Kárpátalja Statisztikai Évkönyve 1997–2003. Saját számítások

Gyakorlatilag a beruházók nem helyezik a tőkéjüket azokba a nagy mennyiségű eszközzel ellátott ágazatokba, amelyek a legnehezebb gazdasági helyzetben vannak. A beruházókat elkedvtelenítik az alacsony jövedelem és a hosszú távú beruházási programok, a nagy mennyiségű eszközökkel ellátott ágazatok technikai átszervezése és a magas konkurencia a kibocsátott termékre. Egyforma adókövetelmények közé kerülnek azok a beruházók, akik más-más gazdasági ágazatban tevékenykednek, például a feldolgozóiparban, vegyiparban, a gépgyártásban, a közlekedésben vagy a kereskedelemben.

Az említett ágazatban különböző a tőke struktúrája, a források sebessége, jövedelmezősége, és ezért a kedvezmények összetételeinek is különbözniük kell. Egyes vállalatok a helyi nyersanyagból dolgoznak, mások importálják, a készterméket a belső piacra termelik vagy a külföldre, egyesek olyan árut termelnek, amely helyettesíti az importterméket, mások kihasználják a know-how- elemeket. De az ukrainai törvénykezési rendszer tiltja a helyi kezdeményezéseket. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy csak magas technológiák alapján lehetséges a fő eszközök modernizációja, és ez lehetőséget ad arra, hogy az állam a fejlett ipari országok csoportjához csatlakozzon.

Ismeretes, hogy a kedvezményes gazdasági területek és térségek fejlesztésével, felhasználásával a következő célt szeretnék elérni: különleges rendű területek bevonása a beruházási tevékenységbe, garancia a folyamatos gazdasági kapacitások gyarapítására, a „Kárpátalja” Speciális Gazdasági Övezetben saját tőke kialakítása a megkezdett termelés fejlődéséhez és a szolgáltatások előállításához. Emellett strukturális átalakítást igényelnek a közeljövőben, ami természetesen a tevékenység átláthatóságán alapszik és önállóságot biztosít.

Az ukrán törvények nem írják elő, nem adják meg a jogot a helyi hatóságoknak a gazdasági módszerek önálló kialakításához. A megye kormányzati szerveiben nincs olyan részleg, amely szabályozná a „Kárpátalja” Szabad Gazdasági Övezet és a különleges rendű terület beruházási tevékenységét, a megye kedvezményezett gazdasági területein.

Létrejött ugyan egy parlamenti kormányzati csoport, a miniszterelnöki munkacsoport, a privatizációt és a beruházásokat kisegítő alapítvány, a Szabad Gazdasági Övezetek Szövetkezete, de mindegyiknek Kijevben van a székhelye.

Aktuális kérdésként kezelhető a további beruházások lehetősége, a beruházások mennyisége, amivel a beruházók különleges kedvezményt kaphatnának. Kárpátalján a minimális beruházási összeg 1 millió USA-dollár. Ez a szint nem egyezik meg a Szabad Gazdasági Övezet törvényeivel. A törvény fő célja az új munkahelyek megteremtése, amelyek a közös vállalatokra a kis- és középvállalkozásokra vonatkoznak.

Mivel a kis- és középvállalkozások fejlődése a cél, fontosnak találom a beruházás minimális összegének csökkentését 500 ezer, 400 ezer, 200 ezer USA-dollárig. Ilyen összegek között mozog a kis- és középtechnológiák ára, melyek alkalmazása lehetőséget biztosítana a mikro-, kis- és középvállalatok számának növelésére Kárpátalján, és új munkahelyek teremtésére. Ez lehetőséggel enyhülnének a szociális problémák, amelyeket a volt Szovjetunió hadiüzemeinek a felszámolása okozott.

Fontos tényező – mely instabillá tenné a beruházások vonzását – az, hogy a megye vezetői csak papíron próbálnak beszámolni a beruházási folyamatok pozitív eredményéről. Közismert, hogy a külföldi beruházások bevonásával javul az állam beruházási szintje a világranglistán, s mindez a csapatok szakmai felkészültségétől nem pedig az adminisztratív vezetési utasításoktól függ.

Kárpátalján bizonyos átalakítások szükségesek a belső és külső beruházási folyamatokban. Okos egyesítési lehetőség lenne Kárpátalján, ha az állam és a megye a beruházási politikájában a kellő feltételeket biztosítana a beruházási folyamatok kedvező működéséhez. Az ukrán beruházási piac és részben Kárpátalja a korszerű regionális modellek kidolgozásával és felhasználásával lehetőséget biztosít a regionális beruházási folyamatban.

IRODALOM:

Гота А. Інвестиційна привабливість регіону // Персонал. – 2000. – № 3.
Kárpátalja Statisztikai Évkönyve 1997–2003.

2010. 04. 22.

Veres Ágota festőművész és ifj. Hidi Endre szobrászművész – a Révész Imre Társaság tagjainak – alkotásaiból rendezett kiállítás megnyitója

A megújuló energiaforrások felhasználásának lehetőségei és jelenlegi helyzetük Kárpátalján

Rezümé Összességében elmondható, hogy Kárpátalja rendelkezik azokkal a természeti feltételekkel, amelyek a megújuló energiaforrások gazdaságos és sokoldalú felhasználásához szükségesek. Ennek ellenére sajnos a megújuló energiák csak kis részét képezik az energiafogyasztásnak. A megújuló energiaforrások fokozottabb felhasználását nem a tudományos-technikai fejlődés vagy az energiapiaci viszonyok indokolják. Alkalmazásuk sokkal inkább a környezetre háruló terhelés csökkentése érdekében szükséges. Hasznosításuknak talán legfontosabb előfeltétele a politikai szándék egy kedvező jogi és gazdasági környezet megteremtésére. Ennek hiányában a hasznosításra irányuló kísérletek reménytelennek mondhatók. Ezért alkalmazásuk és térnyerésük a mai kialakult energetikai rendszerben elsősorban állami beavatkozással érhető el.

Резюме У сукупності можна виявити, що на Закарпатті наявні природні умови, які необхідні для економічного та багатостороннього використання відновлювальних джерел енергії. Однак на сьогодні відновлювальні види енергії складають лише незначну частку енергоспоживання. Використання відновлювальних джерел енергії зумовлене не науково-технічним прогресом чи енергоринковими відносинами. Використання їх необхідно з метою зменшення антропогенного навантаження на природу. Найважливіша передумова їх використання – це політичний намір, створення сприятливого правового та економічного довкілля. Без цього будь-які спроби реалізації такої ідеї є безнадійними. Використання та поширення відновлювальних джерел енергії в сучасній енергетичній системі у першу чергу можна досягнути лише шляхом державної інтервенції.

A XXI. században az emberiség feladata, hogy az egyre kisebb mennyiségben rendelkezésre álló fosszilis és magfűzős energiahordozók helyett új, megújuló energiaforrásokra építse gazdaságát. E feladat megoldása rendkívül fontos a hagyományos energiahordozók meglététől való függőség leküzdése, valamint a Föld ökológiai állapotának és egyensúlyának megőrzése miatt.

A megújuló energiafajták felhasználása a világban rohamos ütemben nő, ezért az időben és térben felhasználható mennyiségük, hasznosításuk szempontjából a legideálisabb területek felkutatása egyre több ország energiapolitikájában aktuális kérdéssé válik. Az Európai Unió célkitűzése, hogy 2010-re az összes energiafogyasztáson belül a megújuló részarányának legalább 12%-ot kell kitenni, 2020-ra pedig 20%-ot.

1. Kárpátalja megújuló energiaforrás potenciálja és energetikájának rövid áttekintése

Kárpátalja energiadeficit terület. A megye éves villamos energia szükséglete közel 1,8 milliárd kWh/év. Ennek a mennyiségnek viszont alig 8,5%-a (kb. 156 millió kWh/év) termelődik a megyén belül (VAT EK „Zakarpattiaoblenergo”), amelyet a folyókon létesített vízerőművek állítanak elő. Kárpátalja energiaszükségeinek nagyobbik részét a Nyugat-Ukrajnában található burstini és dobrotviri hőerőművektől kiinduló távvezetékek segítségével elégítik ki, de áthalad a megyén a Vinnyicát a magyarországi Albertirsával összekötő tranzittávvezeték is (Fodor 2009).

Mára a szakemberek és a megye vezetőinek egyre szélesebb körében terjedt el az a szemlélet, miszerint az energiafüggőség leküzdésében a gazdaság és az infrastruktúra minél nagyobb mértékű helyi megújuló energiaforrásokra való alapozása, illetve az energiahatékonyság és takarékoság növelése segíthet.

A megújuló energiaforrás megnevezés olyan elsődleges energiahordozókat takar, amelyek hasznosítása közben a forrás nem csökken, hanem újratermelődik, megújul vagy hosszú távon lehetőség van egy adott területről ugyanolyan jellegű energiát ugyanolyan

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia Tanszék, tanársegéd.

mennyiségben kitermelni (Bohoczky 2004). Alapvetően öt energiaforrást sorolunk ide, amelyek felhasználása terén eddig a legnagyobb fejlesztések és sikerek történtek az összes lehetséges megújuló energiaforrás közül, ezek a következők: napenergia, szélenergia, vízenergia, geotermikus energia és a biomasszából nyert energia. Ezekon kívül léteznek más természeti jelenségek, amelyekből energiát tudunk kitermelni, ilyen a Hold és a Nap vonzása által keltett dagály-apály jelenség. Ezek sora a tudomány és a technika fejlődésével egyre bővül.

Kárpátalján a változatos domborzat, sűrű vízhálózat, viszonylag magas napsugárzási összeg, a terület geológiai sajátosságaiból adódó könnyen kitermelhető geotermális energia kedvező természeti feltételeket biztosítanak a megújuló energiaforrások széles körű felhasználásának.

Kárpátalja teljes megújuló energiaforrás potenciálját 45 milliárd kWh/évre becsülik (az ukrainai potenciál 8,5%-a). Ebből 30 milliárd kWh/év reálisan kitermelhető (Ukrainna megújuló energetikai intézete). Ez többszörösen felülmúlja a megye szükségleteit. Mindezek ellenére, jelenleg a megújuló erőforrásokból nyert energia, elsősorban elegendő pénzügyi és jogi támogatás hiánya miatt, csak kis részét képezi marad az ország, mind Kárpátalja teljes energiatermelésének és fogyasztásának.

Ukrajnában 2009-ben elfogadták az ún. „zöld tarifáról” szóló 1220-VI sz. törvényt, amely a megújuló energiaforrásokon alapuló energiatermelést segítené elő. Ennek értelmében az állam az ukrán energiapiacra érvényben lévő második fogyasztói kategóriai árat – (0,19-0,27 hrivnya/kWh) megszorozva egy koefficienssel (energiaforrástól függően) – fizeti a megújuló energiáért (Ukrainai Szélenergia Társaság). Azoknak a termelőknek, amelyek szélenergiából állítanak elő villamos energiát és teljesítményük 600 kWh-ig terjed a „zöld szorzó” 1,2; 600–2000 kWh teljesítmény között 1,4; 2000 kWh fölött 2,1; a biomasszából előállított energia esetében 2,3; a kis vízi erőműveknél 0,8; a napenergiából nyert villamos áramnál 4,8; a napenergiából termelt hőenergia esetében 100 kWh napkollektor teljesítmény alatt 4,4; 100 kWh fölött 4,6 (Zakon Ukrajini 1220-VI).

Mindezek tehát pozitívan befolyásolják és nem kis motiválási erőt adnak a megújuló energiák szélesebb körű felhasználásának. Ám ezenkívül még számos feltétele van egy, a felsorolt energiaforrásokból energiát előállító berendezés(ek) felállításának és működtetésének. Ilyenek például: a területbirtoklási jogviszonyok (szélerőmű felállításánál), környezetvédelmi szempontok, villamos hálózatra való csatlakoztatás feltételei stb.

A megyében már megjelentek az alternatív energiaforrások kitermelésére szolgáló technológiák forgalmazásával foglalkozó cégek, amelyek elsősorban a legnagyobb fogyasztót, a lakosságot célozzák meg.

A következőkben ismerjük meg röviden a megújuló energiaforrásokat és felhasználásuk jelenlegi helyzetét Kárpátalján.

2. Napenergia

Már régóta tudjuk, hogy a földi élet fő forrása a Nap sugárzása. Ez az energia táplálja a légkör fizikai folyamatait, ennek köszönhető, hogy a Föld energiamérlege kiegyensúlyozott, a légkör legalsó rétegében, a bioszférában az élethez kedvezőek a feltételek. A napsugárzás forrása a Nap belsejében lezajló atommag-reakcióból felszabaduló energia, amely elektromágneses sugárzás formájában szétszóródik a világűrbe (Péczeley 1998). A Nap becsült sugárzási teljesítménye $3,96 \cdot 10^{23}$ kW, ebből mintegy $1,73 \cdot 10^{14}$ kW teljesítmény jut a Földre (Patay 2003). Ez a sugárzási energia több mint tízezerszerese a jelenlegi összes energiafogyasztásunknak egy év alatt. A napsugarak a légkör hatására direkt sugárzás formájában érkeznek. A sugárzás intenzitása a légkör külső határán, a Föld Naptól való távolságának értékével együtt változik. A számításoknál a beérkező sugárzás középértékét vesszük $I_0 = 1354 \text{ W/m}^2$, amelyet szoláris napállandónak nevezünk (Péczeley 1998).

A napsugárzás jelentős része a légkör felső rétegeiről visszaverődik, továbbhaladva pedig a légkör gázmolekulái egy részét elnyelik és hővé alakítják. Így a Földre érkező napsugárzás alig 48%-a éri el direkt és szórt (diffúz) sugárzás formájában a földfelszínt, melyek összege adja a globál sugárzást (Péczely 1998). A napenergia-hasznosító berendezéseknél általában a globál sugárzással számolnak. A felszínre érkező sugárzásból napkollektorok és napelemek segítségével tárolható, a gazdasági és a kommunális szféra bármely területén felhasználható hő- és villamos energia állítható elő.

A földfelszín egy adott pontjára érkező sugárzás mennyiségét több tényező alakítja. Először is a Föld forgástengelye a Nap körüli keringési pálya síkjával $23,5^\circ$ szöget zár be, amely a tengely ferdeségét okozza. A ferde forgástengely miatt a sugárzás beesési szöge változik az év folyamán. Ezen túl a napsugárzás intenzitása a Föld forgása miatt a nap folyamán is változik. Másodszor a légkör a földfelszínre érkező napsugárzás gyengülését okozza, amit jelentősen befolyásol az időjárás állandó változásától függő felhőzet és köd jelenléte. Harmadszor a valódi légkörben jelenlévő természetes és antropogén szennyeződések (aeroszolok) hatására a direkt sugárzás tovább csökken. A légkör sugárzáscsökkentő tulajdonságát a homályossági tényezővel jellemzik, amely megadja, hogy a légkör a sugárzás mekkora részét engedi át. Mindezek természetesen befolyásolják a hasznosítható energiamentyiséget is.

A napenergia- felhasználás szempontjából Kárpátalja kedvező természeti feltételekkel rendelkezik, főleg a síksági részen, itt évente átlagosan 2025 napsütéses órát regisztrálnak. Ez az adott földrajzi szélességnek megfelelő abszolút lehetséges mennyiségnek (4450 óra) majdnem fele. A sugárzási összeg helytől függően 3110–4370 MJ/m² között változik (Pop 2003).

Kárpátaljához hasonló földrajzi szélességeken elterülő, főleg nyugat-európai országok még kedvezőtlenebb természeti feltételek mellett is gyors ütemben bővítik a napelemparkjukat, ezzel együtt a megtermelt energia mennyiségét. Nem elhanyagolható az a tény, hogy Ukrajnában az egy év alatt legyártott napelemek összteljesítménye közel 150 MW, amelyek szinte teljesen exportra kerülnek. Az országon belül évente üzembe helyezett napelemek összteljesítménye viszont alig 100 kW (Ukrajna Megújuló Energetikai Intézete).

Kárpátalján már történtek próbálkozások a napenergia-felhasználás terén. Még 1995-ben, Beregszászban, egy többemeletes lakóház meleg víz ellátására állítottak üzembe egy 100 kW teljesítményű napkollektort. Jó hír, hogy egyes lakóházakon, szolgáltatóipari épületeknél már találkozhatunk egy-egy napelemmel, napkollektorral, de sajnos a lakosság szélesebb körében a napenergia-felhasználás még várat önmagára.

3. Szélenergia

A Föld légkörén áthaladó rövidhullámú napsugárzás egy részét ($\approx 17\%$) a levegő részecskéi elnyelik. Ez az energiabevétel a molekulák és gázatomok mozgását eredményezi. A napsugárzás – elérve a földfelszínt – elnyelődik, hővé alakul, majd hosszuhullámú, infravörös tartományú kisugárzás formájában a légkör felé távozik. A kisugárzott energia egy része a világűr felé távozik, de a sugárzás legnagyobb részét azonban a levegő molekulái ismét elnyelik. Mindezek a levegő felmelegedését okozzák. Az elnyelt sugárzási energia a levegő sűrűségével arányos, így döntő hányada a földfelszín közeli sűrű légrétegekre jut (Patay 2003).

A földfelszínt azonban nem egyenletesen éri a napsugarak, ezért helyenként eltérően melegszik fel a felszín. Az egyenetlen felmelegedés következtében a légkör alsó rétegeinek termikus egyensúlya megbomlik. A levegő sűrűsége viszont a hőmérséklet növekedésével csökken (Péczely 1998), így a melegebb helyeken konvekció, azaz függőleges légmozgás alakul ki. A felemelkedett meleg levegő helyére a kialakult nyomás és sűrűség

különbségek kiegyenlítődése miatt a légkörben áramlás alakul ki. Így a napenergia eredményeként jön létre a földfelszín közelében az a légmozgás, amit szélnek nevezünk. Értelemszerűen minél nagyobb az egyes légtömegek hőmérséklet-különbsége, annál hevesebb szelek alakulnak ki. Ezenkívül a szél mozgását számos tényező befolyásolja: az évszakok, a nappal és éjszaka váltakozása, a Coriolis-erő, a tengeráramlások, a felszín egyenetlensége, fényvisszaverő képessége, nedvességtartalma. A Földön emiatt rendkívül változatos légmozgások alakulnak ki, a planetáris szélrendszerektől a kisebb helyi szelekig. Energetikai szempontból, adott helyen, a felszínközeli légrétegek légáramlási folyamatainak ismerete a hatékonyság és a befektetett költségek megtérülése szempontjából rendkívül fontos.

A szélenergiát elsősorban villamos energia előállítására használják. De hatékonyan felhasználható a mezőgazdaságban, például vízkiszivattyúzásra vagy egyéb gépek meghajtására.

Ukrajna szélerőműparkjának összteljesítménye közel 89 MW (2009-es adat). Az ország déli részein és a Krím félszigeten 6 szélerőmű- (SZEM) állomás működik: Novoazovszka (Ново азовська) 21,7 MW, Mirnivszka (Мирнівська) 19 MW, Tarhankutzka (Тарханкутська) 14,8 MW, Donuzlavsza (Донузлавська) 10,9 MW, Szudzka (Суданська) 6,2 MW, Truszkavecka (Трускавецька) 0,75 MW. Ezzel az európai országok között a 21 helyen áll Ukrajna a szélenergia- hasznosítás területén (Ukrajnai Szélenergia Társaság). A szélenergia- ipar fejlesztéséhez legmegfelelőbb területek Ukrajnában: Fekete- és Azovi-tenger partvidéke, a Kárpátok és a Krím-hegység magasabban fekvő részei, Feketetengermelléki-síkság, Podóliai-hátság, Donyeci-hátság (Dmitrenko – Barandics 2005).

Kárpátalján az eddigi megállapítások alapján a legideálisabb területek a Himba-, Jávornik- és a Mencsul-hegység területén találhatóak, ahol az évi átlagos szélesség 5–7,5 m/s (Pop 2003). A síksági területeken és a hegyvidék szélcsendes völgyeiben ennél alacsonyabb, 1,2–2,4 m/s szélességek dominálnak (Bodnar 1987).

Sajnos ma még szélenergiát Kárpátalján gyakorlatilag sehol sem alkalmaznak. Ezért konkrét, iránymutató vizsgálatok elvégzésére van szükség: a szélenergia- potenciál felmérésére a legideálisabb területek kiválasztásához, mindezt az elektromos- és úthálózat elhelyezkedése, valamint a terület- és környezetvédelmi viszonyok és más tényezők figyelembevételével.

4. Vízenergia

A földfelszín elérő napsugárzás révén a víztömegek felmelegednek és párolognak. A vízfelszín párolgása és az evapotranszpiráció révén létrejövő vízgőz a légáramokba kerül. Ennek eredményeképpen létrejön a víz sajátos körforgása a természetben. A meleg levegővel felszálló vízpára magasabb légrétegekbe kerülve a felhőkben kondenzálódik, ezután a hőmérsékleti feltételektől függően folyékony vagy szilárd halmazállapotú csapadék formájában visszahull a földfelszínre. A Nap tehát az elpárologtatott víznek a felszálló légmozgások segítségével a helyzeti energiáját növeli meg. Az energetikai nyereség a domborzati viszonyoktól függ: ha a gravitációs térben alacsonyabban elhelyezkedő vízfelszínről származó víz magasabb helyen hullik le, a helyzeti energia a magasságkülönbséggel arányosan nő (Patay 2003).

A Földön a víz folyamatos körforgása révén, és az ezt nagymértékben befolyásoló változatos éghajlati feltételek hatására különböző vízárak (patakok, folyók, folyamok) jönnek létre, amelyek mozgási energiáját jól tudjuk hasznosítani.

Kárpátalján a megújuló energiaforrások felhasználásának tekintetében a legjelentősebb kutatások, tervek és kivitelezések a vízből származó energia-előállítás és annak

villamos energetikai hálózatba történő csatlakoztatása területén születtek. Az éghajlati és domborzat viszonyok változatos vízhálózatot alakítanak ki. Kárpátalja egyedi régió az országon belül, mivel a közepes és kis folyók vízenergia- potenciáljának 30%-a (6,45 milliárd kWh/év) itt összpontosul (Ukrajna Megújuló Energetikai Intézete). Így a megújuló energiaforrások felhasználása közül Kárpátalján első helyen a vízenergia áll.

Kárpátalja folyóin jelenleg 4 jelentősebb vízerőmű (VEM) üzemel. Ezek a következők: a Talabor-Nagyági VEM (Técsői járás) – 27 MW teljesítménnyel, az Onokivi VEM – 2,65 MW (Ungvári járás), az Ungvári (Ungvári járás) – 1,9 MW és a Bilini (Rahói járás) – 630 kW. Ezek állítják elő a megyén belül megtermelt villamos energia 98%-át (VAT EK „Zakarpattyaoblenergo”).

A Harkovi Tudományos-kutatói és Tervezési Intézet, (Харківський науково-дослідний та проектно-конструкторський інститут, ВАТ „Енергопроект”, Харків), valamint a Lembergi Állami Tervezési Intézet (Львівський державний проектний інститут, „Львівський Промбудпроект”, Львів) által már 1993-ban kidolgozásra került „A Tisza és mellékfolyói vízkészleteinek racionális felhasználásának terve”. Ennek alapján, a kárpátaljai folyókon 33 (2MW – 28 MW teljesítménnyel bíró) VEM építésének terve készült el, a következő helyeken: Nagybocksó és Técső települések között, Bustyaháza és Tiszaújlak között, továbbá a Fekete- és Fehér-Tisza, Borzsa, Ung, Kaszó, Nagyág, Kis-Soporuka, Mokránska, Ljuta és a Talabor folyókon. Mindezek kivitelezésével egyrészt 80%-kal csökkenthető a megye energiafüggősége, másrészt a VEM-ekhez tartozó gátrendszer a Tiszán egy esetleges gyors vízszintemelkedéssel járó árhullám hirtelen levonulását és az ezzel járó katasztrofális következményeket is megakadályozná. Egyelőre a szakemberek ebben látják a megye nagyobb energiaellátottságának biztosítását. Am a már meglévő berendezések üzemeltetése, folyamatos karbantartása, bővítése és az újabb tervek kivitelezése jelentős mértékű anyagi befektetéssel párosulnak, ezért megfelelő állami vagy külföldi támogatás nélkül mindezek nem valósulnak meg önmaguktól.

5. Geotermális energia

A geotermális energia forrása a Föld belsejében keletkezett és a kőzetekben, illetve a felszín alatti porúsvizekben tárolódó hő. A Föld belsejének hőmérséklete a mélységgel nő és óriási mennyiségű belső energiát tartalmaz. Ez az energia egyrészt a gravitációs erő hatására összezsugorodó anyagok helyzeti és mozgási energiájából, másrészt a radioaktív elemek bomlásából származik. Tehát a termálenergia a kéregben mindenütt jelen van. A mélységgel kilométerenként átlagosan 30 °C-kal emelkedik a hőmérséklet. Ez az érték helyenként eltérést mutat, ezt nagyban befolyásolja az adott helyen a kéreg vastagsága és annak geológiai szerkezete. A geotermális energia korlátlan és folytonos energiaforrás, amely a földkéreg repedéseibe beszivárgó és ott felhevült hévízzel hő formájában jut a felszínre. A gazdaságos kitermelés ott lehetséges, ahol nagy fajlagos energiatartalmú, könnyen felszínre hozható, nagy mennyiségben áll rendelkezésre.

Ukrajnában a geotermális energiafelhasználás tekintetében a legideálisabb területek közé tartoznak: Kárpátalja, Krím félsziget, Előkárpátok, Harkiv és Poltava megyék.

Kárpátalja területe alatt a földkéreg az átlagosnál vékonyabb, ezért geotermikus adottságai igen kedvezőek. A mélységgel haladva a vulkanikus tevékenység hatására gyorsabban emelkedik a hőmérséklet, 520–600 m-en eléri az 50 °C-ot. Emiatt Kárpátalján számos termálvízlelőhely van, legjelentősebbek ezek közül Beregszász, Mezőkaszony, Nagy-Bakta, Veléte, Saján, Nagypalád, Talaborfalva, Ungvár, Beregkisalmás környezetében található (Pop 2003). A lelőhelyeknek mára pontosan tudjuk a napi kapacitását, a víz hőmérsékletét, minőségét stb., ez jelentősen csökkenti a befektetések megtérülésének kockázatát. Egyelőre viszont csak balneológiai célokra hasznosítják (Beregszász,

Mezőkaszony), annak ellenére, hogy szakértők szerint a megye víz hőenergia- készlete egyenértékű a Lviv–Volinyi kőszénmedence tartalékaival.

6. Bioenergia

A Földön az élőlények életfolyamatainak működéséhez, a biomaszra képződéséhez elengedhetetlen a napfény, ugyanis a természetben lejátszódó egyik legfontosabb folyamat a fotoszintézis feltétele. A növények növekedése és szervesanyag-termelésük a fény mennyiségétől, intenzitásától és időszakos eloszlásától függ (Komonyi 2006). A szárazföldön és a sekély vizekben a beeső napfény hatására a növények vizet és szén-dioxidot felhasználva nagy mennyiségű szerves anyagot hoznak létre. Ily módon felépítik önmagukat és szaporodnak. A növények tehát a napenergiát transzformálják és eltárolják önmagukban. Így egyrészt táplálékul szolgálnak más élőlények számára, másrészt igen változatos módszerekkel energetikailag jól hasznosítható energiaforrást képeznek.

A biomaszra előnye, hogy hordozója az energiának, ezért nem kell tárolni, és könnyen szállítható. A bioenergia alkalmazása főleg a kistérségek és mezőgazdasági vidékek számára hozhat előnyöket, mivel a bioenergia előállításához szükséges alapanyagot főleg a növénytermesztésben, erdészetben, állattenyésztésben, élelmiszeriparban képződő melléktermékek, a kommunális és ipari hulladékok alkotják.

Kárpátalja területének 56,4%-a erdő, 37,5%-a mezőgazdasági terület, tehát a bioenergetika fejlesztéséhez szükséges feltételek is igen kedvezők. Jellegzetessége a megyének a sokoldalú faipara, így itt évente mintegy 145 ezer tonna energia előállítására hasznosítható fahulladék képződik (Gazda 2009). A biomasz készletek energetikai célú felhasználása a következőkben valósulhatnak meg: a fakitermelésből, fafeldolgozásból visszamaradt hulladék felhasználáskor; gyorsan növekvő, magas energiataralmú ültetvények telepítésekor (pl. energiafűz, energianád).

A faipari vállalatok (ТОВ „Фішер-Мукачево”, ТОВ „ЕНО”, ТЗОВ „Перспектива”, ТОВ „СІО-К”, ТОВ „Екран-ЗЛК”, ЗАТ „Перечинський Лісокомбінат”, ДП „Ламелла”, ТОВ „Успіх”, ТОВ „Атлант”, ТОВ „Сведвуд Україна”, ТОВ „Інтер-Каштан”, ТОВ „Соло”) saját fahulladékaikat felhasználják hőenergia előállításához, ezzel a megye több mint 20 millió m³ földgázt takarít meg évente (Gazda 2009).

A közelmúltban a magyarországi finanszírozással pelletgyártó üzem nyílt Técsőn. Az üzem évi 36 ezer tonna, kizárólag fahulladékból előállított pellet termelésére képes. A pellet – darált fűrészporból, faforgácsból vagy egyéb rostos anyagból nagy nyomáson összehapréselt fűtőanyag, amely a fosszilis tüzelőanyagok kiváltására kiválóan alkalmas. Sajnálatos tény, hogy az itt gyártott pellet 100%-a nyugat-európai piacra kerül. Nagybocskó településen az egyik faipari vállalat (ТОВ „Сведвуд Україна”) bázisán a fafeldolgozásból visszamaradt hulladékból szintén a kazánok fűtésére jól felhasználható, magas energiataralmú brikettet gyártanak.

IRODALOM

- Bodnar Volodimir szerk. (1987). Kárpátalja természeti kincsei (Природні багатства Закарпаття). Karpati, Uzshorod
- Bohoczky Ferenc (2004). Megújuló energiaforrások magyarországi felhasználása, energiatakarékosági helyzetkép. / Megújuló energiaforrások felhasználása, szakmapolitikai keretek és a fejlődés lehetőségei Magyarországon és az Európai Unióban. Budapest, 2004. május 17.
- Dmitrenko L., Barandics Sz. (2005). Szélenergia- erőforrások Ukrajnában (Вітроенергетичні ресурси в Україні. / Наукові праці Українського науково-дослідного гідрометеорологічного інституту, Київ, випуск 256)
- Fodor Gyula (2009). Kárpátalja gazdasága. Nehézipar, erdő- és fafeldolgozó ipar. In: Baranyi Béla (szerk.): A Kárpát-medence régiói 11. Kárpátalja. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest (pp. 307–312)

- Gazda László (2009). Kárpátalja stratégiája az alternatív energetika és energiatakarékosság kérdésében (Стратегія Закарпатської області з питань альтернативної енергетики та енергозбереження. / Міжнародна науково-практична конференція „Тиждень екологічно сприятливої енергії”, Кольчино, 2009.04.01)
- Komonyi Éva (2006). Ökológiai alapismeretek. Főiskolai jegyzet, PoliPrint, Ungvár
- Patay István (2003). A szélenergia hasznosítása. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
- Péczely György (1998). Éghajlat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Pop Szepean (2003). Kárpátalja természeti erőforrásai (Природні ресурси Закарпаття). TOV „Szpektral”, Uzshorod
- Tóth Péter (2001). A szélenergia hasznosítás környezetvédelmi problémái. / *Szélenergia Konferencia előadásai, MszTE kiadvány, Gödöllő (82-88 p.)*
- Ukrajna Megújuló Energetikai Intézete, Kijev (Інститут відновлювальної енергетики НАН України, Київ) <http://www.ive.org.ua>
- Ukrajnai Szélenergia Társaság (Українська Вітроенергетична Асоціація) http://www.uwea.com.ua/ukraine_wind.php
- VAT EK „Zakarpattyaoblenergo” (BAT EK „Закарпаттяобленерго” – Відкрите Акціонерне Товариство Енергопостачальна Компанія „Закарпаттяобленерго”). Міністерство палива та енергетики України <http://www.energo.uz.ua/index.php?id=24>
- Zakon Ukrajinі 1220-VI (Закон України № 1220-VI «Про внесення змін до Закону України „Про електроенергетику” щодо стимулювання використання альтернативних джерел енергії» прийнятий Верховною Радою України 1 квітня 2009 року) <http://www.gdo.kiev.ua/files/db.php?st=995&god=2009>

Gogola István

Horváth Anna

Veres Péter

Garanyi József

Izai Károly

Cserniga Gyula

2010. 05. 13.

Beregszászi XX. századi festők című kiállítás megnyitója

A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (Corporate Social Responsibility) bemutatása és helye a mai gazdasági életben

*„Igazi felelősség csak ott van,
ahol valódi válaszok vannak.”*

Martin Buber

Rezümé Napjaink információs társadalmában egyre újabb és újabb kihívásoknak kell megfelelni a gazdasági élet szereplőinek. A vállalatok olyan elvárásokkal találhatják szembe magukat, melyre még nem biztos, hogy szakmailag felkészültek. Azon elvárások, hogy egy vállalat figyelembe tudja venni a gazdasági, környezeti és társadalmi feltételeket, ezeket be tudja építeni saját kultúrájába és ez még előnyére is váljon, igen komplikált és széles körű szakmai ismereteket megkövetelő tendencia. A CSR (Corporate Social Responsibility), azaz a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának megismerése erre ad lehetőséget, és biztosítja a szükséges információmennyiséget és -minőséget.

Резюме Интеграція на добровільних засадах соціальної, екологічної відповідальності та урахування потреб зацікавлених груп (стейкхолдерів) у комерційній стратегії компанії, підприємства, яка отримала назву корпоративна соціальна відповідальність (скорочено українською мовою КСВ), впроваджується вже багатьма західними комерційними підприємствами. Для вітчизняних організацій розробка стратегії КСВ для забезпечення сталого розвитку є новим завданням, адже мова йде не тільки про спонтанну корпоративну благодійність, а про системну діяльність, вбудовану в усі бізнес процеси.

Fenntartható fejlődéstől a CSR-ig

A fenntartható fejlődés legegyszerűbb értelmezése szerint a környezeti fenntarthatóságot párhuzamosan kell biztosítani az emberi társadalom szükségleteinek kielégítésével. Ebben a folyamatban kiemelkedő szerep jut a vállalkozásoknak és ezáltal a vállalati magatartás ilyen irányba történő elmozdulásának.

Hosszú távon csak úgy lehet megfelelni a társadalmi elvárásoknak, ha a versenyképesség megőrzése mellett képes a vállalat a fenntarthatóság és a felelősség követelményeit is figyelembe venni.

A vállalatoknál bevett gyakorlat lett a fenntarthatósági jelentés elkészítése, hiszen a környezettudatos vezetés egyik alappillére a fenntarthatóság és az ezzel együtt használt társadalmi felelősség kifejezés (Angyal 2009).

Napjainkban egyre inkább tapasztalható, hogy a versenyképesség szerves részét képezi a vállalat társadalmi felelősségvállalásának mértéke. Azonban a gazdasági növekedés megfigyelése közben sokszor az értékelés nem terjed ki a gazdasági tevékenység környezeti hatásaira. Fontos tehát hangsúlyozni, hogy a versenyképesség, a fenntarthatóság és a társadalmi felelősség hármását folyamatosan összhangban kell tartani (Szlávik 2009).

A CSR-nek (Corporate Social Responsibility), azaz a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának többféle, eltérő megközelítést tulajdonít a szakirodalom. A következő bemutatásra kerülő értelmezések a legtöbb ponton megegyeznek, ugyanakkor kisebb eltérések megfigyelhetők.

A Felelősség a gazdasági életben és gyakorlatban többféle magatartásban nyilvánul meg attól függően, hogy az akciók következményeinek feltérképezését, a hatásvizsgálatot, a hatásokkal is számoló végrehajtást, a kompetenciák jelenlétét (anyagi, szakmai, jogi stb), a környezet-társadalmi egyensúlyt, az egyéni érdekek figyelembevételét vesszük alapul (Angyal. 2009).

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, óraadó tanár.

A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának definíciói

A CSR fogalmának fejlődése

Howard R. Bowen *Az üzletember társadalmi felelősségei* 1995 című művében így fogalmazott: „a társadalmi felelősség az üzletember azon kötelessége, hogy olyan álláspontra törekedjen, olyan döntéseket hozzon és olyan cselekvést kövessen, mely a társadalom céljai és értekei értelmében kívánatos”.

Milton Friedman Nobel-díjas közgazdász 1970-ben a *New York Times*-ban megjelentetett cikkében (A gazdaság társadalmi felelőssége a profit növelés) a következőket nyilatkozta, mely három hipotézisen alapszik:

- A vállalat nem emberi lény (csak az emberi lények tartoznak erkölcsi felelősséggel tetteikért), hanem egyének összessége. Egy cégen belül minden egyén maga felelős cselekedeteiért.
- A menedzserek felelőssége, hogy a részvényesek érdekében cselekedjenek, minden más cél árulásnak minősül.
- A vállalati menedzserek hatáskörébe nem kell, hogy minden társadalmi probléma beletartozzon, ez sokkal inkább az állam feladata kell legyen. Egyrészt a menedzserek nem képesek eldönteni, hogy mi a társadalom legjobb érdeke, másrészt nem demokratikusan választották őket ezen társadalmi célok elérésére (CSR HUNGARY GUIDELINE 2009).

A hatvanas évek óta jelentősen megváltozott az üzleti társadalmi környezet, a fogyasztók elvárásai, az épített és természetes környezethez fűződő egyéni és közösségi viszony éppen úgy, mint az etikus üzleti működéssel kapcsolatos felfogás. A következő két évtizedben egyre nagyobb teret és figyelmet kapott a vállalati társadalmi felelősségvállalás, sorra születtek a definíciók, egyre kidolgozottabbak, specializáltabbak lettek az elméletek. A 20. század utolsó évtizedében olyan témák, területek kerültek középpontba a vállalati társadalmi felelősségvállalás kapcsán, mint az érintettek bevonása a döntéshozatali folyamatokba, a modern üzleti etika vagy a fenntarthatóság kérdései. Az ezredfordulót követően pedig, napjainkban még erőteljesebb hangsúlyt kap egyfelől az érintettek mind teljesebb bevonása, másfelől a mérhetőség, elszámoltathatóság és átláthatóság kérdése.

Kialakult vélemények

Az Európai Bizottságnál (EU) a CSR definíciója: „A vállalatok társadalmi felelősségvállalása egy olyan fogalom, mely szerint a vállalatok a társadalmi és környezeti megfontolásokat önkéntes alapon beépítik üzleti tevékenységükbe és a tevékenységükben érdekelttekkel fenntartott kapcsolataikba.”

A valóban felelős vállalatra igaznak kell lennie, hogy:

- „magát a rendszer részeként, nem „potyautasként”, tisztán saját haszon-maximalizáló egyedként értelmezi,
- felismeri, hogy a fenntarthatatlanság (a környezet pusztulása és a fokozódó társadalmi igazságtalanság) korunk legfontosabb kihívása,
- elismeri, hogy a vállalatoknak és a kormányoknak gazdasági súlyukhoz mérten munkálkodniuk kell a megoldásokon,
- őszintén felméri saját súlyát és hozzájárulását a problémákhoz (a legjobb, ha hozzájárulásának két-három fő területére koncentrálna),
- tervszerűen, koncentráltan és fokozatosan lényegi lépéseket tesz a fenntarthatóbb világért.” (Tóth 2007: 24.)

ISO 14001 szerinti megközelítés

A környezetirányítási rendszerek nemzetközileg elismert szabványa. Válasz arra, hogyan kezeljük még hatékonyabban üzleti tevékenységünk, termékeink, szolgáltatásaink

környezeti vonatkozásait, figyelembe véve a környezetvédelem és környezetszennyezés megelőzésének szempontjait és a társadalmi, gazdasági igényeket.

Társadalmi szerepek

A vállalatok körében többféle megközelítés és felfogás van jelen az alapvetőnek mondott priori, azaz a haszonszerére irányuló felelősségen túl (Angyal 2009). A következőkben bemutatásra kerülő megközelítések egymásra épülnek, folyamatos kiegészítésként kezelhetők, ugyanakkor rávilágítanak az eltérésekre a különböző „szintek” között.

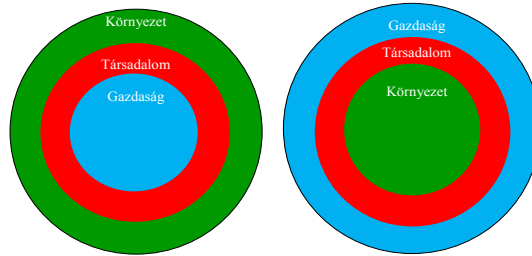
- Elsőként említhető az érintettek (stakeholdereken) alapuló megközelítés, mely szerint a vállalatok felelősek és érdekeltek a tevékenységükhöz kapcsolható felek megalégedettségéért.
- Az előzőeken felül, ha a vállalat nem kizárólag a természetes személyek és csoportok érdekeit veszi figyelembe, hanem az őt körülvevő természeti környezetet, ezáltal a társadalmat is, hozzájárul annak formálásához, akkor mondható el róla, hogy a fenntartható fejlődés érdekében cselekszik és végzi tevékenységét.
- A társadalomban meghatározó szerep jut a jövedelemnek és újraelosztásának, és kérdésként jelen van, hogy a gazdasági szektor által megtermelt mennyiségben milyen arányban kell álljanak a nem közvetlenül termelő tevékenységekkel.
- A felelős viselkedés köréből nem hagyható ki a PR-tevékenység, bár sok vállalatnál nem hangsúlyozzák, tudatosítják a vállalat számára is hasznos marketing társadalomra gyakorolt pozitív hatásait, pedig ezt erőforrásként és értékkepzőként is lehetne definiálni.
- A gazdasági tevékenységek által közvetetten okozott társadalmi (munkakörülmények, baleseti kockázat, életminőséget befolyásoló tényezők) és emberiséget veszélyeztető (globális felmelegedés) problémák felvállalásába és megoldásába bekapcsolódó vállalatok, szervezetek.
- Abban az esetben, ha a vállalatok a haszonszerzési cél mellett érvényesítik a méltányosság elvét, akkor olyan szempontok is előtérbe kerülnek, melyek a különböző társadalmi csoportok érdekeit veszik figyelembe. A kifejezés az eleinte méltányosságon alapuló, majd intézményesedett és szabályozott segítség a rászorulóknak.
- Az előző pont szélesebb körű értelmezésekor, azaz az önzetlen segítségnyújtás és társadalmi szerepvállalás kapcsán már előkerül a vállalatok társadalmi felelőssége (és annak számos variációja) kifejezés is.
- Az előző pontban már előkerült a vállalatok társadalmi felelőssége, amit még ki kell egészíteni a vezetés által felismert és előtérbe kerülő értékekkel, a felelős gondolkodással és a tevékenységek helyes megválasztásával, mely minden cégnél, cégtípusnál mást és mást jelenthet.
- CSR-ről akkor beszélünk, ha az előbbieken felvázolt vállalatok a társadalmi felelősséget beépítik stratégiájukba, megjelenik szemléletformálásban és viselkedés-befolyásolásban, igyekezet a minél eredményesebb felelős társadalmi magatartás felé.

A gazdaság, a társadalom és a környezet kapcsolata

Adam Smith, a közgazdaságtan atyja valószínűleg nem ilyen formában gondolta vagy fogalmazta meg alapművében a gazdaság, a társadalom és a környezet viszonyát, erősen támadta a korlátolt felelősség intézményét. A mai értelemben vett kft.-k és rt.-k

Angliában be voltak tiltva 1720 és 1862 között. Csak helyi közösségekben tartotta előnyösnek az önérdék követését. Ebből két dolog következhet. Az egyik, hogy a vállalkozás alá van vetve a kisközösségek igazságérzetének, a másik, hogy a tulajdonos vagy vezető teljes jogi, erkölcsi és gazdasági felelősséget vállal (Tóth 2007).

A gazdaság és a társadalom viszonya a kapitalizmus első időiben még helyén van fenntarthatósági szempontból. Egy magyar közgazdász, Polányi Károly szerint a három rendszer történelmi és alárendeltségi szerepei rendben vannak. A természet része (alrendszer) a társadalom, a társadalom alrendszere a gazdaság, nem pedig fordítva. Ezt a következő ábra szemlélteti:

Forrás: Tóth 2007

A CSR-ről elmondható, hogy egyrészt önkéntes, másrészt az előírásokon túl vállalt kötelezettség, ezenfelül folyamatosan megújuló, mivel az egyre szigorodó szabályozások miatt az önkéntesen vállaltak egyre inkább beépülnek az előírásokba, így a CSR-re mint proaktív, egy kicsivel mindig a szabályozások előtt járó stratégiára kell tekinteni (Szlávik 2009).

A szakirodalomban felelhető az elméletek és megfogalmazások között egy négy-szintes rendszer, melynek leírója, Carroll szerint a CRS négy szintre tagolható: az első a pénzügyi felelősség, azaz a vállalat működésének az alapja a profit, a második a jogi előírásoknak való megfelelés. Az első kettő még nem tartozik a CSR-hez az Európai Unió szabályozása szerint. A harmadik szintre helyezte a társadalom által elvárt etikus viselkedést, a negyedik szint pedig a filantropikus felelősség, amely inkább csak kiváncságot a társadalom egyes csoportjai felől. A négy szintet a következő ábra kiválóan szemlélteti.

1. ábra: CSR-piramis (Forrás: Carroll 1991)

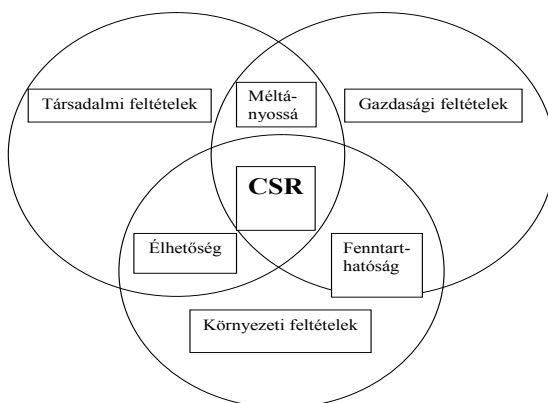
A CSR-rel kapcsolatban ki kell emelni az önkéntességet, melyet sem törvény, sem direkt szabályzat nem ír elő, kizárólag a vállalat morális-etikai természete miatt várható

el. Üzleti megoldásaiban ezeket az elveket szem előtt tartja mind az emberi, mind a környezeti feltételek megteremtése mellett.

Az egyik legelterjedtebb értelmezése a CSR-nek, azaz a felelős társadalmi magatartásnak egy komplex, hármas alapvető felölölő rendszer, melyben egyenrangú tagként vannak jelen a gazdasági, társadalmi és környezeti célok (Angyal 2009). Fontos hangsúlyozni, nincs köztük hierarchikus sorrend. Előfordul, hogy csak két komponens összhangja valósul meg, ekkor az alábbi eseteket kell megkülönböztetni:

- Társadalmi-gazdasági célok, azaz a méltányos viselkedés,
- Társadalmi-környezeti célok, azaz elérhetőség,
- Gazdasági-környezeti célok együttese alkotja a fenntarthatóságot.

A méltányosság, elérhetőség és a fenntarthatóság hármasa testesíti meg a társadalmi felelősség fogalmát. Ezt a következő ábra szemlélteti.

2. ábra. A CSR 3 alapvének összefüggései (Forrás: Angyal 2009: 76)

Mi jellemzi a felelős magatartást?

Egy egyszerű példával lehet igazán szemléltetni, hogy miért is egyre népszerűbb a gazdasági életben a társadalmi felelősségvállalás. Az egészségügyben a szakemberek állítása szerint az ember, ha rendszeres testmozgást végez, akkor egészségesebbé válik, jobb lesz az alakja és a teljesítőképessége, hosszabb életet élhet. Sokan vélekednek hasonlóképpen a vállalati társadalmi kezdeményezésekről. Az ilyen jellegű tevékenységek jól mutatnak az éves jelentésekben, hírekben, bíróságon, továbbá sok esetben hatásosak a fogyasztók, befektetők, üzleti partnerek, potenciális ügyfelek és a pénzügyi elemzők előtt. Erre irányuló jelentésekből kitűnik, hogy az alkalmazottak, a részvényesek, de még a fogyasztók is jobban érzik magukat tőle, jót tesz a márkának és javulnak a pénzügyi eredmények is. Továbbá a vállalatok, melyek jó hírnevet szereznek a társadalmi felelősségvállalás területén, valóban életképebbnek bizonyulnak (Philip 2007).

Minden társadalom a közösség által elfogadott normák és elvek szerint működik, melyek többségét jogszabályok és előírások foglalnak magukba. Azonban nem lehet (és talán nem is kell) mindent a jogrend szolgálatába állítani, helyet kell biztosítani az etikus, felelősségteljes magatartásnak. Különösen igaz a fenti állítás a vállalatok működésére és a gazdasági tevékenységekre.

Philip Kotler Nancy Lee-vel közösen kiadott – a *Vállalatok társadalmi felelősségvállalása* című könyvében hat főbb kezdeményezéstípust azonosít be, melyek egyikébe a

legtöbb társadalmi felelősségvállaláshoz kapcsolódó tevékenység besorolható. A következő hat lehetőséget azonosította be:

- Célhoz rendelt promóciók – ennek keretében a vállalatok erőforrásaikból (pénzügyi, természetbeni) bocsátanak olyan ügyek rendelkezésére, mikor valamilyen társadalmi ügy tudatosítását, fontosságát kell növelni vagy a pénzügyi források előteremtését segíteni. A vállalat egyedül (kezdemenyezőként) vagy partnerként (szponzorként) vehet részt az ilyen jellegű kampányokban.
- Ügyhöz kapcsolt marketing – ennél a formánál a vállalat kötelezettséget vállal arra, hogy egy bizonyos, előre meghatározott időszakokra és termékekre bevételeinek egy részét egy speciális ügyhöz rendeli. Sok esetben partnerként vannak jelen egy jótékonyági szervezet mellett. Sokak meggyőződés szerint ez akár háromszorosan is nyerő helyzet („win-win-win”), miután a fogyasztók számára lehetőséget teremt külön többletköltség nélkül kedvező jótékonyági területük támogatására.
- Vállalati társadalmi marketing – e típusban a vállalatok egy kampány kialakítását és végrehajtását támogatják, mely magatartásbeli változásokat idéz elő közösségi jólét, közegészségügy, környezetvédelem vagy a közbiztonság területének valamelyikén. Ebben az esetben a vállalat önállóan vagy nonprofit szervezetekkel együttműködve (ez a gyakoribb) kifejleszthet és véghezvihet egy magatartást befolyásoló kampányt.
- Vállalati jótékonyág – ez az egyik legradicionálisabb kezdeményezés az összes többi közül, több évtizedre nyúlik vissza és az esetlegesség a legfőbb jellemzője. A vállalatok közvetlen adományt (anyagi vagy természetbeni, esetleg mindkettő) juttatnak el a jótékonyági szervezethez vagy egy ügy támogatására.
- Közösségi önkéntes tevékenység – ennek keretében a vállalatok ösztönzik a partnereiket és az alkalmazottaikat, hogy a helyi közösségi szervezetekben a helyi ügyekért vállaljanak önkéntes munkát, és akár önállóan, akár egy nonprofit szervezettel együttműködve végezzék azt. A vállalat gyakran megszervezi az önkéntes tevékenységet (összegyűjti és közvetíti a megjelenő szükségleteket és felajánlásokat), de teret enged a saját kezdeményezéseknek is, például támogatja fizetett távolléttel.
- Társadalmilag felelős üzleti gyakorlat – ekkor a környezetvédelem és a közösségi jólét emelkedését megelőzve a vállalatok befektetéseket végeznek és önkéntesen vállalt üzleti gyakorlatot alkalmaznak az előbbieken feltárt várhatóan pozitív eredmények érdekében. Ezeket a kezdeményezéseket, mint ahogy az előzőekben bemutatottakat is a szervezet egyedül vagy együttműködve kezdeményezheti és végrehajthatja.

Az előzőekben bemutatott kezdeményezésekbe való besorolásnál gyakori, hogy hasonló, akár két vagy három típus jellemzőit is magán viseli, mégis többnyire beazonosíthatóak és egyéni jellemzőik figyelembevételével jól körülhatárolhatóak. Gyakran előfordul, hogy a vállalatok üzleti politikájában kulcsszerepet kap egy-egy társadalmat érintő ügy, ezért szinte minden tevékenységhez valamilyen formában igyekeznek egyfajta jótékony célt is hozzáadni.

Hogyan lehet jól részt venni a társadalmi felelősségvállalásban egy vállalatnak

Napjainkban rengeteg társadalmat érintő probléma van jelen, szemlélettől függ, hogy melyiket tartjuk fontosnak vagy kevésbé fontosnak, illetve melyik illeszkedik a vállalat tevékenységi köréhez, de vannak szempontok, melyeket kell figyelembe kell venni, mielőtt valamelyik program támogatása mellett dönt a vállalat.

Néhány alapelv, betartása jelentősen megkönnyítheti egy vállalat társadalmi felelősségvállalásához szükséges szempontok felismerését és betartását, esetleges

változtatását. Ilyen alapelv lehet, hogy csak néhány olyan társadalmi ügyet válasszunk (Philip 2007):

- Amely problémaként jelenik abban a közösségben, ahol a vállalat tevékenykedik;
- Amelynek szinergiája van a vállalat értékeivel, termékeivel és küldetésével;
- Amely elősegíti az üzleti célok elérését is (fejleszti a beszállítói kapcsolatokat és növeli a termelékenységet, avagy költségcsökkenéshez vezet), és a legjobban illeszkedik azokhoz;
- Amelyet az ügy érintettjei (alkalmazottak, fogyasztók, befektetők, vállalatvezetők) is fontosnak tartanak;
- Amely hosszú távon is támogatható;
- Amely a társadalmi ügy legfontosabb szükségleteit tartalmazza;
- Amely támaszkodni tud a meglévő, bőven rendelkezésre álló forrásokra;
- Amelyben korábbi tapasztalat a van a vállalatnak.

A felelős magatartás egyik legfontosabb jellemzője, hogy nem kizárólag az üzleti érdekek vannak jelen a vezetésben, hanem egy felelős szervezet olyan tevékenységeket is folytat vagy támogat, amelynek társadalmi haszna is értékelhető formában jelenik meg. Sokakban megfogalmazódott már a piacgazdaság dehumanizáló hatása és kifejtették, hogy a piaci módszerek társadalmi feszültségek kezelésére alkalmatlanok. A felelős viselkedés nem jellemezhető a hagyományos értelemben vett költség-hozam mutatókkal, bár több kísérletet is tettek már a felelős viselkedés megtérülésének bizonyítására és mérésére (Angyal 2009).

Nem jellemezhető úgy, mint az első alapelv (minél kevesebb a szennyezést okozó szállítás, annál jobb), hiszen az igazságosság nem mérhető ily módon, inkább megérzés és kényes egyensúly kérdése. A mindenki egyenlő típusú megközelítések nemcsak nem állják meg a helyüket, de egyáltalán nem is lehetségesek, hiszen minden területen kezdetektől fogva erős az egyenlőtlenség az emberek és a gazdaság szereplői közötti adottságaik és körülmények terén is (Tóth 2009). A következő táblázat a hagyományos és a valóban felelős vállalat közötti különbséget hivatott bemutatni, mely még mutat hiányosságokat, de a főbb különbségek jól érzékelhetőek.

1. táblázat. A hagyományos és a valóban felelős vállalat közötti különbség

(Forrás: Tóth 2007)

	HAGYOMÁNYOS VÁLLALAT	VALÓBAN FELELŐS VÁLLALAT
Szállítás	A szállítási távolság csak a költségek tekintetében számít, cél az olcsó beszerzés és minél nagyobb piac.	Szállítási teher minimalizálandó, távolsági szállítás csak nagyon indokolt esetben. Törekvés helyi beszerzésre, piacokra.
Gazdaságosság	Ennek elérése nem a cég feladata, hanem az államé, egyházaké, társadalmi szervezeteké. Cél a hatékonyság, olcsóbb termékek előállítása jobb minőségben.	Bár a fő cél nem az igazságosság növelése, a cég tevékenységével nem erősítheti az igazságtalanságot. Méltányos kereskedelem, munkabérek és - körülmények.
Ökonomizmus	A fogalom nem érthető. Gazdasági szereplőknek természetes célja a gazdaságosság.	Érthető a különbség a gazdaság és a gazdasági mánia között. A gazdaságosság fontos feltétel, de nem fő cél.
Méret	Cél a növekedés mindenáron. A versenyképesség és a piaci erő ezzel arányosan nő, a méretgazdaságosság törvénye szerint a növekedéssel csökkennek a relatív költségek. Aki nem tapos, azt eltapossák. Évről évre növekvő jövedelem kell.	Cél az optimális méret. A túlnövekedés éppen olyan veszélyes, mint ha csenevésznek vagyunk. Meg kell találnunk a piaci helyünket és hosszú távon fenntartható hozamunkat. Hosszú távon állandó, s nem növekvő jövedelem kell.

Termék	Azt állítjuk elő, amire fizetőképes kereslet van. Minden megengedett, amit a törvények nem tiltanak. A termékeink iránti kereslet (igények) aktív növelése kötelező.	Olyan terméket, tevékenységet keresünk, aminek igazán helye van egy fenntartható világban. Nem minden jó, amit szabad. Valódi szükségleteket elégítünk ki, s nem keltünk igényeket. Ott viszont vállaljuk a versenyt.
--------	--	---

A táblázatban megfogalmazottakkal kapcsolatban felülről lefelé haladva megoszlak a szakértők és a laikusok álláspontja is. Azonban abban mindenki egyetért, hogy a növekvő távolsági személy- és áruszállítás egyre nagyobb terhet jelent a természeti környezetre (Tóth 2007). Ez, bár sok mindennel indokolható és magyarázható, mégsem jelenthet mentséget a vállalatok számára, hogy mentesüljenek a felelősség alól.

A vállalatok társadalmi felelősségvállalását számos területen lehet és kell is értelmezni. Napjainkban gyakran kerül az érdeklődés középpontjába mind a gazdasági szereplők, mind a politika mind pedig a nonprofit szervezetek körében. Az egyik leggyakoribb ilyen jellegű téma például a környezetvédelem és az emberi jogok kérdései, a gyermekmunka elleni küzdelem, a munkahely egészséges és a biztonságos igénye és léte, az adományozás vagy a méltányos kereskedelem (fair trade), az egyenlő esélyek biztosítása és természetesen a fogyasztóvédelem. Mindezek az igények három dimenzióba csoportosíthatók (az előzőekben már vázolt elvek és típusok szerint): a gazdasági, a környezetvédelmi és a társadalmi, etikai teljesítmény dimenziójába (GTSZ 2006).

A következő táblázatban a GTSZ összefoglalja ajánlásait a különböző szférák (piaci, állami és önkormányzati, civil és média) számára a vállalatok társadalmi felelősségvállalásáról, külön hangsúlyt fektetve azok működését befolyásoló tényezőkre, többek között az érintettekre, stratégiai megközelítésre, az irányításra és teljesítményre.

2. táblázat. A GTSZ ajánlása a CSR bevezetések a különböző szférák figyelembevételével

(Forrás: MGTSZ 2007)

GTSZ CSR ajánlása	Szférák			
	Piaci szféra, vállalatok	Állam és önkormányzatok	Civil szféra	Média
Érintetti bevonás	Érintetti párbeszéd és bevonás kialakítása Felelős lobbi	Érintetti párbeszéd és bevonás	Működjenek együtt a piaci és az állami szférával Tegyék nyilvánossá a felelős piaccal való együttműködésük elveit, értékeit és formáit	Legyen aktív részese az érintetti partnerségnek
Irányítás	Legyenek független vezetőségi tagok Etikai kódexek készítése	Nyújtson példát mind önmaga átláthatósága, mind munkaadói és tulajdonosi szerepének megfigyelésén	Vegyenek részt külső, független szakértőkért biztosítsák saját irányításuk átláthatóságát	
Stratégia	Felelős marketing Nemzetközi szervezetek ajánlásának átvétele és megvalósítása a stratégiában	Jogi, gazdaságszpolitikai háttér biztosítása Nemzetközi ajánlások átvétele, részvétel nemzetközi kezdeményezésekben	Nemzetközi szabványok, ajánlások terjesztése	Kezdeményezzen iparági együttműködést a társadalom (köz)tudatosabbá tételének elősegítése érdekében
Teljesítmény-menedzsment	Vállalatirányítási menedzsment-rendszerek alkalmazása A „társadalmi címékhez” folyamatos közeledés Becsülési kapcsolatok felelős kialakítása	Felelős közbeszerzés Ösztönzők kidolgozása	Piaci szféra és a média közeledése	
Küzdelem, nyilvános jelentések	Fenntarthatósági jelentés	Állami, önkormányzati vállalatok fenntarthatósági jelentése Célzott kommunikáció megvalósítása	Fenntarthatósági jelentés	Legyen szabómája és felelős az eredmények, jelentések társadalmi felelősség megjelenésének
Hitelesítés	Hitelesített társadalmi jelentések illetve folyamatok	„Társadalmi címék” minősítő rendszerének kidolgozása és működtetése	Hitelesítésben való részvétel	Hitelesség vizsgálata és bemutatása

A nagyobb cégek képesek ténylegesen pénz (és nem szolgáltatás) jellegű adomány ajándékozására is. A nagyvállalati döntéshozók érzik a nyomást az érintettek – tulajdonosok,

munkavállalók, fogyasztók – részéről, ám ezt a nyomást még nem tartják olyan erősnek, hogy azonnal reagálniuk kellene rá (HVG 2006).

*„Az új elhatározások ellen a régi szokások összefognak”
Hans-Jürgen Quadbeck-Seeger*

IRODALOM

- Angyal Ádám (2009). Vállalatok társadalmi felelőssége, felelős társaságirányítás Kossuth Kiadó
- Hans-Jürgen Quadbeck-Seeger (2003). Csak a változás állandó. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó,
- Philip Kotler–Nancy Lee (2007). Vállalatok társadalmi felelősségvállalása. HVG Kiadó
- Tóth Gergely (2007). A Valóban Felelős Vállalat. KÖVET
- Szlávik Zsolt (2009). A vállalatok társadalmi felelősségvállalása. Complex Kiadó
- Carrol, A. B.: The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the moral Management of Organizational Stakeholders. Business Horizon, 1991. Július – Augusztus
- Gazdasági és Szociális Tanács 2006: http://www.mgszt.hu/images/stories/img_pictures/ajanlasokta-blazat_popup.jpg
- Gazdasági és Szociális Tanács 2006: http://www.mgszt.hu/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=4
- Heti Világgazdaság 2006: <http://hvg.hu/kkv/20061010szerepvallalas/page2>
- Жіноча професійна ліга 2008: http://lpw.org.ua/files/content/CSRGuide_print12.05.08.pdfAgint omaiocuri parbi sus, octussenens arbes fendienam in iam, nihilicus.

2010. 05. 21.

A Magyar Rendőr Múzeum kiállítása

Az európai posztoszocialista országok légi személyközlekedésének jellemzői, közelmúltbeli változásai

Rezümé A légi közlekedési ágazat közelmúltban tapasztalt dinamikus fejlődése a vizsgált posztoszocialista országokban is egyértelműen kirajzolódik. A négy egységre bontott hatalmas térségben egyedi természetföldrajzi, éghajlati és társadalmi tényezők különbségei figyelhetők meg országonként a légi személyközlekedés tendenciáinak alakulásában. Az éghajlat különbségeit figyelembe véve turizmus szempontjából az északabbra fekvő területek inkább küldőként, míg a déli mediterrán térségek fogadóként szerepelnek. A jelentős kulturális központok nemzetközi légi forgalomba történő bekapcsolódása fokozódott az elmúlt években. Az egyes országok között fennálló gazdasági, üzleti kapcsolatok erőssége jól tükröződik a légi menetrendekben. A vizsgált térség légi személyforgalma az elmúlt években jelentős növekedést ért el. Magyarország légi forgalmának növekedése – 10% alatti értékkel – azonban az elmúlt három esztendőben egyértelműen a leggyengébb volt az egész térségben...

Резюме Щодо особливостей та сучасних тенденцій повітряних пасажирських перевезень європейських постсоціалістичних країн, то за останні роки тут однозначно окреслюється динамічний розвиток повітряного транспорту як у всьому світі, так і в постсоціалістичних країнах. У досліджуваному просторі, поділеному на чотири регіони, прослідковуються значні відмінності щодо формування тенденцій повітряного транспорту, пов'язані з фізико-географічними, кліматичними, суспільними факторами тощо. Внаслідок кліматичних відмінностей, наприклад, північні регіони виступають в основному як країни походження туристів, а середземноморські – як країни-приймачі. У минулі роки спостерігається інтенсифікація включення значних культурних центрів у міжнародний повітряний пасажирообіг. Важливу роль в цьому відіграють господарські та торговельні зв'язки між окремими країнами, що чітко відбивається в розкладі руху аеропортів. За останні роки значно підвищився пасажирообіг повітряного транспорту досліджуваного регіону. Рівень зростання пасажирських перевезень повітряного транспорту Угорщини за минулі 3 роки був найнижчим у регіоні, становлячи менше 10%.

Korunkban a közlekedés ágazatai közül a légi közlekedés fejlődik a legdinamikusabban. A fejlődés nem véletlen, hiszen a globalizálódó gazdasági ágazatok megkövetelik a gyors, korszerű személy- és áruszállítást. A légi utasforgalmat tekintve az üzleti célt szolgáló és a turizmusra irányuló repülés szerepe a döntő. Az üzletemberek utazásukhoz sűrűn veszik igénybe a repülőgépeket, amennyiben más országokkal, távoli városokkal állnak üzleti kapcsolatban. A távoli kontinensek, tájak üdülés céljából történő megközelítése csak megfelelő légi közlekedési rendszerrel bonyolítható le gyorsan. Az egész Földre értelmezett, 2008-ban regisztrált 922 millió fős összes turistaérkezési adatból a légi közlekedés egyértelműen dominál 52%-os részesedésével, melyet a közút követ 39%-kal (UNWTO¹, 2009). A gazdasági fejlettség és a közlekedés színvonala között többnyire szoros összefüggés állapítható meg. A légi közlekedés színvonala, sűrűsége szempontjából Európa országai között jelentősek az eltérések.

Az 1980-as évek végén Kelet-, Közép-Európa országainak többségében politikai átalakulás ment végbe. A változás a gazdaság ágazatait, ezen belül a légi közlekedést is jelentősen érintette. A tanulmány az európai posztoszocialista országok légi személyközlekedésének közelmúltban történő változásaira koncentrál. A vizsgálat nem terjed ki az egykori Szovjetunió legnagyobb utódállamára, *Oroszországra* – mivel Földünk legnagyobb országának elemzése mindenképpen egy külön tanulmányt érdemel –, valamint kimarad abból a korábbi *NDK*, Németország 1990-es újraegyesítése miatt. A vizsgált régió lehatárolása, részekre bontása ezek után az alábbiak szerint alakult:

- *Balti országok* : Észtország, Lettország, Litvánia
- *Visegrádi országok*: Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország
- *Kelet-európai FÁK² országok*: Fehéroroszország, Ukrajna, Moldova

* Középszintű tanár (Keszthely); Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok PhD-program, levelező PhD-hallgató.

¹ Turisztikai Világszervezet (United Nations World Tourism Organization)

² Független Államok Közössége

- *Volt jugoszláv és más balkáni országok:* Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Koszovó³, Montenegró, Macedónia, Albánia, Bulgária, Románia

1. ábra. A kelet-európai posztoszocialista országok, valamint fővárosi repülőtereinek földrajzi elhelyezkedése utasforgalmuk súlyozásával

(Forrás: Az 1. táblázat adataiból szerkesztette a szerző)

A húsz országot magába foglaló vizsgált régió kiterjedése – mintegy 2,2 millió négyzetkilométer területtel és 190 milliós népességgel – nagyjából a szorosabb értelemben vett Nyugat-Európával hasonlítható össze. A vizsgálat a légi közlekedésen belül a személyszállításra terjed ki, arról közöl információkat. A tanulmányból közel száz nemzetközi repülőtér légi személyforgalmának alakulása követhető nyomon. A közölt adatok legnagyobb része az egyes országok repülőtereinek, légitársaságainak internetes honlapjairól származik. A magyarázó táblázatok, térképek, diagramok pedig az adatokból a szerző szerkesztésének eredményei.

Az alábbi táblázatok a térség országainak és legjelentősebb repülőtereinek forgalmáról tájékoztatnak.

1. táblázat. A vizsgált országok fővárosi repülőtereinek néhány jellemzője

(Forrás: A repülőterek honlap adataiból összeállította a szerző)

Repülőtér	Ország	Futópálya hossza (méter)	Utasforgalmi adatok (ezer fő)			Elérhető országok száma (2008)	Elérhető városok száma (2008)
			2008-as év	2005-ös év	2000-es év		
Tallinn	Észtország	3 070	1 811	1 401	559	17	23
Riga	Lettország	3 200	3 690	1 878	574	34	71

³ Koszovót független államként jelenleg 63 ország ismeri el

Vilnius	Litvánia	2 515	2 048	1 300	530	19	20
Minszk	Fehéroroszország	3 641	1 010	559	340	26	33
Kijev (2)	Ukrajna	4 000	6 665	4 043	1 600	43	75
Chisinau	Moldova	3 590	848	483	168	16	20
Varsó	Lengyelország	3 690	9 437	7 071	4 325	43	93
Prága	Csehország	3 715	12 630	10 777	5 553	50	120
Pozsony	Szlovákia	3 190	2 218	1 326	283	13	24
Budapest	Magyarország	3 707	8 443	7 933	4 000	41	73
Ljubljana	Szlovénia	3 300	1 673	1 219	991	21	24
Zágráb	Horvátország	3 252	2 192	1 551	1 150	23	33
Szarajevó	Bosznia- Hercegovina	2 600	506	440	355	13	19
Belgrád	Szerbia	3 400	2 650	2 032	1 300	30	45
Pristina	Koszovó	2 501	1 130	930	397	12	19
Podgorica	Montenegró	2 500	500			13	15
Szkopje	Macedónia	2 450	652	521	1 020	16	21
Tirana	Albánia	2 735	1 267	785		12	31
Szófia	Bulgária	3 600	3 230	1 874	1 127	23	37
Bukarest (2)	Románia	3 500	6 832	3 417	2 000	30	68

Megjegyzés: A táblázatban szereplő valamennyi repülőtér futópályája szilárd burkolatú

2. táblázat. A vizsgált országok és fővárosaik légi személyforgalmának változásai 2005–2008 között

(Forrás: Az egyes országok repülőtereinek honlap adataiból szerző számításai)

Ország	Légi utasforgalom (ezer fő)		Forgalom- növekedés (%)	Ebből fővárosi repülőtér aránya (%)		Változás aránya (%)
	2005-ös év	2008-as év		2005-ös év	2008-as év	
Észtország	1 433	1 840	22,0	97,8	98,4	0,6
Lettország	1 880	3 722	49,5	99,9	99,1	-0,8
Litvánia	1 471	2 559	42,5	88,4	80,0	-8,4
Fehéroroszország	594	1 060	44,0	94,1	95,3	1,2
Ukrajna	6 405	10 500	39,0	63,1	63,5	0,4
Moldova	483	848	43,0	100,0	100,0	0,0
Lengyelország	11 553	20 709	44,2	61,2	45,5	-15,7
Csehország	11 446	13 653	16,2	94,2	92,5	-1,7
Szlovákia	1 619	2 878	43,8	81,9	77,1	-4,8
Magyarország	7 995	8 604	7,1	99,2	98,1	-1,1
Szlovénia	1 277	1 705	25,1	95,5	98,1	2,6
Horvátország	4 021	5 280	23,9	38,6	41,5	2,9
Bosznia-Hercegovina	541	603	10,3	81,3	83,9	2,6
Szerbia	2 059	2 680	23,2	98,7	98,9	0,2

Koszovó	930	1 130	17,7	100,0	100,0	0,0
Montenegró		1 074			46,5	
Macedónia	575	696	17,4	90,6	93,7	3,1
Albánia	785	1 267	38,1	100,0	100,0	0,0
Bulgária	4 952	6 631	25,3	37,8	48,7	10,9
Románia	4 551	9 330	51,2	75,1	73,2	-1,9

A Baltikum országainak légi személyközlekedési jellemzői

A térség három kis területű állama a volt Szovjetunió legnyugatibb részén helyezkedik el. A szovjet birodalom 1991-ben bekövetkezett felbomlásakor Észtország, Lettország és Litvánia a teljes függetlenséget választotta, mely döntéssel tényleges önállóságra törekedve „arccal a Nyugat felé” fordultak. A három ország közlekedési földrajzi helyzete kelet-európai viszonylatban kedvező, amennyiben hosszabb tengeri kijáráttal rendelkeznek a Balti-tengeren, a szárazföldi közlekedésüket pedig megkönnyíti a síkságokból és alacsony domborzatokból álló nem túl mozgalmas felszínük. Éghajlati adottságaik, területi kiterjedésük mérete, gazdasági fejlettségbeli közös vonásaik együttesen alakítják légi közlekedésük fő jellemzőit.

A Rigai- és a Finn-öbölhöz egyaránt kapcsolódó, meglehetősen ritkán lakott – 28 fő/km² népsűrűségű – közel „fél Magyarország” nagyságú Észtország területe a legtagoltabb horizontálisan. A keleti-tengeri két nagyobb, Hiiumaa és Saaremaa, valamint néhány kisebb sziget az országhoz tartozik. E természeti adottság eleve nehezíti a kontinens és a szigetek közötti kapcsolatot. Az állam területén egy nagy nemzetközi repülőtér és négy regionális jelentőségű „fél nemzetközi” légikikötő működik. Hiiumaa szigetén épült meg *Kärdla*, Saaremaa-n pedig *Kuressaare* repülőtere. Rajtuk kívül még a szárazföldi *Pärnu* és *Tartu* repülőterét sorolhatjuk az utóbbi kategóriába. Az említett repülőtereket mindössze 1-2 légitársaság kisebb repülőgépei használják, s egyenként legfeljebb két országgal, illetve várossal állnak légi összeköttetésben. A főváros Tallinn repülőterén kívül Stockholm és Riga alkotja a célállomások rövid sorát. Az említett repülőterek inkább kényelmi szempontból – például a szigetek gyorsabb megközelítése okán – szolgálják a régiót. Utaslétszámuk lényegében évek óta változatlan és nem haladja meg az évi 5–15 ezer főt. Észtország nemzetközi repülőtere a főváros, *Tallinn* közelében működik. 2008-ban a repülőtérrel 23 légitársaság 17 európai ország 23 városának elérését tette lehetővé repülőgépekkel. Néhány nyugat- és dél-európai desztináció kivételével a forgalom legnagyobb része a skandináv országokkal és Kelet-Európával bonyolódik le. A 2008-ban 1,8 millió utast számláló Tallinn légi közlekedésének töretlen fejlődésére utal, hogy repülőterén 2000-ben a mai forgalom mindössze harmadát regisztrálták. Tallinn a Baltikum műemlékekben leggazdagabb városa és még mindig egységes arculatú, középkori Hanza-város hangulatú belvárosa sok külföldi turistát vonz. A város közel 40%-os orosz kisebbsége anyaországának távolabbi régióiba repülőgéppel közlekedik.

Lettország légi közlekedése egyfelől hasonlít az Észtországra, amennyiben a főváros repülőterének tekintélyes súlyát vesszük az összehasonlítás alapjának; eszerint mindkét országban az összes utaslétszámból 95% feletti a főváros részesedése. A légi személyforgalmat három repülőtér bonyolítja és közülük a tengerparti *Ventspils* légikikötője a legkisebb, mely mindössze Rigával van légi kapcsolatban. A másik vidéki repülőtér – a szintén tengerparti – *Liepaja* város közelében működik. Ennek a repülőternek az utasforgalma az elmúlt években sokszorosára növekedett – 2005-ben másfélezer, 2007-ben 32 ezer utast regisztráltak. Jelenleg négy ország, négy városába közlekednek innét az utas-

szállító repülőgépek, melyek közül a moszkvai járat emelhető ki. A főváros, *Riga* repülőtere az egész Baltikum legfontosabb légi desztinációja. A 800 ezer lakosú Riga kiemelkedő légi közlekedési hálózati szerepét jelzi, hogy nemcsak európai városokkal, hanem több észak-afrikai üdülőhellyel (pl. Sharm el-Sheikh), ázsiai várossal (pl. Dubai) is közvetlen összeköttetésben áll a nyári idényben. Emellett interkontinentális járatok is közlekednek Rigából Észak-Amerikába, közelebbről New York metropoliszba. Még a szomszédos országok utasainak körében is Riga a legkedveltebb baltikumi desztináció. 2008-ban a repülőtér közel 3,7 milliós utasforgalmat bonyolított le, ami a 2005-ös forgalom dupláját tette ki és a 2000. évi forgalom hatszorosát jelenti. Egyedül Rigában közel akkora utasforgalmat regisztráltak, mint a másik két balti fővárosban együttvéve. A forgalomnövekedés egyik fő gerjesztője a turizmus, amennyiben az utasok nagy része Dél-Európa melegnyarú üdülőhelyeit keresi fel. A Nyugat- és Közép-Európába irányuló forgalom nagyrészt üzleti és kulturális célokat szolgál. A hatalmas forgalomnövekedés miatt a lett kormány merész jövőbeni terveket kíván megvalósítani; a három terminálból álló repülőteret újabbal bővítené 2011-re, melynek következtében Riga később akár 20 millió utast is fogadhatna évente. Ez két és félszerese lenne Budapest 2009. évi forgalmának.

A Lettországgal nagyjából megegyező méretű, azonban annál jóval népesebb Litvánia légi közlekedésének szerkezete a korábban említett országokétól eltérő. Az országban négy nemzetközi minősítésű repülőtér működik. Közülük a leghosszabb futópályával rendelkező – 1990 előtt félelmetes híru szovjet katonai – ma félig katonai *Siauliai* repülőterét a NATO használja. A nemzetközi légi utasforgalmat a további három nemzetközi légikikötő is szolgálja. Mindhármuk éves forgalma meghaladja a 100 ezer főt. Közülük a főváros repülőtere a messze legforgalmasabb, az ország légi utasforgalmának 80%-ával. Hasonlóság, hogy mindhárom nemzetközi repülőtérrel rendelkező város légi forgalma jelentősen növekedett az ezredforduló óta. A tengerparti *Palangából* 3 országba közlekednek légi járatok, melyeknek forgalma egyenesen növekedve megduplázódott az ezredforduló óta. Még ennél is jelentősebb növekedést ért el a főváros, *Vilnius* repülőtere a közelmúltban. A jelenleg már több mint 2 millió utast kiszolgáló repülőtérrel 15 légitársaság 19 ország 20 városába szállítja az utasokat. A menetrendben döntően nyugat- és észak-európai desztinációk szerepelnek. A függetlenné válás előtt az utasforgalom még döntően keletre, a szovjet tagköztársaságok felé irányult. A dinamikus fejlődést mutatja, hogy az ezredfordulón még csupán félmilliós utaslétszámot regisztráltak a repülőterén. Az európai célpontokon kívül észak-afrikai üdülővárosok – Hurghada, Sharm el-Sheikh – is szerepelnek a menetrendben. A növekedés arányait tekintve az ország második legforgalmasabb repülőtere, *Kaunas* áll az élen. Litvánia második leghosszabb kifutópályájával rendelkező repülőterén 2008-ban 410 ezer utast – 4 európai ország 7 városából – regisztráltak, ami a 3 évvel korábbi érték több mint ötszörösét teszi ki. A menetrendben olyan brit és német városok is szerepelnek, melyekből a főváros repülőterére nem szállítanak utasokat. Nem lehetetlen, hogy Kaunas a tőle 100 km-en belül fekvő fővárosi légikikötő tehermentesítője lehet a jövőben. Természetesen felmerülhet az a kérdés is, hogy egymáshoz ilyen közel két nemzetközi repülőtér működtetése gazdaságos-e.

A kelet-európai FÁK országok légiközlekedésének jellemzői

Ebbe a csoportba három, egymástól jelentősen eltérő légi közlekedési szerkezettel jellemezhető ország tartozik.

Akét Magyarországnyi területű, tíz milliós népességgel rendelkező Fehéroroszország külpolitikailag meglehetősen elszigetelt állam. Bár a piacgazdaságra – A. R. Lukasenko köztársasági elnök szerint a „piaci szocializmusra” – való áttérés a kilencvenes évek kö-

zépén megkezdődött az országban, azonban Oroszország gazdasági dominanciája még mindig jelentős. A Belarusz Köztársaság a világgazdaságtól izoláltan „fejlődik,” – ami abban is megmutatkozik, hogy 2005-ben 7700 USD volt a GDP/fő értéke. Az országban több nagyobb, 2500 métert meghaladó szilárd burkolatú futópályával ellátott repülőtér üzemel, például *Breszt* és *Vityebszk* városok határában. A belföldi repülésben menetrendszerinti kereskedelmi járatokat üzemeltető Gomelavia légitársaság *Hrodna* és *Mogiljev* városokat köti össze a légitársaság adminisztratív központjával, *Gomel* repülőtérével, valamint a fővárossal, Minszkkal. A nemzetközi repülést tekintve Gomel repülőtere Moszkva és Kalinyingrád orosz városokkal tart fenn állandó légi kapcsolatot. Gomelt leszámítva a döntően keleti ortodox vallású ország egyetlen jelentős utasforgalmat bonyolító nemzetközi repülőtere a főváros *Minszk* közelében működik. Tulajdonképpen két repülőtér-ről van szó; *Minszk-1* repülőtér a belföldi repülést szolgálja, valamint néhány orosz és ukrán várossal tart fenn légi kapcsolatot. A hatalmas *Minszk-2* repülőtér pedig a távoli desztinációkba indít járatokat – jelenleg 26 ország, 33 városa érhető el innét utasszállító gépekkel légi úton. A 2004. és 2008. év között légi forgalmát megduplázó, 1 milliós utasszámszámot meghaladó repülőtér légi menetrendjében az európai légi központokon kívül több ázsiai (7) desztináció – pl. Abu Dhabi vagy Teherán – is szerepel. Menetrend szerint a járatok közel fele irányul Közép-, illetve Nyugat-Európába, míg a másik felük keletre, Oroszország nagyobb városainak elérhetőségét szolgálja.

Az Európában kifejezetten az alacsony jövedelmű országok közé tartozó 1991 óta független Moldova szerény gazdasági potenciált mondhat magáénak. Munkaképes korosztályának közel negyede külföldön dolgozik. A kis területű államban az északon fekvő *Balti* repülőtere cargo- és időszakosan charter járatokat fogad. Az ország nemzetközi légitikijője a főváros, *Kisinyov* (Chişinău) mellett működik. A 2000-ben átépített, felújított repülőtér több mint évi 5 millió utas fogadására vált alkalmassá. A tényleges forgalma azonban, bár évről évre jelentősen növekedett, ettől jócskán elmaradva 2008-ban csupán a 850 ezer főt közelítette meg. Jelenleg 16 ország 20 városa áll közvetlen légi forgalomban Kisinyovval, az európai nagyvárosokon kívül többek között az izraeli Tel-Aviv is. Oroszországgal és Romániával kialakult intenzívebb légi kapcsolata nem véletlen; etnikai, nyelvi okai vannak. Rajtuk kívül Moldova legfőbb külkereskedelmi partnere Ukrajna, mellyel szintén van közvetlen légi összeköttetése.

Az Oroszországot leszámítva Európa legnagyobb területű országának tekinthető – 603 ezer km² kiterjedésű –, közel félszázmillióos Ukrajna nemcsak mérete alapján különíthető el a térségben. Az említett két államtól eltérően Ukrajna felszíne változatosabb képet mutat; a Kelet-európai-síkság alacsony területein kívül a Kárpátok vonulatai, valamint a Krími-hegység magasabb térszínei is tagolják a felszínt. A hosszú parton tengeri kijárat ellenére Ukrajnában a tényleges idegenforgalom alárendelt, de annál nagyobb méreteket ölt a bevásárló turizmus. Ennek tudható be az országba látogató turisták magas száma. A 2005-ben Ukrajnába érkező 15,6 millió turistához képest 2008-ban már 25,4 millióan jöttek (ez közel 40%-os növekedés), aminek alapján az előkelő 7. helyet foglalja el a Földön (UNWTO 2009). Ukrajna gazdasága még ezernyi szállal kötődik Oroszországhoz, azonban a Közép- és Nyugat-Európához való „közeledés” megkívánja a jó légi összeköttetést. Az ország repülőgépgyártása (Antonov Művek) a legutóbbi időkig a világ élvonalába tartozott, ezért a légi közlekedési ágazat „presztízs-kérdés” is számára.

Ukrajnán belül a nagyrészt még a szovjet időkben kiépült jelentős repülőtér-hálózat egyfelől a belföldi hatalmas távolságok gyorsabb leküzdését, másrészt a külföldi desztinációk jobb elérhetőségét szolgálja. Az ország mintegy 64 jegyzett repülőtérének pontosan a fele legalább 1500 méter hosszúságú, szilárd burkolatú futópályával ellátott. A repülőterek közül harmincat a különböző légitársaságok kereskedelmi célokra menetrendszerű járataikkal használnak. Húsznak van közülük nemzetközi repülőtér minősítése, melyek közül kilencből indulnak menetrendszerinti járatok külföldi városokba. A vidéki

városokat tekintve *Mykolaiv* és *Ungvár* nemzetközi repülőterek forgalma ugyan csekélynek mondható – mindkettő két várossal tart fenn légi kapcsolatot, utóbbi például Budapesttel, forgalmuk évi 20 ezer fő alatt marad –, azonban a további hat középkelet-európai légitársaság már évi több száz ezres utast szolgál ki. Ukrajnában a vidéki repülőterekre jut az ország légi utasforgalmának közel egyharmad része. A 2008-as adatok alapján a félmillió utasforgalmat két repülőtér nem éri el. Az ország második nagyvárosa, a másfél millió *Harkov* repülőtere 2005 óta megduplázva forgalmát, 7 ország 8 városába szállított 310 ezer utast; míg a millió *Dnyepropetrovszk*-ből 8 ország 9 városa volt elérhető a 434 ezer utasa számára. Az utasforgalom döntően Kelet-Európába és déli mediterrán üdülőhelyek felé irányult. Utóbbi menetrendjében európai desztinációin kívül ázsiai (Tel-Aviv) és afrikai (Sharm el-Sheikh) város is szerepelt 2008-ban. A félmilliót éppen meghaladó utasforgalmat bonyolító jelentős felsőoktatási, kulturális központ, *Lviv* utasszáma duplázódott az elmúlt 3 esztendőben, 13 várost érintő menetrendjében már olasz, spanyol és német városok is szerepeltek. Az egymillió lakosú nehézipari központ, *Donyck* repülőtéréről is jelentősen növekedett az elérhető városok száma – 16 város, köztük afrikai és közel-keleti desztinációk – az elmúlt években. Két további vidéki repülőtér jelentős utasszám növekedése a turizmus fejlődésének köszönhető. A viszonylag kellemes klímájú kedvelt tengeri üdülőhely, *Odessza* repülőtere gyorsabb növekedést mutatott a közelmúltban, azonban a Krim félszigeti *Szimferopol* utasforgalma a nagyobb, 2008-ban 850 ezer főt számlálva. Előbbi forgalmában inkább a közép-európai, észak-afrikai és arab városok (összesen 18), utóbbiban pedig kelet-európai desztinációk (összesen 15) aránya a nagyobb. Mindkét üdülőváros menetrendjében fontos szerepet játszik turizmus szempontjából az orosz főváros, Moszkva, valamint az izraeli Tel-Aviv; utóbbiból az oda kivándorlók és onnan hazalátogatók forgalma emelhető ki. Ukrajna légi forgalmának hatalmas fejlődését mutatja, hogy amíg 2005-ben az összes utas szám 6,4 millió fő volt – ebből Kijev 3,9 millió és ezzel 61%-os részesedést mutatott –, addig 2008-ban már meghaladta a 10,2 millió értékét, melyből a főváros 2 repülőtere 6,6 millió, vagyis közel 65%-os arányt képviselt. A kisebb kijevi, *Zsuljani* reptér utasforgalma eltörlődik *Boriszpol* mellett; utóbbiról 2008-ban 43 ország 50 légitársaságának segítségével 84 város volt légi úton elérhető. A repülőtér jelentősége túlmutat Európán, amennyiben közel-keleti (pl. Dubai, Bejrút), távol-keleti (Bangkok, Peking), afrikai és észak-amerikai (New York) városok is elérhetővé váltak közvetlen járatokkal.

A visegrádi országok légi utasforgalmának alakulása, jellemzői

Kelet-Közép-Európa négy olyan országa tartozik e csoportba, amely a rendszerváltozás után 1993-ban Visegrádon ugyan együttműködési szerződést írt alá, azonban a kapcsolat inkább csak formális maradt, s a kooperációban jelentős gazdasági erősödés nem következett be, az államok még csak a „kvázi integráció” szintjéig sem jutottak el (ERDŐSI F. 2007). Nyugat-Európa viszonylagos közelségének és főként fejlettebb gazdaságuknak köszönhetően a visegrádi országok légi közlekedésének fajlagos méretei a legtöbb szempontból megelőzik a kelet-európai államokét.

A térség országai közül a legjelentősebb légi személyforgalmat Lengyelország bonyolítja le. A hatalmas utaslétszám-növekedést produkáló ország nemzetközi repülőterein az ezredfordulón összességében nem egész 6 millió utast regisztráltak. Ez a szám 2005-re majdnem megkétszereződve megközelítette a 11,5 milliót, 2008-ra pedig meghaladta a 20 millió főt. A nagy utasforgalom növekedésében nem elhanyagolható a turizmus szerepe; Lengyelországot 2007-ben 15 millió (17. hely a világon), 2008-ban 12,9 millió turista kereste fel (UNWTO 2008, 2009).

Az ország légi személyközlekedése a legdecentralizáltabb a térségben a több nagyvárosban működő, minimum közép kategóriás repülőterének köszönhetően. Annak ellenére, hogy 2008-ban a varsói mellett további öt – sorrendben Krakkó, Katowice, Gdansk, Wrocław és Poznan – légi utasforgalma egyaránt meghaladta a milliós számot, mégis a főváros bonyolítja le az ország légi személyforgalmának 48%-át. Azonban a vidéki repülőterek felzárkózását mutatja, hogy ez az arány 2005-ben még közel kétharmados, 62%-os volt Varsó javára – ekkor a vidéki repülőterek közül csak kettő, Krakkó és Katowice forgalma érte el a milliós utasszámot. Egyes vidéki repülőtereknek az elmúlt esztendőben bekövetkezett markáns forgalomművekedését magyarázza, hogy nagyobb távolságra fekszenek a fővárostól, azonban a többi nagyváros utasforgalma is jelentősen növekedett a közelmúltban.

A 100 ezer főnél nagyobb légi személyforgalmú légikikötők közül négy vidéki nemzetközi repülőtér 2008-as adatai közel állnak egymáshoz. *Szczecin* közepes légi forgalma – 302 ezer fő – határszéli helyzetével, Berlin relatív közelségével, illetve azzal magyarázható, hogy közlekedésében a tengeri hajózás játssza az elsődleges szerepet. A Varsóhoz alig több mint 100 kilométerre fekvő, mintegy 900 ezer lakosú *Lódz* repülőterén az utóbbi években indult meg a légi személyközlekedés. A jelentős könnyűipari központként ismert nagyváros repülőterének légi forgalma még mindig karcsúnak tűnik – 2008-ban 312 ezer utas –, azonban, ha a 2005-ös 18 ezres adatát nézzük, akkor ez közel húszszoros növekedést jelent, s e téren egyedülálló az országban. Varsó közelsége ellenére *Bydgoszcz* légikikötője 2005 óta forgalmát meghétszerezve 280 ezerre emelkedett. *Rzeszów* légi forgalma is gyorsan növekszik; a 2008-ra 300 ezer főt meghaladó utaslétszáma a három évvel korábbi adatok triplája. Kiemelendő a városból a New Yorkba közlekedő interkontinentális járata.

A következő kategóriába tartozó két vidéki nagyváros légikikötőjének utasforgalma már 1 millió fő feletti, s köztük több hasonlóság figyelhető meg az elmúlt években. Mind *Poznan* (2008-ban 1,27 milliós forgalom, 19 európai várossal összeköttetés), mind pedig *Wrocław* (1,48 millió utas 27 európai városba) az elmúlt 3 évben megtriplázta légi személyforgalmát. A másik hasonlóság a két város között a légi menetrendjükben található járatok irányában érhető tetten: a Brit-szigetek számos városával és több német desztinációval való jelentős kapcsolatuk alapján. Okként a külföldön dolgozó lengyel vendégmunkások számának ugrásszerű növekedése említhető. Az ország negyedik legforgalmasabb repülőtere a Balti-tenger partján fekvő kikötőváros, *Gdansk* határában üzemel. A „Három Város” repülőterének dinamikus növekedését mutatja a 2008. évi 1,9 milliós légi utasforgalma, ami a 2005-ös esztendő háromszorosát, a 2000-es év több mint hétszerezését teszi ki. A Gdanskból repülő főként észak- és nyugat-európai desztinációkat preferáló 13 légitársaság gépei 30 városba közlekednek, közülük a német és brit városok kiemelkedő arányukkal tűnnek ki. *Katowice* repülőterének forgalma az elmúlt évtizedben szintén jelentősen növekedve (2000-ben 168 ezer, 2005-ben 622 ezer fő) az elmúlt évben meghaladta a 2,4 millió légi utast. A nagy utaslétszám a vonzáskörzet kiterjedését tekintve talán nem meglepő. A gazdasági szerkezetváltás és a lakosság szám adatai arról tanúskodnak, hogy az egykoron „szébb napokat látott” nehézipari jellegű Felső-Szilézia iparvidék a foglalkozási szerkezet modernizálódása óta is az ország legnagyobb népességtömrőlése (kb. 5 millió fő); Katowice agglomerációjának népessége is jelentősen meghaladja a főváros népességét, s eléri a 2,5 millió főt. A munka nélkül maradt vagy nagyobb keresetre vágyó emberek tömegesen vállalnak munkát Nyugat-Európában, nem kevesen még Írországból is. Lengyelország legjelentősebb vidéki repülőtere *Krakkó* közelében van. A mára 800 ezer fős népességszámot elérő város az ország egyik legjelentősebb urbanus térsége. Történelmi múltja, híres egyeteme, kutatóbázisa méltán ad nemzetközi rangot a neves kulturális központnak. Krakkó repülőtéri forgalomművekedésének az a körülmény is kedvezett, hogy a szomszédos országokban – Szlovákiában, Csehországban

– nem működnek gyorsan elérhető és jelentős közlekedési kínálatokat nyújtó repülőterek (ERDŐSI F. 2007). Belföldi forgalom tekintetében a fővárostól való nagyobb távolsága is indokolja repülőterének jelentőségét. 2008-ban 2,9 milliós utasforgalmának nagy része Nyugat-Európa városaiba irányult (2005-ben 23, 2008-ban már 33 desztináció, legjelentősebb London), de a repülőteret használó 20 légitársaság egyike Észak-Amerikába is közlekedtet járatokat, Chicagóba és New Yorkba.

Az említett vidéki repülőterek gyors fejlődése ellenére a Lengyelországba irányuló légi személyforgalomnak csaknem a fele *Varsó* nemzetközi repülőterén – Fréderic Chopin – realizálódik. Jelenleg 10 hazai város légi elérhetőségén kívül gyorsan bővülő menetrendjében távoli desztinációk is – Kelet-Ázsia, Amerika – szerepelnek. A 2008-ban 43 ország 40 légitársasága által légi személyforgalomra használt varsói repülőteréről 4 kontinens 93 városa érhető el közvetlenül. Összehasonlításként, amíg 2005-ben a repülőtér mintegy 7 milliós forgalma 1 millióval elmaradt Budapest-Ferihegy forgalmától, addig 2008-ban körülbelül ugyanennyivel meghaladta azt és elérte a 9,4 milliós számot. Ezzel a „visegrádi fővárosok” közül a 3 év alatt Pozsony (40%) után a legnagyobb fejlődést érte el 25%-os növekedési aránnyal. Azonban a két repülőtér mérete alapján nem sorolható egy kategóriába, tekintettel arra, hogy a varsói repülőtér közel ötször nagyobb forgalmú.

Az 1993-ban két részre szakadt Csehszlovákia nyugati felén található a gazdaságilag fejlettebb Csehország. A Magyarországnál valamivel népesebb, annál kisebb területű államban a regisztrált 74 légikikötő közül hatnak van nemzetközi állandó repülőtéri státusa. Közülük jelenleg öt repülőtér bonyolítja le az ország nemzetközi légi személyforgalmát. Két kisebb vidéki nemzetközi repülőterének légi személyforgalma csekély. A híres fürdőváros, *Karlovy Vary* 2008-ban 3 várossal légi kapcsolatot tartva 81 ezer utast számlált, 2000-ben még csak ennek negyedrészt, míg *Pardubice* 87 ezres forgalma – egyetlen külföldi moszkvai desztinációval – 15-szörös növekedést jelentett az ezredfordulóhoz (6 ezer fő) képest. Az említett harmadlagos repülőterek jelentős forgalombővülése a jövőben kérdéses, több relatíve közelükben található fontos légi csomópont miatt. *Karlovy Vary* esetében Prága, Drezda, Lipcse-Halle, esetleg Nürnberg elszívó ereje számottevő, *Pardubice* számára pedig Prága, Brno és Wrocław jelentkezik konkurenciáként.

Az előzőekhez képest magasabb minőségi légi elérhetőséget jelent *Ostrava* és Brno városa. Az ország keleti csücskében elhelyezkedő *Ostrava* 350 ezer légi utast számláló közepkategóriás repülőtere – ez a 2000-es érték triplája – igen jelentős forgalmú, a nehézipar hanyatlása, valamint a közeli Krakkó és Katowice repülőtereinek elszívó hatása ellenére. Néhány Nyugat-Európába irányuló menetrendszerű járata mellett az észak-afrikai charterek teszik ki utasforgalmának jelentős részét. Az ország legforgalmasabb vidéki repülőtere, a légi utasforgalmát 2000 óta megötszöröző, immáron félmillió utast kiszolgáló *Brno* esetében a charterek szerepe elsőrendű. A kereskedelméről, egyeteméről, nemzetközi vásáraitól, Moto GP versenypályájáról egyaránt elhíresült városból 2008-ban 11 ország 29 városa volt közvetlenül elérhető repülőgépekkel. Az elérhető célállomások közel fele (13) görög desztináció, emellett 4 tunéziai, 3 spanyol és 2 egyiptomi várossal fennálló kapcsolata mutatja nemzetközi légi, főként idegenforgalmi célú küldő repülőtér szerepét.

Nemcsak a visegrádi országok, hanem a teljes vizsgált terület legforgalmasabb repülőterével rendelkezik az 1,2 millió lakosú cseh főváros, *Prága* – 2008-ban 12,6 millió utassal, Csehország összes légi személyszállításának 93%-ával. *Ruzyně* repülőtere – amely Európa 33. legforgalmasabb légikikötője – egymaga nagyobb személyforgalmat bonyolít le, mint a már említett Ukrajna repülőterei együttvéve. A „száztornyú város” az európai metropoliszok közül a turisták által egyik legkedveltebb desztináció – 2008-ban 4,1 millió turistával a Föld 18. leglátogatottabb városa volt (www.czechtourism.com). A kulturális központban egymást érik a nemzetközi művészeti, zenei rendezvények. A belvárosi nevezetességek viszonylag egyszerű elérhetősége, a szűk sikátorok kedveznek a romantikus gyalogos városnézésnek – „gyalogváros”. Prága méltán híres történelmi

központját az UNESCO 1992-ben a Világörökség részének nyilvánította. A város kiemelkedő légi közlekedési hálózati szerepére és töretlen fejlődésére utal, hogy utasforgalma évről évre növekedve 2000 óta 2,5-szeresére emelkedett. A 46 légitársaság repülőgépei innét közvetlenül 4 kontinens 50 országának 120 városába közlekednek. Európán belül a prágai repülőtérrel elérhető legtöbb célállomás Nagy-Britannia, Németország és Olaszország területére esik. Utasszámokat tekintve kiemelkednek továbbá a görög és spanyol mediterrán üdülőhelyek is. Az öt légi úton megközelíthető közel-keleti desztináció mellett említést érdemel, hogy a koreai Szöul is közvetlenül elérhető Prágából repülőgépekkel. A hatalmas repülőtérrel új futópálya építését tervezik, azonban megvalósítása csúszik – talán 2014-re készül el – a repülőtér közelében élő lakosok zajemisszió miatti folytonos protestálásának okán. A tervek szerint ekkorra már remélhetőleg expressz vonatok szállíthatják folyamatosan az utasokat a beváros és a repülőtér között.

A posztszocialista térség keleti részén található Szlovákia gazdasága a privatizáció következtében az ezredforduló óta növekedésben van. A többi visegrádi országhoz hasonlóan 2004 óta az Európai Unió tagja. Az országban négy olyan közforgalmú polgári repülőtér működik, melyekről menetrendszerűen közlekednek utasszállító repülőgépek. Hasonlóság közöttük, hogy mindegyikük forgalmát tekintve folyamatos növekedés tapasztalható a közelmúlt adatai alapján. Legkisebb a *Zsolna* melletti, mindössze 1150 méteres szilárd burkolattal ellátott repülőtér, ahonnan csupán egyetlen légitársaság üzemeltet kisgépes forgalmat Prágába napi rendszerességgel. 2008-ban forgalma 12 ezer légi utas volt. Jelentősebb jövőbeni utasszám-növekedésre csak egy kibővített futópályával számíthat, melyet már középkategóriás repülőgépek is képesek használni. Szlovákia jelentős idegenforgalmi vonzereje az Északnyugati-Kárpátok kristályos vonulata, a Magas- és Alacsony-Tátra területe. A Magas-Tátrába érkező turisták számának – 2004-ben Szlovákiát összesen 1,4 millió látogató kereste fel (GYURICZA L. 2008.) – növekedését egy szerencsétlen természeti katasztrófa néhány évre lassította ugyan, de nem állította meg; 2004 novemberében a helyenként 170 km/óra feletti széllekeések 50 km hosszan és 2,5 km szélességben letarolták a túlelű erdő fáit. A terület elérhetősége légi úton egyre több városból lehetséges, köszönhetően *Poprád* repülőtérének. A légikikötő fejlesztésében szerepet játszott az a tény is, hogy korábban Szlovákia kandidált téli olimpia rendezésére. S bár a pályázat nem lett győztes, a harmadrangú repülőtér fejlesztése sikeresnek mondható; a reptér polgári forgalma a 2005-ös 18 ezer főhöz képest 2008-ra megtriplázódott (58 ezer fő); a *Poprád*ról légi úton elérhető desztinációk száma pedig nyolcra emelkedett, főként nyugat-európai városokkal bővülve. Szlovákia legforgalmasabb vidéki repülőterére *Kassa* határában üzemel. A félmillió éves utasszámot 2008-ban meghaladó (591 ezer fő) repülőtér forgalmának legnagyobb részét a Bécsbe, Prágába és Pozsonyba közlekedő menetrendszerű járatok teszik ki, emellett 10 charter légitársaság – főként mediterrán városokba közlekedve – is használja a légikikötőt a szezonális forgalomban. 2008-ban Szlovákia légi személyforgalmának háromnegyed részét a főváros, *Pozsony* repülőtere adta, 2,2 millió utast számolva. Bár a főváros légi utasforgalmának részesedése a vidéki repülőterek fejlődésével csökkent ugyan az elmúlt néhány évben, azonban az még mindig kiemelkedő. A 2005 óta 40%-os forgalomnövekedést mutató M. R. Štefánik repülőtérrel elérhető 26 desztinációba közlekedő utasszállító gépek közel negyede brit városban landol, s az egyetlen Európán kívüli közvetlen célállomása pedig Tel-Aviv. Bécs-Schwechat hatalmas repülőtérének közelsége komoly konkurenciát jelent Pozsonynak, ugyanis Bécs nagyságrendekkel komolyabb kínálatot bír, s ezért a szlovákok távolabbi desztinációkba történő utazásaikhoz gyakran igénybe veszik.

Magyarország légi személyközlekedése a főváros, Budapest-Ferihegy repülőterének szinte kizárólagos – 2008-ban 98%-os – forgalmi részesedésével egyedülálló a térségben. Bár Prága repülőtérének aránya is kiemelkedő Csehországban (93%), azonban ott néhány vidéki repülőtér is több százalékos utasforgalmat bonyolít. Magyarországon a többi vizsgált országgal ellentétben jelenleg nem működik jelentősebb belföldi légi utasforgalom.

Az utóbbi időben voltak ugyan rá próbálkozások – például Debrecen és Budapest vagy Sármellék és Debrecen vonatkozásában –, azonban ezek kereslet híján nem voltak kifizetődők, hamar megszűntek. A vidéki nemzetközi repülőterek utasforgalma igen csekély az országban. Nemzetközi vonatkozásban négy olyan repülőtér működik Magyarországon, amely 10 ezres évi utaslétszám feletti forgalmat bonyolított le az elmúlt esztendőben.

Győr-Pér nemzetközi regionális repülőtere elsősorban kereskedelmi funkciókat lát el, fejlesztése az AUDI magyarországi gyárának létrehozásával áll összefüggésben. A légi személyforgalom (2008-ban 13 ezer fő) döntő részét charterjáratok utasai adják, Győr-Pérről a montenegroi Tivatba közlekednek időszakosan a repülőgépek. A repülőtér közel jövőbeni jelentős forgalomnövekedése nem várható, a közelben fekvő, illetve közúton gyorsan megközelíthető jelentős forgalmú repülőterek; Budapest, Pozsony, Bécs miatt. *Debrecen* repülőtéréről 2008-ban 3 légitársaság gépei 43 ezer utast szállítottak 3 mediterrán üdülővárosba. 2009-ben már 5 városba közlekedtek a repülőgépek a nyári szezonban. Említést érdemel a 2009-ben nemzetközi szinten is remekül teljesítő Debrecen labdarúgócsapata, melynek szurkolóit több repülőgép közvetlenül szállította a svéd, észt, bolgár és egyéb európai helyszínekre, ezzel is növelve a repülőtér utasforgalmát. A romániai Nagyvárad repülőtere a határ közelében működik, mely Debrecennél jelentősebb forgalmat bonyolít, s ezért annak nagy konkurenciát jelent. A sármelléki *FlyBalaton* repülőtér a 2008. évben érte el legjelentősebb utasforgalmát; ez évben 110 ezer utast szolgált ki. Legnépszerűbb a Londonba közlekedő járat volt, valamint a németországi Frankfurt desztináció. Azonban a repülőtéren jelenlévő diszkont légitársaságok – melyek közül a Ryanair szállította a legtöbb utast – többsége kivonult az év végére, emiatt a 2009. évre a forgalom a tizedére esett vissza (ez a 2000. év szintjének felel meg). Ahhoz, hogy 2009-ben egyáltalán üzemelhessen a repülőtér, a környék jelentős idegenforgalmat generáló településeinek komoly anyagi összefogására volt szükség. A Sávolynál épülő, s a tervek szerint 2010 őszére elkészülő Moto GP versenypálya jó marketing esetén segíthet a jövőben Sármellék légi forgalmának növekedésében.

Bár az elmúlt években a visegrádi fővárosok közül *Budapest-Ferihegy* repülőterének forgalma növekedett a leglassúbb ütemben, azonban a 2008-ban 4 kontinens 41 országának 73 városát felfűző 8,4 millió légi utast számláló forgalma Prága és Varsó után a harmadik helyen állt. A főváros az ország legjelentősebb turisztikai vonzereje; évente megrendezésre kerülő nemzetközi vásárai, fesztiváljai, kulturális rendezvényei egész esztendőn át Budapestre csábítják a turistákat. 2005 szeptembere óta az „1” Terminál kizárólag a diszkont légitársaságokkal repülő utasokat szolgálja ki. A „2A” Terminál 2008 óta a schengeni egyezményt alkalmazó országok gépeit fogadja, a „2B” pedig a Schengenen kívüli desztinációkra összpontosít. Budapest repülőtere Európa legtöbb fővárosával, közel- és távol-keleti városokkal, észak-afrikai és néhány amerikai légikikötővel egyaránt közvetlen légi kapcsolatban áll. Németországgal legerősebb a légi összeköttetés, – ez tíz város közvetlen elérhetőségét jelenti – ami a két ország közötti gazdasági kapcsolatoknak is köszönhető. Észak-Amerika közvetlen légi elérhetősége New York és Toronto városaival lehetséges; utóbbiak esetében a kivándorolt családok rokonlátogatási célokból történő utazásai is megjelennek a forgalmi adatokban.

A jugoszláv utódállamok és más balkáni országok légi személyforgalma

Az 1991–92-ig Jugoszlávia határain belül élő népek huszadik századi történelme meglehetősen problematikus volt. A területen élő, egymástól eltérő vallással, kultúrával és gazdasági fejlettséggel bíró népek összetartása egy politikai egységben csak bizonyos ideig volt lehetséges. Az 1990-es évek elején Jugoszlávia véres harcok árán szakadt részekre. A kialakult új államalakulatok további fejlődését sok tényező befolyásolta. A

térség természetföldrajza igen sokszínű. A hajózásra kiválóan alkalmas tengerpartoktól a Dinári-hegység nehezebben átjárható vidékein át az északi termékeny síkságokig a felszín meglehetősen mozgalmas. Némely területek nehézkes szárazföldi elérhetősége okán a térségben felértékelődött a légi közlekedés szerepe. A szovjet mintát követő nagyszámú repülőtérépítések időszaka az 1960-as évektől erősödött fel. Először a belföldi légi hálózat kiépítése vált fontossá, hiszen a főváros, Belgrád az államalakulat északkeleti részében elterülve, távol esett a szlovén vagy a horvát területektől, illetve a tengerparttól egyaránt. Később – kihasználva a turizmusban rejlő lehetőségeket – a nemzetközi légi kapcsolatok száma ugrásszerűen növekedett.

A kétmillió lakosú Szlovénia a jugoszláv utódállamok közül máig egyedülként 2004-ben belépett az Európai Unióba. Az ország gyors gazdasági fejlődésében a turizmus meghatározó szerepet játszik; Szlovénia a hegyvonulatok turisztikailag jó kihasználása mellett rövid, de annál szebb és kulturáltan kiépített tengerparttal is rendelkezik. 2005-ben az országba közel 1,5 milliós turista látogatott (CSAPO J. 2009.). A légi közlekedést tekintve az állam kis területe miatt belföldi repülőtér-hálózat kialakítása nem vált szükségessé. *Portorož* tengerparti repülőtér csekély nemzetközi forgalmát alkalmi charterek valamint üzleti magángépes utazások teszik ki. Szlovénia második legnépesebb városának, *Maribornak* a légi forgalmában is a charterek játsszák a vezető szerepet, azonban repülőtérén 2007-ben mindössze 32 ezer főt regisztráltak. A Szlovéniába menetrendszerű légi úton érkező látogatók *Ljubljana* nemzetközi repülőtérén landolnak. 2008-ban 21 ország 24 városába közlekedtek a 8 légitársaság utasszállító repülőgépei, összesen 1,6 millió utast szállítva. *Ljubljana* menetrendjében ekkor az európai desztinációkon kívül észak-afrikai üdülővárosok is szerepeltek.

A közel négy és fél millió lakosú Horvátország gazdaságának legfontosabb szektora a szolgáltatás, azon belül is az idegenforgalom. Közlekedésföldrajzi helyzete kiváló; az ország 1778 kilométer hosszan érintkezik – a Horvát Adria 1185 szigetével együtt 5835 km – az Adriai-tengerrel. Az ezredforduló óta Dalmácia idegenforgalma rekordmértéket öltött. Horvátországba 2008-ban 9,4 millió turista érkezett (UNWTO 2009). Az ország területén kialakított repülőterek elhelyezkedésében a turisták igényei is megfigyelhetők, tekintettel arra, hogy legtöbbször a nagyobb tengerparti városok közelében, illetve jelentősebb szigetein működik. Általánosságban elmondható, hogy a repülőterek zömének utasforgalma 2000 óta hatalmas mértékben elmondható ugyan, de a délszláv háború előtti idők utasszámaikat legtöbbször még máig sem érte el. Az internetes honlapok alapján az ország 16 közforgalmú polgári repülőtere közül 7 rendelkezik teljes körű szolgáltatással. Ez az érték az ország méreteihez képest kiváló; amennyiben a népességszámot fajlagosan vizsgáljuk, akkor első helyen áll a Balkán országai közül. Ha pedig az összes nemzetközi repülőterek számát vesszük alapul, akkor is csupán Románia előzi meg a tágabb térségben.

A hét repülőtér közül kettő az északi országrészben, távol a tengerparttól üzemel. A legkisebb utasforgalmú szlavóniai *Eszék* repülőtere a legszűkebb vonzáskörzetű; légikikötőjén – egy német és két hazai repülőtérrel légi kapcsolatot tartva – 2008-ban mindössze 15 ezer utast számláltak, mely az 1990. évi érték fele csupán. A főváros, *Zágráb* repülőtere légi utasforgalmát a 2000. év óta megduplázta, s 2008-ban megközelítette a 2,2 millió főt. Ezzel a zágrábi az ország legforgalmasabb repülőtere, Horvátország összes légi utasforgalmának 42%-ával. Menetrendjében – 2008-ban 33 célállomása volt – a hazai repülőterek mellett a német és olasz városok szerepelnek nagyobb számban, valamint légikikötőjéről jelentős nyugat-európai desztinációk és közel-keleti városok egyaránt közvetlenül elérhetőek. Közülük legerősebb a németországi összeköttetés – tekintettel a vendégmunkások utazásaira –, s a legtöbb utas Frankfurt repülőtérét választja elsődleges célpontul.

A jelentősebb forgalmú tengerparti repülőterek közül a legkevésbé légi utast *Rijeka* légikikötőjén – 2008-ban 110 ezer főt – regisztráltak. A Krk-szigeten épült repülőtér

6 városba irányuló forgalmának nagyobb részét a három elérhető német desztináció adja. Tervek vannak a jövőben további diszkont légitársaságok megjelenésére is a repülőtéren. Isztria légi utasforgalma a félsziget déli részén található, *Pula* határában működő nemzetközi repülőtéren realizálódik. Utasforgalmának maximumát még a délszláv háború előtt, 1990-ben regisztrálták, ekkor 672 ezer főt számláltak. Később, annak ellenére, hogy a háború közvetlenül nem érintette a területet – valószínűleg a bizalom hiányában – *Pula* légi személyszállítása drasztikusan visszaesett, 2000-ben mindössze a korábbi 10%-ára; ekkor mindössze 67 ezer utas vette igénybe a repülőtér szolgáltatásait. Köszönhetően azonban a nyári időszak charterjáratainak, az utóbbi időben a repülőtér forgalma ugrásszerűen emelkedett. Különösen a 2005–2008. évek közötti időszak növekedése számottevő az utasszám kvázi megduplázódásával, s a 18 európai várossal légi kapcsolatot tartó repülőtér forgalma már megközelítette a 400 ezer főt. Dalmácia 3 jelentős forgalmat lebonyolító nemzetközi repülőtere közül az északra fekvő *Zadar* légitikikötője máig sem volt képes a háború utáni igazi megújulásra; légi utasforgalma jelenleg az 1990. évi 360 ezres érték felét sem éri el – 2008-ban 158 ezer utasa volt –, bár az utóbbi években folyamatos növekedést regisztráltak. A repülőtérrel közvetlenül elérhető 14 európai nagyváros közül 6 Németországban található. Horvátország második legnépesebb városa, a 190 ezer lakosú *Split* nemzetközi repülőterének forgalma 2008-ban meghaladta az 1,2 millió főt. A Splitben repülőgépre szálló utasok a 19 különböző légitársasággal 21 ország 45 célállomására juthattak el 2008-ban. A repülőtér menetrendjének adataiból az derül ki, hogy az elérhető európai országok közül Németország (11), Nagy-Britannia (6) és Norvégia (4) részesedik a legtöbb desztinációval. *Split* jó közúti elérhetőségének – az autópálya elkészült a fővárostól – következtében a repülőtérrel belföldre irányuló légi utasforgalom csökkenő tendenciát mutatott az elmúlt években. Horvátország talán legszebb dalmát városa, a csodálatos gótikus, reneszánsz és barokk egyházi és világi épületekkel egyaránt büszkélkedő, s az UNESCO világörökség listáján is szereplő *Dubrovnik*, nagy légi utasforgalmat bonyolító nemzetközi repülőterén keresztül érhető el leggyorsabban. A város országon belüli periférikus elhelyezkedése, s nehezebb közúti megközelítése okán légitikikötőjének háború utáni gyors felújítása a turizmus jelentősége miatt nemzetgazdasági érdek volt. Repülőterének utasforgalma még 1987-ben volt a legnagyobb, ekkor ott 1,46 millió utast regisztráltak. Ezután, köszönhetően a háború pusztításának, forgalmában drasztikus csökkenés következett, 2000-ben csupán 395 ezer utasa volt. Azonban az újjáépítés sikerességét mutatja, hogy a 2008. évi forgalma megközelítette az 1,2 millió légi utast, ami jelenleg *Split* forgalmához hasonlítható. A *dubrovnik*i repülőtéren 2008-ban jelen lévő 24 légitársaság 54 különböző város – az egyetlen Európán kívüli desztináció az izraeli *Tel-Aviv* – légi elérhetőségét teszi lehetővé, melyek közül az alábbi országok képviseltetik magukat számos célállomással: Nagy-Britannia (11), Németország (8), Franciaország (6), Norvégia (4), Spanyolország (3). Utóbbi országot leszámítva elmondható, hogy Nyugat- és Észak-Európa hűvösebb klímájú turistaküldő területei adják a horvát tengerparti repülőterek forgalmának nagy hányadát.

A délszláv háború idején a legnagyobb pusztítás az egykori Jugoszlávia két legjelentősebb népcsoportjának – horvát és szerb – ütközőzónájában található Bosznia-Hercegovinát érte. A Horvátországnál valamivel kisebb területű ország lakossága meglehetősen vegyes összetételű. A népesség fele bosnyák nemzetiségű, azonban a szerb lakosság egyharmados aránya mellett horvátok (14%) is nagyobb számban élnek területén. Bosznia-Hercegovinában négy szilárd burkolattal ellátott polgári közforgalmú repülőtér működik. Az 1992–1995 közötti polgárháború idején a repülőterek komoly károkat szenvedtek, melynek következtében a légi utasforgalom jelentősen leredukálódott.

Az ország déli területén fekvő *Mostar* – nevét az „Öreg Hídról” (Most stari, UNESCO világörökség) kapta – repülőterének utasforgalma jelenleg éppen csak megközelíti – 2007-ben 80 ezer fő – a háború előtti, 1990. évi értéket (86 ezer utas).

Az ország további két vidéki közforgalmú repülőtere, *Banja Luka* (2008-ban 17 ezres utasforgalom) és *Tuzla* – ez utóbbi katonai repülőtér is egyben – inkább csak nem menetrendszerinti repülőgépeket fogad, utaslétszámuk csekély. Bosznia-Hercegovina légi személyközlekedése lényegében a főváros, *Szarajevó* nemzetközi repülőterén realizálódik. Az ezredforduló óta lassú ütemű, de folyamatosan növekvő utasforgalmú repülőtér 2008-ban a félmilliót meghaladva 506 ezer főt számlált. 2005-ben a Nemzetközi Repülőterek Társaságának Európai Bizottsága Szarajevót az évi egymillió utasnál kisebb forgalmú repülőterek kategóriájában a legjobbnak nyilvánította (ERDŐSI F. 2007). Az ország légi személyszállításának 84%-át kitevő Szarajevóból 19 város érhető el légi úton közvetlenül, melyek közül az öt német város – elsősorban München – a külföldön dolgozó bosnyák vendégmunkások miatt, a törökországi Isztambul pedig a közös mohamedán vallás és kereskedelem szempontjából jelentős desztináció. A délszláv államok közül a Zágrábban irányuló légi utasforgalom emelkedik ki.

Szerbia területe és ezzel népessége is többször változott az elmúlt évtized során. 2006-ban Montenegró népszavazás útján önálló állammá vált, majd pedig 2008-ban Koszovó tartomány albán vezetése nyilvánította ki a terület függetlenségét. Ezzel Szerbia területe 77 ezer négyzetkilométeresre, a népességszáma pedig 7,4 millió főre csökkent. A területek elvesztése érzékeny veszteséget okozott a szerb repülőtér hálózatot tekintve is, amely a népességszámhoz viszonyítva igen szerény.

Szerbia területén három szilárd burkolatú futópályával ellátott repülőtér működik. Közülük a legkisebb a Vajdaság keleti felén *Verseć* határában üzemel, mely rövid futópályája miatt csak kisméretű légi forgalom lebonyolítására alkalmas, repülőterén nemzetközi légi személyszállításra egyelőre nincs lehetőség. Pilótaképzése azonban jelentős. Az ország harmadik nagyvárosa, a közel 200 ezer lakosú délen fekvő *Niš* repülőtere a fővároson kívül az egyetlen olyan, amely nemzetközi légi személyforgalom lebonyolítására alkalmas. Jelenleg azonban a repülőtér csekély utasforgalmát – 2007-ben 30 ezer fő, ami a korábbi évekhez képest lényegében változatlan – bonyolító légitársaságok mindössze három várossal tartanak fenn közvetlen légi összeköttetést. A közel másfél millió lakosú főváros, *Belgrád* nemzetközi repülőterén realizálódik az ország légi személyforgalmának csaknem egésze (99%). Az európai, észak-afrikai és közel-keleti desztinációkkal egyaránt közvetlen kapcsolatban álló Belgrád kiterjedt légi közlekedési hálózata 2008-ban 30 ország 45 városát felfűzte a jugoszláv utódállamok repülőterei közül a legforgalmasabb volt, 2,6 millió utast számlálva. Az ezredforduló óta közel egymillióval gyarapodó légi utasforgalmában az európai fővárosok mellett leginkább német (6) és olasz (3) célállomások találhatóak. A nyári szezonban jelentős a charterek szerepe is, mely főként a mediterrán üdülővárosokba irányul; ezek közül utasszámokat tekintve a görög, a török, az egyiptomi és a tunéziai desztinációk emelkednek ki.

Jelenleg mintegy 63 állam ismeri el önálló országgént a nem egészen 11 ezer km² kiterjedésű, 2 millió lakosú Koszovót. A nagyrészt albánok által lakott terület népességének negyede a főváros, *Priština* lakója. Itt működik az ország egyetlen nemzetközi repülőtere; Prištínából 2008-ban 12 ország 21 városa volt légi úton közvetlenül elérhető. A repülőtér forgalma az ezredforduló óta közel megtriplázódott, meghaladva az egymillió utast. Menetrendjéből a Németországgal való jelentős légi kapcsolata emelkedik ki, – 8 germán várossal áll légi összeköttetésben –, amely döntően a vendégmunkások utazásainak köszönhető.

Európa egyik legfiatalabb állama, a 2006 óta független Montenegró. A Koszovónál valamivel nagyobb területű (14 ezer km²), viszonylag ritkán lakott (700 ezer fő) ország domborzatában meglehetősen nagy reliefet találunk. A függetlenné válás óta Montenegró idegenforgalma jelentős növekedést mutat. A csodálatos hegyvidék – a Durmitor Nemzeti Park a Tara folyó szurdokával együtt az UNESCO világörökségi listáján is szerepel – mellett a turisták jelentős része a közel 300 kilométer hosszú, üdülésre kiválóan

alkalmas mediterrán tengerpartját választja célpontul. Az ország meglehetősen lassú szárazföldi közlekedése miatt a repülőterek fejlesztése a gazdaság szempontjából kiemelkedően fontos. Montenegróban két nemzetközi közforgalmi repülőtér működik; a fővárosban Podgoricában és a tengerparti Tivatban. Mindkét repülőtérrel menetrendszerinti és charterjáratok egyaránt szállítják az utasokat. Előbbi elsősorban az üzleti forgalmat, utóbbi pedig a turizmust szolgálja. A 2007. évi légi utasforgalom alakulásának szempontjából Montenegró egyedülálló a vizsgált régióban, abban a tekintetben, hogy nem a fővárosi repülőtér számlálja a legnagyobb forgalmat. 2007-ben *Podgorica* félmilliósi légi forgalmát meghaladta a főként a nyári időszak chartereivel *Tivat*ot választó utasok száma (574 ezer fő). Montenegró fajlagosan a lakosságszámához képest igen jelentős légi utasforgalmat bonyolít le. Olaszországgal folytatott külkapcsolatai miatt kiemelkedik a Rómába irányuló légi forgalom, ezen kívül Belgrád, Zágráb és Moszkva szerepel a legnépszerűbb desztinációk között.

A tengerparttól elzárt, hegyvidéki, két millió lakosú Macedónia területén két nemzetközi személyforgalmat bonyolító repülőtér működik. Montenegróhoz képest Macedónia esetében a főváros repülőtere jóval nagyobb súlyú; tekintettel arra, hogy az ország légi utasforgalmának 94%-át adja. Az ország délnyugati részén fekvő *Ohrid* városa az UNESCO világörökség részét képezi, kiemelkedő történelmi és kulturális emlékei miatt. Repülőtérén 2008-ban 44 ezer utas fordult meg; légi forgalmában a külföldi desztinációk – Bécs, Zürich, Amszterdam és Ljubljana – mellett a belföldi személyszállítás is jelentős, tekintettel arra, hogy Szkopje szárazföldi megközelítése meglehetősen lassú, nehézkes. A forgalmi adatokban 2005 óta nincs szignifikáns változás, 30–50 ezer utast szolgál ki a repülőtér évente. A 2008. évben *Szkopje* repülőtérét használó 10 légitársaság 21 város közvetlen légi elérhetőségét biztosította 652 ezer utasa számára. Forgalma annak ellenére, hogy 2005 óta (494 ezer utas) folyamatosan növekszik, máig nem tudta megközelíteni az ezredforduló valamivel egymillió fő feletti értékét. Szkopjéből általában európai országokként egy-egy desztinációba közlekednek a repülőjáratok. E téren kivételt képez Németország (4), valamint Olaszország (2) jobb elérhetősége. A Németországgal fennálló jelentősebb légi kapcsolata az ott dolgozó nagyszámú vendégmunkásuk utazásainak köszönhető.

A döntően mezőgazdaságból élő, hiányos infrastruktúrájú, rendkívül elmaradott 3,5 millió lakosú Albánia Európa egyik legszegényebb országa. Az ország négy közforgalmú repülőtere közül csupán a főváros, *Tirana* – az albán származású Teréz anyáról elnevezett – légikikötőjének van nemzetközi státusa, s bonyolít állandó nemzetközi légi utasforgalmat. A repülőtér légi személyforgalma az ezredforduló óta indult gyors növekedésnek, s 2008-ban a három évvel korábbi utasszámát közel 40%-kal meghaladva elérte az 1,2 millió főt. A Tiranából légi úton elérhető városok száma 31-re emelkedett, s az európai desztinációk mellett az Egyesült Államok hatalmas metropoliszába, New Yorkba is közlekednek közvetlen légi járatok. Albániában a jobb megélhetés reménye miatt magas a kivándorlók száma; csak az Olaszországban és Görögországban dolgozók aránya meghaladja a 400 ezer főt. A két ország a 70%-ban mohamedán vallású Albánia legfőbb külkereskedelmi partnere, s ez az oda irányuló légi személyforgalomban is nyomon követhető. Tiranából jelenleg a 31 elérhető desztinációja közül 18 Olaszországba, 2 pedig Görögországba irányul. Isztambullal fennálló jelentős légi kapcsolata nagy részben a közös vallásnak köszönhető.

Bulgária felszíne meglehetősen változatos; tekintettel arra, hogy kontinentális éghajlatú síksággal, magashegységekkel, mediterrán területekkel, hosszú fekete-tengeri kijáráttal egyaránt rendelkezik. A kedvező közlekedéscsoporthelyzetű, azonban mindmáig komoly gazdasági problémákkal küzdő ország 2007-ben vált az Európai Unió tagjává. Gazdasági életében kiemelkedő szerep jut a turizmusnak; 2007-ben a Bulgáriába érkező 5,2 millió turistával e tekintetben a Föld országai között a 39. helyen állt (UNWTO, 2009). A légi személyforgalmat tekintve az országban 5 nemzetközi repülőtér működik.

Közülük *Gorna Orjahovica* légikikötője csak cargo funkciókat lát el, személyforgalma teljesen elenyésző; 2007-ben nem érte el az ezer főt sem. *Plovdiv* repülőtérének elsősorban belföldi jelentősége van. Burgasszal állandó légi összeköttetésben áll, valamint repülőtéréről időszakosan chartergépekkel brit városok érhetőek el légi úton. Bulgária légi személyforgalma szinte teljes egészében a fővárosban és két jelentős tengerparti üdülővárosában összpontosul. A 2008-as évben Várna közel másfél milliós – 2005 óta 30%-os növekedés –, valamint Burgasz majd kétmillió utasforgalma együttesen meghaladta a Szófia termináljaiban megforduló – 3,2 milliós – utasok számát. Mindkét tengerparti nagyváros – Szófia állandó légi elérhetősége mellett – döntően szezonális charterjáratainak köszönheti kiemelkedő légi forgalmát. A repülőterek honlapadatai alapján 2008-ban Várna 64, Burgasz pedig nem kevesebb, mint 107 várossal tartott fenn légi kapcsolatot. *Várna* repülőtérének menetrendjében a németországi desztinációk túlsúlya szignifikáns; 2008, szezonálisan 19 német várossal közlekedtek ide nyáron charter járatok. Nyugat-Európa érdeklődése nagyfokú a fekete-tengeri üdülőváros iránt; Franciaország és Nagy-Britannia egyaránt 5-5 nemzetközi repülőtéréről közlekednek légi repülőjáratok Várnába. *Burgasz* nemzetközi repülőtere még forgalmasabb a nyári szezonban; az utasokat küldő városok számának aránya szerint első helyen Nagy-Britannia és Németország (19-19 desztináció) együttesen áll, majd pedig a sorban észak-európai országok városai következnek: Svédország (13), Norvégia (6), Finnország (4) és Dánia (4). Észak- és Nyugat-Európából a két város iránti érdeklődés nem véletlen, tekintettel arra, hogy ott a hűvösebb éghajlat következtében a Balti- és Északi-tengerek vize csak ritkán alkalmas fürdőzésre. Míg a tengerparti üdülővárosok a szezonálisan közlekedő chartereknek köszönhetik jelentős forgalmukat, addig a főváros, *Szófia* nemzetközi repülőtérén az állandó, menetrendszerinti utasszállító repülőgépek túlsúlya érzékelhető. A légi utasforgalom 1993 és 2000 között nem változott lényegesen – 1,1 milliós utaslétszámot produkálva –, az ezredforduló óta azonban a triplájára emelkedett. Főként a 2005–2008 - években bekövetkezett 42%-os növekedés figyelemre méltó. Ebben az ország gazdasági fejlődése mellett a repülőtéren megvalósult új beruházások egyaránt jelentős szerepet játszottak. A Szófiából jelenleg légi úton elérhető 30 ország mintegy 60 városa – melyek között brit, német és spanyol célállomások szerepelnek a legnagyobb számban – Európán kívül észak-afrikai, közel-keleti és távol-keleti térségek közvetlen elérhetőségét is lehetővé teszi.

A térségben legnagyobb területe és népessége Romániának van. Az Európai Unióhoz 2007-ben csatlakozott ország teljes légi utasforgalma 2005–2008 között megduplázódott (4,5 millióról 9,3 millió före); ezzel az egész vizsgált régiót tekintve a közelmúltban a legdinamikusabb növekedést érte el. Románia közforgalmú repülőterekkel való ellátottsága a legjobb a térségben. Területén 17 olyan szilárd burkolatú futópályával ellátott repülőtér működik, amely a belföldi légi személyközlekedésbe bekapcsolódott, s ezek mintegy feléről menetrendszerinti járatok külföldre is közlekednek. A repülőterek földrajzi megoszlása meg lehetőségen egyenletes, így az ország területének 80%-áról 100 km-en belül elérhető valamelyik (ERDŐSI F. 2007). A repülőterek mindegyikének legalább 1800 méter hosszú szilárd burkolatú futópályája van – 3 közülük a legnagyobb utasszállító gépek manőverezésére is alkalmas 3500 m-es hosszúsággal bír –, aminek következtében rajtuk minimum középkategóriás repülőgépek mozgásaira nyílik lehetőség. A romániai repülőtereket légi utasforgalmi súlyuk alapján csoportosítva a következő összefüggések tehetők:

2008-ban a legkisebb utasforgalmat számláló repülőterek közül *Karánsebes*, *Craiova*, *Szatmárnémeti*, *Nagybánya* és *Tulcea* légikikötőjének utaslétszáma egyenként nem érte el a 25 ezres értéket. Ekkor a negyedszáz ezres utasszámot éppen meghaladta – a 2000. év óta forgalmát megötszöröző – *Suceava* repülőtérének légi személyforgalma.

A 100 ezres légi utasforgalom alatt teljesítő romániai repülőterek száma három. Közülük kettő dinamikus fejlődést ért el a közelmúltban. Jelentősebb célállomás a 2006 óta forgalmát megnégyszerező, 2008-ban 47 ezer utast számláló *Marosvásárhely* repülőtere. A légikikötő új terminálját 2005-ben adták át, s 4 elérhető desztinációja között Budapestet is ott találjuk. A rokonlátogatások, a közös nyelv összekapcsoló ereje megmutatkozik a légi utasok számának dinamikus növekedésében. A magyar határ közelében

található *Nagyvárad* repülőterének utaslétszáma épp meghaladta a félszázazretet a 2008-as esztendőben, ez az érték 2006-ban még csak közel 29 ezer fő volt. A repülőtérrel légi úton elérhető 16 város közül az idegenforgalom és a jelentős külkereskedelmi kapcsolatok mellett a nyelvrokonság – az olasz és a román is újlatin nyelv – is szerepet játszik az olaszországi célállomások (9) túlsúlyában. Romániában a vidéki nemzetközi repülőterek közül *Konstanca* légikikötőjének jelentősége csökkent legnagyobb mértékben az elmúlt évtizedek alatt. A tengerparti város a 2008. évben csupán 80 ezres utasforgalmat számlálva állandó légi kapcsolatot mindössze néhány hazai és olasz várossal tartott, s 90%-ban charterforgalomra volt berendezkedve. Ez az 1979. évi 779 ezres rekord méretű utaslétszámánál ma alig több mint tizedrészét teszi ki mindössze. Az utasforgalom drasztikus csökkenésének több indítéka van. Egyfelől Konstanca belföldi szárazföldi közlekedés – vasút és közút – javulása következtében a román főváros elérhetősége meggyorsult. Másrészt a repülőtér 1999 óta fontos amerikai légi katonai támaszpontként is funkcionál. Ezenkívül a két jelentős fekete-tengeri bolgár üdülőváros, Várna és Burgasz idegenforgalmának ugrásszerű növekedése sem javította a „Román Riviéra” központja, Konstanca légi forgalmának fejlődését.

A százazres évi légiutas-számot kismértékben meghaladó 4 romániai repülőtér közül *Arad* légikikötője fejlődött a legdinamikusabban a közelmúltban. A belföldi légi forgalomban Bukaresttel kapcsolatban álló repülőterén inkább a külföldi charterforgalom növekedése figyelemre méltó. 2008-ban 130 ezer légi utas vette igénybe a repülőtér szolgáltatásait; ez a 2005-ös 4 ezres számot alig meghaladó utasforgalomhoz képest ugrásszerű növekedés. Az ilyen mértékű fejlődést nem magyarázza, hogy Aradtól nem esnek távol olyan magyar megyeszékhelyek – Szeged, Békéscsaba –, melyek nem rendelkeznek nemzetközi repülőtérrel, s utóbbiak vonzáskörzetének légi úton is közlekedő népessége növelheti Arad forgalmát. Emellett a lényegesen nagyobb forgalmú temesvári repülőtér a várostól mindössze 60 km-re található, s hatalmas konkurenciát jelent. A moldvai országrészben két jelentősebb forgalmú repülőtér – Bacu és Iasi – utasforgalmának növekedése hasonlóképpen alakult az elmúlt néhány évben. A 2005-ben egyaránt 42 ezer utast kiszolgáló repülőterek közül *Iasi* esetében a belföldi járatok dominálnak; légikikötőjének forgalma 2008-ban 146 ezerre emelkedett. A nagyobb távolság indokolja Temesvár és Bukarest célállomásokkal való jelentősebb légi forgalmát. A repülőtérrel légi úton elérhető külföldi desztinációk közül Bécs és Budapest elérhető ki. *Bákó* repülőterén a légi forgalom 2008-ban 114 ezerre növekedett. Forgalmának túlnyomó részét a nemzetközi menetrendszerinti járatokat igénybe vevő utasok teszik ki; a 8 elérhető légi desztinációjának fele olaszországi város. Az Erdélyi-medencében elhelyezkedő *Nagyszeben* fontos gazdasági centrum. Repülőterén a folyamatosan növekvő forgalmának köszönhetően 2008-ban már 165 ezer utast regisztráltak. Ez a 2005-ös esztendőhöz képest közel 40%-os emelkedést jelent, s a kiszolgált utasok számának tekintetében a vidéki repülőterek közül Nagyszeben már a harmadik helyen áll az országban.

Románia második legforgalmasabb vidéki légikikötője „Erdély fővárosa”, *Kolozsvár* mellett üzemel. A kulturális rendezvényeiről, felsőoktatási intézményeiről híres nagyváros nemzetközi repülőterének köszönhetően egyre jobban bekapcsolódik Közép-, Kelet-Európa kulturális életébe. Kolozsvár légi utasforgalma dinamikus növekedésen van túl az ezredforduló óta; repülőterén 2000-ben 83 ezer, 2005-ben 202 ezer, 2008-ban 752 ezer légi utast regisztráltak. Kolozsvár repülőterének 33 várost felfűző légi menetrendjében a budapesti desztináció mellett olasz, német és spanyol városok túlsúlya szerepel, charter-járatokkal azonban Észak-Afrika egyes országainak – Tunézia és Egyiptom – üdülővárosai is elérhetővé váltak. Ha nem is ekkora mértékben, de jelentősen növekedett *Temesvár* repülőterének személyforgalma is. A 2005-ös év utasforgalmát közel 40%-kal meghaladva, 2008-ra az egymilliós utaslétszámot megközelítve, Temesvár ma egyértelműen a legforgalmasabb vidéki repülőtér Romániában. Az ugrásszerű növekedést elsősorban a nemzetközi légi forgalmának fejlődése okozta, amelyet leginkább a szerb és magyar oldalról Temesvárt választó utasok, valamint a főként Dél-Európában dolgozó romániai vendégmunkások utazásai indukálnak. Azonban a 11 olasz – amely az összes elérhető desztináció (35) közel harmada – és 4 német célállomás mellett nem elhanyagolható

Temesvár belföldi légi közlekedési szerepe sem: a repülőtérrel 9 belföldi város érhető el közvetlenül légi úton.

Románia kétmillió lakosú fővárosának, Bukarestnek két különálló repülőtere üzemel. A kisebb forgalmú „Aurel Vlaicu”, másik nevén Băneasa repülőtér a szocialista érában a TAROM légitársaság keretein belül szinte kizárólag az ország belföldi légi forgalmát bonyolította. 2002-től azonban a charterforgalom központjává lett, s a diszkont légitársaságok használják nemzetközi vonatkozásban. 2008-ban az 1,7 millió utast meghaladó forgalma a három évvel korábbi adatok 4,5-szeresét jelenti. A főváros másik, nagyobb forgalmú repülőtere, „Henri Coandă”, régebben az Otopeni nevet viselte. A repülőtérre korábban kizárólag nemzetközi légi járatok közlekedtek, ma azonban a külföldre irányuló menetrendszerinti utasforgalma mellett szinte a teljes belföldi forgalmat is lebonyolítja. A 2005-ben 3 millió főt éppen meghaladó utasforgalma 2008-ra 40%-kal növekedett, s az 5 millió utast is meghaladta. 2008-ban a két bukaresti repülőteret összesen 42 légitársaság használta; róluk együttesen 30 ország 68 városa volt közvetlenül elérhető légi úton. A 9 belföldi várost is felfűző menetrendjében jelentős olasz fölény (11 város) mutatkozik. Olaszország, Románia egyik legjelentősebb külkereskedelmi partnerországa, ily módon fontos gazdasági kapcsolatok fűzik hozzá, számos vendégmunkása dolgozik Itáliában. A németországi célállomások (6) felértékelődése hasonlóan a román vendégmunkások utazásainak köszönhető. Az Európán kívüli desztinációk közül 7 észak-afrikai és 6 közkeleti város áll Bukaresttel közvetlen légi kapcsolatban. Amennyiben a magyar és a román légi személyforgalom közelmúltbeli alakulását összevetjük, azt tapasztaljuk, hogy míg a romániai repülőterek összes utasforgalma 2005-ben Magyarországénak mindössze 56%-a volt, 2008-ban pedig már 8%-kal meghaladta azt.

IRODALOM

Csapó János (2009). *Az Európai Unió turizmusának térbeli folyamatai és trendjei*. Egyetemi jegyzet, PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs

Erdősi Ferenc (2007). *Kelet-Európa országainak légi közlekedése*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs

Erdősi Ferenc (2000). *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Gyuricza László (2008). *A turizmus nemzetközi földrajza*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Internetes források

www.tallinn-airport.ee
 www.riga-airport.com
 www.liepaja-airport.lv
 www.vilnius-airport.lt
 www.kaunasair.lt
 www.palanga-airport.lt
 www.airport.by
 www.gomelavia.com
 www.lotnisko-chopina.pl
 www.airport.gdansk.pl
 www.krakowairport.pl
 www.airport.lodz.pl
 www.airport-poznan.com.pl
 www.airport.wroclaw.pl
 www.plb.pl
 www.rzeszowairport.pl
 www.airport.com.pl
 www.prg.aero
 www.mostar-airport.ba
 www.airport-brno.cz
 www.airport-ostava.cz
 www.airport-k-vary.cz
 www.airport-pardubice.cz
 www.zadar-airport.hr
 www.airportpristina.com
 www.nis-airport.com
 www.sarajevo-airport.ba

www.airportkosice.sk
 www.airport-poprad.sk
 www.letisko.sk
 www.bud.hu
 www.airportdebrecen.hu
 www.flybalaton.com
 www.gyor-perairport.hu
 www.airport-borispol.kiev.ua
 www.airport.kiev.ua
 www.dniproavia.com
 www.airport.dn.ua
 www.airport.nikolaev.ua
 www.airport.od.ua
 www.airport.crimea.ua
 www.baneasa-airport.ro
 www.airport-belgrade.co.yu
 www.airportcluj.ro
 www.zagreb-airport.hr
 www.banjaluka-airport.com
 www.targumuresairport.ro
 www.montenegroairports.com
 www.lju-airport.si
 www.rijeka-airport.hr
 http://skp.airports.com.mk
 www.portoroz-airport.si
 www.varna-airport.bg
 www.airports.com.mk

www.aeroportuladar.ro
 www.aeroportoradea.ro
 www.sibiuairport.ro
 www.bacauairport.ro
 www.letiskobratistava.sk
 www.mk-airport.ro
 www.aeroportsuceava.ro
 www.sofia-airport.bg
 www.aeroportcraiova.ro
 www.bourgas-airport.com
 www.airport.lviv.ua
 www.tirana-airport.com
 http://ohd.airports.com.mk
 www.aerotim.ro
 www.baia-mare-airport.ro
 www.otp-airport.ro
 www.tuzla-airport.ba
 www.split-airport.hr
 www.airport-pula.hr
 www.osijek-airport.hr
 www.maribor-airport.si
 www.airport-dubrovnik.hr
 www.aeroport.ro
 www.aeroportulsm.ro
 www.aeroportul-tulcea.ro
 www.plovdivairport.com

Alanyhasználat Ugocsa és Bereg megyék kajszi termesztésében

Rezümé Jelen munkám célja az Ugocsa és Bereg megyék kajszi termesztésben használatos alanyainak feltérképezése és összehasonlítása. Az eredmények az említett megyék termesztőinek és faiskolásainak az elmondásai által született kérdőíves módszer segítségével, valamint a saját megfigyeléseim alapján. A kutatás eredményeit minden érdeklődőnek a figyelmébe ajánlom.

Резюме Метою цієї роботи є порівняння і виявлення підщеп абрикоса в областях Угорча і Берег. Результати цієї роботи отримані шляхом анкетних опитувань виробників, а також на основі власних спостережень. Пропонуємо результати дослідження всім зацікавленим.

„A magyar faiskolák a kajszi fajtákat mintegy 50%-ban vadkajszimagoncra, közel 45%-ban mirabolán magoncra szemzik, és csak mintegy 5% körüli arányban használnak alanyként különböző szilva alanyokat, elsősorban helyi szilvafajtákat. Az utóbbi időszakban növekvő tendenciát mutat a mirabolánmagoncok használata a kajszi alanyaként.” (Hrotkó Károly 1999)

1. ábra. A kajszi alanyhasználat alakulása a magyarországi faiskolákban 1997 és 2002 között (Hrotkó (1995) és Bach és társai (1998) adatai nyomán)

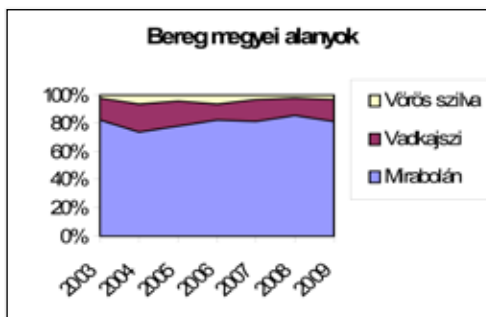
A Bereg megyei kajsziültetvények mintegy 80%-ban mirabolán alanyon léteznek, valamint a szaporítás is ilyen arányban mozog. Ezenkívül vadkajszit 15%-ban, és vörös szilvát mintegy 5% körüli arányban használnak alanyként (2. ábra). Magyarországhoz hasonlóan a mirabolán alkalmazása igen széles körben elterjedt Kárpátalján is. Mivel igen jó értékeket mutat alanyként, ezért rendkívül magas százalékban használják mind a faiskolákban, mind az ültetvényekben.

A szárazabb, vízgazdálkodásban szegény területeken általában a vadkajszi alanyokat részesítik előnyben, mivel jól bírja az aszályt. A hidegebb talajokra inkább szilva alanyokat telepítenek, Kárpátalján mirabolán és vörös szilva az alkalmazott fajta. Az alanyfajták szaporítása magvetéssel történik. A tapasztalatok alapján ezeken az alanyokon a kajszi hamarabb terem, mint a vadkajszi alanyon, sőt a termésátlag is magasabb.

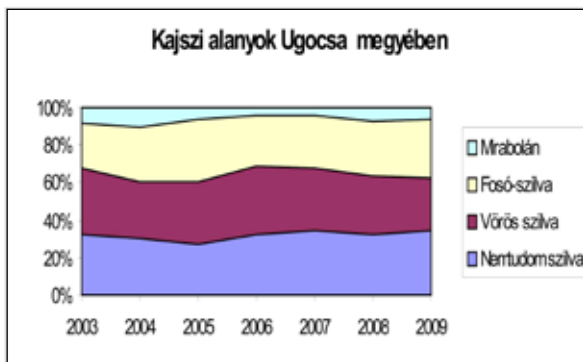
Ezzel ellentétben az Ugocsa megye alanyhasználat, amely igen sajátos vidék, az őshonos alanyfajtákon alapszik. Itt nagyarányban szaporítanak: vörös szilvát (kb. 30–33% körül), „fosó szilvát” (kb. 30–35% körül), valamint „nemtudom” szilvát (30% körül) és mirabolán (5–8% körül) alanyokon kajszit (lásd 3. ábra). A termesztők szívesen alkal-

* A BCE Kertészettudományi Kara beregszászi kihelyezett tagozatának konzulens tanára.

mazzák ezeket a fajtákat, mivel a helyi talaj és éghajlati viszonyokhoz jól alkalmazkodtak, s emellett a terméshozamát és az ellenállóképességét is jelentősen javítják.

2. ábra. A kajszi alany-használat alakulása a Bereg megyei faiskolákban (kérdőíves felmérés alapján)

3. ábra. A kajszi alany-használat alakulása az Ugocsa megyei faiskolákban (kérdőíves felmérés alapján)

A szilvaalanyok rokonsági csoportjai (Hrotkó Károly nyomán)

„A szilvafajok taxonómiai kérdései meglehetősen bonyolultak, az egyes alanyok közötti eligazodás érdekében azonban nem kerülhettünk el bizonyos csoportosítást. A fontosabb szilvaalanyokat és hibrideket a következő négy fő csoportba soroltuk:

1. mirabolán szilva és hibridjei,
2. kökényszilva és damaszcéna szilvák,
3. házi szilva és helyi fajták,
4. egyéb fajok és fajhibridek.”

A következőkben ennek a csoportosításnak megfelelően ismertetem a tájegységként előforduló fajtákat, kitérve azok használatára kajszi alanyként.

A kajszi alanyok összehasonlítása

Kajszi magonc

A nemes fákkal jól összefér, rendszerint erős vagy igen erős növekedést ad. A terméshozam ezen az alanyon eléggé kiegyenlített, a fajlagos hozam más alanyokhoz

viszonyítva jóval kisebb. Talajigénye: jó vízgazdálkodású, mély rétegű, semleges talajokon nem érzi jól magát, nem nő nagyra, sínylődik. A szárazságtűrő képessége a többi alanyhoz viszonyítva jobb.

Ugocsa megye termesztő vidékei „*Tengeri barack*” néven ismerik. Alanyként nem hasznosítják, mivel helyi szilvaalanyokat használnak a nagyobb termésbiztonság végett. Ezzel ellentétben a Bereg megyében jól elterjedt alanyfajta.

Magvetéssel szaporítják, a magiskolában sűrűre vetik, hogy a csemete ne vastagodjon meg túlságosan. Az oltványiskolában kielégítően növekszenek. Gyökérzete kevésbé ágazódik el, színe kárminpiros, amiről könnyen felismerhető. A szemzés időszak elején (a szemzés általában július közepétől szeptember közepéig tart) – viszonylag rövid ideig – szemezhethők jól. Esős időjárás esetén számíthatunk hiányos eredményre.

„A kajszimagoncok jobban érzékenyek a verticilliumos hervadásra, valamint CLSV (Chlorotic leaf spot vírus) fertőzésre, ezért csak vírusmentes nemes fajták szemzése ajánlott.” (Hrotkó Károly 1999)

Mirabolán

(*Prunus cerasifera* EHRH. var. *cerasifera* SCHNEID. Cv. *mirabolana*).

„A cseresznyeszilva (*Prunus cerasifera* EHRH.) Európában és Ázsiában őshonos, elterjedt faj, alanyként és díszváltozatait telepítik. Alanyként két változata, a var. *cerasifera* cv. *mirabolana* inkább Európában, a var. *divaricata* inkább Kelet-Európában és Közép-Ázsiában használatos (Terpo 1974).” (Hrotkó Károly 1999)

A mirabolánra több növényfajta szemezhető: szilvafélék, őszibarack, kajszai és mandulafajták egyaránt. A szoban forgó térségekben szilva, őszibarack és kajszai alanyként használják. A mirabolán rendkívül változatos alanyfajta. Alanyként való használat céljára számos magonc (magtermő) és ivartalanul szaporított fajtát szelektáltak a természetes állományból, illetve nemesítettek részben más fajokkal való keresztezés eredményeként. (Hrotkó nyomán)

A kutatások szerint a mirabolán általában a nemes fajtákkal jól összefér, és erős vagy igen erős növekedésű oltványt ad. A megfigyelések alapján egyes ringlófajtáknál inkompatibilitás lép fel. A rászemzett fajták kissé később fordulnak termőre. A nemes fajták vegetációs idejét megnyújtja, így a szélsőséges klímájú területeken a termesztés során fagyérzékenység figyelhető meg, valamint verticilliózisa érzékenyebbek, s a magoncok származásától függően változó mértékű inkompatibilitás is jelentkezhet.

A Bereg megyei térségben ezt a problémát közbeoltással próbálják kiküszöbölni. A magról vetett faiskolákat először Besztercei szilvával vagy ringlóval (kb. megegyezik a vegetációs időszak hossza a kajszival), majd ezeket szemzik be kajszifajtákkal, így a vegetációs idő stabilizálható a barack igényei szerint. A termésbiztonság és fagyérzékenység jelentősen javul, a moníliaval szemben viszont érzékenyebbek, a kompatibilitás is vitatott. Ezt a módszert nem használják olyan régen, hogy minden értékmérő tulajdonságra választ kapjunk.

Szaporítás. Magvetéssel szaporítják, a tapasztalatok szerint második éves magja jobban csírázik. A magiskolákban sűrűn vetik, hogy csemetéi ne vastagodjanak meg túlságosan. Az oltványiskolába telepített alanyállomány augusztus második felében szemezhető jó eredési százalékkal. A szemzéshez a héját elég hosszú ideig adja, a kajszai jól ered rajta, tehát mind chip, mind pedig a T-szemzés alkalmazható.

Kárpátalján a hideg telek jelentősen megnehezítik a faiskolások munkáját, mivel a gyökérnyakba szemzés nem mindig fokad magas százalékban. Ez azzal magyarázható, hogy a hó lassú olvadása a gyökérnyakba szemzett rügyek jelentős fagykárosodását okozza. A termesztők ilyenkor a hiányt tavaszi héjalóltással pótolják, sőt a csemeték száraz tavasz esetén igen nagy százalékban kiszáradhatnak, mivel gyökérnyakban ez a módszer elég rizikós.

A szemzést követő évben a nemes gyorsan növekszik, és számottevő arányban koronásodik. A gyümölcsösben, ha elegendő vizet kap, jól gyökeresedik, de száraz időszakban telepítve sok kipusztulhat. Az őszi telepítéssel ezt jól ki lehet küszöbölni, mert a tél folyamán a gyökerek vízgazdálkodása megfelelően kialakul, csak a lazított talaj fagykárosító jellegére kell figyelmet fordítani. Ilyen esetekben a facsiktakarás magas százalékban javíthatja a fokadás mértékét, ezenkívül a takart föld szerkezete a tavaszi gyökérképződéshez optimálisnak bizonyul.

Fosó, vörös, nemtudom szilvafajták

Ugocsa megyében őshonos fajták, a kajszibarack elterjedése valószínűleg ezekkel a fajtákkal történt. Ezek az alanyfajták az erdőben vadon növe is megtalálhatók, valamint a régmúlt idők termesztés területei helyén, folyóparton, mezővédő fasávként, valamint szerte a település szabad területein. Az itt élő emberek összegyűjtik a vadon növényeket, valamint a házi kertekben lévő gyümölcsöket és pálinkát készítenek belőlük, ezenkívül házi befőttöt és lekvárt.

Termesztésben a kajszialanyaként foglal szerepet, mivel jól összeférnek, ezenkívül a vegetációs idejük is körülbelül egy időre esik. A rájuk oltott nemes erőteljes növekedésű, nem túl érzékeny a fagyokra. A betegségekkel szemben viszont érdekes értékmérő adatokat mutatnak. A vörösszilva-alanyok érzékenyek a monília, valamint a rájuk oltott egyes kajszifajtáknál „a kajszifajtaútés” számottevő mértékben jelentkeznek az utóbbi időben (a helyi termesztők megfigyelései alapján). A Magyarországról behozott fajtáknál figyelhető meg túlnyomó részben. Idetartozik: a Szegedi mamut, Ceglédi óriás, Ceglédi piroska, Gönci magyar. Ezzel szemben az ukrain fajták: Jubileumi, Ruzsanovszkij (Kijevei nagytermésű), Kijevei aromás, Olimp, Kraszkascsekij, Melitapolszkij – jobban alkalmazkodtak ezekhez az alanyokhoz (szőlősgyulai termesztők megfigyelései alapján).

1. kép. Koronába szemzett Melitopolszkij, gutaütésnek ellenálló, 30–35 éves kajszifajta (fotó, Szőlősgyula)

Szaporításmód

Ugocsa megye kajszifajta szaporítása jellegzetes, évszázados hagyománya van. Itt a termesztők főleg a héjaláoltást hasznosítják jelentős mértékben, mivel a szemzés eredése nem számottevő. Ez a szemzési időszak aszályos időjárásával magyarázható.

1. táblázat: Ugocsa megyei termesztők megfigyelései

Alanyfajták	Eredés	Tősarjképződés
Vörös	Közepes	6–8 év
Fosó	Nagyon jó	Nincs
Nemtudom	Jó	5 év
Hasadó	Nem jó	Nem
Fehér hasadó	Nem jó	Nem
Mirabolán	Jó	2–3 év
Barabélű	Legjobb	Nincs

A héjbaoltást tavasszal a rügypattanás után végzik, a mikor az alany már adja a héját.

Az oltás művelete a következő: a héjaláoltást 60 cm magasan végzik, zsineggel kötözik, és a sebfelületet pedig sebkezelő viasszal kenik be. Általában 2-3 szemet hagynak az oltott vesszőn, de mára már megjelent az egyszemes alkalmazás is. Az oltóvesszőket pincében vagy hűtőkben tárolják. Egyre jobban kezd elterjedni ebben a régióban a párosítással való szaporítás is, mivel ezzel a módszerrel nem marad sebfelület. Így a monília kevesebb teret kap.

Következtetés

Kutatásom eredményeként elmondhatom, hogy Ugocsa és Bereg megyék kajszialanyainak használata és szaporítás-technikája jelentősen eltér egymástól. Míg a Bereg megyei termesztők a mirabolán alanyt alkalmazzák nagy százalékban, addig az Ugocsa megyei gazdák a helyi szilvafajták jó tulajdonságait használják ki. Megfigyelésem alapján elmondhatom, hogy az eredési százalék nem éri el a 100%-ot, annak ellenére sem, hogy különböző szilvafajtákat alkalmaznak a faiskolai termesztők. A sikeresebb gazdák különböző módszerekkel próbálják javítani a kajszai ültetvényeik terméshozamának átlagát. A fagykarak miatt nagyon jelentős termés kiesés fordult elő az elmúlt években. Véleményem szerint, mivel ez egy fagyérzékeny kultúra, ezért jelentősen csökken az ültetvények száma a fent említett megyékben.

IRODALOM

- Brózik S.–Kállay T.-né szerk. (2000). Csonthéjas gyümölcsfajták. Mezőgazda Kiadó
- Brózik S.–Nyéki J. (1975). Gyümölcstermő növények termékenyülése? Mezőgazda Kiadó, Bp.
- Bubán T.–Túri I. (1977). A csonthéjasok virágzásának késleltetése. Kertgazdaság
- G. Tóth M. (2000). Gyümölcsészet (Gyümölcstermesztés I). Primon Kiadó, Nyíregyháza
- Gergely I. (1983). A kajszivirágzás késleltetése öntözéssel. Kertgazdaság
- Glits M.–Hotváth J.–Kuroli G.–Petróczi I. szerk. (1997). Növényvédelem, Mezőgazda Kiadó, Bp.
- Hrotkó K. szerk. (1999). Gyümölcsfaiskola. Mezőgazda Kiadó, Bp.
- Keszei A. (2001). Gyümölcstermesztés. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest
- Németh A. (2000). Kárpátalja, 3., javított kiadás. Panoráma Kiadó, Budapest
- Nyujtó F.–Surányi D. (1981). Kajszibarack, Mezőgazdasági Kiadó, Bp.
- Pénzes B.–Szalay L. szerk. (2003). Kajszai, Mezőgazda Kiadó, Bp.
- Sipos Béla Zoltán (1998). Gyümölcs a kertben, Szabad Föld Lap-és Könyvkiadó Rt. Bp.
- Sipos Béla Zoltán (1991). Gyümölcsfák alakítható metszése, Planétás, Bp.
- Soltész M. szerk. (1998). Gyümölcsfajta ismeret és használat. Mezőgazda Kiadó, Bp.
- Soltész M. szerk. (1997). Integrált gyümölcstermesztés. Mezőgazda Kiadó, Bp.
- Szabadi G. szerk. (2004). Növényvédő szerek, termésművelő anyagok. Agrinex Bt., Bp.
- Szalay L.–Mády R.–Nagy Á.: Kajszai fajtahasználat Magyarországon. Kertgazdaság, Horticulture, Magyar Mezőgazdaság Kft. 37. Évfolyam 3. Szám
- Szász G.–Tőkei L. szerk. (1997). Meteorológia mezőgazdászoknak, kertészeknek, erdészeknek. Mezőgazda Kiadó, Bp.
- Жеведенко Т. П.: Проловодство Сорта сливи и абрикоса, Издательское объединение "Вища школа", 1981

2010. 04. 08.

Zicherman Sándor festőművész alkotásaiból
rendezett kiállítás megnyitója

A Borzsa-folyó puhatestű faunájának vizsgálata a benei szakaszon

Rezümé A cikk a vízicsigafajok előfordulási gyakoriságát és méretbeli adatait tartalmazza. A vizsgálatok 2008-ban illetve 2009-ben hat mintavételi helyen történtek. Az összesen vizsgált 254 vízicsiga közül 18 faj került elő. A tányércsiga (*Planorbis corneus*) volt a legelterjedtebb csigafaj az egész vízrendszerben. Statisztikai elemzéseket végeztünk a kifogott példányokat illetően. Lemértük a csigaházak magasságát, szélességét és a kanyarulatok számát. A kapott adatokat összevetettük *Csigák, kagylók* (Dr. Krolopp Endre 1981). könyvével. Ezzel a módszerrel arra kerestünk választ, hogy milyen hasonlóságot mutatnak a szakirodalomban leírt és az általunk vizsgált különböző mintavételi helyeken fogott csigák adatai. A vízicsigafajok térbeli mintázatának vizsgálatával pedig azt próbáltuk elemezni, hogy mennyire felel meg a szakirodalomban említett fajok előfordulási gyakorisága a Borzsa-folyó és annak árterületére vetítve.

Резюме У практичній частині роботи йдеться про те, як часто можна зустріти водних слимаків, та які в них розміри. Ці дослідження проводилися у 2008 та 2009-му роках на шести окремих територіях. Серед досліджених 254 водних слимаків було виявлено 18 видів. Найпоширеніший вид слимаків у всій водосистемі це - *Planorbis corneus*. Також було розроблено статистичні аналізи досліджених слимаків. Виміряно розміри їхніх „хатинок”: висоту, ширину, а також кількість на них кривуль. Отримані результати зіставлені з даними книги др. Кролопп Ендре „Видання про слимаків та двостулкових моллюсків” (1981). За допомогою цього методу ми досліджували спільні ознаки слимаків для порівняння отриманих даних з даними наукової літератури. Отже, у нашій праці відбито результати дослідження водних слимаків, якими вони бувають у просторі, на нашій території, коло річки Боржава та у навколишніх водосистемах.

A kutatás célja

Vizsgálataink célja az volt, hogy feltérképezzük a Borzsa benei szakaszán mely vízicsigafajok honosak, azok milyen egyedszámbeli gyakorisággal vannak jelen, valamint mekkora természetvédelmi értéket képviselnek.

Az eddigi munkám során már ismertettük a Borzsa-folyó területén elhelyezkedő élőlényeket. Jellemeztük a folyó természeti viszonyait, rámutattunk az élőlények gazdagságára. Gyakorlatilag az állat- és a növényvilágot is egybefogóan jellemeztük.

Most azonban rávilágítottunk a területen lévő ökológiai problémákra. Felkutattuk a folyó mentén, illetve a folyóban élő puhatestűek sokféleségét. Többször is voltunk a Borzsán, igen részletesen bejártuk azt Bene környékénél. Saját készítésű meritóhálóm segítségével vízicsigákat és kagylókat fogtunk. A töltés és a folyó között állóvízekre is bukkantunk, mely igen gazdag volt gerinctelenekben. Ezekben is megmérítettük hálónkat, s különféle vízicsigafajokkal találkoztunk. Igen gazdag volt vízicsigákban, melyek a víznövények víz alatti levelein és a vízbe esett faágakon tanyáztak.

A munkám célja az volt, hogy jellemezzük és felkutassuk a különböző vízicsigafajokat, meghatározzuk elterjedésüket, és megvizsgáljuk házaik felépítését. Három mintavételi pontot jelöltünk ki a folyó különböző szakaszain, és hármat a folyó mentén lévő morotvarészekben.

Anyag és módszer

Jelen munka fő célkitűzése a vízicsiga-fauna eloszlásának vizsgálata és felmérése a Borzsa-folyó vízrendszerében.

A csigafauna eloszlásának vizsgálatához 2008 nyarán, illetve 2009 tavaszán 6 mintavételi helyről gyűjtöttünk csigákat. A mintavételi helyek, mint már említettem 3 folyóvízi szakaszt, illetve 3 morotvarészt ölelnek fel Bene környékén.

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, ötödéves biológia szakos hallgató.

** II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia Tanszék, tanár.

Minden egyes mintavételi helyen mintát vettünk. A gyűjtésekhez merítőhálót használtunk, ami többféle mintavételi eszköz és módszer közül a legalkalmasabbnak bizonyult a csigafajok gyűjtéséhez. A vízi hálót iszapos, puha aljzaton kotróhálóként alkalmaztuk, míg kavicsos, kemény aljzaton a „kick & sweep” módszer (közepes és nagyobb vízfolyásokban, a folyási iránynak fordulva, a folyással szemben haladva, az aljzat egy tárgyvaló felzavarásával, fellazításával, valamint a hálóval végzett sepréssel az aljzaton és annak felső rétegében lévő vízcisgák a hálóba gyűjthetők. Hátránya az, hogy kevésbé szelektív) segítségével történt a gyűjtés.

1. ábra. Mintavételi pontok a Borzán és árterületén

Mintavételi helyek. Jelmagyarázat: F-1 – a folyóban kijelölt első mintavételi pont, F-2 – a folyóban kijelölt második mintavételi pont, F-3 – a folyóban kijelölt harmadik mintavételi pont, M-1 – a folyó árterületén kijelölt morotvarészben felállított első mintavételi pont, M-2 – a folyó árterületén kijelölt morotvarészben felállított második mintavételi pont, M-3 – a folyó árterületén kijelölt morotvarészben felállított harmadik mintavételi pont.

A csigák azonosítása egy határozókönyv (*Csigák, kagylók*; dr. Krolopp Endre, 1981) segítségével történt. Az adatok felvétele kizárólag élő egyedek alapján készült.

A csigafauna sokszínű mintázatának megvizsgálásához különböző módszereket használtunk. Statisztikai elemzéseket végeztünk a kifogott csigákat illetően. Lemértük a csigaházak magasságát, szélességét és a kanyarulatok számát. A kapott adatokat összevetettük dr. Krolopp Endrének, 1981-ben megjelent *Csigák, kagylók*, könyvével. Ezzel a módszerrel arra kerestük a választ, hogy milyen hasonlóságot mutatnak a könyvben leírt adatok és az általunk vizsgált különböző mintavételi helyek csigáinak adatai.

Megfigyelések és eredmények

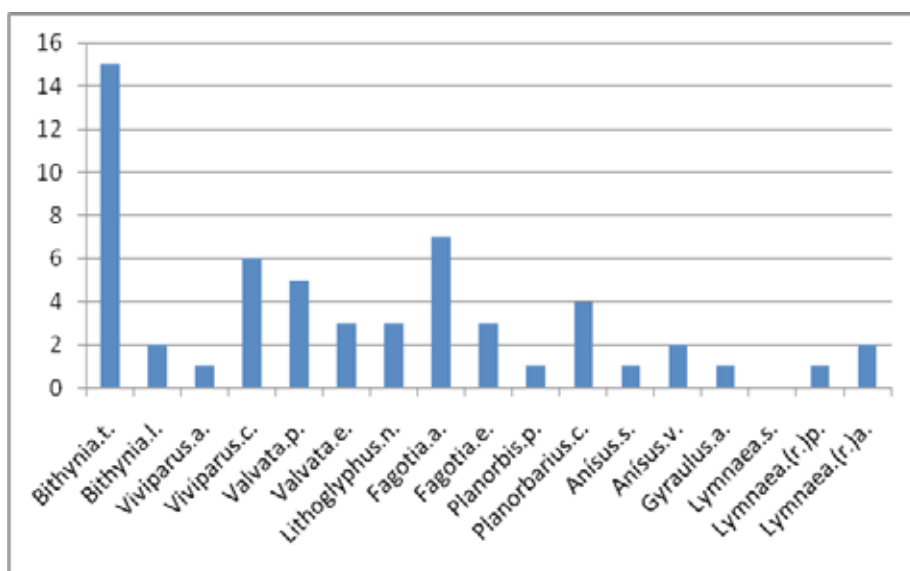
A vízcsigafajok egyedsűrűsége (2008 nyara és 2009 tavasza)

2008 nyarán vett minták a folyóban és a morotvarészekben kijelölt mintavételi pontokból

A folyóból kifogott példányok összesített fajszáma:

15 db. közönséges vízcsga (*Bithynia tentaculata*), 2 db kis vízcsga (*Bithynia leachi*), 1 db folyami fiálló csiga (*Viviparus acerosus*), 6 db fiálló csiga (*Viviparus contectus*), 5 db kerekcsigájú csiga (*Valvata piscinalis*), 3 db lapos kerekcsigájú csiga (*Valvata eristata*), 3 db kavicscsiga (*Lithoglyphus naticoides*), 7 db folyamcsiga (*Fagotia acicularis*), 3 db pettyes csiga (*Fagotia esperi*), 1 db éles csiga (*Planorbis planorbis*), 4 db tányércsiga (*Planorbis corneus*), 1 db vízcsga (*Anisus spirorbis*), 2 db lemezcsiga (*Anisus vortex*), 1 db rácsos csiga (*Gyraulus albus*), 2 db iszapcsiga (*Lymnaea stagnalis*), 0 db mocsári csiga (*Lymnaea [Stagnicola] palustris*), 1 db pocsolyacsiga (*Lymnaea [Radix] peregra*), 2 db fülcsga (*Lymnaea [Radix] auricularia*).

A vízcsigafajok elterjedési gyakorisága a folyóban

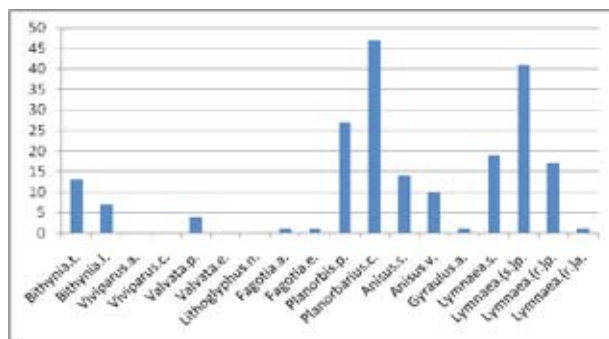
2. ábra. A csigafajok előfordulási gyakorisága a folyóban

Jelmagyarázat: *Bithynia.t.* – közönséges vízcsga (*Bithynia tentaculata*), *bithynia.l.* – kis vízcsga (*Bithynia leachi*), *viviparus.a.* Folyami fiálló csiga (*Viviparus acerosus*), *viviparus.c.* fiálló csiga (*Viviparus contectus*), *Valvata.p.* kerekcsigájú csiga (*Valvata piscinalis*), *Valvata.e.* lapos kerekcsigájú csiga (*Valvata eristata*), *Lithoglyphus.n.* kavicscsiga (*Lithoglyphus naticoides*), *Fagotia.a.* folyamcsiga (*Fagotia acicularis*), *Fagotia.e.* pettyes csiga (*Fagotia esperi*), *Planorbis.p.* éles csiga (*Planorbis planorbis*), *Planorbis.c.* tányércsiga (*Planorbis corneus*), *Anisus.s.* vízcsga (*Anisus spirorbis*), *Anisus.v.* lemezcsiga (*Anisus vortex*), *Gyraulus.a.* rácsos csiga (*Gyraulus albus*), *Lymnaea.s.* iszapcsiga (*Lymnaea stagnalis*), *Lymnaea. (s.)p.* mocsári csiga (*Lymnaea [Stagnicola] palustris*), *Lymnaea.(r.)p.* pocsolyacsiga (*Lymnaea [Radix] peregra*), *Lymnaea.(r.)a.* fülcsga (*Lymnaea [Radix] auricularia*).

A morotvarészből kifogott példányok összesített fajszáma:

13 db közönséges vízcsga (*Bithynia tentaculata*), 7 db kis vízcsga (*Bithynia leachi*), 0 db folyami fiálló csiga (*Viviparus acerosus*), 0 db fiálló csiga (*Viviparus contectus*), 1 db kerekszájú csiga (*Valvata piscinalis*), 0 db lapos kerekszájú csiga (*Valvata eristata*), 0 db kavicscsiga (*Lithoglyphus naticoides*), 1 db folyamcsiga (*Fagotia acicularis*), 1 db pettyes csiga (*Fagotia esperi*), 27 db éles csiga (*Planorbis planorbis*), 47 db tányércsiga (*Planorbis corneus*), 14 db vízcsga (*Anisus spirorbis*), 10 db lemezcsiga (*Anisus vortex*), 1 db rácsos csiga (*Gyraulus albus*), 19 db iszapcsiga (*Lymnaea stagnalis*), 41 db mocsári csiga (*Lymnaea [Stagnicola] palustris*), 17 db pocsolyacsiga (*Lymnaea [Radix] peregra*), 1 db fülcsiga (*Lymnaea [Radix] auricularia*).

A vízcsigafajok előfordulása a morotvarészen

3. ábra. A csigafajok előfordulási gyakorisága a morotvarészen.

Jelmagyarázat: Bithynia.t. – közönséges vízcsga (*Bithynia tentaculata*), Bithynia.l. kis vízcsga (*Bithynia leachi*), Viviparus.a. folyami fiálló csiga (*Viviparus acerosus*), Viviparus.c. fiálló csiga (*Viviparus contectus*), Valvata.p. kerekszájú csiga (*Valvata piscinalis*), Valvata.e. lapos kerekszájú csiga (*Valvata eristata*), Lithoglyphus.n. kavicscsiga (*Lithoglyphus naticoides*), Fagotia.a. folyamcsiga (*Fagotia acicularis*), Fagotia.e. pettyes csiga (*Fagotia esperi*), Planorbis.p. éles csiga (*Planorbis planorbis*), Planorbis.c. tányércsiga (*Planorbis corneus*), Anisus.s. vízcsga (*Anisus spirorbis*), Anisus.v. lemezcsiga (*Anisus vortex*), Gyraulus.a. rácsos csiga (*Gyraulus albus*), Lymnaea.s. iszapcsiga (*Lymnaea stagnalis*), Lymnaea. (s.)p. mocsári csiga (*Lymnaea [Stagnicola] palustris*), Lymnaea.(r.)p. pocsolyacsiga (*Lymnaea [Radix] peregra*), Lymnaea.(r.)a. fülcsiga (*Lymnaea [Radix] auricularia*). A sötét színnel jelölt oszlop a legmagasabb előfordulási gyakoriságot jelöli. (47)

A két vízrendszerben a kifogott példányok számát összeadtam, összesen 259 db volt.

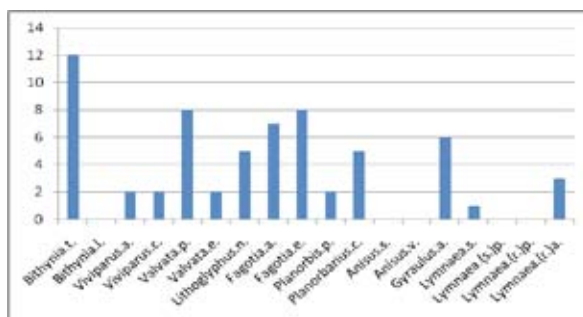
2009 tavaszán vett minták a folyóban és a morotvarészekben kijelölt mintavételi pontokból

A folyóból kifogott példányok összesített fajszáma:

12 db közönséges vízcsga (*Bithynia tentaculata*), 0 db kis vízcsga (*Bithynia leachi*), 2 db folyami fiálló csiga (*Viviparus acerosus*), 2 db fiálló csiga (*Viviparus contectus*), 8 db kerekszájú csiga (*Valvata piscinalis*), 2 db lapos kerekszájú csiga (*Valvata eristata*), 5 db kavicscsiga (*Lithoglyphus naticoides*), 7 db folyamcsiga (*Fagotia acicularis*), 8 db pettyes csiga (*Fagotia esperi*), 2 db éles csiga (*Planorbis planorbis*), 5 db tányércsiga (*Planorbis corneus*), 0 db vízcsga (*Anisus spirorbis*), 0 db lemezcsiga (*Anisus vortex*), 6 db rácsos csiga (*Gyraulus albus*), 1 db iszapcsiga (*Lymnaea stagnalis*), 0 db mocsári csiga (*Lymnaea [Stagnicola] palustris*), 0 db pocsolyacsiga (*Lymnaea [Radix] peregra*), 3 db fülcsiga (*Lymnaea [Radix] auricularia*)

A vízicsigafajok elterjedési gyakorisága a folyóban

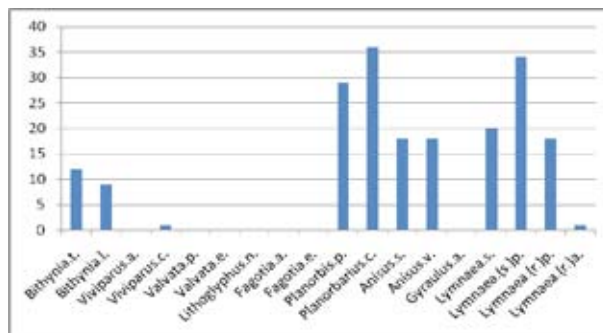
4. ábra. A csigafajok előfordulási gyakorisága a folyóban

Jelmagyarázat: Bithynia.t. – Közöséges vízicsiga (Bithynia tentaculata), Bithynia.l. kis vízicsiga (Bithynia leachi), Viviparus.a. folyami fiálló csiga (Viviparus acerosus), Viviparus.c. fiálló csiga (Viviparus contectus), Valvata.p. kerekcsigájú csiga (Valvata piscinalis), Valvata.e. lapos kerekcsigájú csiga (Valvata eristata), Lithoglyphus.n. kavicscsiga (Lithoglyphus naticoides), Fagotia.a. folyamcsiga (Fagotia acicularis), Fagotia.e. pettyes csiga (Fagotia esperi), Planorbis.p. éles csiga (Planorbis planorbis), Planorbis.c. tányércsiga (Planorbis corneus), Anisus.s. vízicsiga (Anisus spirorbis), Anisus.v. lemezcsiga (Anisus vortex), Gyraulus.a. rácsos csiga (Gyraulus albus), Lymnaea.s. iszapcsiga (Lymnaea stagnalis), Lymnaea. (s.p) mocsári csiga (Lymnaea [Stagnicola] palustris), Lymnaea.(r.)p pocsolyacsiga (Lymnaea [Radix] peregra), Lymnaea.(r.)a fülcsiga (Lymnaea [Radix] auricularia).

A morotvarészből kifogott példányok összesített fajszáma:

12 db közöséges vízicsiga (Bithynia tentaculata), 9 db kis vízicsiga (Bithynia leachi), 0 db folyami fiálló csiga (Viviparus acerosus), 1 db fiálló csiga (Viviparus contectus), 0 db kerekcsigájú csiga (Valvata piscinalis), 0 db lapos kerekcsigájú csiga (Valvata eristata), 0 db kavicscsiga (Lithoglyphus naticoides), 0 db. Folyamcsiga (Fagotia acicularis), 0 db. Pettyes csiga (Fagotia esperi), 29 db Éles csiga (Planorbis planorbis), 36 db Tányércsiga (Planorbis corneus), 18 db Vízicsiga (Anisus spirorbis), 16 db Lemezcsiga (Anisus vortex), 0 db. Rácsos csiga (Gyraulus albus), 20 db Iszapcsiga (Lymnaea stagnalis), 34 db Mocsári csiga (Lymnaea [Stagnicola] palustris), 18 db Pocsolyacsiga (Lymnaea [Radix] peregra), 1 db Fülcsiga (Lymnaea [Radix] auricularia).

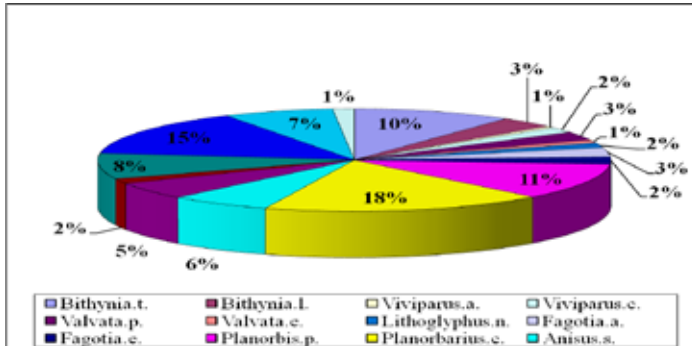
A vízicsigafajok előfordulása a morotvarészen

5. ábra. A csigafajok előfordulási gyakorisága a morotvarészen

Jelmagyarázat: Bithynia.t. – Közöséges vízicsiga (Bithynia tentaculata), Bithynia.l.kis vízicsiga (Bithynia leachi), Viviparus.a. folyami fiálló csiga (Viviparus acerosus), Viviparus.c. fiálló csiga (Viviparus contectus), Valvata.p. kerekcsigájú csiga (Valvata piscinalis), Valvata.e. lapos kerekcsigájú csiga (Valvata eristata), Lithoglyphus.n. kavicscsiga (Lithoglyphus naticoides), Fagotia.a. folyamcsiga (Fagotia acicularis), Fagotia.e. pettyes csiga (Fagotia

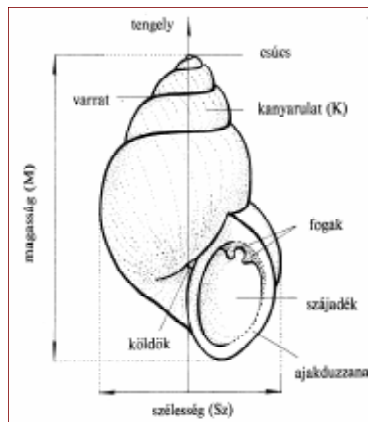
esperii), Planorbis.p éles csiga (Planorbis planorbis), Planorbarius.c tányércsiga (Planorbarius corneus), Anisus.s vízicsiga (Anisus spirorbis), Anisus.v lemezcsga (Anisus vortex), Gyraulus.a rácsos csiga (Gyraulus albus), Lymnaea.s iszapcsiga (Lymnaea stagnalis), Lymnaea. (s.)p mocsári csiga (Lymnaea [Stagnicola] palustris), Lymnaea.(r.)p pocsolycsiga (Lymnaea [Radix] peregra), Lymnaea.(r.)a fűlcsiga (Lymnaea [Radix] auricularia). A sötét színnel jelölt oszlop a legmagasabb előfordulási gyakoriságot jelöli. (36)

6. ábra. Vízicsigafajok előfordulási gyakorisága a 2008–2009-es évben

Mind a két vízrendszerben kifogott példányok összesített fajszauma összesen 257 db volt.

A tányércsiga és a mocsári csiga méreteinek meghatározása

7. ábra. A csigaház részei

A kifogott vízicsigákból kiválasztottam azt a két fajt, amely a legnagyobb egyed-számot mutatta. Ezek a tányércsiga (Planorbarius corneus) és a mocsári csiga (Lymnaea [Stagnicola] palustris). A csigák méreteinek helyes meghatározása céljából dr. Krolopp Endre (1981) *Csigák, kagylók* könyvét használtuk. Megszámoltuk a kanyarulatok számát, lemértük a magasságukat és a szélességüket. A kapott adatokat összehasonlítottuk a könyvben szereplő adatokkal.

A mintavételi pontokban kifogott minden egyes tányércsigáról és mocsári csigáról levettük a méreteket.

A vízcsigák méreteinek helyes meghatározása

Ha a csigaházat csúcsával függőlegesen magunk elé tartjuk és szembefordítjuk, elsősorban a szájadékra leszünk figyelmesek. (A csiga igazi szája az állat testén van, a tapogatók alatt!) Aszerint, hogy a szájadék a tengelytől jobb vagy bal kézre esik, jobbra vagy balra csavarodott házról beszélünk. A házak nagy többsége jobbra csavarodott. A szájadékban néha fogszerű lemezek (ún. „fogak”) vannak. A csúccsal ellentétes oldalon sokszor hengeres mélyedés látható, ez a ház köldöke. A házat a csúcs és a szájadék közt levő kanyarulatok alkotják, ezek érintkezési vonala a varrat. A kanyarulatok számát (K) – a ház magasságát, amit a csúcstól a szájadék aljáig mérünk (M) – és szélességét (Sz), illetve ezek határértékeit milliméterben adjuk meg.

A 2008-ban fogott példányok adatai

A nyáron fogott csigákról a fentebb említett módszer alapján levettük a méreteket, s összehasonlítottuk a határozókönyvben szereplő adatokkal. Ezeket az adatokat táblázat formájában rögzítettük.

A szakirodalomban előírt adatok a tányércsigára vonatkozóan: K: 5–6, M: 11–19, Sz: 27–40.

Tányércsigáról (*Planorbium corneum*) levett adatokat az M-1, M-2, M-3, F-1, F-2 mintavételi pontokban az 1. és 2. táblázat szemlélteti.

1. táblázat. A tányércsiga méretei az M-1, M-2, M-3 mintavételi pontokban

M-1 mintavételi pont

M-1		
K	M	Sz
5	12	28
6	14	35
6	15	33
6	15	38
6	14	27
6	18	35
6	19	39
6	17	32
6	18	34
6	20	40
6	16	36

M-2 mintavételi pont

M-2		
K	M	Sz
6	13	29
5	11	27
6	13	30
6	12	29
5	11	32
6	16	35
6	14	30
6	17	31
6	17	39
6	20	40
6	14	36
6	15	33
6	17	32
6	19	39
6	20	37
6	21	41

M-3 mintavételi pont

M-3		
K	M	Sz
6	13	30
5	12	27
6	14	29
5	19	33
6	17	36
5	14	32
6	20	39
6	16	34
6	19	40

2. táblázat. A tányércsiga méretei az F-1, F-2 mintavételi pontokban

F-1 mintavételi pont

F-1		
K	M	Sz
6	18	33
6	16	31

F-2 mintavételi pont

F-2		
K	M	Sz
5	14	28
6	17	35

F-3 mintavételi pont: Ebben a mintavételi pontban nem fogtunk tányércsigát.

A szakirodalomban előírt adatok a mocsári csigára vonatkozóan: K: 6–7, M: 20–50, Sz: 10–21.

Mocsári csigáról (*Lymnaea [Stagnicola] palustris*) levett adatokat az M-1, M-2, M-3 mintavételi pontokban a 3. táblázat szemlélteti.

3. táblázat. A mocsári csiga méretei az M-1, M-2, M-3 mintavételi pontokban

M-1 mintavételi pont

M-1		
K	M	Sz
7	32	10
7	29	19
7	36	15
7	46	14
7	39	17
7	44	15
7	31	13
7	37	18
7	49	20
7	47	17
7	41	20
7	51	21

M-2 mintavételi pont

M-2		
K	M	Sz
6	36	13
7	34	18
7	32	17
6	41	13
7	45	19
7	40	16
6	39	12
7	48	16
7	46	18
7	38	19
7	49	20

M-3 mintavételi pont

M-3		
K	M	Sz
6	32	12
7	36	14
7	42	15
6	44	14
7	39	12
7	34	18
7	36	16
7	49	17
7	49	20

Az F-1, F-2, F-3 mintavételi pontban nem fogtunk mocsári csigát.

A két faj adatainak átlaga:

Tányércsiga (*Planorbium corneum*) kanyarulatainak, magasságának és szélességének átlaga:

K: 5,7 mm

M: 16,1 mm

Sz: 32,6 mm

Mocsári csiga (*Lymnaea* [*Stagnicola*] *palustris*) kanyarulatainak, magasságának és szélességének átlaga:

K: 6,8 mm

M: 40,3 mm

Sz: 16,1 mm

A 2009-ben fogott példányok adatai

A kijelölt mintavételi pontokban tavasszal is fogtunk tányér-, illetve mocsári csigát, az adatokat összehasonlítottuk a 2008-as adatokkal.

Tányércsigáról (*Planorbium corneum*) levett adatok az M-1, M-2, M-3, F-2, F-3 mintavételi pontokban:

4. táblázat. A tányércsiga méretei az M-1, M-2, M-3 mintavételi pontokban

M-1 mintavételi pont

M-1		
K	M	Sz
5	14	30
5	16	34
5	10	26
5	11	29
5	16	34
5	13	31
6	18	35
6	20	40
6	20	41
6	19	39
6	18	37

M-2 mintavételi pont

M-2		
K	M	Sz
5	12	27
5	12	29
5	11	25
5	10	25
5	13	30
6	15	32
6	16	31
6	19	35
6	20	35
6	18	33
6	17	32
6	17	31
6	19	34

M-3 mintavételi pont

M-3		
K	M	Sz
5	11	28
5	13	32
5	11	31
5	15	33
5	13	33
5	16	35
6	18	38
6	18	40
6	20	40

6	18	36
6	18	38
6	20	40

F-1 mintavételi pont.

Ezen a mintavételi ponton nem fogtunk tányércsigát.

5. táblázat. A tányércsiga méretei az F-2, F-3 mintavételi pontokban

F-2 mintavételi pont

F-2		
K	M	Sz
6	18	38

F-3 mintavételi pont

F-3		
K	M	Sz
6	16	36
6	17	39

Mocsári csigáról (*Lymnaea* [*Stagnicola*] *palustris*) levett adatok az M-1, M-2, M-3 mintavételi pontokban:

6. táblázat. A mocsári csiga méretei az M-1, M-2, M-3 mintavételi pontokban

M-1		
K	M	Sz
6	25	11
6	21	15
6	36	13
6	23	11
6	34	16
6	42	18
6	39	17
6	33	12
6	39	13
6	31	16
7	44	19
7	46	20

M-2		
K	M	Sz
6	28	12
6	32	14
6	22	11
6	26	14
6	36	16
6	30	18
7	42	20
7	40	17
7	44	19
7	46	20
7	46	21

M-3		
K	M	Sz
6	25	10
6	29	15
6	26	13
6	31	15
6	22	12
6	34	18
6	30	16
6	39	19
7	42	20

Az F-1, F-2, F-3 mintavételi pontban nem fogtunk mocsári csigát.

A két faj adatainak átlaga:

Tányércsiga (*Planorbium* *corneum*) kanyarulatainak, magasságának és szélességének átlaga:

K: 5,57 mm

M: 15,95 mm

Sz: 34,54 mm

Mocsári csiga (*Lymnaea* [*Stagnicola*] *palustris*) kanyarulatainak, magasságának és szélességének átlaga:

K: 6,2 mm

M: 33,8 mm

Sz: 15,6 mm

Összegzés

Az összesen 2009-ben és 2008-ban vizsgált 516 csiga közül 18 faj került elő. A 18 csigafaj közül a folyamcsiga (*Fagotia acicularis*) és a pettyes csiga (*Fagotia esperi*) a Vörös Könyvben szerepelnek.

A legnagyobb faj- és egyedszámban a csigák a sekély vízmélységgel jellemezhető morotvarészekben fordultak elő, a legkisebb faj- és egyedszámot nyáron az F-2 és F-3 mintavételi pontnál (19-19) figyelhettük meg. A tavasszal vett adatok alapján a legkisebb egyedszámot az F-2 pontnál fogtuk (16). A fajösszetétel, valamint a csigafajok mennyiségi összetétele alapján egyaránt el lehet különíteni a víztípusokat. Nyáron és tavasszal az M-2 mintavételi pontban (78-74) volt a legnagyobb fajgazdagság.

A talált 18 csigafaj a hazai csigafauna 64%-át alkotja. Az előfordulási gyakoriságokat tekintve mindkét évben a leggyakoribb fajnak bizonyult a tányércsiga (*Planorbarius corneus*), a folyó kivételével, ahol a közönséges vízicsiga (*Bithynia tentaculata*) jelent meg a legnagyobb előfordulási gyakorisággal. A csigafauna változását a különböző víztereken szemlélve megállapítható, hogy a helyenkénti átlagos fajsám a 2008-as, 2009-es évben közel azonos mindkét vízrendszerben, azonban mennyiségükben enyhe különbségek figyelhetők meg. Az értékek mindkét víztéren a 2008-as adatokhoz képest kissé csökkentek, egyes fajokból kevesebb, míg más fajokból több lett.

Az előfordulási gyakoriságok összehasonlítása alapján a tányércsiga (*Planorbarius corneus*) volt a legelterjedtebb csigafaj az egész vízrendszerben, a mintavételi helyek majdnem minden részén előfordult. A mocsári csiga (*Lymnaea [Stagnicola] palustris*) igen nagy előfordulási gyakorisággal a második legelterjedtebb csigafaj.

Ha megvizsgáljuk ezeket az adatokat, kiderül, hogy a 2008-ban kifogott egyedek megegyeznek a 2009-ben kifogott egyedek összesített számával, csupán csak a mintavételi pontok fogási eredményei különböznek. Mindkét évben a legnagyobb előfordulási gyakorisággal a tányércsiga (*Planorbarius corneus*) büszkélkedhetett.

A nyáron és tavasszal általunk fogott vízicsigák méretei alapján elmondható, hogy a szakirodalomban leírt méretek megegyeznek az általunk vizsgált egyedek méreteivel. A legnagyobb tányércsiga (K:6 M:21 Sz:41) is még belefért a szakirodalmakban közölt adatok szélsőségeibe. A legnagyobb mocsári csiga mérete (K: 7, M: 51, Sz: 21) sem haladta meg a szakirodalomban leírt méreteket.

IRODALOM

- BAKONYI GÁBOR (1989). *Álattan*. Második Átdolgozott, bővített kiadás, Mezőgazdasági kiadó, Bp.
 DUDITCH ENDRE–LOKSA IMRE (1975). *Állatrendszertan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 GALÁCZ ANDRÁS (1983). *Élő kövületek*. Gondolat kiadó, Budapest.
 GERE. GÉZA (1977). *Állatrendszertani gyakorlatok* Tankönyvkiadó, Budapest.
 J. TOMAN–J. FELIX–K. HISEK (1981). *A természet képekben*. Natura-Budapest.
 KROLOPP ENDRE (1981). *Csigák, kagylók*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
 RUDOLF BAHRMANN (2000). *Gerinctelen állatok határozója*. Mezőgazda Kiadó Győr.
 VARGA ZOLTÁN (1986). *Állatismeret*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 Г. В. КОВАЛЬЧУК (2003). *Зоологія*. Університетська книга, Суми.
 СОГУР Л. М. (2004). *Зоологія*. Фітосоціоцентр, Київ.

Internetforrások

- <http://hu.wikipedia.org/wiki/HiÅ°z>
<http://hu.nationalgeographic.hungari/elovivilag>
<http://ua.Закарпаття/карпати>
<http://hu.infovizek.karpatok>
www.terra.hu/cgi-bin
<http://www.matramuzeum.hu/Personal/fofia/22/17.PDF>
<http://www.vizi-husevonoveny.hu/vizicsiga.htm>
<http://njutka.web.elte.hu/leiras.html>
<http://mek.nif.hu/03400/03408/html/index.html>
<http://www.kfg.hu/~csaba/biologia/7-evfolyam/puhatestuek-01.doc>

Tannyelv-választás a kisebbségi régiókban. Tájékoztató füzet szülőknek és pedagógusoknak

A 20. és 21. század folyamán a magyar nemzeti közösségeknek a történelemben végbement folyamatok és változások miatt új kihívásokkal kellett szembenézniük. A megváltozott történelmi és politikai helyzetből fakadóan az elszakított részek többségi helyzetükből kisebbségi létformába kerültek, melyben helyzetüket és létüket erősen meghatározta a „kiszolgáltatottság”, az, hogy más nyelvi, kulturális és politikai helyzetbe kerültek.

A magyar nemzeti kisebbségek a rendszerváltástól, majd pedig az Európai Uniótól remélhették a változásokat (Görömbei 2008). Azonban sem a rendszerváltás, sem pedig az Európai Unió létrejötte nem oldotta meg a Kárpát-medencei magyarság problémáit, ehelyett új kihívásokat és elvárásokat támasztott feléjük. Hiszen a rendszerváltozást követően olyan nemzetállamok jöttek létre, amelyek nyelvi és kulturális egységre való törekvéseikkel akarják megeremteni országuk egységét (l. Ukrajna, Szlovákia), az Európai Unióhoz való csatlakozás pedig nem érintette egységesen a nyolc országban szétszórta Kárpát-medencei magyarságot.

Számos kutatási eredmény bizonyította már, hogy a határon túli kisebbségben élő közösség jövője, megmaradása szempontjából lényeges és megkerülhetetlen kérdés az anyanyelvű iskolahálózat létének kérdése, hisz az kisebbségi körülmények között az anyanyelvi kultúra és a nemzeti identitás őrzője és formálója, ezért megőrzése a határon túli magyar közösség megmaradásának egyik záloga (Cserniczkó szerk. 2003).

A nyelv megőrzése az őshonos kisebbségek esetében gyakorlatilag egyet jelent a közösség megmaradásával, az asszimiláció elkerülésével. A nyelv az, ami szerencsés körülmények között nemcsak a kommunikáció eszköze és a nemzeti identitás, a közösségi összetartozás szimbóluma, hanem olyan erőforrás is egyben, amely könnyen konvertálható materiális javakra, hozzájárulva ezzel a közösség gazdasági túléléséhez is (Beregszászi –Cserniczkó–Orosz 2001).

Épp ezért minden régióban természetes igény az, hogy anyanyelvünk használata biztosítva legyen (Görömbei 2008). Persze ezen jogok megléte és használta, gyakran kivívása is minden régióban másképp érvényesül vagy épp „nem érvényesül” – sajnos – sok esetben.

Az oktatás, a tannyelv-választás kérdésköre az utóbbi években rendszeresen megjelenik a határon túli és magyar nyelvészeti szakirodalomban is, mivel az alkalmazott nyelvészet, s ezen belül a nyelvpedagógia, a társasnyelvészeti kutatások eredményeit felhasználva, a nyelv társadalmi beágyazottságából és annak következményeiből kiindulva, foglalkozik a kisebbségi anyanyelvű oktatással és annak helyzetével, nyelvi, nyelvhasználati következményeivel.

Az anyanyelvű oktatással, a tannyelv-választással és annak társadalmi következményeivel kapcsolatban a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának felkérésével és támogatásával 2009-ben egy tájékoztató füzetet jelentetett meg négy határon túli magyar kisebbségi régióban (Kárpátalja, Drávaszög, Muravidék, Burgenland). A tájékoztató füzet egy útmutató, melynek célja volt, hogy a kisebbségi magyar közösségnek – kitérve részletesen az adott régió társadalmi, politikai és nyelvi sajátosságaira is – ismeretterjesztő módon magyarázza a tannyelv-választás nyelvi és társadalmi következményeit.

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, ötödéves hallgató.

A kárpátaljai közönség számára készült tájékoztató szerzői Csernicskó István nyelvész és Göncz Lajos pszichológus. A tájékoztató füzetben szó van a kétnyelvűség típusairól, az anyanyelven folyó oktatásról, az anyanyelvmegőrző programról és még számos olyan fontos kérdéstről, amelyek segíthetik a kárpátaljai magyar szülőket tannyelv-választási döntéseikben.

Az iskolai tannyelv megválasztása elsősorban identitásformáló hatása miatt is fontos. Hiszen a választott iskola, annak tannyelve és az ott elsajátított információ a tanulók identitásformálásának meghatározó tényezői is (Göncz 1995).

A kárpátaljai magyar szülők számos megválaszolatlan kérdéssel találhatják szembe magukat, mielőtt tannyelvet választanak gyerekeik számára. Sok a megválaszolatlan kérdés a szülő fejében, hiszen minden szülő a legjobbat szeretné a gyermekének, s épp ezért ebben a helyzetben válaszut elé érkezik. Milyen módon tudok a legjobbat adni a gyerekemnek? Hogyan fog tudni érvényesülni az életben? Mivel segíthetem gyerekem boldogulását a jövőben?

A tannyelv-választásnak számos következménye lehet a gyerek későbbi társadalmi mobilitására, melyeket ismerniük kell a szülőknek, mielőtt meghozzák döntésüket.

A kárpátaljai magyar nyelvészek, politikusok, oktatók, társadalmi szervezetek, hiteles emberek felelőssége abban áll, hogy kutatási eredményeiket és társadalmi céljaikat bemutatva és megfogalmazva megismertessék a szülőket döntéseik társadalmi és nyelvi következményeivel. A megjelent tájékoztató füzet is épp ezt a célt szolgálja, melynek a Kárpátalján működő magyar nyelvű oktatási intézményekhez való eljuttatása már megtörtént.

IRODALOM

- Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó (2001). *Nyelv, oktatás, politika*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István szerk. (2003). *A mi szavunk járása— Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István–Göncz Lajos (2009). *Tannyelv-választás a kisebbségi régiókban: útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala Budapest, 2009
- Göncz Lajos (1995). *A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben*. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 65-81
- Görömbei András (2008). *A nemzeti önismeret értékei*. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest.
- Kelemen László–Sztók Szilvia–Göncz Lajos (2009). *Tannyelv-választás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala Budapest.
- Kolláth Anna–Varga István–Stefán–Göncz Lajos (2009). *Magyar 1 vagy magyar 2 ? Tannyelv-választás a Muravidéken: Útmutató magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala Budapest.
- Máté Anikó–Kosic Julianna–Göncz Lajos (2009). *Horvátországi magyarok tannyelv-választása: Útmutató a szülőknek és a pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Budapest.

MOLNÁR ANITA*

Az Üveghegyen innen

Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés

A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus *Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés* című szimpóziumán elhangzott előadások anyagát gyűjti össze a PoliPrint Kft. és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös kiadványa. A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság támogatta. A tanulmányok a magyar nyelv oktatásának tantárgy-pedagógiája, az anyanyelv különböző változatainak oktatása, valamint az anyanyelvi nevelés és az azonosságtudat összefüggéseinek témakörét járják körül.

Csúnyán, helytelenül beszél-e, aki nem a köznyelvet használja? Magyarul beszél-e, aki a magyar nyelv egyik kontaktusváltozatát használja? Megbélyegzik azt, aki nyelvjárásban beszél? Hogy válaszoljunk a kérdésekre: igen, még mindig. Ha elfogadjuk a nyelvjárások létét, „hibátlanságát” – mondja Kontra Miklós –, miért csak a standardra koncentrálnak? A nyelvi nevelés céljaként a nyelvérzék fejlesztését említi. Enyhül, de nem szűnik a magyar nyelvjárási beszéd megbélyegzése, pedig a stigmatizálás és a felcserélő nyelvpedagógia (a nyelvjárást teljesen háttérbe szorítva, csak a standardnak engedünk helyet) rombolja a diákok identitását. Ezt úgy magyarázza Kontra, hogy a tanárok gyakran „anyáznak”, abban az értelemben, hogy megbélyegzik az iskolásokat, de még a szüleit is. Magyar iskolában nem ritka az ilyen esemény: A diák elvét valamit, például azt mondja, hogy *aludva*. Mire a tanár: „*Mi van, Bunkóéknál így mondják?*” Ez után a diákok nemigen mernek már megszólalni az órán. Itt tartunk 2008-ban. Működik a nyelvi alapon meghatározott embercsoportok közötti társadalmi diszkrimináció.

É. Kiss Katalin írása arra mutat rá, hogy a nyelvi változatosság nemcsak a mai magyar nyelv sajátossága, hanem természetes jelenség volt már több száz évvel ezelőtt is.

A kötetben összegyűjtött tanulmányok a legnagyobb hangsúlyt az anyanyelvi oktatás módszertanának megújítására helyezik. Hogy nézzen ki a gyakorlatban az anyanyelvi nevelés? Nyelvtani ismeretekre tanítsanak elsősorban vagy inkább a magyar nyelv szépségével, kifejezőeszközeivel neveljenek hazaszeretetre a pedagógusok? Sinkovics Balázs szerint az anyanyelvoktatás célja az kell, hogy legyen, hogy az anyanyelvével jól boldoguló nyelvhasználókat neveljen.

Czibere Mária, illetve Kolláth Anna tanulmánya az anyanyelvi oktatás fontosságát, a saját nyelvváltozatok lényeges szerepét emeli ki a nemzeti azonosságtudat fenntartásában, kialakításában.

Nem elég azonban, hogy az embernek anyanyelvéen kellene/lenne jó tanulni, de az sem mindegy, hogyan. Az anyanyelvváltozatok és az identitás összefüggéseire a legtöbb ország iskolai anyanyelvi oktatása érzéketlen – olvashatjuk Csermicskó István tanulmányában. Kiemeli továbbá, hogy a magyar anyanyelvi nevelésben (Magyarországon és azon kívül egyaránt) gyökeres szemléletváltásra és az ezzel kapcsolatos módszertani megújulásra van szükség. A változtatásokra több szempontból is megérett az idő: mit tanítsunk, milyen nyelvszemléletet és nyelvi ideált közvetítsünk a rejtett tanterv által és hogyan oktassunk tantárgy-pedagógiailag? A célok kaotikus gazdagságában is látnunk kell azonban, hogy mítoszok és népmesébe illő babonák konzerválása és terjesztése

---

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, ötödéves hallgató.

helyett feladatunk a létező, *Üveghegyen inneni* valóság megváltoztatása; a mesebeli sültgalamb-várás helyett a valóságos „csoda-csinálás”. A nyelvi alapú egyenlőtlenségek és a diszkrimináció csökkentése közös felelősségünk; itt és ma: az Üveghegyen inneni világban.

(Az Üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés. Ungvár–Beregszász: PoliPrint és II. Rákóczi Ferenc KMF, 2008. Szerkesztette: Csernicskó István és Kontra Miklós)

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola ESEMÉNYNAPTÁRA

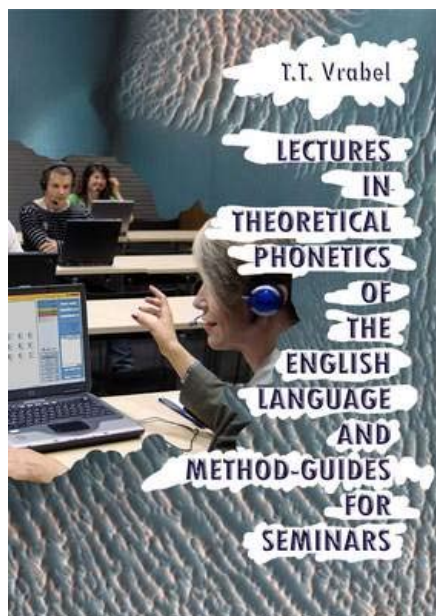
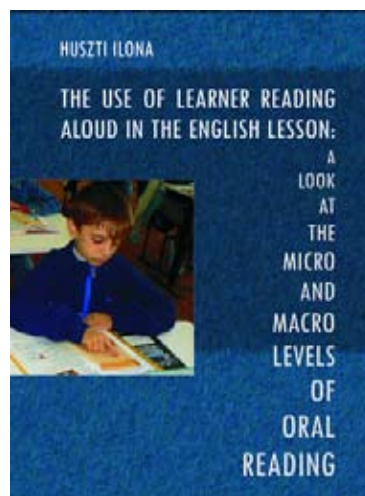
2009/2010-es tanév II. félév	
2010.01.20.	Dr. Szili Katalin látogatása a főiskolán
2010. 01. 21.	A magyar kultúra napja alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében a <i>Kárpát-medence régiói</i> című sorozat legújabb, tizenegyedik köteteként megjelent <i>Kárpátalja</i> monográfia bemutatója
2010. 01. 21.	A magyar kultúra napja alkalmából a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán a Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társaságának (RIT) reprezentatív tárlata
2010. 02. 12.	Farsangi jótékonyági bál a Beregszászi Magyar Konzulátus és a főiskola közös szervezésében
2010. 02. 19–20.	X. Kárpátaljai Magyar Óvodapedagógusok Konferenciája <i>Érték-család-óvoda</i> címmel
2010. 02. 20.	2010-es évi iskolai könyvtárosok konferenciája <i>Anyanyelvünk mentsvái a könyvtárak</i> címmel
2010. 02. 22.	Csete György építész előadása a modern építészetről
2010. 02. 22.	Csete Ildikó textilművész, Csete György építész és Csete Örs fotográfus alkotásaiból rendezett kiállítás megnyitója
2010. 03. 12.	<i>Makovecz Imre épített világa</i> – a Kossuth- és Ybl-díjas építész munkáiból rendezett kiállítás megnyitója
2010. 03. 15.	A nemzeti ünnep alkalmából Tarlós István, a Fidesz fővárosi frakcióvezetőjének ünnepi előadása a főiskola Esztergom termében
2010. 03. 22–27.	Rákóczi Napok 2010 – rendezvénysorozat
2010. 03. 22.	Dr. Ormos Mária (Pécsi Tudományegyetem, Modernkori Történeti Tanszék, professor emerita) <i>Trianon mai szemmel</i> című előadása
2010. 03. 24.	<i>Az 1920-as békerendszer és Európa átalakulása</i> – tudományos konferencia.
2010. 03. 24.	Jubileumi emlékkiállítás Veres Péter festőművész alkotásaiból
2010. 03. 26.	<i>8 KONCERT – 8 ORSZÁG – EGY NEMZET</i> – jótékonyági koncert a Folk Error zenekar, a Vujicsics együttes és a nagydobronyi „Himes” Néptáncsoport fellépésével
2010. 03. 27.	V. Öregdiák-találkozó
2010. 03. 31.	Hagyományos húsvétváro rendezvény

2010. 04. 07.	A magyar költészet napja tiszteletére szervezett rendezvény – <i>A nyelv kollektív átszabása</i> (romantikus töredék) – Vári Fábián László és Bagu László versszövegeinek felhasználásával
2010. 04. 08.	Zicherman Sándor festőművész alkotásaiból rendezett kiállítás megnyitója
2010. 04. 19.	Az ungvári Magyar Melódiák Együttes előadása
2010. 04. 22.	Veres Ágota festőművész és ifj. Hidi Endre szobrászművész – a Révész Imre Társaság tagjainak – alkotásaiból rendezett kiállítás megnyitója
2010. 04. 22–23.	A Föld napja – rendezvénysorozat a Biológia és a Matematika Tanszék szervezésében
2010. 04. 23.	A Sajó Károly Környezetvédelmi Verseny középdöntője
2010. 05. 13.	<i>Beregszászi XX. századi festők</i> című kiállítás megnyitója
2010. 05. 21	A Magyar Rendőr Múzeum kiállítása

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

k
i
a
d
v
á
n
y
a
i
b
ó
l

A-19 Acta Beregsiensis. Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II. – Ужгород: ПоліПрінт, 2010 – 248 с.
ISBN 978-966-2595-01-7

«Acta Beregsiensis» є науковим виданням Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II. Даний том вміщує дослідження угорською, українською, англійською та німецькою мовами за перше півріччя 2010 року. До випуску ввійшли публікації викладачів та студентів інституту, а також закордонних науковців у сфері мовознавства, літератури, історії, педагогіки, біології, економіки та інших наук.

УДК 001(477.87)

ББК 72.4(4УКР-43АК)

Наукове видання

Acta Beregsiensis

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

2010/2

Том IX, № 2

РЕДАКЦІЯ: *Козут А., Пенцкофер І.*

КОРЕКТУРА: *Г. Варцаба І.*

ВЕРСТКА: *Гороній А.*

ОБКЛАДИНКА: *К&P*

Відповідальні за випуск: *Орос І., Шовш К.*

Здано до складання 14.04.2010. Підписано до друку 17.05.2010.

Папір офсетний. Формат 70x100/16.

Умовн. друк. арк. 19,9. Тираж 250. Зам. 428.

СП "ПоліПрінт", м. Ужгород, вул. Тургенева, 2.